

Dragiša Božić

CRVENI JARAM

Elektronsko izdanje

Moravci, 2017.

PREDGOVOR

Putujući kao novinar ovom našom napaćenom zamljom, a naročito njenim još napaćenijim selima, osećao sam da postoji jedna velika nepravda: zla vremena prinudnog otkupa, provođenog od završetka rata pa sve do 1953. godine, kao i nasilnog uterivanja u seljačke radne zadruge, kako smo mi nazivali kolhoze, niko dokumentarno da ispriča za novine ili knjige. Međutim, u selima postoji jedan naboj da se to naopako vreme, („kad je Tito otkupljivo žito“) ispriča jednostavno, iz srca i duše, onako kako je bilo. Godinama sam pokušavao da tu seljačku muku sa „gedžine“ duše prebacim u „sredstva javnog informisanja“, ali bezuspešno. Niko nije hteo, bolje rečeno – smeo da „čačka“ takvu temu. Tek u januaru 1989. godine „probijamo led“ u mesečnoj reviji „Selo“. Ali kada se feljton rasplamsao sa žestokim pričama, „odozgo“ je došla poruka u smislu – zašto nam treba da se rasplakujemo nad seljacima. I tako, umesto da iz tog seljačkog „plača“ izvučemo nauk, kako ne treba raditi, „pravoverni“ su se rasplakali nad boljševizmom – i ukinuli feljton.

Zahvaljujući hrabrosti „Borbe“ u 1990. godini je nastavljeno sa tužnim svedočanstvima o tom zlom vremenu otkupa i seljačkih radnih zadruga.

Pre nego što počnemo sa ispovestima preživelih „kulaka“ ili njihovih potomaka, pokušaćemo, ukratko, da mlađe čitaoce uvedemo u ono vreme, koje oni, srećom, ne pamte.

U ratnim vremenima Drugog svetskog rata postojale su takozvane rekvizicije, kojim su okupatorske i „domaće“ vojske seljacima oduzimale žito, stoku, drva... Činili su to i partizani, za ishranu boraca. Delimično oduzimanje „viškova“ poljoprivrednih proizvoda za armiju i „radni narod“ trajalo je do 1947. kada vlada Federativne Narodne Republike Jugoslavije donosi Uredbu o obaveznoj isporuci viškova žitarica i mesa po takozvanim vezanim cenama, koje su bile i po nekoliko puta niže od one na pijaci. Te godine počinje i osnivanje domaćih kolhoza, nazivanih našim imenom: seljačke radne zadruge. U njih većinom ulaze siromašniji seljaci, a u Vojvodini uglavnom kolonisti – „naslednici“ zemlje izbeglih Nemaca, Folksdojčera. (Zanimljivo je da u seljačke radne zadruge nisu rado ulazili oni „tanji“ seljaci koji su godinu dana ranije – 1946. kao „agrarni interesenti“ besplatno dobili zemlju oduzetu agrarnom reformom od onih koji su imali posed veći od 20 hektara. Kasnije će se videti da su ti „interesenti“, mahom, tu poklonjenu zemlju prodali).

Za sprovođenje „planskog otkupa“, kako su ga nazivale vlasti, ili „prinudnog“ kako su ga osećali seljaci, stvoreni su čitavi timovi od vrha države pa sve do najmanjeg zaseoka. Formalno, po Uredbi, otkup je na terenu trebalo da sprovedu sreski i mesni narodni odbori, ali, u praksi, to je sprovodila mašinerija sreskih komiteta Komunističke partije i Udbe. Tačnije, pripadnici i saradnici obe ove vlasti, koji su nazivani aktivistima.

Količine koje je trebalo „otkupiti“ planirane su gore, u vladi FNRJ, i deljene po narodnim republikama. Republičke vlade su to raspoređivale po srezovima, a onda je „kolač“ deljen po mesnim odborima u selima. Još u prvoj raspodeli obaveza dolazilo je do nepravdi: najviše je opterećivana NR Srbija, a u njoj AP Vojvodina, koja je na primer, u sezoni otkupa 1948/1949. dala državi 61 odsto od ukupno otkupljenog žita. Često se događalo da se prilikom razreza po srezovima, a naročito po selima, aktivisti utrkuju čije će područje prebaciti plan, što im je kasnije služilo da se penju na više položaje.

Komunistički vrhovni vlastodržci u Jugoslaviji su podelili seljake (i klasno ih zavadili) po kategorijama. Iz nižih kategorija su regrutovani „aktivisti“, a u višim su otkrivani „kulaci“. Prvi su drugima otimali žito, stoku, vunu, mast – sve, od belog luka do volova i imanja. A kad više nisu imali šta da im uzimaju, terali su ih u aps, tukli, davili, osuđivali na višegodišnju robiju, sa koje se mnogi nisu vratili ni živi, ni mrtvi.

Vlast je seljake podelila od I do VIII kategorije. U prvoj su bili oni sa posedom do 3 hektara, a u osmoj oni sa tadašnjim maksimumom od 20 hektara. Manja kategorija je imala epitet proletherske, a kako se išlo ka osmoj, postajalo se sve veći kulak, (što na ruskom znači bogat seljak). Ako se u III ili IV kategoriji (od 5 do 10 hektara) i moglo naći i „aktivista“ i „kulaka“, to gore i dole nije moglo da se desi – bili su: ili jedni, ili drugi. Svi dole su bili podobni za aktiviste, a oni iznad IV kategorije mogli su da konkurišu isključivo za kulake.

Prinudni otkup je pravdan pred našom i svetskom javnošću potrebama Jugoslovenske armije, gradskog stanovništva i siromašnih krajeva. (Banaćanima su, recimo, govorili da narod u okolini Zaječara umire gladan, a Zaječarcima da je pomoć neophodna Crnoj Gori). Pošto je Jugoslavija u to vreme bila poznata svetska prolethersko-antiimperijalističko-internacionalna „zvezda“, to nije ni skrivano da smo u hrani pomagali „bratske“ i „demokratske“ zemlje. Tanjug je 1947. godine objavio zvaničnu izjavu da je sledovanje hleba kod nas veće nego u Francuskoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj i Švajcarskoj, i da smo te godine u vidu poklona pružili pomoć Rumuniji 20.000 i Albaniji 10.000 tona žitarica.

Te 1947. su mesni narodni odbori razrezivali koliko će koji gazda da preda državi obaveze. Već sledeće godine sistem otkupa je „unapređen“. Komisije su išle od njive do njive i pomoću „metrovk“ (kvadratnog metra od četiri letve), koja je spuštana na nekoliko mesta u žitu, brojale klasje i u njemu zrnevlje, i tako određivale prinos. Kasnije od 1949. se pravio plan setve, žetve, prinosa i „viškova“ za državu. Pored svega toga, uz vršalicu je išao i službeni popisivač čiji su podaci najčešće služili aktivistima radi korekcije, ako bi se desilo da je metrovkom određen manji prinos.

Iz brojnih razgovora sa bivšim „kulacima“, njihovim naslednicima, kao i nekadašnjim „aktivistima“, neminovno se dolazi do zaključka: pre Rezolucije Informbiroa – 1948. – „planski“ otkup i „dobrovoljno“ učlanjivanje u seljačke radne zadruge bili su koliko-toliko podnošljivi, bar u područjima izvan Vojvodine. Ali, posle svađe sa Sovjetima, jugoslovenske vlasti su se svim silama obrušile na selo i seljake, koji su, kako je to jednom prilikom tada rekao Dušan Petrović-Šane, glavni krivci što su Rusi ljuti na nas. Postoji više izjava Tita, Tempa i Dedijera iz kojih proizilazi da su naši seljaci svesno žrtvovani Staljinovom oltaru, kao dokaz da nismo prešli u tabor imperijalista, da i mi provodimo politiku prema selu kao i Komunistička partija Sovjetskog Saveza. Rezultat je poznat. Staljina nisu raznežili, a naše selo je upropašćeno.

Što su optužbe sa Istoka bile žešće da smo postali američke sluge, KPJ je pooštravala teror nad seljacima, koji je dostigao kulminaciju 1949/1950. Otimačinom žita i stoke htelo se „uticati“ na bogate seljake da se „dobrovoljno“ upišu u SRZ. Kada i posle toga nisu hteli, „počistili“ bi im i zadnje zrno iz ambara i odveli poslednje goveče iz štale, a onda dopunskim narezom tražili još. Ako bi neko i dokupio, samo da bi ispunio obavezu, optuživan je da je to ranije skrivao. Na sve kuknjave aktivisti su savetovali: „Uđite u seljačku radnu zadrugu i nećete imati problema!“

Neki su ulazili, ali većina nije htela, pa su optuživani za „privrednu sabotazu“ i osuđivani na višegodišnju robiju. Uz to je, kao sporedna kazna, sledila konfiskacija celokupne imovine. Tako su Kazneno-popravna gradilišta dobijala besplatnu radnu snagu, a SRZ besplatnu zemlju i poljoprivredni inventar. Vladimir Dedijer u svojoj knjizi „Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina“ kaže: „Na dan 1. 1. 1949. u Jugoslaviji je bilo 1.318 seljačkih radnih zadruga, a već decembra iste godine 6.492 ili 328.849 domaćinstava“. Može se zamisliti kako je, i na koji način, postignut taj „uspeh“.

Svetozar Vukmanović-Tempo, u jednoj izjavi 1989. godine, govoreći o seljačkim radnim zadrugama, kaže: „Bio je to nesrećan potez kojim smo hteli da dokažemo da smo veći staljinisti od drugih zemalja realnog socijalizma“.

I Josip Broz, u razgovoru sa Dedijerom 1. 7. 1952., kaže: „Mi smo kapitalnu grešku napravili što smo pošli ruskim putem u stvaranju zadruga, drugo ime, a metod isti“. Na Dedijerovu primedbu da u Jugoslaviji nije bilo Sibira, Tito kaže: „Bilo je, dole, na terenu, svašta. Da smo imali Sibir, slali bismo ljude tamo“. („Kulaci“ su verovatno „krivi“ što su popunili sve zatvore i robijašnice, pa su drugovi morali da smisle za izevoce Goli otok.)

Možda kao krunski dokaz da su pojačane represije prema selu i seljacima bile prvenstveno u cilju dodvoravanja razgnevljenom „drugu“ Staljinu, govori i sledeći podatak: Staljin je umro 4. marta 1953., a samo osam dana posle njegove smrti, 12. marta, Savezno izvršno veće je usvojilo predlog Zakona o amnestiji „privrednih sabotera“. Taj zakon je Skupština Jugoslavije usvojila već 21. marta. Amnestirani su svi „kulaci“ od daljeg izdržavanja kazne, ali im nije vraćena konfiskovana imovina. Državne vlasti ni tada nisu htele da priznaju da su ljudi u 99 posto slučajeva nevino robijali, nego je ispalo da im je velikodušno oprošten deo kazne. Samo su dva poslanika, Radovan Mijušković i Miloš Moskovljević, bili za to da se amnestiranim vratiti konfiskovana zemlja. Kolika je to, tada, u to vreme, bila poslanička hrabrost neka ukaže podatak da je tek sada, posle 37 godina, to pitanje došlo na dnevni red. „Argument“ za nevraćanje zemlje je bio, da su „kulaci“ bili krivi i da bi to bila šteta za seljačke radne zadruge, koje su dobile tu oduzetu zemlju.

Međutim, bez obzira na „miraz“, SRZ nisu mogle da prežive, pa je ubrzo i taj staljinistički izum otišao u „muzej gluposti i nesreće“. Ali je zemlja, umesto da bude vraćena vlasnicima, „udata“ u takozvani društveni sektor. A „kulaci“, čak i njihovi unuci, i do dan danas vuku „rep“ i dogodi se, recimo, da nekom mladiću, kada konkuriše za vojnu školu ili onu za unutrašnje poslove, DB prikači „zavičajnu karakteristiku“ – da mu je deda osuđivan kao „privredni saboter“.

Najveće represije prema seljacima vršene su, bez sumnje, u Vojvodini. Nešto „bolje“ je prošla „uža“ Srbija i Slavonija. Kazivanja svedoka govore da je represija bila i na Kosovu i Metohiji, bez obzira da li su tamošnji seljaci nosili keče, šajkaču ili crnogorsku kapu. Naročit cinizam; od Šiptara je, recimo traženo da predaju određenu količinu svinjske masti.

Pored svih nedaća i obaveza u Crnoj Gori je, kao „pride“, sprovedeno uništavanje koza.

Istraživanja „zelenog terora“ nad seljacima u Slavoniji pokazuju da su represije bile „etnički čiste“: Hrvate su maltretirali Hrvati, a Srbe Srbi. Znatno blaže represije sprovedene su u Sloveniji.

U našim pričanjima i ispovedanjima „kulaka“ i „aktivista“ videće se da je, stvarno, „dole rađeno svašta“. Počev od noćnog uznemiravanja, preko batinanja, čupanja brkova, gušenja u pregrejanim prostorijama (ključaonice su zaptivali voskom da ne uđe ni dah kiseonika), držanja ljudi golih u ledenim podrumima... sve do prženja „kulačkih“ vratova vrelim gvožđem i davljenja u bunarima. Na robiju je išlo istovremeno i po troje iz kuće. Dosta „kulaka“ nije izašlo živo iz ruku Udbe, a skoro niko neoštećenog zdravlja. Oni koji su umrli u robijašnicama, tamo su i ostali, a da im se najčešće ni grob ne zna.

Prema jednom podatku, samo kroz KPD Zabelu prošlo je, do sredine 1951. godine, 86.000 „žitara“. Odatle su oni raspoređivani na razna kazneno-popravna gradilišta: Kostolac, Dečane, Peć, Novi Beograd, Slavkovicu, Buljkes, Knićanin... Dovođeni su čak u Slavonski Brod, na izgradnju autoputa „Bratstvo i jedinstvo“. A gde su KPD Niš i Sremska Mitrovica, i sijaset „sitnih“ logora, koje će pominjati naši sagovornici!

U Moravcima,
juna 1991.

D. Božić

KAD SU KRAVE IŠLE U AJDUKE

Jabučje, kolubarsko selo nadomak Lajkovca i njegovi meštani, zimskih dana 1989, sećaju se zlih vremena od pre 40-ak godina.

Vićentije Živanović, deda od 96 godina, stari ratnik, jedan od najstarijih žitelja pitomog Jabučja, svaljuje kamen sa srca:

– Dete moje, 40 godina ja nosim to breme na srcu i duši. Hvala dobrim ljudima i milom Bogu, da je došlo vreme da sme da se kaže šta su neljudi činili sa ljudima. Ne optužujem nikog, ali neka se zna, neka znaju mlađi kakvo je zlo bilo. Možda će se i današnja situacija lakše razumeti...

– Uzeli su mi, posle oslobođenja, osam hektara i podelili „agrarnim interesentima“. Teško je čoveku seljaku kada mu zemlju uzimaju, pa ni meni nije bilo pravo. Ali tada nisam mnogo mario za zemljom, bio sam u žalosti za sinom Petrom koji je poginuo u narodnooslobodilačkoj borbi, na Pleternici, u Slavoniji. Ne prođe dugo, počеше narezi: žita, mesa, vune, masti, slanine, pasulja... Sve što ima i što nema. Mogu kazati bilo je strašno. Po pet poziva dnevno, a ne вреди govoriti da nemaš. Narežu 65 metara pšenice, predam 34, više nisam imao. Pošalju me na Ub. Tamo obećam da ću da predam ostatak, da me puste. Ne uspem da nađem i kupim žito, a oni iz Mesnog odbora Jabučje dadu mi akt, pa opet – pravac Ub. Odmaknem malo i otvorim pismo, a ono piše: da se zatvorim u zatvor! Bacim pismo i vratim se kući, pa šta bude. Spasi me Sima, advokat iz Valjeva. Prođem samo sa pet dana zatvora...

Deda Vićentije je bio veoma snalažljiv i hrabar čovek. U prvom svetskom ratu, 1915, bio je u zaštitnici srpske vojske u povlačenju. Sve pod borbom odstupao je do Albanije. Tu im preseku odstupnicu. Zarobe ih u Andrijevici, pa ih Švabe sprovedu do Valjeva. Pošto je bio u civilnom odelu, zavarao je stražara – sprovodnika, prišao mu je s leđa, van stroja, i zamolio da ga pusti da vidi „brata zarobljenika“.

„Marš odavde!“ – dreknu Švaba i Vićentije klisne kući.

Za vreme drugog svetskog rata odrede njega i Vojislava Vučetića da budu taoci u zatvoru na Ubu, da im odu glave ako Jabučje ne preda Nemcima narez žita. Spasao ih je neki Živorad Milić, zvani „Župan“, rodom iz Jabučja, koji je imao veze sa Nemcima.

Kada su posleratne vlasti od 14-oro goveda njemu ostavili samo kravu i tele, od 18 ovaca – samo četiri, oterali sve svinje iz obora, video je Vićentije da je „sa ovim izgleda teže“. Kravu „jedinicu“, zvanu „Labuda“, odveo je u šumu „Kruglicu“ i tu su je krišom solili i muzli. To što „Labuda“ nije podivljala i postala „ajduk-krava“, treba zahvaliti Juci – majci Živote Negića, predsednika Mesnog narodnog odbora Jabučja. Seća se deda Vićentije:

– Kaže meni Juca: „Nemoj da čuje moj Žija, ali on je pričao da imaju naređenje da se ne sme oduzeti poslednja krava. Zato ćuti, muzi i ne daj!“ Tako je i bilo. Hvala joj, Bog da joj dušu prosti, bila je s milim Bogom žena.

Deda Vićentije neće da pomene nijedno ime odbornika koji su im čuda pravili:

– Znaju se oni sami koji su i neka im je prosto od mene. Srećan sam što je došlo vreme da i ovoliko smem da kažem. Drugi će pričati više, više su i trpeli.

Živko Jakovljević, sada čika od 77 godina, živi u Jabučju u zaseoku „Donji kraj“. Jabučje je, inače, selo sa oko 1.000 domova i skoro 14 kilometara u prečniku. Od Živkova 33 hektara zemlje, što oraće, što šume, agrarna reforma mu je uzela 14 (kasnije u Zemljišni fond još šest hektara). Seća se Živko zlih vremena:

– Kada su mi oduzeli tih 14 hektara, od čega hektar i po najbolje šume zvane „Veljinac“ i „Đokinac“, gde su bili hrastovi i jasenje po 20 metara bez grana, i dali dubravskim Ciganima i još nekim „interesentima“, naljutim se i prodam još dva hektara. U stvari, morao sam, jer trebalo je kupovati žito. Zemlja je tada bila skoro džabe, a žito skupo. Ovršem 27 metara pšenice, a Mesni odbor mi nareže da predam 50. Samo za državu morao sam da dokupim 23 metra žita, skupog kao vosak. Za samo 200 kila morao sam jednom čoveku da dam nova kola, s točkovima okovanim šinama.

– Nismo bili s mirom ni danju ni noću. Odbornici i njihovi simpatizeri naoružani pištoljima, uzeli vlast u šake, idu danju kroz selo i pevaju: „Odbornici meso jedu, a kulaci samo gledu /Kulak ambar metlom briše sve predao, nema više. / Niz bradu mu suza lije još mu traže tone dvije / Odbornici vino piju, a kulaci na robiju“. Noću, često u ponoć, lupaju na vrata. Ne znaš više šta će. Teraju nas usred noći u Mesni odbor. Sede, grickaju pršutu, a ja stojim, gledam i čekam „presudu“ – koliko još da predam. Najčešće ono što već nemam.

– I neki odbornici su imali dosta zemlje. Na primer, Branislav Pavlović. Drugima je narezivao, čak i svom ocu, a sebi nije... Meni je on sa još dvojicom-trojicom dolazio usred noći. Jedne noći naredio da sutra predam troje svinja da nijedna ne bude lakša od 30 kila. Ja imao samo jednog debelog vepra. Kad sam ga sutradan poterao u Lajkovac, crče od vrućine na „Labudovom brdu“. Posle me predsednik Mesnog odbora, Života Negić, uputi sa aktom na Ub. U aktu zna se – zatvor. Samo ne znaš koliko.

– Mene zapadne sedam dana. Bilo je grozno: u jednom odeljenju oko 50 zatvorenika. Nema iz sobe nikud, sem na saslušanje. Tu su i kible. Ležimo jedan preko drugog. Sećam se dobro, bilo je nekoliko starijih ljudi iz Takova kod Uba, dvojica su bili šlogirani. Morao sam da obećam da ću da predam sve što traže, samo glavu da izvučem, da ne poludim u onom jadu i smradu. U ubskom zatvoru najviše nas je maltretirao komandir Pažinović, rodom iz susednog sela Lajkovca. Tu sam čuo od ljudi da žito može da se kupi kod njegove braće u selu. I kupovao sam žito od njih. I ja i još neki mučenici...

– U to vreme – nastavlja svoju priču Živko – dobrim domaćinima su uzimali sve, a davali najčešće neradnicima. Nekoliko dubravskih Cigana prodavalo je zemlju dobijenu od agrarne na poklon, budžašto – hektar za kravu i tele. Jedna moja šuma data je nekom Dragomiru, zvanom „Majmun“, i on ju je prodao Danici Radivojević koja je i dan-danas živa i uživa šumu.

Živko nam potvrđuje nešto što svi u Jabučju i okolini tvrde:

– Kad je građen Zadružni dom u Lajkovcu, glavni aktivista Dragoslav Negić, predsednik opštine, rodom odavde, posekao je ljudima toliko šume i odvukao drveta da je bilo dovoljno za sve lajkovačke krovove. Niko nije smeo da pita kud se dede tolika građa. Slično i kad je pravljen dom u Jabučju. Samo što su tada nikle i neke kuće seoskih aktivista. U to vreme niko od domaćina nije imao dovoljno hleba da jede. Mom burazeru, Životi, oduzeli su čak i košnice, klupe, stolice, astale....

Živkova supruga Zorka kaže da joj se proja iz tog doba toliko zgadila, da je ni danas nikada ne okuša. Bila je u to vreme udata za Mišu Mišića, čiju su familiju takođe mučili i davili;

– Kad je moj Miša čuo na sremskom frontu da su nam odveli ždrebicu, koju je mnogo voleo, pisao mi je... Preklinjao me da ždrebicu vratim kako znam i umem.

– Odem u Lajkovac, a ona, jadnica, svezana pred odborom. Njišti, prepoznala me, a ja nju jedva, toliko je bila omršavela i izgadnela. Uđem u odbor, pokažem Mišino pismo sa sremskog fronta. Računam: on tamo gine, a oni ovde... Neće ni da čuju, smeju se i isteraju me napolje. Odmaknem malo da ih zavaram, pa se povratim i

odrešim ždrebicu. Pobeže, jadvica, u Jabučje! Skrivala sam je u šumu, u „Trebežima“. Koliko je to tada bilo rasulo i koliko im je ždrebica bila potrebna, vidi se po tome što je nisu ni tražili. Tako sam ispunila poslednju Mišinu želju. Nije veselnik dočekaao da je vidi, poginuo je na sremskom frontu.

„Čuvam ovce kraj zelene zove, Mesni odbor sve kulake zove. Svi kulaci žito da predate, ak' nemate, vi se povešajte“...

Kad u zaseoku Viš, u Jabučju, danju ili noću zapevaju Vojislav Marković i Blagoje Tašić ovu ili, recimo, onu „Partijaši žito mere i vešaju sabotere...“, pa još pripucaju iz pištolja, seoskim domaćinima se ledila krv u žilama. A kako i ne bi, kada su njima dvojici još pri kraju rata dali svu vlast nad tim krajem Jabučja. Od pištolja i od vlasti nisu se razdvajali godinama. Dosta kuća su načisto upropastili, a neke i u crno zavili. Žrtva je bio pokojni Sava Popović, solunac. Savina tregedija, i njegove supruge pokojne Rose, i celog doma, počela je već u zimu 1944/5, kada su im na Iloku poginuli: sin Slavoljub i sinovac Radoslav. Savin drugi sin Živko tada je imao 17 godina i danas, posle toliko vremena, seća se sa tugom tih tragičnih dana, meseci, godina:

– Završio se rat, na kući crni barjak za dvojicom poginulih, a priča se o još zaostalim četnicima, o nekom Andresu na granici... Nemaština, tuga i strah. U tom jadu, jedne noći u kuću upadoše dva naoružana čoveka. Ne daju da se pali lampa. Govore prigušeno kao tuđim glasom. U mraku razaznajemo da na grudima imaju ukrštene redenike, bradata lica, na glavi šubara sa kokardom. Kažu da su Kalabićevci, da su zapalili mlin u Stepojevcu i ubili Dragomira Negića u Jabučju. Od pokojne majke Rose traže da im spremi jelo, a oca Savu pitaju kakav je koji čovek u selu, koji nas to komunista zlostavlja da ga oni ubiju... Pitaju da li tu noć da zakolju Stanislava Pantelića, koji je, čini mi se, tada bio neki blagajnik.

Majka kaže:

– „Deco, za nas su svi ljudi dobri... Nas je zla sudbina zadesila, u žalosti smo, poginuli su nam sin i sinovac“.

– Zatražiše da im otac pokaže put za Ruklade. Istu noć otac je obavestio vlast o poseti. Po tome kako su vlasti reagovala, oću je bilo sumnjivo da su to četnici. Posle se ispostavilo da su to bili Vojislav i Blagoje... Došli, u onoj mucu i jadu, da nas kušaju i provociraju.

Po kazivanju Savinog sina Živka i još nekih komšija, na Savu Popovića se, pored Vojislava i Blagoja, najviše bio okomio Svetozar–Cveja Živojinović. Što pomenuta dvojica predlože, Cveja pretvori u poziv i rešenje mesnog odbora, a Vojislav i Blagoje se postaraju da se to sto posto izvrši. Jedno vreme u štali su mu ostali samo jedan vo i jedna krava, koje su zajedno prezali u jaram. Brzo su oduzeli i kravu, tako da niti su imali mleka, niti su od samog vola imali koristi. Selom se razlegala Vojislavljeva i Blagojeva pesma: „Mesni odbor poziva skojevce kod kulaka da prebroje ovce. Ako nađu neku ovcu više, takvom gazdi zatvor da se piše“.

Savi Popoviću nisu našli „ovcu više“, niti nešto drugo preko broja i mere, jer su već bili sve oduzeli i oterali.

– Ni sa skrivanjem žita nismo imali sreće – priča Živko.

– Jedan naš bliski rod, da ga sad ne pominjem, inače pomagač i simpatizer Mesnog odbora, ponudio nam da kod njega sakrijemo deset metara žita. Prevarimo se i tako uradimo. Od toga ni zrno nismo dobili natrag. Pričali su ljudi da je to žito prodato za dobre pare. Neka se zna i za to – dodaje Živko – da sam ja tada bio momak, a da nisam imao gaće. Košulja i pantalone u zakrpama...

Ožalošćenog, ogoljenog, upropašćenog domaćina Savu Popovića pozovu po ko zna koji put u Mesni narodni odbor Jabučje. Po uobičajenom scenariju Cveja mu tutne u šake akt i naredi da se hitno javi na Ub. Po još hitnijem postupku, isti dan, Narodni sud mu pročita već ranije napisanu presudu – tri godine robije. Glavni dokaz: akt Mesnog odbora Jabučje, u kojem je pisalo da Sava „nije za današnjicu“.

Seća se Živko kazivanja pokojnog oca:

– Bilo ih je u zatvoru puno solunaca kao i starih i bolesnih. Bili su, zatvoreni u neku kafanu. Komandir zatvora Jova Pažinović bio je, kaže, naopak. Imao je svoje špijune koji su pokazivali šta je ko rekao ili, još gore, ako je nekom nešto krišom dotureno od hrane. Upadao je tada u prostoriju i tukao onako po gomili. Blago onom, pričao je otac, koji prvi padne pa ga drugi pokriju i zaklone, ali zato njih „Pažin“ naskroz isprebija.

Jednog dana doteraju ih u Lajkovac, bio ih je pun voz i oteraju u Požarevac.

I pre nego što ispriča stravičnu očevu priču iz Zabele, Živko se priseća šta je jadna majka Rosa preživljavala dok joj je muž bio na robiji.

– Čim je otac Sava otišao da robija, Cveja pošalje majci poziv. Ode ona u Mesni odbor, a Cveja izvadi pištolj pa majci Rosi u usta. Psovao joj majku kulačku što ne predaje žito. Napiše akt i uputi majku na Ub. Mi, kod kuće, kukamo što će nam i majka na robiju. Srećom, tamo na Ubu, naiđe na Radomira Stankovića, Ciganina iz Poljuva, borca od 41. i požali mu se. Kad je izašao iz kancelarije, kaže majci:

– „Roso, za ono što je, Čolovrnta“ (tako su zvali Cveju) napisao u aktu trebalo bi da te odmah streljamo, ovde na hodniku. Ali znamo mi njega. Idi kući, pa kad te Cveja pozove i pita „zar te nisu ubili, ti mu kaži da za jedno delo ne može dvoje da odgovara.“

– Posle tri dana dobije majka poziv sa Cvejinim potpisom podvučen sa tri crvene crte. Čim je ušla u Mesni odbor, bojeći se Cvejinog pištolja, još s vrata je rekla: „Cvejo, sine, u Udbi su mi rekli da ne može za jedno te isto delo i Sava i ja da odgovaramo!“ To je Cveju pogodilo i samo je odbrusio: „Zdravo!“

– Treba kazati i to da je taj Radomir spasao mnoge ljude. Kada je nedavno umro, na sahrani u Poljuvama bilo je mnogo sveta. Nisu ljudi zaboravili njegovu dobrotu.

– Da oprostí pokojna majka, ali moram i ovo da ispričam – nastavlja dalje priču Živko: – Radim jednom na njivi, gledam, nismo imali hleba, kad eto ti majke nosi parče proje. Pitam je otkud joj, a ona se zaplaka i kaže: „Ukrala sam od Momčila Popovića, iz njegovog cegera, eno ga dole kopa u njivi“. Jedem onu proju i oboje plačemo.

Sava Popović je proveo na robiji, u Zabeli kod Požarevca, godinu dana. Živko priča: – Kad je oteran, bio je zdrav, snažan i sposoban čovek. Kad je došao, samo koža i kosti, bio je ozbiljno bolestan. U stvari, pustili su ga kući da umre. Tako je i bilo, odmah je pao u krevet, nije sastavio ni pola godine, umro je veselnik.

O tome kako mu je bilo na robiji kazivao je ukućanima. Pričao je da su u njegovoj grupi bili uglavnom solunci. Danju su po ceo dan radili, pravili neke kare i uveče ih kao konji vukli na železničku stanicu. Sećao se kako su se pojedini stražari izivljavali nad zatvorenima. Recimo, bace kamen u neku baru, pa po zimi teraju zatvorenike da ih traže u hladnoj vodi. Ujutru svako dobije neku čorbicu i parče žute hladne proje za ceo dan. Uveče su im davali bistru i hladnu kavu, bez hleba. U barakama retke, neobložene daske kroz koje noću ujevava sneg na krevete. Taman se čovek malo zagreje, pričao je Sava, a od one retke kave mora u klozet na malu nuždu. Posle celu noć ne možeš da se zgreješ. Imalo je ljudi koji su se zbog toga svesno upišavali u krevet pa su ih sutra ujutru tukli pendrecima. Od dva zla birali su manje.

Ujutru dolazi špediter u pratnji naoružanog stražara a živi robijaši idu od kreveta do kreveta i skupljaju mrtve od prošle noći. Dvojica uhvate za ruke i noge i kao granje bacaju na kola. Bilo je slučajeva, pričao je Sava, da još neki mrdaju, daju znake života, ali su ih stražari terali da i njih bacaju na špediter. Sećao se da jedno jutro nisu svi mrtvi mogli da stanu na jedan špediter, pa su doterali drugi.

Savin brat od strica, čika Spasoje Popović, se seća kako mu je pokojni Sava pričao da su ih jednom po ciči zimi, po mrazu, sve „žitare“ – njih na hiljade, oterali u neku šumu i tamo držali noć i dan. Kasnije su doznali da su ih tu bili sakrili od Komisije Međunarodnog crvenog krsta, koja je posetila robijašnicu u Požarevcu.

I Spasoju su bili namenili istu sudbinu kao i bratu Savi, ali je on ipak bio bolje „sreće“ – bar je sačuvao živu glavu.

Ali to je već sledeća priča.

Jednog dana 1951. godine, na lajkovačkoj pruzi sretnu se jedan čovek i jedna žena:

– Zdravo, Dunda!

– Zdravo, Života!

– Ode tvoj dever Sava na robiju, a?

– Ode!

– Nije trebalo Sava da ide, nego tvoj Spasoje!

„Dunda“ je bila pokojna Stajka – supruga Spasoja Popovića, brata od strica pomenutog Save, a Života je bio – Života Negić, čuveni aktivista i jedan od ondašnjih vlastodržaca u selu Jabučju kod Lajkovca.

Sada, posle skoro 40 godina, Dundin muž Spasoje, dobro držeći deda od 84 godine, priča:

– Kad su mog burazera Savu oterali na robiju zato što nije predao narez žita, koje nije ni imao, Života Negić je bio neko vreme odsutan iz Jabučja. To me je spaslo sigurne robije i, verovatno bih, kao i moj brat Sava, bio već odavno pokojnik...

– Posle rata imao sam oko 50 hektara zemlje. Otac mi je poginuo 1915. Nas je u kući bilo sedmoru. Ja, majka Darinka, žena Stajka, koju smo zvali „Dunda“, i četiri sina.

– Agrarna reforma 1946. uzela mi je 20 hektara i podelila drugima. Većinu su uzeli dubravski Cigani, ali oni ljudi nisu naučili da obrađuju zemlju, pa su to kasnije isprodavali pošto-poto. Njivu zvanu „Bobovica“ dali su mom imenjaku Spasoju Grčiću, koju i danas uživa. Ja ga stalno od tada zovem „brat“ Spasoje, jer je sa mnom podelio imanje – „brat po njivi“.

– Kad su počele one proklete predaje (prinudni otkup), za mene su bili zaduženi; „Brat“ Spasoje i pokojni Milutin Milosavljević. Taj Milutin je bio od Partije zadužen da me utera u seljačku radnu zadругu. Ja sam se stalno odgovarao da mi ne da majka Darinka. Ali, to što nisam ušao u SRZ, skupo sam platio. Pokupili su mi sve što sam imao i tražili još.

– Sećam se jednom, u samo svanuće, vabi neko moje svinje u voćnjaku. Ustanem, kad tamo Vojislav Marković i Blagoje Tašić, naoružani, broje svinje. Vele, „dobićeš rešenje da predaš svih 25-oro“. Odem da se žalim u Mesni odbor, a Života Negić (tada je bio tu) kaže: „Sve što ti je popisano, smesta da si oterao u Lajkovac da predaš“. Moja žena Dunda bila pametna, pa kad sam se vratio kući, vidim ona sakrila dve krmače, a umesto njih pozajmila u komšiluku dvoje nazimadi, da bude na broju za predaju. U „Jelića“ voćnjaku, u Lajkovcu, bilo je više od hiljadu svinja. Niko ih ne hrani, pa crkavaju, jedu jedna drugu...

– U naše šume upadali su kao da su njihove, ili državne. Kada se pravio Zadrugni dom u Lajkovcu, Dragoslav Negić je doveo 20 kola da iz moje šume teraju građu. Da li je to baš sve otišlo za dom, ja ne znam. Terali su i od drugih ljudi, sačuvaj bože koliko!

Oni odbornici i aktivisti koji su bili zaduženi za određene domačine mogli su, ako su hteli, da ih upropaste, ali i da ih spasavaju, koliko-toliko. Kod Spasoja je bilo i jedno i drugo:

– Jedno veče upadoše u avliju „brat“ Spasoje i Milutin. Udariše katanac na moju magaznu. Tu mi je Spasoje učinio nešto dobrote, po mraku mi je dao ključ od katanca, krišom od Milutina. „Evo, veli, pa sakri nešto žita da imaš za narod u kući, pa mi noćas donesi ključ“. Tako i uradim. Eto ih sutradan ujutru, rano, ali samo stoje k'o gospoda, neće da se prihvate, nego ja sve moram da kupim ono žito. Kažu, da ja to i oteram u magacin pa će, vele, da mi plate prevoz, ako već neće žito. Kasnije čujem da su njih dvojica naplatila vuču, a meni nisu dali ništa...

– Stoku sam svu bio ispredavao i beše mi jedno vreme ostao vo i krava. Da ima deci mleka, a i jaram da mi se ne „osuši“, da ima čime da orem... Te jeseni orem pored puta sa volom i kravom, zaustavim ih u brazdi, pa uzeo torbu te nasevam pšenicu po oranju, kasnije da povlačim.

– Kad, eto ti, putem ide taj Milutin Milosavljević, pa viče: „Seješ, seješ, Spasoje, a!“ „Sejem,“ velim mu ja. „A otkud ti seme, Spasoje?“ „Parola, snađi se“, odgovorim. Zna on da sam kupio seme za skupe pare, pa me i dalje zajebava: „Dao bih ti ja Spasoje 200-300 kila za seme, ali odakle da mi vratiš kad ćemo i dogodine sve da ti oduzmemo“. Eto, uživao je da ti vadi dušu i ako do tada nismo imali nikakve zakačke niti zađevce...

– A i u „brata“ Spasoja nikad nisi bio siguran kad će da ti pomogne, a kad da odmogne. Gledao je svoje interese. Kad su mi narezivali da predam i tu poslednju kravu, on udesi pa preda njegovu lošiju – mršavu. Mene razduži, a sebi uze moju bolju kravu. Šta ćeš, čutiš i trpiš. Voleo je imenjaka da se dodvorava svojim naredbodavcima.

– Jednom na vršaju bio popisivač neki Živan Čatić, a „brat“ Spasoje me posavetova: „Vodi Živana na ručak i zagovaraj ga, a ja ću da ga zamenim i da zabušimo jednu vagu žita, da ti ne popišemo sve, nek i tvoja deca okuse lepinje“. Ja tako i uradim, ostade mi Boga mi sedam džakova pšenice nepopisano i nepredato – sklonjeno. Ali posle dva dana dobijem poziv od Cveje iz Mesnog odbora da teram i tih 500 kila. Posle me zajebavaju, „kako bi“, vele, „drukčije dao Živanu da jede“.

– U početku, odmah neku godinu posle rata, moglo se nešto i sakriti. Ja sam sipao žito u bure i zakopavao u zemlju. Jedne godine sam 25 metara pšenice zazidao ispod čardaka. Ali pri kraju, negde od 1949. do 1951., bili su čvrsto rešili da me oteraju na robiju. Kako će drukčije, nego da predam svega više nego što sam imao... Pošalje me Cveja Živojinović iz Mesnog odbora na Ub sa rešenjem o neizmirenju 18 artikala – pšenica, kukuruz, ječam, zob, meso, mast, vuna, pasulj, krompir... Rok predaje – 24 sata. Tako namerno da ne mogu da stignem da kupim i nabavim i ako ima gde. Samo da bi me proglasili za sabotera i zatvorili.

Odem na Ub, ali ne u Udbu niti u Seoski odbor, nego pravo u glavni magacin. Magacioner bio pokojni Žika zvani „Proja“, sa kojim sam se pomalo poznavao od ranije. Stavim ono rešenje pred njega na astal i kažem: „Žiko, brate, ti jedini možeš da me spasiš da ne robijam“. Uze on ono rešenje i neki njegov blok, pisa nešto dugo, pisa, ja strepim šta će da uradi. Pruži mi nekoliko cedulja i kaže: „Evo ti Spasoje, pa se razduži. Ali da ne bi umesto tebe otišao ja na robiju, ti mi sve ovo narednih dana dogoni onako kako budeš stigao da nabaviš.“

– Tada mi je bilo najteže. Prodavali smo iz kuće sve što smo stigli... Prodao sam na Kalenića pijaci, u Beogradu, osam ćilima, dvanaest jastuka i deset kila perja. Sve perje smo izvadili iz jorgana i prebrali, pero po pero. Nikad neću zaboraviti kako je bilo mojoj pokojnoj Dundi, kad je kuća ostala bez ženskog ručnog rada i bez njene bivše devojačke spreme.

– Magacioneru Žiki „Proji“ sam sve namirio. Nikad mu to neću zaboraviti. Moje mlađe sam zakleo da se doveka sećaju i pokojnog Žike i njegovih potomaka, po dobru u zlom vremenu. Sreća da je bilo takvih dobrih ljudi. Ne samo da ti pomognu, nego da znaš da možeš u nekog da se pouzdaš, da ne izgubiš pojam na život, a to je u onim vremenima bilo, čini mi se, najvažnije.

„Drug“ Spasoje Grčić, rođen 1911., član partije postao u ratu u Šestoj ličkoj. Odmah posle demobilizacije postao je jedna od aktivnih „poluga narodne vlasti“, koju su tada i još dugo u Jabučju činili: Cveja Živojinović i nerođena braća Negići – Života, Aca, Dragosav.

Sve što se o njemu – Spasoju Grčiću, može saznati u Jabučju i sam ne krije, misli – „onda je tako moralo da bude“. Za Vojislava Markovića i Blagoja Tašića, istina, kaže da su bili malo nezgodni, voleli su da biju i terorihu ljude. Za svoje glavne naredbodavce – Cveju i Negiće ima samo reči pohvale: „Dobri su to i čestiti ljudi, dali su sve od sebe, za narod, za partiju, a bili su protiv gazda i kulaka“. „Drug“ Spasoje voli da priča o tim danima: – I ja nisam voleo gazde. Ti tamo Popovići su bili bogataši, pre rata sam kod njih nadničio i uzimao zemlju u napolicu i pod kiriju. Bio je red da mi to malo vrate. Bilo mi je malo nezgodno zbog pokojnog kuma Save Popovića, njega su oterali na robiju. Ja tu nisam imao udela, ipak kum je – kum.

– Jednom me kum Sava zamolio da kod mene sakrije tri metra pšenice, i ja kažem neka dovuče. Posle odem i prijavim partiji. Oduzmu žito i dadu Ciganima. Šta ću; jeste kum – kum, ali partija je – partija!... Jeste, partija je znala da sam ja predao svoju mršavu kravu državi i razdužio imenjaka Spasoja Popovića i da sam ja uzeo njegovu bolju kravu. („Drug“ Spasoje ne priča da ga imenjaka zove „brat“ po njivi.) Red je bio da i ja imam dobru kravu, bila mu je, brate, dobra, pitoma i bolja na mleku od moje... Imala je tada partija razumevanje za svoje. Svaki član partije imao je svoje ljude koje su spašavali... Bio sam dve godine popisivač na vršalici Radomira Smiljanića i Miladina Bajića. Kad kod nekog gazde vidim malu decu, ja se sažalim, setim se moje dece, pa ne popišem sve, inače ostadoše deca bez pogače...

– Probali su i mene par puta da prevare na vršaju. Na gumnu Dragoljuba Milanovića krišom odvrnu šraf u drešu kako bi jedan deo pšenice – prve klase, išao u klačinu koja je bila sam krš, nismo je ni popisivali. Ja ćutim, pravim se lud, pa uveče odem i sve prijavim partiji. Oni meni posle dadu pohvalu, meni milo...

Tako priča, i misli, „drug“ Spasoje Grčić, i sada i tada pre 40 godina kada je dobijao pohvale. Sada je i nama jasno zašto su u to vreme seoske skojevke pevale:

„Moj je Mile svuda zavirivo,
gde je kulak kukuruz sakrivo.
A kad nađe, on gazdu prebije,
posle ide da orden dobije.
Zlatan orden stavio na grudi,
kud god ide klanjaju se ljudi.
Pa pitaju čiji je potomak,
blago onoj čiji bude momak.“

U nezaboravnim godinama, od 1946. pa sve tamo negde do 1951., „napredne revolucionarne snage“ po srpskim selima najviše su proganjale stare domaćine, solunce. Ako su još „grešnici“ bili početkom drugog svetskog rata u staroj jugoslovenskoj vojsci – bili su duplo krivi: prvo što su 1918. osnovali Jugoslaviju, a posle – 1941. što je nisu odbranili. Ali, ako je kuća bila domaćinska a nije bilo starijih „krivaca“, kidisali su na najstariju mušku glavu, pa neka je često i nepunoletna.

U Jabučju je, tako, na meti bila nepunoletna glava Vitomira Bajića, rođenog 1930. godine, jer je bez oca ostao 1941. U početku su ga „narodne vlasti“ često držale po ceo dan u Mesnom odboru da raznosi hitne pozive po selu. A tih dana, za vreme prinudnog otkupa, svi pozivi su bili hitni. Glavna vlast u Jabučju bila je dobro poznata grupa: Cveja Živojinović i rođaci Negići – Dragosav, Života, Aca. Počeli su i Vitomiru da toware nareze žita, mesa, vune... U početku moglo se i podneti, ali kasnije Bajićima skoro ništa, državi skoro sve. Seća se Vitomir:

– Kako da nam ostane kad Života Negić ode na Ub, na sastanak, i kaže kako Jabučje može da preda svega više nego što je srez odredio. Posle su ovde, u selu, svojim odbornicima, skojevcima i članovima partije „narezivali“ koliko će koji da srubi domaćina. Od ovih je često zavisilo kako ćemo proći.

– Za našu kuću bio je, jedno vreme, zadužen odbornik Živorad Milutinović. Kad sam jednom izašao iz Mesnog odbora, on mi krišom kaže: „Sakri noćas nešto žita, eto mene sutra ujutru, moram sve da ti pokupim“. Kada sam došao kući, majka Mileva beše već sakrila pšenicu više kuće u kupe od šarovine Dragoslava Pavlovića. Ostavila samo dva džaka zobi. Znaju oni da smo imali i žita pa mi iz Mesnog odbora pošalju poziv sa tri crvene crte. Viču na mene: „Ako ne predaš žito, svu zemlju će da ti uzmemo a tebe da zatvorimo u zatvor!“

– Ja mislio neki zatvor, a mene poslužitelj Nedeljko Marković odvede i zatvori u crkvenu zvonaru. Tamo je već bio zatvoren pokojni Velimir Milinović, a malo kasnije eto ti teraju i pokojnog Miloša Čatića. Sva trojica zbog žita. Sećam se baš je bilo uveče na Poklade, uoči „Bele nedelje“. Pade mrak, ne puštaju nas. Miloš, izgleda da se bio malo „pokvasio“ šljivovicom pa kad vide da ovi misle ozbiljno da nas drže da prenoćimo, uze za konopac i poče zvoniti crkvenim zvonima. Ljudi u selu misle mobilizacija.

– Poslužitelj Nedeljko dotrča, a bio je veoma pobožan, poče da se krsti... moli se Bogu i Milošu, samo da prestane zvonjava. Tek kad reče da će ovi tamo u Mesnom odboru njega da biju, Miloš prestade da zvoni. I stvarno, tu prenoćimo.

Sutradan „Bela nedelja“, napolju drma vašar a ja mladić od 17-18 godina zgrčio se u „zatvoru“. Uveče su nas pustili kući...

– Bilo je to vreme kada su se raščišćavali i neki stari računi i među najrođenijim – nastavlja priču Vitomir. Na primer, Čika Dragoslav Pavlović nije baš najbolje živeo u slozi sa svojim sinom Branislavom. I počne domaćina Dragoslava da progoni, niko drugi nego njegov rođeni sin, aktivista Branislav. Mi smo imali vršaču garnituru, parnjaču, pa sam jednom vršio žito kod čika Dragoslava. Popisivač je bio njegov Branislav. Nekako ga zamandrljamo i ukrijemo, Boga mi, dve pune vage žita, – ’iljadu kila. Primetio je to bio Branislav pa se izgleda pravio lud, jer to je bila šansa da mene i svog oca otera u aps.

– Dodoše uveče „u proširenom sastavu“ i zapečatiše ambar, sutra kad svane da premere žito. Ja umro živ, a Dragoslav samo ćuti i namiguje mi. Pošto je ambar podignut na kamene stubove Dragoslav je u toku noći sa poverljivim ljudima svrdlom provrtio dno preseka (okneta) odozdo, i iscurio onoliko žita koliko je ukriveno na popisu. Sakrio je to na sigurno mesto. Sutradan je komisija dva puta premeravala i ostala kratkih rukava.

– Iako je Dragoslav bio stariji čovek i bolešljiv, nije im smetalo da ga jednog dana upute na Ub u zatvor. Nije mogao da ide peške, pa je upregao volove u kola a mene zamolio da pođem s njim, da vratim kući volove. Tada sam prvi put video „pravi“ zatvor. Ono što sam video, bilo je da se čovek naježi, smrad da uguši čoveka. Zvonara u Jabučju je bila „apartman“! U takvom zatvoru bolesni čika Dragoslav ostao je desetak dana. Pustili su ga, ali da izmiri obaveze.

Jednom je „narodna“ vlast kaznila Vitomira da radi 15 dana na izgradnji Zadružnog doma, obaška od onih obaveznih.

Iako mlad, Vitomir je bio veoma snalažljiv mladić.

– More, i pametna goveda su tada morala da se snalaze i spasavaju – kaže Vita. Imali smo, jedne od tih prokletih godina, neku junicu, zvali smo je „Rumenka“. Kad je došlo da se preda dve stotine kilograma mesa, moja mlađa braća; Toma, Andrija i Momčilo me mole da predam baš nju. Teško je bilo čuvati, bila je nemirna i pustašna, za nju nije bilo ograde, začas ode u štetu. Poslušam ih i odvedem „Rumenku“ na Ub, te predam.

– Kući sam se vratio po podne. Kad uveče – eto ti „Rumenke“ sa parčetom otkinute štranke. Još sam je dva puta „predavao“ ... ali, priznajem, i vezao slabom štrankom. Razdužila me bogami „Rumenka“ za jedno 700 kilograma mesa, za dva odrasla govečeta.

Priča Vitomir Bajić kako se u to vreme bavio i „falsifikatom“: – Predam, recimo okruglo 200 kilograma žita i ako slučajno magacioner tu količinu ne upiše „i slovima“, ja pažljivo dodam nulu pa se razdužim za 20 metara.

– Ali, mic po mic, ja sve stariji, već punoletan, oni u Mesnom odboru sve gori i iskusniji, pa doteraše „cara do duvara“. Nemamo više, a oni traže još da se predaje. Pozovu me u Mesni odbor i skoro bez reči utrpaše mi akt u ruke i da se sutra ujutru imam javiti UDB-i na Ubu. Dođem kući i rešim da otvorim akt, pa šta mi Bog da. Ugrejem lončić vode pa iznad naparim malo ono pismo, te pažljivo olovkom otvorim. Vidim po sadržaju ne gine mi zatvor. Ako umrem u zatvoru, i na to sam odmah pomišljao, neka se bar zna ko me je upropastio i sahranio. I uradim tada nešto za šta ću sam sebi biti zahvalan doveka. Otkinem list od sveske i celo pismo, koje je Mesni narodni odbor Jabučja uputio UDB-i na Ub, prepisem od reči do reči sa svim pravopisnim greškama, onako kako su ti pametnjakovići bili napisali.

Pošto Vitomir i dan-danas čuva taj „istorijski“ prepis, to neka i sada bude po drugi put prepisan, u knjigu – kako se to kaže – „prepis veran originalu“.

Pa piše Mesni narodni odbor Jabučje UDB-i u Ub sledeće i ovako:

„Bajić Vitomir iz sela Jabučja dužan je da preda državi 2246 kg kuruza od toga je predao 718 kg kuruza ostalo još da preda 1328 kg imenovanije dužan dva kg masti koju sumu do danas nije hteo da preda istije zadužen da preda 50 kg krompira i 80 kg govedine imenovanije opominjan više puta od strane ovog odbora a to na njega ništa nije delovalo imenovani je uticao na celu okolinu imenovani poznaat kao poljoprivredni Saboter Seljaci iz njihovog zaseoka viču zar on ima dobru zemlju i Vršalicu pa neće da daje svoje obaveze ondak ni mi nećemo da dajemo imenovani ima 8 ha Zemlje i Vršaću Garnituru i kao takvog M.N.O. mišljenja da se kazni strožom kaznom i konfiskacijom 100% koje će gore navedeno pozdraviti svi građani sela Jabučja s molbom daljoj nadležnoj vlasti da postupi po ovome. 27.II. 1950.god.

sekretar
A Negić

S.F.S.N.

Pretsednik

S Živojinović

Sa takvom „preporukom“ od strane vlasti Vitomir je stao pred šefa UDB-e Žiku Šukića. Bez obzira na Vitomirovu spretnost u ponovnom lepljenju akta i namernom presavijanju baš na sastavku, preko pečata, iskusni udbaša se nije dao prevariti.

– E, tad je stvar bila dosta opasna – kaže Vitomir. Ništa Šukića ne interesuje šta piše u aktu već što sam otvorio, i ko me je nagovorio da to uradim. Sumnjao je u mog stricu, Živka Bajića. Istina, čiča Živko je znao a i dao mi je dobar savet: „Ne priznaj ni za živu glavu, ode na robiju!“ I neću ja da priznam. Okreće Šukić na sto načina, ali ja „nisam“ pa „nisam“.

– Neću da kažem krivo, nije me tukao, ali je bilo pretnji napretek. Puste me kući, ali da dođem opet sutradan. Tri puta sam za tri dana išao na Ub u UDB-u i stalno ja „nisam“, Šukić – „jesi“. Na tome se završilo. I za divno čudo, vodeći postupak da priznam za otvaranje pisma, „zaborave“ zašto je akt pisan. Valjda, su i oni tada u UDB-i mislili: „Kad je đavo pojeo pitu, nek jede i tepsiju“.

U oktobru iste godine, 1950., Vitomir je otišao u vojsku, u Brčko.

– Početkom 1951. dobijem pismo od kuće da su sad opet počeli teror nad našom kućom, hoće sad majku Milevu da zatvore. Javim se komandiru čete kapetanu Stojanoviću na raport i pokažem mu pismo i molim kraće odsustvo. Pročita komandir pismo pa kaže: „Na odsustvo nećeš ići, a ovo ću ja srediti“. I, stvarno, dobijem kasnije drugo pismo od kuće, gde pišu da su ih ostavili na miru. Posle je, valjda, došlo drugo vreme, prestala su proganjanja.

– Očigledno da je jabučkim silnicima bilo dovoljno da im neko jači i uticajniji i posredno „lupi šakom o sto“ pa da se umire kao bubice, što je česta odlika većine moćnika.

Milivoje Bajić iz Jabučja imao je 1946., kada mu je umro otac, 39 godina. Rat je proveo u zarobljeništvu u Nemačkoj. Čim je otac umro postao je glava kuće u kojoj ih je bilo osamnaestoro. Ta 1946. bila je početna godina petogodišnje hajke na „kulake-sabotere“, kako su, uglavnom, nazivani najugledniji i najradniji domaćini u selu.

– Bilo, ne povratilo se! – počinje čika Milivoje priču o svojoj „petoletki“. – Nas četiri brata sa porodicama i majkom, živeli smo zajedno na preko 40 hektara zemlje...

– U jesen 1946. upadoše u naš voćnjak Branislav Pavlović i Milorad Milinović, tresnuše šljivu i počеше vabiti naše svinje, kao da su njihove. Kada sam ja stigao, oni su već bili izbrojali i presudili da sve na broju, njih 90, od kojih je bilo samo devet krmača, odmah predam u Lajkovac. Iako nisu imali pravo da oduzimaju svinje lakše od 25 kilograma, nije vredelo. „Mrzi nas da merimo“ govorili su.

– U „Jelića“ voćnjaku u Lajkovcu je bilo tušta i tma svinja, dogonili su ljudi sa svih strana. od gladi su jadne grizle jedna drugu, mnoge su tu pocrkale.

– Posle nekoliko dana odem u njivu zv. „Petlara“ i vidim jedna moja krmača pobegla iz Lajkovca i tu oprasila 10 prasića. Od tih deset prasadi iduće godine smo osmoro uhranjenih morali predati državi. Te, 1947., smo još predali šestoro goveda, šest ovaca, 50 kilograma masti, 120 metara pšenice, 130 metara kukuruza, zob, ječam... sve do poslednjeg zrna. U jesen povrh svega poslednju junicu. Osamnaestoro duša u kući, a koševi, ambari, obori i štale prazne. Prodajemo i što nam se ne prodaje, da kupujemo pomalo, da se prehranimo. Ne smemo mnogo ni da kupimo, jer, eto ih, i to da uzmu.

– Iako su znali da nemamo više ni zrna, u februaru 1948. narežu još 30 metara pšenice. Kupim i pozajmim nekako šest metara i oteram na Ub. Sutradan dođe sa Uba

milicioner, neki Borivoje Petrović, rodom baš odavde iz Jabučja, povede mene i usput još neke ljude iz Ruklada, pa pravo pred sudiju Bratislava Jakovljevića.

– Mene uvedu prvog i predstave me. Sećam se dobro, sudija Bratislav džara vatru u furunici i ne gledajući u mene pita: „A jesi li ispunio narez?“ Ja velim da nemam više, on se smeje i kaže: „E, zato smo te zvali.“ Obrisa ruke od pepela i pozva „porotu“. Sećam se bilo je 3-4 porotnika, među njima i neki Slavko Jović iz Šarbana. Ništa me više nisu pitali, niti su šta tada pisali. Presuda je već bila napisana pre saslušanja i u stojećem stavu poče Bratislav čitati: „U ime naroda... Milivoje Bajić... protiv naroda i države... tri i po godine prinudnog rada...“

– Mene izvedu, uvedu sledećeg – Radosava Vučetića iz Brezovice. Posle par minuta ulazi i treći – Petronije Vesić iz Kožura. Gledam i ne mogu da dođem sebi; meni je bar 41 godina, a stari Petronije, bio bi mi deda, imao je tada 95 godina. Ne sećam se koliko je on tada osuđen.

– Bili smo posle zajedno u jednoj maloj sobici nas deset, preko noći. Preko dana u našoj sobi bila je i jedna žena – Milojka Milijanović iz Ruklada, imala je tada blizu 60 godina. Kako da verujem da je ta žena bila neprijatelj – protiv naroda, kada sam i ja jedva ubedio islednika Udbe da nisam za vreme rata saradivao sa četnicima, jer sam bio u zarobljeništvu u Nemačkoj. A taj optužujući materijal je napisala „narodna“ vlast iz Jabučja i njoj se verovalo...

– Februar mesec, a mi, iako je mraz, ležimo na daskama bez slame. Tu vršimo nuždu. Jadnu Milojku zaklone dvojica-trojica u ćošku. Preko noći su je terali u samicu... Hranili su nas nekom plavom vodom iz kazana. Da nam nisu donosili od kuće, pocrkali bismo od gladi.

– U zatvoru na Ubu ostao sam mesec dana. Nisu me oterali na dosuđenu robiju, pustili su me kući. Kada sam došao, našao sam samo prazne zgrade i ukućane. Sve drugo behu pokupili, oterali, odneli... Tada su nas i miševi napustili.

– Pomagali su nas i pozajmljivali nam rođaci i prijatelji. Opustošenu kuću aktivisti i odbornici nisu naredne godine posećivali. Zasejali smo 1949. pozajmljeno žito. 1950. eto ih opet, narežu 120 metara. Bila je velika suša, pa mi opet malo zafalilo.

– I zbog toga „malo“, što nije imalo da se preda, ponovo sam stao pred narodni sud. „U ime naroda“... protiv naroda... tri godine prinudnog rada.

– Proveo sam osam meseci u Osmom paviljonu požarevačkog zatvora, sa još nekoliko hiljada „žitara“. U Požarevcu je bilo strašno: prljavo, teskobno, vaške, buve, boleštine... Ujutru dobijemo parče žute proje, umešene pre tri dana. To nam je hleba do sutra ujutru. Za doručak smo imali nekakvu čorbicu, u kojoj je ponekad plivala poneka mrva mesa. To je bilo za nas koji smo mogli da radimo. Kad mi odemo na rad, u ono što ostane u kazanu doliju vode i to daju onima bolesnima i čičama koji nisu mogli na rad. Umirali su jadnici svaki dan na desetine. Umirali su na krevetima, po ćoškovima, na hodniku, nalazili smo ih pale i umrle po klozetima... Sećam se jednom, baš sam čitao neko pismo zajedno sa mojim tečom Ljubom Sandićem, a jedan starac, slab kao senka, prođe pored nas, zatetura se i pade. Umro je od iznemoglosti i gladi.

– Jednom su i mene odredili da zakopavam mrtve. Sahranjivani su goli u nekim sklepanim sanducima. Ja mislio da kopamo normalnu raku – duboku metar i po, a stražar kaže da je dosta pola metra. Onaj drugi zatvorenik mi šapuće: „Čuo sam da ih noću otkopavaju i teraju nekuda.“

– Posle osam meseci provedenih u požarevačkom zatvoru odabrali su jednu grupu, mahom Vojvođana – „žitara“, da idu na rad u kamenolom Slovac, tu između Lajkovca i Valjeva. Nekako sam uspeo da se uguram u tu grupu i primaknem bliže kući.

– Tu je već bilo bolje i lakše, manje smo gladovali, donosili nam od kuće. Tu sam imao dva dobra druga, dobra prijatelja osuđenika – „žitar“ iz Bačkog Brestovca – Obrada Đorđevića i Milana Beljanskog. Tu su nas držali tri meseca. Zatim me vrata u Požarevac i posle par dana puste kući, s tim da se javljam stanici milicije svakih mesec dana.

– To je već bila 1951., peta i poslednja godina žestokih progona nas nevinih seljaka. Sa tim godinama ne može se ništa uporediti. Možda je bilo nešto slično u nekim drugim zemljama, u nekim drugim godinama, što tada nismo znali.

– Popustilo je u celoj Jugoslaviji, moralo je i u Jabučju. Mirili su se drugovi iz „narodne“ vlasti sa „kulacima“ i „saboterima“. Oni prvi su se i dalje jagmili za vlast i privilegije. Mi drugi nismo imali vremena, morali smo ponovo da kućimo kuću. Prestala je i u Jabučju da se peva ona preteća pesma seoskih skojevki: „Moj će dragi kući da se vrne, zadnji kulak ćebe kad ogrne.“

Od oko hiljadu domaćinstava u selu Jabučje u Seljačku radnu zadrugu je ušlo, što milom što silom, oko 40 kuća – tek svaki 25. poreski obveznik. Među prvima je bio i Stanimir Danilović koji je u kolektiv uneo sve što je imao – zemlju, stoku, poljoprivredni alat.

Ali Stanimir je i među prvima osetio da od zadruge nema vajde pa je na jednom sastanku uzviknuo: „Ljudi, od ovog posla nema ništa! Propade nam – isposti se zemlja, sva stoka ode, upropastismo poljoprivredni alat, na šteti smo i sebi i državi! Nego, da se mi lepo rasformiramo!“

Pošto petao koji najranije zakukuriče, obično prvi u loncu zaglavi, bolje sreće nije bio ni Stanimir. Optuže ga, pa odmah probude i uhapsu.

U zatvoru na Ubu bio je oko dva meseca, do onog dana kada je u novinama izašao članak sa Kardeljevom izjavom da se seljačke radne zadruge, koje ne rade dobro i ne mogu da opstanu, mogu da se rasformiraju. Isti dan je Stanimir, naprečac, pušten iz apsa. Ljut, ali još više srećan, Stanimir je odmah kupio novine, mahao njima i vikao niz Ub: „Evo, ono što sam ja govorio, to govori i drug Kardelj! Živeo drug Kardelj koji misli što i ja!“

Koliko su i članovi Seljačke radne zadruge u Jabučju bili na ivici preživljavanja najbolje svedoči jedan „običan“ slučaj, koji je tada zadesio zadrugara Ljubisava Blažića:

Elem, Ljubisav je ono malo kukuruza, što mu je pripalo za trudodane, poterao u vodenicu da samelje. Usput mu se odreši džak i kukuruz prospe u blato. I Ljubisav i njegovi ukućani su iz blata vadili svako zrno a žena i deca su plakali i kukali kao da se, ne daj bože, ne znam šta dogodilo.

Pokojni Vladimir Bajić iz Jabučja rođen 1889. godine ostavio je iza sebe svoj životopis u kome opisuje i „kulačke“ muke. Taj deo Vladimirove „knjige o sebi“ prepisaćemo baš onako kako ju je i on sam napisao:

... Pored paorskog posla bavio sam se merenjem zemlje, bio sam u 120 izbornih sudova po veštačenjima pred sudom, naučim i krmače da čistim. Ide sve dobro: zemlje kupim, zgrade napravim – pravi seljački domaćin! Sve ide dobro do 1937. g. Te godine umre mi otac, a 1938. g. potuče grad 100%, pa 1939, pa 1940 – sve tri godine srubi sve! Uzamance! Godine 1940. ode mi sin u vojsku, imanje veliko, radna snaga mala, rat na zapadu plamti! Ja se mučim sa Ciganima. Cigani ka' Cigani, ali bolje i s njima nego bez njih, pa je opet išlo dobro. Januara 1941 g. umre mi mati. Sin u vojsci, jedna se ćer udala, druga na školama – sami ja i žena! Ali držim kuću još dobro, kapital ceo. Poče rat 1941 g. Namac okupira, poče da uzima, osu se kapital;

ode stoka, ode žito. Ja nema da dam žita koliko traže, a oni mene u aps! Tri puta. Poče i partizanski pokret, pa čim partizani ubiju Nemca, oni teraju iz zatvora i ubijaju! Strašni dani! Sve te strahote preživim i opet do 1944 g. zapatim dosta stoke i kuća bude puna svega, bez obzira što su me Nemci 1942. ostavili bez stoke i bez zrna žita. Dolazi Oslobođenje koncem 1944. g. nastaje Sloboda, pa da se prebrojim kako stojim: sin na frontu, živ. Trinaest goveda, 30 svinja, kukuruza i pšenice oko dva i po vagona, 31,50 hektara zemlje. Sve je dobro išlo. Ali počeo narez mesa, te goveče po goveče – ostadoše dva vola i dva konja. Udari Agrarna reforma, uze mi zemlju, ostavi jedan maksimum, narezi veliki, ne mogu da izmirim, – oni mene u zatvor, pa me 1947 g. osude na tri godine, ali malo izdržim, pa dođem kući. Ali sam i 1949 g. kažnjen novčano sa 49.000. Godine 1950 bila je nezapamćena suša i nisam mogao da izmirim žito, a nisam imao u kapitalu da kupim pa da predam, jer sam bio iscrpljen: poslednju kravu za priplod uzeli su u decembru 1949 g. Prodao sam parče zemlje, tri zgrade i fижaker, tako da sam u 1950 g. ušao potpuno go i nisam mogao da izmirim narez. Zatvore me, i osude godinu dana i sprovedu u Zabelu u Požarevac, te izdržim osudu. Dok sam bio tamo moji prodadu 3 hektara zemlje. Imao bi još mlogo da pišem, ali smatram da je i ovo suviše, samo ću moliti čitaoce da me izvinu i ovo još malo pročitaju, a to je da nabrojim one koji su bili sa mnom, moji prijatelji: Dragoslav Kovačević, Obren Grčić, Milivoje Bajić, Živko Milosavljević, Sava Popović, Dobrivoje Radovančević, svi iz Jabučja. Nikola Milinković, Milutin, Čedomir i Ljubomir Sandić, Života Jeremić, Zdravko Mičić, svi iz Čelija. Radoje Jelić, Jeremija Jeremić i Mirko Petrović iz Lajkovca. Dušan i Svetislav – Beka Radovanović iz Malog Borka i sa nama je bio slavni čovek, koji je ostavio spomen i slavu celom pokoljenju, jer je sve naše živote on sačuvao, od sigurne smrti oteo, a to je Mihailo Mihailović iz Borka. Mihailo sada živi u Brgulama. Ja ostavljam mojima u amanet: ko god se nazivao Mihailović da mu daju počast i poštovanje. Još su sa mnom bili: Purko Leontijević, Sima Marković i Draga Radovanović iz Stublenice, Boža Leontijević iz Takova, Mihailo Bukvić iz Vrela, Milutin Ašković iz Banjana, Budimir Negić iz Radušja, Dragoslav Mitrović i Obren Mladenović iz Novaka, Mihailo Rakić iz Stublenice, Svetislav Đurđević iz Ruklade, Božidar Tomić iz Bataloga, Radomir Stanić, Života Sarić, Filip Brisić iz Tulara, Miloš, Svetislav i Milomir Čančarević iz Rubrebreze, Mijailo Stošić i Živojin Marković iz Petke, Živorad Lazić iz Zvizdara, Rajko Zebić i njegov sin Nikodin iz Gvozdenovića, Dragomir Tešić iz Zvizdara, Stanko Čotunović iz Ušća, Miša Vlajković iz Drena, Ljubisav Marković iz Drena, Sreten Radosavljević iz Drena (Lazarevac), Mirko Stojanac iz Idvora, Banat, Dragomir Brkić iz Dolova, Banat, Vladimir Makević iz Kaone kod Vladimira, Mirko i Leka Jovanović – Stojnići iz Paljuva i još mlogi kojih se sećam.

Prvu knjigu napisao sam 1943 g. u vreme kad nisam mogao računati na siguran život, a sada je dopunjujem 1952 g. i svoj doživljaj završavam danas, 19 februara 1952 g u 11 sati.

DUGA NJIVA, KUKURUZI MALI..

Zima, januar 1950. U jednoj od soba Sreskog zatvora na Ubu više od 30 zatvorenika u seljačkom suknu, obuveni u opanke i curule gumenjake. Jedva dišu od teskobe, vlage, zadaha znoja i sopstvenog izmeta u kiblama. U klozet ih ne puštaju. Vrata im otključavaju jedino kad ih izvode na saslušanje. Povremeno s polja čuju kako „svesna“ i „revolucionarna“ omladina peva: „Duga njiva, kukuruzi mali, oj kulaci al’ ste najebali.“ Onda uzvici: „Dole narodni neprijatelji! Dole kulaci! Dole saboteri!“ E, to su oni, i na njih se to odnosi – pesma i parole. Njima, seljacima, koliko do juče uglednim domaćinima iz sela oko Kolubare i Tamnave, rekli su to islednici Udbe.

Među „saboterima“ je i 55-godišnji Milijan Tomić solunac, nosilac Albanske spomenice, iz Rubribreze kod Lajkovca. Kao i ostali čeka da bude osuđen. Te jeseni predao je državi 50 tovara pšenice i isto toliko kukuruza, sve što je rodilo. Fali mu tačno još toliko kao i hiljadu kilograma mesa, pa da namiri državu. Jugoslaviju, državu, misli Milijan, za koju nosi pet ožiljaka: od tri rane sa Solunskog fronta i od dve zadobijene 1941. od nemačkih „štuka“.

Prošlo je od tada skoro 40 godina i Milijan ja sada deda od 93 godine. Još se seća tih naopakih 50-ih godina za koje kaže: „Nikad se ne povratile i da ih ne doživi ni najgori neprijatelj“.

– U početku narodne vlasti, krajem 1944. nije izgledalo da će poći sve kako ne treba. Bio sam pre rata opozicija, glasao za demokrate, pa mi nije bilo krivo što sam, dok se još u Sremu pucalo, morao Narodnooslobodilačkoj vojsci da dam prvi narez: dve krave, jednog junca, pet ovaca, pet komada svinja (jedno bilo debelo skoro 200 kila) čabar sira, 100 kilograma slanine i masti. Neću da kažem krivo, imalo se, nisu ni Nemci odneli sve. Imali smo tada par volova par konja, još 12-15 grla goveda, tridesetak ovaca i tako toliko svinja. Znam, rat je, vojska mora da jede. Mobilisana su mnoga deca a i moj 19-godišnji sin Đorđe. Nije lako, a ni pravo, da ratuju gladni kao što sam ja morao kroz Albaniju. Znao sam da ćemo kada dobro zapnemo, ponovo zaimati sa 37 hektara zemlje, koliko sam imao, što ja, što miraza moje žene Desanke.

Pošto je deda Milijan još 1913. završio poljoprivredno-ratarsku školu to je odmah po oslobođenju. 1945. zapao narodnoj vlasti za oko kao podesan za upravnika nekog napuštenog imanja u Sremu. Nije pristao jer ko će da radi i rukovodi sa tolikom njegovom zemljom. Ostalo bi mu u kući samo njih troje: supruga Desanka, kćer Ljubica i sin Radenko, tek stasao za đaka.

Milijan tada još nije znao da su „napredne snage“ u selu već govorile: „napravićemo kolhoz od imanja Tomića, Čančarevića, Živkovića...“ Osude ga na tri meseca prinudnog rada u rudniku ili da plati novčano. Prodao je kravu i platio kaznu. Proglase ga za reakcionara kao i sve druge koji su bili dobri domaćini.

Sumnjivi su bili i oni koji nisu hteli da se izjašnjavaju protiv „reakcije“. Na omladinskim sastancima pokazivalo se prstom na one devojkice i mladiće ako su kojim slučajem viđeni da se družu sa momcima i curama iz „reakcionarskih“ kuća. „Momak iz reakcionarske kuće“ bio je i Milijanov sin Đorđe kada je, kao bolestan otpušten iz Narodne milicije. Pošto nije „hteo“ da ide „na dobrovoljnu“ radnu akciju, pozovu ga u srez.

Seća se Đorđe:

– Pozovu me na Ub. Puna avlija Sreskog odbora. Pitaju ko hoće na dobrovoljni rad. Ne javlja se skoro niko. Kada propade i ubeđivanje, opkoli nas milicija.

– Pred mrak potpaše nas u tri kamiona. U svakom po dvojica naoružanih pratilaca. Niko ne govori gde će nas. U neko doba stigismo do nekih baraka. Oni

milicioneri nestadoše u mraku i mi „dobrovoljno“ uđosmo na odredište. Bilo je to državno imanje u Skeli, kod Obrenovca. Terali su nas da radimo i pevamo. Tu sam zaradio i proširenje srca. Nisu me više terali da radim, ali me ne pustiše ni kući. Ljuštio sam kuvarima krompire. Posle dva meseca „dobrovoljnog rada“ dođem kući u Rubibrezu još bolesniji nego kada sam otišao.

Bile su to godine kada se smatralo da je privatni zemljišni posed glavna prepreka da kročimo u komunizam.

Odbornici mesnih seoskih odbora zasedali su, uglavnom, noću i „narezivali“ koliko će ko da preda državi: žita, mesa, masti, vune... Kvotu dobijenu od sreza razrezivali su „pošteno, bratski“ – sebi da se ne poznaje, gazdama da ne ostane. Bilo je to vreme kada su skojevci noću krišom gazdama brojali ovce i svinje. A brojali su najčešće tako da domaćinima ne ostane vune ni za čarape, ni prase za Božić ili slavu.

U međuvremenu sprovedena je agrarna reforma i zemlja podeljena „agrarnim interesentima“. Desanka, Milijanova supruga, ostala je bez 11 hektara miraza u rodnom selu Stepanje. O tome Đorđe priča:

– Siromašni Stepanjci bili su obrazniji, pa nisu hteli da uzmu zemlju moje majke Desanke. Uzeli su je neki Rankovići iz Nepričave. Kasnije, čim su stekli pravo, prodali su tu zemlju, mom bratu od ujaka, Miloradu Stanojeviću. Tako je zemlja došla ponovo u istu familiju. Jedan od tih Rankovića, kad je prodao tu tuđu zemlju, dobijenu džabe, lumpovao je i tim parama kitio sviračima ćemane...

Tešku jesen 1948. Tomići su dočekali kao „crkveni miševi“. Nigde ništa: prazni koševi, svinjci, ambari, tavani, mlekar... U štali samo dva vola i jedno mršavo tele. Poslednje dve svinje, priplodne krmače, Đorđe je krišom sklonio u Nepričavu, kod Dušana Jovanovića, Vratio ih je tek posle tri godine.

U tako očerupanu kuću Tomića udala se Ljubinka, kći Nastasa Grujičića iz Đurđevca kod Valjeva, za Milijanovog sina Đorđa.

– Tiho, bez svatova – seća se Ljubinka. – Kad sam došla za Đorđa, pokojna svekrva Desanka plače, pa mi veli: „Ćero, da je sreće da smo te u ovu kuću doveli sa svatovima i sa sviračima, a jok ovako, nema šta da zakoljemo, niti da umesimo... Nas su, veli, opusteli.“ Bilo je, jadnu, sramota da izađe među narod. Dovala snaju, a da se niko ne počasti!

Oni, koji su najviše doprineli Tomića nemaštini, javno su se podsmevali kako su gazda Milijan i njegova Desanka oženili sina, a da „ni prase nije skiknulo“. Zato su se svi zapanjili kad je posle 3-4 meseca Milijan uprtio šarenu torbu – bukliju i počeo pozivati na svadbu. Pozvao je i one odbornike koji su mu udarali narez i kuću opusteli. Pojeli su svadbari i ono jedno tele. Za svadbu Desankin bratić Milorad Stanojević je poklonio jednu debelu svinju a Ljubinkin otac Nastas dao je brašno, rakiju, vino...

U proleće 1949. na Tomiće i ostalu „reakciju“ su kidisali još jače. Milijanu su naredili da zaseje pet hektara šećerne repe na zemlji, na kojoj jedva uspeva i zob. U jesen nije rodilo ni kilograma. Narežu da preda vagon kukuruza i vagon pšenice. Namirio je nekako pola od toga. Kad je i poslednje zrno pšenice bacio kao seme na deset hektara, koliko su mu naredili da mora zasejati, Tomićima su zatražili da predaju „ostatak“ od 50 tovara pšenice i isto toliko kukuruza. Znali su da oni nemaju više ni zrna. Narežu još da preda hiljadu kilograma mesa iako su znali da u štali imaju samo volove, a gde će toliko imanje bez jarma. Nije imalo načina da se dokupi tolika količina žita i mesa. Đorđe se seća da mu je neki Rozmir Nedeljković iz Nepričave za hiljadu kilograma žita tražio dva hektara zemlje.

Povede Sreski narodni odbor Ub postupak protiv Milijana Tomića. Počnu sa upozorenjem pa pretnjom narodnim sudom. Nije vredelo govoriti da nema. „Veruju“

seoskim odbornicima i aktivistima koji tvrde da Tomići imaju ono što stvarno nemaju. (Da li u srezu nisu znali?).

Tih dana u Tomića kuću došla je prinova. Ljubinka je rodila ćerku Ružicu.

– Početkom januara 1950. seća se Milijan – skupi se nešto rodbine na babine. Neko je doneo i pečeno prase. I baš na taj dan dođe nam u kuću jedan od tih seoskih odbornika aktivista – Momir Stefanović, i kaže mi: „Daj, ponesi to pečeno prase pa da idemo na Ub, kod tužioca i sredimo stvar da obustavi tužbu protiv tebe!“ Ja jedva dočekam. Iz onih stopa odemo u srez, a Momir uzeo ono prase i unese u jednu kancelariju. Meni kaže da sačekam. Više nisam video ni Momira, ni prase. Došla je milicija i odvela me u zatvor.

Sutradan Đorđu nisu dali da se sastane sa ocem. Kad je uspeo, treći dan, otac Milijan mu je krišom rekao: „Seci drveće po njivama da bar ne skapate od zime, svu će zemlju da nam uzmu.“ Đorđe je poslušao oca i drveće sekao i dovlačio kući.

A kada su sobe sreskog zatvora na Ubu postale premale, „kulake-sabotere“ su prebacili u kafanu Milovana Čolića, natakli katanac na vrata i postavili stražu. Seća se deda Milijan:

– Zimsko vreme, a mi ležimo na golom, vlažnom podu. Preko dana izvode nas u „mrtvu šetnju“. To ti je: ideš ukrug, skinute kape, ni s kim ne smeš ni reč da progovoriš. Hladno. Ja jednom stavim ruke u džepove, a stražar, neki Cveja, udari me po rukama, ne dozvoljava. Neću da kažem krivo, nisu nas tukli. Ali je bilo bezbroj saslušavanja, pretnji, maltretiranja, psovanja, vređanja, ponižavanja... Komšija Milomir Čančarević je pričao da ga je komandir zatvora, neki Pažinović iz sela Lajkovca, terao da oliže duvar, gde je neko bio nešto nažvrljao.

Ubrzo Milijan je izveden pred „narodni sud“, gde mu je saopštena presuda: za neispunjavanje obaveza prema državi, kao sabotera, kažnjava se sa tri godine prinudnog rada i konfiskaciju imovine. Sudija je kasnije rekao Đorđu: „Nemoj mladiću da se ljutiš na mene, nisam ti ja osudio oca, nego vaši odbornici.“

U Zabeli kod Požarevca Milijan se seća da ih je najviše bilo zbog otkupa:

– Seljane iz Vojvodine istovarivali su iz kamiona vezane u konopce i štranke. Mi mislili da su neki zločinci, a ono isto kao i mi zbog obaveznog otkupa.

– Kad nam dođe poseta, izvedu nas pet-šest, stanemo u red, i mi i oni što nas posećuju, ali na dva metra odstojanja. Između nas dva reda konopaca i – stražari. Ne daju nam ni da se pozdravimo. Dovikujemo se preko onih stražara i konopaca, dreka, kao psi kad se posvađaju... Najgore je kad je neki osuđenik teško bolestan, a dođe mu poseta. Dešavalo se da poneki jak zatvorenik uzme bolesnog druga na leđa, na krkače, i drži ga tako dok ovaj razgovara sa rodbinom preko onih konopaca.

Dok je „saboter“ Milijan robijao i njegovi ukućani su preživljavali teške dane. Žalba na Milijanovu osudu je odbijena. U međuvremenu selo Rubibreze je teritorijalno pripalo Mesnom narodnom odboru Lajkovac i srezu Kolubarskom.

Predsednik MNO Lajkovac, Dragoslav Negić, je požurio da Sreski sud iz Lazarevca dođe što pre na lice mesta, kod kuće Tomića. Prisutni su bili i Negić i tužilac. Presuda je doneta odmah, na licu mesta. Tomićima se oduzima 18 hektara zemlje, a ostavlja samo hektar i po kućevnog placa i još 40 ari obradive površine od njive zv. „Granice“. Takođe im se oduzimaju još: štala sa šupom, čardak, kačnjak od ćerpiča, mlekara od cigle i magaza od brvna. Ostavili su im samo kuću sa četiri odeljenja. Oduzimaju se i sva drva (građa i ogrevna), mast, slanina, pasulj, krompir, kao i „cela“ količina žita i brašna. Sporno je bilo oko volova i 50 ari šume. Predsednik Negić i tužilac su tražili da se i to konfiskuje, ali sudija je dosudio drugačije sa razlogom: da im se moraju ostaviti volovi za obradu ono malo zemlje i nešto šume za

ogrev. Sudija je još dosudio da Tomići, od onih deset hektara posejane pšenice, požanju jedan hektar za sebe.

Već sutradan seoski odbornici Grozdan Ivković i Ljubisav Spasojević, sa seoskim kurirom Milinkom Mirićem i jednim milicionerom, došli su u pretres i oduzimanje. Đorđe, koji je tih dana doživeo nervni slom (od koga se i dan danas leči), priča:

– U magazini, u onih šest pregrada (okneta), rasturio sam u svaki pomalo, najviše dva-tri džaka žita, koje smo dobili od rođaka i prijatelja. Računao sam da to neće dirati. Međutim, naši odbornici su sve pokupili i još svako zrno metlom pobrisali. Jedino je seoski kurir Milinko namerno zabušio da jedno okno ne obriše i tako nam ostalo jedno desetak kila... Kukuruzna sam bio nabavio i sakrio jedno dve korpe na tavan, pod grede. Bio je u klipovima i mislio sam da ga sačuvam za setvu na proleće, i to su pronašli i sve do jednog klipa odneli!

Đorđeva supruga Ljubinka je bila bolje „sreće“: – Napunila sam tri zemljana ćupa brašnom i prevrnula. Kad su iz mlekaru sve drugo pokupili, to nisu dirali. Mislili su da su ćupci prazni... Iz mlekaru su došli u kuću, pronašli i odneli osam 'lebova iz naćvi, koje smo dan ranije ispekli u furuni. Kad je to videla, jedna svekrva Desanka je zakukala, čini mi se, do neba se čulo. Ostao samo jedan lebac, koji sam stigla da sakrijem u dečji krevetac, ispod male Ružice... Nekoliko večeri smo ja i svekrva stavljale ćilim na prozor jer smo приметili da ima neko oko kuće. Motrili su šta ćemo jesti i odakle ćemo uzimati.

– Posle nekoliko dana, ujutru, nalazili smo na šljivi obešenu torbu sa 'leбом. To su nam noću, krišom, ostavljale komšije Mihailo Paunović i Dafina Ivanović.

Dafina se još dobro seća tih teških „i opasnih“ dana:

– Moj svekar je bio vrlo snalažljiv čovek. Sakrije žito u kaku i na nju sadene seno. Tako smo imali i mi, a nešto i da damo ugroženim komšijama. Ali motrili su i na nas, pogotovo na mene. Jednog dana komšija odbornik mi kaže: „Dafina, ne igraju se sa životom!“ Uplašila sam se i više nisam smela. Posle sam ponekad, danju, nosila brašno u nedrima, pa se kao slučajno sretnem sa Desankom tamo u polju.

Ali predsednik Mesnog narodnog odbora u Lajkovcu, Dragoslav Negić, nije bio zadovoljan, pa se žalio na prvu presudu. Dovedli su drugog sudiju koji je takođe presudio kao i prvi, da se Tomićima ostave volovi. Ali uspeo je Negić da se Tomićima uzme onih pola hektara šume, što im je na prvom suđenju ostavljeno za ogrev.

– Džapa se Negić sa sudijom da mi uzmu volove, više nego ja da mi ostanu – seća se Đorđe.

– Kad su nam odmeravali onaj hektar pšenice što mi treba da požnjemo, odbornik Draga Stefanović uzeo pa meri koracima. Usitnio korak, a ljudi viču: „Pušti, Drago, korak, znaš li koliki je metar!“ Draga se smeška i kaže: „Neka, neka, dosta im je.“

– Namerno su, zainat, posle organizovali omladinsku mobu, pa su sa zastavama, parolama i pesmom poželi onih devet hektara pšenice „za državu“, iako smo je mi zasejali. Trupce građe i drva uspeli su da nam oduzmu i oteraju, na prevaru. Mene pozovu u Lazarevac, u Udbu, i tamo zadrže, a ovamo mobilišu 17 seoskih volovskih zaprega te oteraju sve do poslednjeg ogranka.

Ali oko volova se oteglala parnica.

– Jednog dana dođe mi odbornik Miodrag Paunović i kaže: „Đorđe, nemoj me odati, ali meni su naredili iz Lajkovca i Lazarevca da ti bez tvog znanja oteram volove iz štale. Udari katanac na štalu, a ja ću Negiću da kažem da nisam smeo da odvaljivam“. Tako i uradim.

– Ali ne prođe dva-tri dana zovu mene u Udbu u Lazarevac. Pita me islednik zašto sam zaključao volove, a ja kažem da su moji i da mogu da ih držim kako hoću. Predaj nam volove, kaže, pa se posle sudi. Ako dobiješ, mi ćemo ti ih vratiti. Ja kažem: „Kad vi dobijete sudski, vi terajte“. Zovne on stražara pa me strpa u zatvor. Posle dva sata – isto. Navalio islednik hoće volove. Ja ne dam. Opet u zatvor, do uveče. Puste me uz pretnju da će ih sutradan silom uzeti. Nisu dolazili.

Seća se Đorđe i trećeg suđenja u jesen:

– Dovedi novog, trećeg sudiju, a tužilac isti, došao opet i Negić, – ne može bez njega. I tu, na trećem suđenju, meni i treći sudija dosudi volove. Negić od besa ne zna šta će više. Povede sudiju i tužioca kod kačnjaka pa više: „Ovo ću da im uredim za stanovanje, a iz kuće da ih isteram i uselim upravnika na njihovom oduzetom imanju“. Doduše tada se i tužilac usprotivi i kaže: „Pa, ovde bi zimi crkao i konj!“

– I ko zna šta bi bilo sa tim – seća se Ljubinka, – da nisam uzela u naručje malu Ružicu i pokazivajući stomak do zuba, zapretila da ću ovako, sa detetom na rukama i drugim u stomaku, ići da se žalim kod Tita.

Predsednik Negić ih i dalje nije ostavljao na miru. Pošalje Tomićima akt da isprazne sobu i kujnu i da se tu ima smestiti upravnik njihovog bivšeg imanja. Pošto nije bilo prava žalbe, eto jednog dana Vlastimira Lazarevića, solunca iz sela, kako pod kuluk vozi upravnika i njegov „nameštaj“.

– Boga mi, mislili smo da dolazi neki stručnjak – seća se Đorđe – kad ono neki Ratko Radojčić, seljak iz Jabučja. Vodi i neku žensku sa sobom. Od nameštaja Mesni odbor mu dao jedan krevet sa slamaricom. Kad vide da je slamarica puna vašiju, čika Vlastimir se razvika, svali ono na zemlju i ode psujući.

– Da nam ne bi upropastio kuću, predložio sam da onaj krevet bacimo u voćnjak, slamaricu zapalimo a da damo našu posteljinu i krevet. Ratko je prihvatio.

– Sutradan odemo zajedno da mu pokažemo našu bivšu zemlju, kojom će on da upravlja. Kada smo se vratili, ona ženska ga beše napustila.

– Nije bio loš čovek. Dobijao je sledovanje iz Lajkovca pa smo zajedno gotovili jelo. On je imao pravo da na našem imanju seče drveće, pa smo se i mi tako uz njega grejali – našim drvima.

– Naredi posle Negić i nama i Ratku da se imaju koristiti naši volovi za obradu oduzete zemlje. Tako ja noću hranim volove i orem našu njivu, a Ratko danju „njegovu“.

Teško da ljudi mogu da pomognu, koliko neljudi mogu da napakoste. Tomićima su ljudi, uglavnom, pomagali krišom. Đorđev brat od ujaka, Milorad Stanojević, imao je vodenicu na Kolubari, u Slovcu. Svoje rođake je pomagao najviše brašnom koje je Đorđe noću, krijući se, odnosio u Rubibrezu. I ostali rođaci i prijatelji pomagali su što u namirnicama, što u novcu, jer grdne pare su davane advokatima, veštacima, sudu...

Kad je Milijan odrobijao godinu dana, stiglo je rešenje Skupštine Srbije da nije saboter i da nema krivice što nije predao žito i meso koje nije imao. Kući je došao 1951. Nije u stanju da govori kako se osećao kad je video kako je sve upropašteno, sve što je teškim radom sticao decenijama. Samo on zna kako mu je bilo kada je otišao u potes i video da su mu posekli skoro hektar hrastove šume – „svako drvo metar preko panja“.

Pokojna Desanka, Milijanova supruga, je kasnije sudski uspela da dokaže da joj je njena zemlja u Stepanju oduzeta nezakonito. Pošto je bila već razdeljena „agrarnim interesentima“, sada je izvršeno „prebijanje“. Za toliko je vraćeno Milijanu prethodno oduzeto u Rubibrezi. Tek tada se „upravnik“ Ratko odselio iz Tomića kuće...

Kad je početkom šezdesetih godina država shvatila da se u komunizam ne može preko noći, ni sa seljacima, ni bez njih, pogotovu, popustila je. Popustio je i Negić, i seoski odbornici i aktivisti, oni što su hteli kolhoz u Rubibrezi. Sreća da nisu osnovali ni seljačku radnu zadrugu.

Tomići su opet svojski zapeli da kuće. Danas 1989. ih je u kući desetoro. Dvoje zaposleno. Dvorište puno zgrada, nova štala puna goveda, voćnjak pun svinja. Imanje – 10 hektara.

PLJAČKA DUGA SEDAM GODINA

U jednoj od ovih tužnih priča govorili su ljudi kako je Milimir Čančarević iz kolubarskog sela Rubibreza morao u zatvoru da liže duvar. Milimir je umro 1963. godine u svom domu, u kome sada živi njegov 59-godišnji sin Radisav sa ženom Rosom i sinom Živanom. Radisav je na početku sedmogodišnje golgote, te 1944., imao samo 14 godina,

Sve dobro pamti, a kaže da bi mu bilo lakše da može da zaboravi.

– Teror nad našom kućom počeo je u jesen 1944., nepun mesec dana od oslobođenja našeg kraja. Bili smo velika porodična zadruga. Deda Živan – solunac imao je tada 66 godina, baba Pauna nešto manje a pokojni otac Milimir i majka Mara po četrdeset jednu. Brat Veličko imao je 24 godine, bio je sakat u jednu nogu. Tu su još bili: sestra Grozdana i porodice stričeva – puna kuća. Imali smo 60 hektara zemlje, dva para volova, par konja, jednog pastuva za jahanje, 10 krava, 45 ovaca, preko 50 svinja. Deda je bio nepismen i priprost čovek, uglavnom je održavao vodenicu. Stvarni domaćin kuće je bio moj otac.

– Bio je oktobar 1944. godine. Dođe Mija Marić iz Lajkovca i sa njim partizanski komandant. Veli Mija mom dedi: „Živane, ovaj drug komandant ne može peške, treba mu konj! Moraš nam dati pastuva da teramo!“ Sećam se dobro, izveli „Zvezdana“ on rže, deda ga sedla i plače.

– Posle tri dana eto ti „Zvezdana“ galopom, zapenio od znoja. Zbacio komandanta kad je iz Lajkovca išao u Lazarevac i „dezertirao“ u Rubibrezu. Deda ga uzjaše i odmah skloni u Ruklade kod Vladislava i Svetislava Ivanovića. Posle dve nedelje deda ga dovede, ali je neko „otkucao“, pa ga sutradan odvedoše zauvek.

– U rano proleće 1945. godine – upadoše u našu avliju: Nikola Pažinović iz Lajkovca sa još njih pet-šest, svi naoružani, i još tri seljaka sa zaprežnim kolima. Već smo bili čuli: kome Pažinović bane pred kuću da mu se crno piše. Izvadi ti on spisak i odmah, po kratkom postupku, čita šta se oduzima u korist vlasti: šestoro goveda, devet ovaca... svinje i žito tada nisu dirali.

– To je bilo prema spisku. Ali kad počеше posle bez spiska, odoka, u kući nastade kuknjava. Prvo pokupiše svu vunu, brašno, mast, slaninu, suvo meso, krompir, pasulj, luk.. Zatražiše čiste čaršave i u njih izručiše sir iz čabrova i to natovariše. Zatim pokupiše ćupove i flaše sa turšijom, kiseli kupus... Pažinović samo pruža prst a oni njegovi pajtaši kupe i toware na ona seljačka kola. Ne bi im to dosta, pa kidisaše na kućne stvari: uzeše dve šivaće mašine – „singerice“ – jedna bila babe Paune, a druga strine Obrenije. Nastade pljačka po ormanima: nose trube sa tkanim platnom, sukno, šarenice, čarape...

– Žene udarile u lelek, dotrčava narod, misle neko umro. Pažinović pretura po ormanima i sanducima, otvara kutijice od pomade, traži dukate... Najposle pokupiše lonce, šerpe, činije, tanjire... Uzeše i metalne kašike, koje smo mi koristili jedino o Miholjdanu, na dan slave. Nama ostaviše drvene.

– Kad sve opljačkaše, beše već pao i mrak, natovariše puna troja kola a za jedna zakačiše i oteraše naš fijaker. Uzeše i nove, niklom okovane amove, sedlo...Povezali jadne krave za kola, one riču, ovce, povezane i poobarane na kolima, bleje, mi kukamo po kući.

– Oni seljaci što su to pod kuluk oterali, sutradan nam javiše da su stvari stovarene u dvorište suda i zatvora na Ubu. Posle nekoliko dana otac Milimir ode na Ub i vidi u sudskom dvorištu naš fijaker bez točkova, sa šivaćih mašina skinuti delovi.

Od amova i sedla ni traga ni glasa, kao ni od posuđa. Uspeo otac nekako, preko nekih ljudi, da nam bar to vrate, te natovari na kola onaj fijaker i mašine i dotera kući. Kako su nam plakale strina i baba kad su videle upropaštene „singerice!“

– Milomir Čančarević, kao veoma bistar i pismen seljak, osetio je da opasnost tek dolazi, pa je predložio da se u kući izdele sa stričevima. Deda ostane sa nama, prepolovimo zemlju – pripadne nam 30 hektara i par volova. Na deo nam dođe i njiva zvana „Budžaci“ u Lajkovcu, skoro tri hektara. Ta njiva nas je kasnije spasavala, jer smo prodavali placeve i tako uspeji da preživimo muku. Sećam se jedan plac, recimo, za jedno uhranjeno svinjče. Najskuplje smo prodali Spasoju Andriću iz Ruklada – za jednu crnu kravicu, nismo imali šta da muzemo.

– Kad su počeli narezi, nije vredelo govoriti da nemaš. Mi ovršemo vagon, oni traže vagon i po. Snalaziš se i kupuješ. Znam da je majka išla u Stepanje, nosila rukom tkane peškire, a otud donosila brašno. Noću je dugo sedela i plela kojekome džempere za 3-4 kila brašna ili kilo masti. Za brašno je prela vunu Mici Lazarević, samo da se othranimo. I to sve da ne zna niko, jer seoski odbornici su popreko gledali na sve, koji su pomagali „kulake“. I nama su, kao i Milijanu Tomiću, Dafina Ivanović i Mihailo Paunović, noću krišom ostavljali na šljivi obešenu torbu sa hlebom. Tu dobrotu nećemo im nikada zaboraviti.

– Meni je u prvo vreme bilo najteže kad su nam naredili da za državu zasejemo šećernu repu. Svet prolazi na vašar, a ja momčić, gladan, raščupavam repu i plačem.

– U jesen 1946. godine moj otac sakrije jednog veprića u podrum i tu smo ga krišom hranili. Ali kako ga zaklati, 'oće da skiči, a svi su znali da nemamo svinja.

– Pozove otac nekog Živojina Lazarevića da nam uredi svinjče. Sve je moralo da se obavi u mrkloj noći, pa na prozor stavimo ćilime. Ja i brat Veličko iznesemo onog veprića, stegli mu njušku da ne skiči. U onom mraku Živojin ga ne zakolje kako treba, pa veprić skoči i poče šeledati između šljiva. Jadna majka je čekala da izgreje mesec da bi videla da opere nekoliko okrvavljenih šljiva a ono gde je bila poprskana zemlja, posuli smo prašinu. Kao da smo ukrali, kao da nije naše. Istopili smo sedam kila masti jer smo ostavili malo više slanine da se nađe na proleće, kad stigne kopanje, da ima šta da se ubaci u pasulj.

– Nismo imali sreće sa našom „ugojnicom“ jer neko je noću motrio na našu muku i prijavio nas. Već sutradan otac dobije poziv da se javi u Mesni odbor u Lajkovac. „Ti si, kažu, noćas klao svinju“. Otac nema kud, prizna i veli da je bilo samo sedam kila masti. Smeju se i narede mu da preda 25 kila. Znam da smo pretvorili svu onu slaninu i nije imalo dosta, pa je majka vešto u onu mast, dok se još hladila, umešala neko kilo kukuruznog brašna. A i to brašno je bila „isprela“ kod Mice Lazarević.

– U zimu 1947, kada su nam pokupili svu pšenicu i kukuruz i nisu ostavili ni za miševe a kamoli za seme, otac ode u Ruklade kod Borisava Vučetića i kaže: „Prijatelju, spasavaj ako Boga znaš, meni su sve pobrisali“ Borisav nam tu noć krišom dotera dva džaka žita. Posle opet, sve noću, torbicu po torbicu, i to u tuđu vodenicu, nismo smeli u našu, 'oće da primete, a neki su to jedva čekali, da nas tuže i da se udobre vlastima.

Nije bilo lako othraniti šestoro naroda u kući. Uz veliku snalažljivost, prodajući plac po plac u Lajkovcu i idući čak u Banat za žito, Milomir je danonoćno bio na nogama i često je govorio: „Samo da me zdravlje posluži.“

O slobodi nije ni razmišljao, računajući da je sve što radi po zakonu. Ali prevario se teško. Radisavu je tada bilo 17 godina:

– Kad su mi oca oterali prvi put u zatvor, bio je 21. mart 1947. taj dan nikada neću zaboraviti. Došli su usred noći, kao 'ajduci i oterali ga u Lajkovac, pa odmah iste

noći na Ub. Zatvorili su ga sa još njih dvadesetak u jednu tesnu sobicu i držali ih tu gore nego svinje u svinjcu. More još gore, svinje čovek bar ne bije i maltretira, a njima su svašta radili. Tu ga je taj Jova Pažinović, komandir zatvora, terao da oliže duvar, koji je neko ko zna kad išvrljao. Gadan je bio taj „Pažin!“ Tih dvadesetak dana što je otac proveo na Ubu, nijednom nije dao mojoj majci da ga vidi. Ako majka odnese pogaču, „Pažin“ je isprelama na sitne parčiće da se ne bi, veli, nešto krišom doturalo. Osude ga kao „sabotera“ na četiri godine robije sa prinudnim radom i to za samo 21 metar pšenice što nije imao da preda, niti da se na brzinu snađe da kupi. Povrh toga konfiskovali su nam šest hektara najbolje zemlje oko kuće. Verovatno, po nalogu nekih naših odbornika u selu, konfiskovali su nam i drvenu magazu – devet sa šest metara. To je bio nečiji plan da je se domogne, šta će državi brvnara.

– Negde pred polazak u Požarevac, na izdržavanje kazne, kad mu je majka odnela preobuku, otac je uspeo da u porubu rukava od prljave košulje sakrije pisamce. Pisao nam je ko nam je sve nešto dužan i kome mi imamo nešto. Kako nam je bilo strašno kad smo čitali to pismo. Mislili smo, kao i otac, da se otud neće nikad vratiti živ. Još nas je u pismu naučio da jednu metalnu kašiku – njenu dršku naoštrimo kao nož i da mu je u kompletu sa viljuškom spremimo da ponese u Požarevac, nisu davali noževе da imaju robijaši kod sebe.

Čančarevići su tada mislili da je došlo vreme da gore ne može biti. Međutim, još goru sudbinu nisu dugo čekali. Seoska vlast je odredila da se kuća otada vodi na starijeg Radisavljevog brata Velička. Bio je to pakleni plan da ih dotuku do kraja, jer Veličko je bio taško invalidan u nogu i bolestan. Samo mesec dana pošto su mu oca oterali na robiju, narežu na ime Velička Čančarevića da preda 450 kilograma mesa, a znali su da nema u štali ništa. Posle dan-dva oteraju ga na Ub u zatvor. Majci Mari je tada počelo da puca srce: muž Milomir na robiji, bolesni sin Veličko u zatvoru, svekar i svekrva stari ljudi, mlađi sin Radisav tek mu 17 godina, a kuća, štala i obori – sve prazno.

Radisav teško uzdiše i nastavlja tužnu priču:

– E, u toj situaciji došao sam konačno i ja na red. Najteže mi je palo što je za mene bio zadužen, niko drugi nego brat od strica, Milorad, koji je do samo pre dve godine bio sa nama u kući. Bio se već ugurao za nekog „ćatu“ u Mesnom odboru u Lajkovcu. Eto ti ga jednog dana i kaže: „Radisave, moraš sa kolima i volovima da ideš u Srem – u Kupinovo, da 15 dana izvlačiš drva iz šume i vučeš na Savu – na skelu“. Odgovaram se ja da su nam kola slaba, što je i on znao, te on ode. Ali, eto posle dva dana opet: „Našao sam ti kola kod Radisava Ivanovića, uzmi i pravac Srem!“ Nemam kud, spremam se za put, a majka se zatvorila u sobu i kuka.

– Kad sam prolazio kroz Ub setim se da mi je tu bolestan brat u zatvoru, da mi je otac u Zabeli na robiji, kakvo je stanje kod kuće, da dotle nikada nisam išao dalje od Uba, pa počnem da plačem. Plačući uputim se preko Banjana. Volovi idu polako a ja zaspim na kolima.

– Kad sam se probudio, volovi stoje nasred puta, preživaju. Okrenem se, neko ukrao torbu sa 'lebom, sigurno neki mučenik gori od mene. Krenem dalje i opet plačem.

– U Grabovcu čovek kosi detelinu i pita me šta mi je, ja plačem. Dade mi hleba i slanine i naramak deteline za volove. Hvala mu doveka!

– Kad sam stigao na skele, ovi moji što su otišli pre dva dana od mene, vraćaju se i kažu da tamo ima drva, ali nema ko da im kaže šta da rade – gde da vuku. Skupa se vratimo u Rubibrezu.

– Posle tri dana sve nas ponovo oteraju u Kupinovo. Pošto smo drva vozili sve kroz šumu ukrug od šest kilometara, kad god sam mogao da zabušim ja nisam stovario već kružio sa istim trupcima. Spasavao sam se bar teškog tovarenja, bio sam mlad i nejak. (A ionako sam „saboter“). Spavao sam u jednom velikom šupljem brestu, koga sam zvao „moj vajat“. Stalno sam mislio kako je jadna majka sama sa babom i dedom. Izdržimo tu tih 15 dana o svom trošku i vratimo se kući.

– Brat Veličko je ranije ležao u bolnici dve godine i znam da smo dali dva para volova da bismo ga izlečili, da mu se ne seče noga... A njega tako obogaljenog i bolesnog drže u zatvoru. Šta će, majka Mara ode u Valjevo kod doktora Mikića koji je lečio našeg Velička, te on čovek daje uverenje o stanju bolesti i nakako iskobeljamo mučnog Velička iz zatvora.

– Više njega jadrnika nisu dirali, ali su meni počeli da nakačinju omču. Počeli su to, u stvari, još na početku godine. Evo, sad bih rekao, da sam ja ugasio svetlo na igranci 13. januara. Stvarno nisam, niti se i dan-danas zna ko je to onda uradio. Međutim, njima je to bilo dovoljno i odbornik Živorad Jovanović me optuži da sam ja to namerno, kobajagi da dočekujem pravoslavnu Novu godinu. Terali su me na Ub u UDB-u, šamarali da priznam, iako nisam. A taj isti Živorad je, već tada, krišom pekao pečenicu za Božić.

– U leto 1948. za vreme žetve, kad ne znaš kud ćeš pre od radova, odrede nás 14 da idemo na rad u Šabac, ne piše u rešenju koliko dana. Ne odazove se niko. Ja na vršaju, a odbornici sa milicijom razleteli se po Rubibrezi i love seljake kao zečeve. Bio sam baš na stogu žita kad vidim idu, vode, uhvatili Tanasija Čančarevića i Milivoja Ivanovića. Znam šta je, pa skočim i sakrijem se u vreže od duleka. Uhvatiše me. Smesta nas oteraju u Lajkovac i tu natovare na svakog po balu od 10 šinjela da peške, po letnjoj žegi, 14 kilometara nosimo do Uba. To nam je, kažu, bila kazna, neki će mučenici te šinjele otud isto po kazni morati vraćati.

Tamo na Ubu, čim smo stigli sa još puno njih iz drugih sela, budemo na silu potrpani u kamione. Ne znamo kuda će nas pa kukamo, a stražar naoružan sprovodi nas. Ipak, nas oteraju samo u Šabac. Tamo smo 15 dana istovarali neku rudu iz šlepova. Dođemo kući na preobuku i više se ne vratimo. Niko ne veli ništa. Posle čujemo da je naš rad naplatio drug Marić, a nama šipak.

To je bilo o vršaju usred leta 1948. godine. Ali već u jesen iste godine opet potegnu Radisava na treći „dobrovoljni“ rad. Ovog puta malo dalje – na Homolje kod Kučeva. S njim odu još: Toma Živković i Živojin Lazarević. Ali brže otud nego odovud.

– Kad sam video da treba da silazim i radim u jami, ja pobegnem. Sve do Lajkovca sam se švercovao teretnim vozovima. Posle tri dana evo i one dvojice – pobegli. Ali ja i Živojin smo taj beg platili sa „kamatom“. Usred zime odrede da tri meseca tucamo kamen u Čelijama, sve ručnim čekićima. Svaki dan norma od pet kolica i da odvežeš na kamaru. To je bilo na pet kilometara od kuće, peške tamo i ovamo o svojoj hrani, besplatno. Pravi „dobrovoljni“ rad!

Taman se tucanje kamena u Čelijama završilo, došlo je već proleće 1949., a Radisav opet „na rudu“. Kako kaže, „ovog puta svojom greškom“.

– Tu svoju petu „radnu akciju“ zaslužim naivno. Nás sedam momaka iz sela: Ivko Paunović, Slavoljub Petrović, Mija Milanović, ne sećam se koji behu još trojica, poranimo na Đurđevdan, na uranak i na putu zapalimo naramak slame. Kazne nas po

45 dana prinudnog rada na Ubu. Sadili smo beli luk u Bogdanovici i, za inat, smo ga trpali u zemlju naopačke. Ali on, jebo ga otac, za inat nikao i rodio kao nikad dotle!

Te godine umro je deda Živan Čančarević a sa robije je došao Milomir, pošto je izdržao pola četvorogodišnje kazne. Ali, u toj mutnoj 1949. Milomira nisu mogli dugo da gledaju na slobodi. Nameste mu lažnog svedoka nekog „Kulaču“. A „Kulača“, da bi bio vraćen na posao, sa kojeg je bio isteran zbog neke krađe iz vagona, „posvedoči“ da Milomir Čančarević, Spasoje Andrić i Olga Petrović održavaju tajne sastanke protiv države. Devet meseci su ih držali u čačanskom zatvoru, da bi ih kasnije pustili kao nevine. U međuvremenu su izgubili zdravlje u kamenim samicama, gde je na glavu kapala voda. Ko zna koliko sati su proveli pred islednicima koji su se, svako na svoj način, izživljavali.

Samo što je pušten iz zatvora u Čačku, Milomira osude da tri meseca radi u Crljenima. (Suviše bi bilo napominjati da su mu opet namestili veći narez žita i mesa nego što je u tom momentu mogao na brzinu da kupi.)

Dođe 1950. godine i vreme da Radisav Čančarević pođe u vojsku. Posle dva meseca stiže u njegovu jedinicu, u Černomelj u Sloveniji, pismo za vojnika Radisava, ali ne od kuće nego iz Metohije. Otvori, kad ono otac opet na robiji u rudniku „Junik“, kod Peći. Zna se zašto. Otac ga u pismu posebno moli da od kuće ne traži pakete jer su, veli, i oni tamo goli kao crkveni miševi.

Radisav je bio odličan vojnik i ročni mlađi vodnik ravno tri godine i 17 dana. (Tako se onda služila vojska.) Ali zašto je jednom noću saslušan od strane oficira KOS-a (Kontraobaveštajna služba) i zbog čega se dvaput napio u vojsci, neka nam on sam kaže:

– Neko je jedne noći našvrljao neku parolu u vojničkom klozetu i „kosovac“ tap, pa mene budi usred noći. Veli: „Sve se zna i ko si i šta si, piše ti u karakteristikama iz civilstva“, Znao sam da nisam kriv, ali me je otada stalno kopkalo kakve su mi „ćage“ poslali ovi iz Rubibreze i Lajkovca. I jedne večeri pišem ja zapovest u komandirovoj kancelariji, a tek će ti meni komandir Gojko Pavlović, rodod iz Kotešice kod Valjeva: „Radisave, ja tebe posmatram već mesecima i vidim da si odličan vojnik i starešina, pa me čudi da tako imaš loše karakteristike iz civilstva?!“ I otkrije mi čovek tajnu da je moju „moralno-političku (ne)podobnost“ potpisao sekretar omladine iz Rubibreze Života Ivanović. Između ostalog i ovo: " ... Politički nije naklonjen današnjici... treba obratiti pažnju da ne okuplja ljude oko sebe, jer je opasan po državu". To mi je palo posebno teško, jer taj Života se od'ranio od naše kuće. Koliko li je samo puta dolazila našoj kući njegova majka Milojka i govorila: „Daj mi, Maro, malo mrsa za mog Životu“. A majka je davala nekad i krišom od ostalih ukućana. Sve mi se smučilo. Pa zar, stvarno, u selu vlada takav ološ? I sa njima ja sutra treba, kad dođem iz vojske, da se družim i izgrađujem selo...

Tih dana se Radisavu namesti još nešto:

– Stalno mi se po pameti vrti ta moja „karakteristika“ kad pride mi jednom drug Milan Usorac, Slovenac, i kaže poverljivo, da sam predviđen da uđem u Partiju. Nađem se na mucu. Ne smem da odbijem, onda je to bilo opasno, a šta opet da radim kao član Partije kad se vratim u selo? S kim da budem u organizaciji? Sa onima koji su mi kuću upropastili i dalje propaste, što mi onako pišu, da sam neprijatelj...?

– Na sličnoj mucu našao se i moj drug iz Velike Drenove, neki Veroljub Nedić. I skujemo nas dvojica mangupski plan. Prvi put kad smo dobili izlaz u grad, napijemo se kao stoka vode i namerno se potučemo sa nekim civilima Slovencima. Sutradan na raportu prođemo sa malom kaznom, ali nas nisu primili u Partiju.

Ali kada se i zašto u vojsci po drugi put napio Radisav Čančarević iz Rubibreze?

– Napio sam se, i to u kasarni, kada je objavljeno da se ukida prinudni obavezni planski otkup poljopivrednih proizvoda i da će se pomilovati svi, koji su zbog toga osuđivani, među kojima je tada po treći put bio i moj otac, Milomir. Kada sam na raportu ispričao razlog i svoju „istoriju“, nisu me kaznili. Valjda, su i oficiri jedva dočekali da se ukine taj prokleti otkup, da ne moraju više, protivno svojoj savesti, da nas ubeđuju kako je to pravilno.

Iako su Čančarevićima kasnije oduzeli još 12 hektara u korist Zemljišnog fonda, danas se Radisav ne žali i reklo bi se kao da su prešli preko svega toga.

– Jedino mi je često krivo, setim se kad god ložim vatru ugljem, da sam imao onoliko šume dole pored pruge, ali sve isekoše kad je pravljjen Zadržni dom u Lajkovcu. Da su mi sad bar oni ovršci i ogranci, ali ni tada mi nisu dali nego oteraše komšije odbornici... Neki od njih sada uživaju penzije. Upropastili ljude i poljoprivredu, pa još nagrađeni!

BOG ZA IRIG I OKOLINU

Irig, u podnožju Fruške Gore prema Rumi, bio je posle oslobođenja, u vreme obnove opustošene zemlje i osnivanja seljačkih radnih zadruga, i varoš i selo. Skoro kao i danas. Bio je i opština, i mesni odbor.

U Irig su se tada vratili bivši zarobljenici i internirci iz Nemačke. Kasnije su počele demobilizacije pa je u ovoj varoši – selu bilo sve više muških glava koje su ovde bile više nego neophodne, jer su ustaše 1942. streljali preko stotinu prvih i najviđenijih ljudi. Ali bilo je to i vreme velikih „prestrojavanja masa“.

Sem dobrih domaćina – seljaka, nešto radničke klase i „poštene inteligencije“ kod ostalih je nastajalo jedno opšte pomeranje, u kome je bilo i grabeži za uticajna i važna mesta uz novu vlast. „Aktivista“ za osnivanje seljačkih radnih zadruga i obavezni otkup nikad nije bilo dovoljno, pa su, uz prave borce iz rata i revolucije, u tu bratiju ulazili i razni karijeristi, osvetnici, ko zna koga i čega... Državnu politiku koja se tada vodila prema selu, oni su sprovodili sto posto, onako kako su je oni shvatili. A razumeli su je, otprilike, onako kako je njima odgovaralo: da njima bude lepo, da napreduju u karijeri, a drugima – naročito takozvanim „kulacima“ – kako bude.

Prvo je 1946. izvršena agrarna reforma – bogatijim seljacima je oduzimano podosta zemlje i davana onima sa manje ili nimalo poseda. Onda je počeo obavezan otkup žita, mesa, vune, kao uvod u akciju „dobrovoljnog“ učlanjavanja u seljačke radne zadruge.

Lazar Timotijević – Lalica, sada 80-godišnjak, prošao je kroz sve te „faze“ i dobro se seća svega:

– Te 1946. imao sam 37 godina i bio sam glava kuće, jer su mi oca Jevrema streljale ustaše u poznatoj iriškoj raciji 1942. godine, kada je došlo do provale – izdaje skoro svih onih koji su pomagali narodnooslobodilački pokret. U kući smo živeli: mater Zora, sestra Ljubica, brat Luka i ja. Imali smo 123 jutra zemlje, dosta stoke, vršalicu, traktor još od 1933. godine.

– Agrarna reforma nam je ostavila 35 jutara, a 88 oduzela i dala drugome. Dobar deo tih „agrarnih interesenata“ bili su, ruku na srce, neradnici. Čim su se ogazdili, postali su i rasipnici. Tu nekad našu zemlju rasprodavali su kojekome. Ili kasnije, kada su pošli u činovnike, poklanjali svojoj braći i sestrama. Ako su je i obrađivali, činili su to onako kako to neradnici čine... Mislím da je i to dosta doprinelo da se tada pojavila glad u našoj zemlji. Preko devedeset odsto te zemlje nije više u vlasništvu tih koji su je dobili džabe.

– Irigom i okolnim selima tada su najviše drmali Steva Mićašević, seljak koji je dogurao do ministarstva, ali i do Golog otoka (kasnije je pao s trešnje i poginuo), zatim Boško Zečević zv. „Zec“, pa Sava Stanković – „Gorča“, onda Joška Huminaj (kasnije se obesio). Od mlađih aktivista je bio i Pavle Balać koji je još na vlasti – predsednik je mesne zajednice, i još dosta drugih, možda, tada manje važnih, ali ništa boljih od ovih.

– Počeše priče kako će u Irigu da se obrazuje kolhoz. Ali pre toga kretose u narez kukuruza, žita, stoke... Viđenije ljude proglasiše „kulacima“ i naturiše obavezu, uglavnom, veću nego što je na njivi rodilo. O tome da treba nešto da jedemo, nije ih bilo briga. Teško mi je što moram da kažem da su i ustaše oduzimale, ali su i ostavljale na svaku glavu po 250 kilograma žita, koliko je bilo potrebno za život. A ovi, naši, što smo ih za vreme rata i okupacije hranili od onog što nam je za goli život ostavljeno, i zbog kojih su mnogi platili glavom, uzeše nam sve, do zadnjeg zrna! Ja sam išao i u Ilince i Hrtkovce da kupujem žito i kukuruz, na crnoj berzi, da bi se nekako prehranili. Ali, i to što kupiš, moraš dobro da sakriješ, jer noću preskoče

kapiju i vrše pretres. A ko zna šta je rađeno i sa tim žitom, koje su nam odnosili? Možda je bilo kao i sa onim svinjama, koje su u celoj zemlji pokupljene istoga dana. Znamo da su ovde, u Sremu, terane u neke šume, gde su mnoge pocrkale od gladi...

– Kretoše i u osnivanje seljačke radne zadruge. Mislili su i govorili da će od države da naprave zlato. Ja kad sam video šta rade sa pojedinim ljudima i šta se tek sprema, kažem ukućanima:

„Bolje u zadrugu, nego u zatvor! Jer, kad me oteraju na robiju, konfiskovaće i imovinu!“

– Što je najgore, morao sam još i da pišem molbu da bi me primili u SRZ! zvala se lepo – „Novi život“... Na mene su bili specijalno bacili oko, jer sam još tada posedovao vršalicu i traktor. Unesem svu imovinu, sem dva hektara okućnice, ostavljene meni i bratu Luki. To i pet hektara materine zemlje su nas kasnije spasili, jer po onom što bi zaradili u zadruzi – „trudodanima“, pocrkali bi od gladi kao one svinje u sremskim šumama. U seljačkoj radnoj zadruzi se, em slabo radilo, em se razvlačilo i upropašćivalo. Oni koji su rukovodili i bili kao neke poslovode, radili su što su hteli. Ko zna koliko je tada zadružnih debelih svinja i prasića završilo u kućama mesnih i sreskih rukovodilaca. Naši podrepaši su davali i šakom i kapom, samo da bi se dodvorili onima gore i postali neki veći faktor. I tako, od „Novog života“ nastade nova propast...

– Ali ta bratija, koja nas upropastila, kad je izlazila iz zadruge, iznala je više nego što je unela. Bili su opasno povezani među sobom, čuvali jedan drugog. Kasnije su, manje-više, uspeli da se dočepaju nekih činovničkih ili rukovodećih mesta, brzo su se obogatili i danas uživaju dobre penzije. Poštenim radom se kod nas malo ko obogatio. Ja znam, pre rata, da bih bio bogat čovek, mora da mi je sticao deda, pa otac, pa ja, i to takvim radom da puknu leđa. A ovi, koji su upropastili i selo i poljoprivredu, obogatiše se skoro preko noći, jer je država vazda bila na njihovoj strani.

Nikola Mićešević iz Iriga imao je 20 godina 1942. kada su ustaše pokupile sve mladiće njegovog godišta i u stočnim vagonima internirale u Beč, na prisilni rad. Preživio je i dočekao slobodu. Došao je kući da odsluži vojsku i doživeo očevu robiju, zbog otkupa, a zatim i konfiskacije. Priča Nikola:

– Mom ocu Savi su agrarnom reformom od 115 ostavili 31 jutro zemlje. Kad su počele obaveze, njemu su udarili najveće. Pošto smo konje izgubili za vreme rata, držali smo volove, ali su nam za obavezu mesa uzeli jednog i tako „osušili“ jaram. Odneli su i svih 16 svinja, a čim se koja krava oteli, eto ih. Traže da predaš tele... Sve su to radili ovi naši aktivisti iz Iriga, u saradnji sa nekim „delegatima“. U stvari, isti takvi samo iz drugog mesta. Najčešće, ovi naši ih noću dovedu do kapije, a onda „stranci“ upadaju u kuću i teraju na saslušavanje. U tim danonoćnim saslušavanjima bilo je svašta... Ko je imao brkove, čupali su, a ko nije – vukli su za uši, šamarali...

– Otac Sava je svesno zadržao pet tovara žita – nije predao samo da bi ukućani imali šta jesti, iako je znao da mu zbog toga ne gine zatvor. I zaista, uhapsili su ga. Sproveli ga u Rumu i posle dve nedelje osudili, kao sabotera, na četiri i po godine robije i 150.000 onih dinara globe. Odmah su ga oterali u Dečane na prinudni rad. Sa njim, u Dečanima, odavde iz Iriga, bili su još trojica: Đurica Eškićević-Civra, Gavra Milošević – Đerman i Đoka Bajić – Grkov. Otac je pričao da je u Dečanima, bilo strašno teško; težak rad, loša hrana, još gori smeštaj, boleštine, maltretiranja... Za njega možda i nije bilo toliko teško, bio je mlad i jak – 48 godina, ali za one starce koji su imali i preko 70 godina, nije bilo spasa. Terani su da nose neke klade i kamenje. Dosta starijih je tamo umrlo od iznemoglosti. Neki su, pričao je otac,

sahranjivani tu u porti crkve, kasnije su ih njihovi otkopavali i odvozili kućama. Koliko je u Dečanima bilo teško najbolje govori to da je otac, kad je oteran, imao 98 kilograma, a kada je otud pušten posle godinu i po dana, manje od 50!

– Otac Sava, kada je ostavio ono malo žita da nas prehrani, nije računao da će „aktivisti“ posle i to da pokupe, a pogotovu da će nam konfiskovati celokupnu pokretnu i nepokretnu imovinu. Ostavili nam samo dva hektara. Nije pošteđena ni stoka. Sve su oterali, počev od onog preostalog vola, do kokošaka. Oterali su nam i sve stolove, stolice, ormane, krevete, furune, posteljinu, šerpe, lonce, kante, činije, tanjire, kašike, viljuške, noževe, buriće, kace, troja kola, fijaker, plugove, drljače, sejalicu, motike, ašov... I da ne nabrajamo dalje, sve odneše sem golih zidova i zidanog šporeta. Eto, to su sve uradili naši ljudi – našim ljudima, Srbi – Srbima!

– Kada su osnivali Seljačku radnu zadrugu, našu kuću nisu ni dirali niti tražili, jer nismo imali nigde ništa. Spasilo nas je nešto malo zemlje baba Kate, očeve majke, kojoj nisu konfiskovali, a nije ušla ni u zadrugu. Zemlja nam nikada nije vraćena. Ovo danas što imamo – 17 jutara – to je ono od babe Kate i što su nam poklonile tetke – Milena i Mira. Otac se nikada nije oporavio od robije, stalno je poboljevao i, mislim, da mu je to pomoglo umreti... Bili su nemilosrdni ti koji su tada bili na vlasti u Irigu. Samo su svoje čuvali, a sve ostale upropastili do kraja. Lako im je bilo nekog proglasiti za narodnog neprijatelja ili sabotera.

Otac je, za vreme rata, kao i mnogi odavde, ilegalno pomagao partizane u novcu i hrani. Ilegalku Jelicu Mićašević uvek je molio da njegovu pomoć partizanima nigde ne zapisuje. I, stvarno, kada je došlo do provale i zaplene spiskova, njega u njima nije bilo, te je tako izbegao da ga ustaše sa mnogim drugim Irižanima streljaju...

– Zamislite, u mesni odbor pozvali su zbog otkupa i pokojnu Persidu Miškićević, čiji je muž streljan zbog pomaganja NOP-a a dva sina, Laza i Toja, bili su partizani. I kad i ona kaže:

„Zar je za ovo, što se sad radi, moj Steva izgubio glavu!“

– Jedan ovdašnji aktivista, koji nije ni omirisao barut, odvrati joj:

„Matora, nemoj da galamiš! Čuti i iznesi što ti se traži, snadi se kako znaš!“

– Bilo je tu raznih maltretiranja i izigravanja i tužnih anegdota. Neka Smilja Ristić, inače krupna i naočita žena, čeka na red da bude saslušana zbog toga što ne iznese ono što nema, a jedan „delegat“ iz Jaska, neki sitan – mali kaže:

– „Vidi kako se ova najela obaveze, opustila stomačinu, a ovamo narod gladuje!“

– Smilja se smrkne, pa mu pred svima skreše u brk:

– „Čuti, šmokljane jedan, mene nije rodila zgeba kao tebe, nego prava žena!“

Ljubica Mićašević, Nikolina supruga, došla je u novu kuću dosta godina posle muke koje su ovde preživljene. Za vreme osnivanja SRZ bila je još devojkica – ćerka Joce Marinkovića iz Vognja, kod Rume. I njeni su morali u zadrugu, kaže Ljubica:

– Za mog oca se pre rata u Vognju govorilo da je sirotinjska majka. Bio je bogat – oko 60 jutara zemlje – pa je one najsiromašnije pomagao bez ikakve naknade. Za vreme okupacije pomagao je partizane. Imali smo vinograd u Maloj Remeti, kod sela Jaska, pa smo to koristili kad idemo tamo da partizanima nosimo hranu. Kad je došlo oslobođenje, došli oni koje smo hranili, zagrlili tatu i vele:

„Evo, oslobodili smo vas. Sada će biti dobro.“ E to „dobro“ nismo dugo čekali: više od pola zemlje su nam oduzeli i podelili bezemljašima. Na to se otac i nije mnogo ljutio, govorio je: „Ostalo je i nama dovoljno... Samo kad se rat završio i došla sloboda.“

– Ali poče se govoriti o osnivanju seljačkih radnih zadruga – poče i otkup. Traže i što ima i što nema, sve više i više. Ljudi se protive, neće da daju baš sve, ostavljaju sebi za ishranu, za seme, a ovi koji su tada bili na vlasti, ih kupe po selu i teraju na saslušanje. Jednog dana otac je došao sav slomljen i kaže nama da su ga ovi naši iz Vognja ubeđivali da uđe u zadrugu, a ovi iz Rume su mu pretili šta ga sve čeka ako ne pristane da napiše molbu za prijem. Da bi ga uplašili, istresali su se na njega i vukli ga za brkove. Sećam se kad je kazao: „Ovo se ne može izdržati, bolje da uđemo u zadrugu, da bar glave spasimo. Od imanja nam ionako nema ništa.“

– Moj stariji brat Jovica neće ni da čuje, žao mu zemlje i tolike stoke. Naročito mu bilo žao stada od preko 150 ovaca, koje smo držali na salašu zvanom „Livade“. Ja i mati Vata udarile u plač. Molimo Jovicu da popusti, bojale smo se da nam oca ne oteraju na robiju ili čak ubiju, te brat teška srca pristade.

– Ušli smo u seljačku radnu zadrugu i uneli sve što smo posedovali. Ali tamo, u zadruzi, bio je takav nered, rasulo i razvlačenje, da se nije moglo živeti. Brat Jovica je bio veliki radnik. Sećam se da je u vreme šišanja ovaca za jedan dan isterivao normu od sedam „trudodana“. A ko je opet od tih brigadira – poslovođa i znao kako se šišaju ovce i koliko se može za dan ošišati, kad oni to nikada nisu radili. Za vreme vršaja, Jovica je prenosio odjednom po dva džaka, samo da bi prebacio normu, da bi smo se prehranili.

– Kad smo posle tri godine izlazili iz zadruge, vratili su nam samo polovinu zamlje i nekoliko ovaca. Sve drugo je propalo.

U vreme „dobrovoljnog“ ulaska u seljačku radnu zadrugu i obaveznog otkupa koji je tamo prethodio, u Irigu je stradala i porodica tada već pokojnog Tome Đurića. Nisu nove vlasti imale milosti i obzira što su deda-Tomu, njegovog sina Vasu i unuke, dva Vasina sina, Tomicu i Duška, streljale ustaše u iriškoj raciji 1942. Njihova se kuća našla na otkrivenom spisku pomagača narodnooslobodilačkog pokreta, a povrh svega mladi Duško je bio skojevac. Istina, opšte je mišljenje u Irigu, da bi Toma Đurić bio streljan i bez toga, jer je bio jedan od najviđenijih ljudi u mestu. Pre rata je bio predsednik opštine, predsednik čitaonice, predsednik Voćarsko-vinogradarske zadruge... Bio je, kao mudar čovek, poznat i po tome što je mirio zavađene ljude, komšije, braću... A ustaše su prvo takve ubijali.

Olga Đurić, Tomina unuka, Vasina kći i rođena sestra Tomice i Duška, živi danas u Irigu i pamti sve te muke:

– Za našu kuću se rat završio tragično – izgubili smo četiri muške glave za jedan dan. Ustaše mi streljale dedu, oca i dva brata. Mi, koji smo ostali, presvisli od tuge. Mati Vida, stric Todor, ja i ostali ukućani mislili smo da ćemo u slobodi, koja je došla, moći na miru godinama da žalimo i tugujemo za najbližim kojih više nema. Ali, u Irigu je tada nastala jagma za vlast. Pored pravih boraca, pojaviše se i lažni. Umešane se i neki tek došli iz zarobljeništva. Prvo kretoše sa agrarnom reformom, pa onda udariše u onaj prokleti otkup, kao uvod u osnivanje seljačke radne zadruge. Na strica Todora navalili nesnosne obaveze, pa i na majku Vidu. Iako smo bili odvojeni od strica, zemlja se još formalno vodila na pokojnog dedu, pa su nas vlasti vodile kao zajedničko domaćinstvo, samo da bismo izgledali bogatiji, da bi mogli sve da nam uzmu.

– Majka Vida je 1942. molila predsednika prekog suda NDH, zloglasnog Viktora Tomića da joj pusti sinove, a strelja nju. Rekao joj da to ne može, jer „oni će posle biti opasniji nego što jesu“... Sada je doživela da je nova vlast vodi u zatvor zato što ne može da ispuni obavezu. Mati, kojoj su ustaše ubile dva sina, muža i svekra, morala je da tada kaže: „Zar sve da nam uzmete, a ustaše su nam nešto ostavljale?“

Dobila je odgovor od jednog ovdašnjeg, da ga sad ne spominjem: „Ako ustreba, bićemo gori od ustaša!“ Strašno! Bili su takvi da se to ne može lako objasniti. Neki Joška Huminaj je imao običaj da kaže: „Ja sam bog za Irig!“ (Kasnije se obesio – prim. D. B.)

– Teško je to objasniti, ali to je radio i jedan naš daljnji rođak, Joca Marić. Bio je tada, valjda, sekretar mesnog odbora ili opštine, tako nešto. Posle mnogo godina, verovatno, zbog griže savesti, prišao mi i kaže: „Vi ste svakako ljuti na mene, zbog onog sa kukuruzom, ali je onda bilo takvo vreme. Morao sam.“ Nisam ga pitala zašto je morao, samo sam mu rekla da je to bilo pa prošlo. I zašto to sad spominjati. A bilo je teško, jer od vagona kukuruza mati nije zadržala ni pile da othrani.

Jedne noći su materi pretili: „Proći ćeš kao i tvoj dever“ misleći na strica Todora. A njega su stvarno načisto upropastili. Kad su mu sve pokupili i kad nije više imao čime da dokupljuje, oterali su ga na robiju. Konfiskovali su mu sve: zemlju, neke zgrade, sve poljoprivredne mašine, pokućstvo... Ostavili samo gole zidove. Strina Ljuba mi je pričala da su čak i prekidače za struju poskidali i odneli. Pošto je nešto našeg poljoprivrednog inventara bilo kod strica Todora, to smo i mi štetovali...

– Mnogi od tih tadašnjih aktivista, koji su začetak propasti sela, seljaka, i poljoprivrede uopšte, u svojim biografijama uvek preskaču taj period – otkupa i uterivanja u seljačke radne zadruge. Ovde to najbolje svedoči monografija Iriga nazvana „Olujne godine“, koja vrvi od netačnosti i koja je sigurno prošla cenzuru moćnika, ali gde se prinudni otkup i metodi uterivanja u seljačke radne zadruge ne pominju, kao da nisu ni bili. Zar i to nije dokaz da se radilo zlo i naopako? A najgore od svega je saznanje da smo to radili sami sebi – svoj svome.

– Ovo što sam ispričala nije nikakva osveta već želja da novi naraštaji vide kako ne valja raditi, da im bude za nauk.

KRMAČU SU NA TAVAN POPELI

Između Iriga i Vrdnika nalazi se brežuljkasto selo Rivice. Od oko dve stotine domova, u svoje vreme, u seljačku radnu zadrugu ušla je tek svaka deseta kuća. Kao i sve druge i njihova SRZ je završila svoje u rasulu, mada, po pričanju meštana, nije ni startovala mnogo bolje jer, u nju nije hteo nijedan dobar domaćin. A to što nisu hteli u radnu zadrugu, skupo su platili. Najgore je prošla kuća oca i sina – Lazara i Stevana Brkića. Lazar je na robiji dobio ranu, koja mu je kasnije pomogla umreti, a njegov sin Stevan nije ni preživeo prisilni rad. Očeve i bratovljeve tragedije seća se Boško Brkić, danas starac od 75 godina.

– Prvo da kažem da smo mi, Brkići, poznati i šire od ovog našeg kraja po čuvenoj velikoj partizanskoj zemunici, zvanoj „Brkića baza“. Nalazila se, dole, prema Rumi, u „Kipovima“ i koja nije otkrivena do kraja rata, a bila je celo vreme aktivna – stecište i zaklon ovdašnjih pripadnika NOP-a. Baza je bila na imanju mog oca Lazara. Mi smo dole imali bunar, šupu, a iz nje podzemni tunel do baze, ispod jednog duda, koji je poslužio da se kroz njegove žile provuku cevi za odušku. Baza je bila velika. Vod boraca je mogao da stane u nju.

– Moj otac Lazar i stric Đoka su radili za komuniste još od pre rata, pod uticajem mog ujaka, Živana Radovića iz Šašinaca, i Nebojše Miletića iz Sremske Mitrovice. Ja sam kao mlad „poštario“ – nosio razne poverljive i tajne materijale od njih do Svetozara – Cveje Miloševića i Tome Štiglića u Irigu. Bili su mi dali i pištolj, da ne dozvolim da materijal padne u ruke policiji i sa napomenom da poslednji metak ostavim za sebe.

– Ali, 1944. pred oslobođenje, nestadoše stric Đoka i strina Živka. Kažu, streljali ih partizani zbog neke provale – izdaje. Koga su i šta izdali, kakva je provala u pitanju i gde je grob, nije mi poznato. Posle oslobođenja, kad je bila agrarna reforma i počinjao otkup, jedne noći oteraju oca Lazara u Rumu i odatle pravo u Dečane, na prisilni rad. Osuđen je tako i proteran neograničeno, a da nismo znali zbog čega.

– Kad sam došao iz vojske, odem u Dečane. Tamo ga nema. Kažu da je u Nišu, u zatvoru. Odem u Niš. Bila je to 1947. godina. Nađemo ga tamo, ali ni tu niko neće da mi kaže zašto je zatvoren i prognan. Tada je u Nišu, kao oficir, bio moj mlađi brat, Ignjat, ali nije smeo ni da se interesuje za oca... Takvo je to bilo vreme.

– Što u Dečanima, što u Nišu, otac je izdržao 19 meseci. Pustili su ga kući bez ikakvog rešenja, zašto je osuđivan, niti zašto je pušten kući. Došao je sav oronuo i razbijene jabučice na obrazu. Udario ga stražar u Dečanima puškom kad su prenosili kamenje za neku cestu. Od tog uboja na jabučici kasnije se stvorio rak, pa je i umro 1962. godine...

– Kad je bila 1948., počelo je veliko čišćenje seoskih magazina od strane naših odbornika i nekih koji su dolazili sa strane, kao što su ovi naši išli kod njih. Ovde su najopasniji bili Cveja Cvejić i Krsta Jovičić. Zatvarali su i tukli i oca Lazara i brata Stevana zbog žita, koje nisu imali jer su im prethodno sve pokupili. Bilo im je krivo što ova dvojica neće u seljačku radnu zadrugu jer su znali kad bi oni ušli, da bi povukli lako i druge dobre domaćine. U zadrugu su ušli samo oni što ne vole da rade a vole da zapovedaju, pa nije ni čudo što su morali brzo da propadnu. Na primer, danas imaju na konjima kajase, a sutra ih nema – krađu između sebe i prodaju. – Samo zato što nisu hteli u seljačku radnu zadrugu, a kao bajagi što ne predaju žito koje su im već prethodno pokupili, robijali su odavde iz Rivica, pored mog oca i brata još: Stevan Bajić i Teodor Petričević.

– Najgora je bila 1949. godina kada su brata Stevana osudili na tri godine prinudnog rada u Buljesku, u Bačkoj. Pošto je oglasen i osuđen kao „saboter i narodni

neprijatelj“, to je izvršena potpuna konfiskacija celokupnog imetka. Ja sam tada od njih bio odeljen, ali smo imali zajednički dva vola, koji su se kao telići 1943. spasili ustaške paljevine bekstvom u voćnjak. Pored njihovog oterali su i mog vola. A kakva je to bila konfiskacija dovoljno govori primer da su odneli čak i plehani valov za svinje, koji je stajao bačen na đubrištu. Mobilisali su odavde neke seljake sa zapregama, sve potovarili i oterali. Grozno je bilo gledati i slušati kako žene zapevaju i plaču za pokućstvom, posteljinom...

– Ipak, najteže je bilo bratu Stevanu. Tamo u Buljkesu, gde je bio na prinudnom radu, ludaci su bili zamislili da gaje pirinač. Zamislite, pirinač u Bačkoj! Pošto se pirinač sadi u vodi, brat je po celi dan provodio u njoj bos pa se brzo i razboleo. Tamo je i umro 2. maja 1950. godine.

– Kada smo ga dovezli kući, na sahrani je bilo celo selo. Svi sem onih, koji su ga tamo oterali i koji su krivi za njegovu preranu smrt. Bilo mu je tek 39 godina. Čovek u najboljem dobu.

U vreme čišćenja magazina u Rivici, kao priprema za osnivanje seljačke radne zadruge, na meti su bili i Paja i Jelena Teodorović. Njima su sve pokupili, sem pet džakova pšenice, koje su zakopali u đubre. A savršenstvo u skrivanju su postigli kada su krmaču pomoću konopca digli na tavan staje, koju su aktivisti već bili ranije „inventarisali“. Krišom su je na tavanu hranili puna dva meseca.

Ali komšije, naročito komšinice, ne bi bile ono što jesu kada sve ne bi saznale. Gospava Ćirić i njena kći Zlata, – omladinski aktivista, su Teodoroviće optužile za tajanstvenu svinju. Međutim, tada neko „provali“ ove dve tužibabe, pa Paja i Jelena smaknu svinju na vreme i odnesu meso i mast u Neradin, kod nekih rođaka.

Tako se Paja i Jelena Teodorović koliko–toliko omaste, a drugarice Ćirić ostanu bez zasluga za opštu stvar.

RUSI SU SVOJE POBILI

„Srem, Banat i Bačka – tri kraja kulačka“! Tako su neki rukovodeći ljudi Jugoslavije govorili u vreme prinudnog otkupa poljoprivrednih proizvoda i osnivanja seljačkih radnih zadruga, (1947-1951). A to je bilo dovoljno pa da se na nivou države napravi takav razrez u žitaricama da 61 posto dâ Vojvodina, a resto, „ostatak“, Jugoslavija. U srezovima ove naše pokrajine nije bilo većih problema oko udela u ovom „kolaču“ jer sreski aktivisti su se utrkivali koji će od njih seljacima više oduzeti žita. Taj „uspeh“ im je bio propusnica za više položaje. Tako je bilo i po sremskim selima, gde su se aktivisti dodvoravali onima u srezu, a ceh su plaćali, uglavnom, dobri i čestiti domaćini.

U Golubincima, kod Stare Pazove, najgore je prošla kuća tada već pokojnog Milana Stankovića. Ali najpre treba čuti i priču Živana, Žikice Lazića, čije je domaćinstvo prošlo „nešto bolje“ od nesrećnih Stankovića:

– Kada su počele te dažbine u žitu, kukuruzu i mesu, ja sam bio omladinac – rođen sam 1929. godine. U kući nas je bilo četvoro: otac Pavle, mati Nada, brat Dušan i ja. Bili smo naklonjeni novoj vlasti – otac je za vreme rata bio čak predsednik i član ilegalnog Narodnooslobodilačkog odbora u Golubincima. Učestovao je i u onoj čuvenoj akciji prikupljanja namirnica za „Veliki transport“. No, i tada je dolazilo do nesloge i borbi oko vlasti u NOO. Bila je u Odboru i jedna struja na čelu sa Živanom Bosančićem koja je htela, pod izgovorom „čišćenja sopstvenih redova“, da se obračunava i sa pravim patriotima.

– I dan-danas se ovde ljudi pitaju zašto su, pre oslobođenja, ovde likvidirani takvi pomagači NOP-a kao što su Milan Stanković i Andrija Kovačević.

– U Golubincima se smatra: da nije bilo Dušana Vidovića, Duška Opačića i mog oca Pavla Lazića, da bi ovde bilo još dosta žrtava, da tako kažem, od sopstvene ruke.

– Eto, sa takvim međusobnim odnosima među simpatizerima narodnooslobodilačkog pokreta, nastavilo se i kasnije – u vreme otkupa i seljačkih radnih zadruga. Zbog tih nepravdi i zlobe otac Pavle se već bio pasivizirao politički i smatrao je da posle rata prevashodno treba više raditi, a manje se baviti politikom. Ali, ocu nije ništa vredelo što je bio pomagač NOP-a, kasnije i borac na sremskom frontu, kad nije hteo da se uključi u tzv. „raskulačivanje“, ili bolje rečeno upropašćivanje seljaka najboljih radenika i domaćina. Tako je i sam došao na crnu listu „kulaka“ koje treba opljačkati, uterati na silu u seljačku radnu zadrugu ili oterati na robiju. Već u zimu 1947/1948. su nam pokupili sve, žito što smo imali, kao i kukuruz. Pismeno traže još, a mi nemamo ni za nas!

– Omladinska organizacija iz sela me poziva i traži od mene da ubeđujem oca da iznese traženu obavezu. Ja kažem da ne mogu da ubedim da iznese nešto što i sam znam da nema, da su ranije već sve pokupili.

– Prođe neko vreme i ja jednog dana, kao momak, nađem se tamo u centru sela, kad eto ti jednog omladinskog rukovodioca, zove me unutra, u mesni odbor. Tamo neki naši aktivisti, omladinke i među njima Milan Stefanović Matroz, bio, valjda, tada neki veliki faktor u Sremskoj Mitrovici. Kaže meni Matroz: „Ti druže, da ubediš oca da ne sabotira, da iznese obavezu!“ Ja kažem da u našoj kući nema više ni zrna žita, ni kašika brašna, sve je već oduzeto, da se snalazimo i kupujemo šta ćemo jesti, a on će meni: „Ti si sad momak koga još neko gleda dok imaš jutara zemlje, ali i to će uskoro prestati!“

– Ne znam šta više da kažem, vidim nešto se opasno sprema, a oni me onako zbunjenog i uplašenog staviše u džip pa pravac našoj kući. Pretresoše svaki ćošak i ljuti što ništa ne nađoše, opet me uguraše u džip pa natrag u mesni odbor. Tu me je tada spasao Milorad Bosančić, kaže: „Ako je neko u ovom slučaju kriv, to nije on nego njegov otac!“ Uto dolazi i otac Pavle i sećam se obraća se predsedniku Đoki Surdučkom: „Ako se mom Žikici nešto desi, ja ću tebe da zadavim“. I puste me kući.

– U jesen 1948. godine bila je velika najezda poljskih miševa pa izjedoše useve pod pšenicom. Ode sav trud, propade i seme koje smo krišom kupovali na crnoj berzi. U toku zime 1949. razrezuju obavezu za narednu žetvu kao da miševa nije ni bilo. Nama narez 86 metarskih centi.

– Ode otac kod sekretara mesnog odbora Joje Kovačevića i predloži da nam promene rešenje – umesto 86 metara pšenice da predamo u jesen dva i po vagona kukuruza. Bio je rešio otac da u proleće preore od miševa pojedenu pšenicu. Vide oni da smo u škripcu, pa baš zato neće ni da čuju. Predlažu da se upiše u seljačku radnu zadrugu, pa će, vele, sve otpisati. Nije se vredelo vaditi miševima, jer su oni tada bili na njihovoj strani – i jedni i drugi su udarili na seljake. A otac da je hteo u zadrugu on bi to uradio ranije. Nije želeo da radi za drugoga – sve su u zadruzi bili brigadiri i rukovodioci oni koji ili ništa ranije nisu imali ili su voleli samo da se drugom popnu na grbaču.

– Ide leto, žetva i vršidba, a mi znamo i ne znamo šta nas sve čeka. Čujemo kako već govore kako će u jesen sve „kulake“ da poberu kao kruške.

– Mi ovršemo 18 metara pšenice i sve isti dan predamo u magacin državi. Na vršaju je bio i zvanični popisivač, određen od vlasti, i upisao sve do poslednjeg kilograma. Šta vredi, fali još „samo“ 68 metričkih centi. Opet otac Pavle moli ove u mesnom odboru da mu to otpišu, da naknadi duplo u kukuruzu, u jesen kad stigne, a oni se samo smeškaju i kažu mu da ni kukuruza nećemo imati dovoljno. Oni su već bili napravili plan: Pavle Lazić ili će ući u seljačku radnu zadrugu, ili će ići na robiju, sam neka bira. Da je zafalilo, recimo, 5-6 tovara, pa da se nekako snađemo, ali te 1949. kupiti 68 metara žita nije bilo moguće, pa da smo prodali svih 26 jutara zemlje, koliko smo imali.

– Dobije otac poziv da se javi u Udbu u Staru Pazovu. Saslušavao ga njegov poznanik, udbaš poznat po nadimku „Kum“. Bio je pažljiv prema ocu, kaže mu: „Pajo, zašto ne uđeš u zadrugu?!“ A otac će njemu: „Kako da uđem u zadrugu kad su tamo ušli sve sami neradnici, tek svaka dvadeseta kuća u selu, sve oni koji bi hteli da zapovedaju, a ne da rade? Drugo – rekao mu je otac – meni je jedan sin u školi, drugi uskoro ide u armiju, pa ko će da mi zaradi trudodane?“ Otac je kasnije pričao da mu je na sve to „Kum“ odgovorio: „Sve je to, Pajo, tako, ali ti ja ipak savetujem da se upišeš u seljačku radnu zadrugu!“ Držali su ga u zatvoru 2-3 dana kao i još puno ljudi, za istu stvar, iz našeg sela i okoline Pazove.

– Puste ih kući. Bilo je to, možda, krajem septembra 1949. Ne prođe ni nedelju dana, u sred noći banu u kuću milicija. Ne dozvoliše da se čestito ni obuče, niti ponese neko ćebe, nego ga iz onih stopa oteraše u Pazovu, oca i još njih dvadesetak iz Golubinaca. Sve su ih strpali na jedna zaprežna kola kao pohvatanu divljač. Tamo su ih, opet u Udbi, pretnjama ubeđivali da uđu u zadrugu. Otvoreno su im govorili da mogu da biraju između seljačke radne zadruge i robije. Otac je izabrao robiju kao i većina drugih.

– Suđenje je održano 9. oktobra 1949. godine. Osuđeno je tada samo iz Golubinaca 28 ljudi; Boško Milićević, Dušan Pandurović, Đura Žanić, Mata Pačić, Pera Čaćić... Svi od 2 do 4 godine lišenja slobode, sa prinudnim radom, kao neprijatelji i privredni saboteri. Oca osude na tri godine i četiri meseca prinudnog rada i konfiskaciju imovine. Sve su ih odmah oterali u Kostolac i Požarevac.

– Po selima je tada zavladao strah i tuga. Radovali su se jedino aktivisti koji su bili rešili da na sremskoj zemlji, od seljačkih radnih zadruga, naprave „komunistički raj“. Mislili su da je dovoljno oterati domaćine na robiju, uzeti zemlju u kolektiv, zaboravili su da zemlja traži poštene i žuljevite ruke.

– Ne prođe dan-dva od očeve osude, eto ih iz mesnog odbora i seljačke radne zadruge, dođoše sa kolima i izvršiteljima, da nam teraju imovinu. Niti su najavili dolazak, niti su nam doneli neko rešenje. Iz kuće, ostalih zgrada, šupa, ambara, štale, obora, tora, sve su pokupili – od buradi sa vinom do sena i slame. Oteraše dve kobile, dva ždrebeta, jednu kravu, ovce, svinje... sve što je ostalo od ranije, što nisu već bili pokupili. Uzeše plugove, kola, fijaker... Glavni izvršioци su bili Borko Pekić i neki Sigeta iz Udbe.

– Kad su izlazili na sokak, komšija preko puta – Gavra Ljubinković, koji se već bio upisao u SRZ, gleda šta su sve pokupili, zagleda i u fijaker i kaže: „A gde su vam ćebad što se prostiru na siceve!“ Povратиše se dvojica, nađoše i ta dva ćebeta te odneše, komšiji Gavri na radost. Sve su to oterali u seljačku radnu zadrugu, ovde u Golubincima, u njihov magacin zvani „Šlos“. Posle su moju majku zafrkavali, kao – šta će nama 400 litara vina, a jedan od zadrugara joj je čak rekao: „Nije to vino za tebe, nego za nas zadrugare da mi pijemo!“

– Konfiskovali su nam i svih 26 jutara zemlje. Obraše i sav naš kukuruz, a to što smo mi sejali i radili, ništa ne vredi. Nisu nam dali nikakvu nadoknadu, sve uzeše naši zadrugari. Za nedelju dana ostade kuća skroz prazna a ja treba da idem u vojsku. Eto, kažem, otac je osuđen 9. oktobra, a ja treba da se javim u vojnu komandu 18. Za tih devet dana su nas opusteli.

– Otišao ja u vojsku u Zagreb, kida mi se srce kad pomislim; otac na robiji, ja u uniformi, brat u školi, majka sama ostala u praznoj kući. Čutim, pečem se u sebi, nikom ništa ne govorim. Ne prođe ni petnaestak dana, već početkom novembra, zovu me u četnu kancelariju. Tamo poručnik Rade Knežević, omladinski rukovodilac, komandir voda Jovan Vidović i komandant bataljona Čeda Milošević. Pitaju me da li je ko moj hapšen a ja kažem da jeste otac. Pitaju me zašto, ja velim zbog neisporuke žita. Tada mi je bilo mnogo teško, naročito kad sam pomislio da mi je otac Pavle bio saradnik NOP-a. Kaže mi poručnik Knežević: „Za tebe su stigle veoma loše karakteristike, pa bi bilo dobro da ovde u vojsci paziš šta radiš, pa ti se neće ništa loše desiti!“ Tako je i bilo, bio sam odličan vojnik i nisu me ništa kinjili.

– Iduće godine, 1950. u jesen, dođem na odsustvo. Majku sam jedva poznao – toliko je jadnica bila propatila od rada, jada i sekiracije. A kako i ne bi: muž na robiji, jedan sin u armiji, drugi otišao u bolnicu. (Duško se tada bio razboleo na plućima).

– Ko zna šta bi i sa majkom bilo da je nije, koliko-toliko, tešila i društvo joj pravila njena stara majka, Julka Đukić, čiji par jutara nas je spaslo bede i gladi tih godina.

– Odem u Požarevac, ocu u posetu. I te posete su bile tužne i mučne. Mi rodbina – stojimo u redu, a naspram nas, na tri metra, stoje postrojeni osuđenici, a između nas stražari – milicioneri. Ne daju nam da se jedni drugima približimo, da se pozdravimo i porazgovaramo kao ljudi. Šta da razgovaraš na tri metra kada svi govore u isti mah, nadvikujemo se kao u mlinu. Uglavnom plačemo i mi i osuđenici. (Ovde Žikica Lazić nakratko prekida priču, plače kao i tada pre 40 godina.)

– Dok je otac bio na robiji a ja u armiji, brata Duška osude uslovno na godinu dana. Iako bolestan, stalno je grešnik morao da strepi da ne napravi neku „grešku“, bolje rečeno da mu ne nameste i oteraju ga na robiju. Otac je ostao na robiji 15 meseci, pa ga oslobode.

– Ja sam iz vojske izašao kao rezervni vodnik i član partije. Kasnije se rasturiše i seljačke radne zadruge. Kako počeli, još gore su završili. Nama su vratili samo jednog konja i upropašćena kola.

– Iz partije su me isterali već 1953., kada sam podržao Momira Đukića na izborima za predsednika mesnog odbora. Ostali članovi partije su podržali Ljubišu Kostića koji je na izborima izgubio. Ko zna, možda bi tada i dobio, da ga partija nije predložila i podržala .

Slušajući ovu tužnu priču Živana, Žikice Lazića iz Golubinaca i gledajući njegovo današnje domaćinstvo, čovek prosto sam sebi da ne poveruje. Od potpuno upropašćenog i opljačkanog domazluka njegovog oca Pavla Lazića danas stoji prava mala farma, za ugled: zemlje pun maksimum; mašine takođe komplet; četiri traktora, pet prikolica, kombajn za žito, dva berača za kukuruz, kompletna agromašinska linija za šećernu repu... U garaži najnoviji „mercedes 190“ i „lada 1600“. I sve to bez ijednog dinara kredita – „keš lova“. Rade mnogo i pametno, za primer. On – Žikica, supruga mu Vesela, sin Miodrag, snaha Dragica i „glavni“ među njima, unuk imenjaka – „mali Žikica“.

Na ko zna koje po redu pozitivno čuđenje, domaćin „otkriva Ameriku“: – Popu crkva nek je kadi, zemlja onom ko je radi!”

Kada su 1947. godine počela stradanja seljaka od strane svoje rođene države, Đorđe Stanković iz sremskog sela Golubinaca je imao 15 godina, njegova mati Draga 42, a baka Pela – očeva majka, 70. Đorđeva sestra Živka bila je tada zaposlena u Beogradu. Bez oca Milana, Đorđe i Živka su ostali 9. avgusta 1944. godine kada je usred dana nađen ubijen na svojoj njivi, zvanoj „Eljda“. Kome je smetao Milan Stanković priča njegov sin Đorđe:

– To svi znaju, a niko ne sme da kaže, niti može da dokaže. Moj otac je bio glavni ilegalni pomagač narodnooslobodilačkog pokreta u Golubincima sve do 1944. do pogibije. Nekome je unapred smetalo da po završetku rata glavni pomagač partizanskog pokreta u Golubincima bude istovremeno i jedan od najboljih domaćina u selu. Svi koji su bili imućni, samim tim, morali su biti i neprijatelji naroda. O tome ne bih više pričao jer se uzbudim, dođe mi teško....

– Meni je 1941. godine bilo devet godina i mislio sam da su svi oni ljudi što su danima bili u našoj kući, bili naši radnici – nadničari, mada mi je i tada bilo sumnjivo i čudno da dvojica od njih retko kad nešto rade, više sa ocem nasamo razgovaraju. Bili su to: Jovan Veselinov i Jaćim Grulović – pokretači ustanka u Sremu.

Sećam se kada je Veselinov otišao iz naše kuće. Otac je ostao doma a mene je poslao da sa zapregom odvezem radnike, preko pruge, u vinograd. Na pružnoj rampi stoji stražar – naoružani Namac. Vidi dečkića, vozi puna kola radnika, pusti nas bez problema. Čim smo stigli u vinograd, radnici se prihvatiše posla, odoše u redove, a Veselinov podiže sic u kolima i izvadi automat. Ja zinuo od čuda, kao i svako dete, a on me pomilova po glavi i kaže: „Đole, nikom ni reči, odoh ja!“ I ode kroz kukuruze.

– Kasnije sam tek doznao ko je on i da je to otac sve tako organizovao. Više Veselinova nisam video do 1946. Dolazio je tada našoj kući i, sećam se, da se majka Draga sporečkala s njim oko očeve pogibije. Posle njega dolazio je i onaj drugi bivši ilegalac – Jaćim Grulović, ali njega majka nije ni htela primiti – govorila je „de je bio ranije!“

– Dođe agrarna reforma, uzeše nam 28 jutara zemlje i podeliše tzv. „agrarnim interesentima“. Baka Pela, koju smo zvali „majka“, i mati Draga nisu se ni bunile, računale su ostalo je i nama dosta – 35 jutara. Ali iduće, 1947. dođoše naše nove narodne vlasti i, onako po „narodski“, pokupiše nam sve žito iz ambara, kotobanje kukuruza, uzeše nešto slanine, masti, oteraše i nekoliko svinja. Kažu da smo „bogata kuća, a narod je u zemlji gladan, treba pomagati i braću u Rumuniji i Albaniji.“

– Sećam se, među onima koji su nam počistili ambare i koševe bio je Laza Petrikonja i naš kum Boško Kekica, otac ga je venčao. Ali baka Pela je bila vešta i hrabra žena. Kad je osetila šta se sprema, sipala je oko 20 metara kukuruza u one čokanje, pa to tako u zrnu prođe dole, ne vidi se. Nešto pšenice smo sipali u bure i zakopali u baštu, isto tako i mast.

– U proleće oremo, moji konji debeli, sija im se dlaka, vidi se da jedu žito. Eto ih jedne noći, oteraše mati Dragu u mesni odbor, teraju je da prizna otkuda nam kukuruz. Pretrpela je sva maltretiranja i nije odala.

– Drugu noć oteraju mene, dečka od 15 godina. Vređaju me, psuju, prete, istresaju se, svi ovi naši iz Golubinaca. Traže da iznesem još pet tovara žita. Ja kažem: „Kako mogu da predam kad ste nam sve vi lično opajali“, a Joja Kovačević i Laza Petrikonja meni u isti glas: „Otkuda konji debeli i sjajni?“ Obećam da ću da iznesem tih pet tovara, naravno, kažem da ću da kupim i oni me puste kući. Predamo to i nekako tada legne stvar.

– Naredne, 1948. dođoše i oteraše skoro sve svinje, kako od nas tako i od svih dobrih domaćina iz sela. Ostavili su nam samo jednu krmaču i pet prasića. Nisu hteli da nam ostave drugu krmaču, koja je bila majka od onih prasića, te i oni jadni pocrkaše uskoro.

– Bilo je tada u opštinskom dvorištu najmanje dve hiljade svinja, držali su ih tu bez hrane oko nedelju dana. To je bila tuga gledati kako jadne svinje gladne kidišu jedna na drugu, one slabije bile su pojedene od onih jačih i većih. Posle su ih nekuda oterali, mislim ono što je ostalo živo.

– Dolazi 1949. godina, teraju nas da se upišemo u seljačku radnu zadrugu. Vrše pritisak i na mati Dragu, jer se kuća vodila na nju. Ja sam bio maloletan, tek 17 godina. Nismo hteli u zadrugu, jer su tamo sve oni koji su nam kuću zacrnili.

– Dolazi leto – vršidba. Ovršemo 120 metara žita, a oni nama narežu da predamo 160. Dokupimo nekako 26 tovara ali ostanemo dužni još 14. Videli smo da ne vredi dokupljivati više: em trošimo kapital, em ti traže još. Njima tada nije bio cilj da izmiriš obavezu, već da ne možeš da izmiriš, da poklekneš, da te silom nateraju da se upišeš u zadrugu.

– Počeše ljude, koji neće u zadrugu, svaku noć terati u mesni odbor. Po celu noć njih po pedesetak drže u jednoj prostoriji, u teskobi da se uguše. Među uhapšenim „kulacima“ bila je i moja mati Draga.

– Jedne noći su odveli i mene. Stojim u hodniku i slušam kako se udbaš iz Stare Pazove, koga su svi zvali „Kum“, izdire na seljake: „Majku vam jebem kulačku, u Rusiji su sve pobili, a mi još vas držimo!“

– Sutradan ih sve oteraju u Udbu, u Staru Pazovu. Ostanemo samo baka i ja kod kuće. Ali u toku noći eto milicije, traže mene. Baka Pela ih laže da nisam tu, ali ne vredi. Uleteše u kuću, digoše me iz kreveta i oteraše u odbor. Tamo opet došao onaj „Kum“ iz Pazove, a od naših najgori je bio Joja. Idu od jednog do drugog seljaka, psuju majku kulačku, majku sabotersku, prete šta će da nam rade ako ne iznesemo što nam traže, ili se ne upišemo u zadrugu.

Celu noć nas maltretiraše a ujutru, nas dvadesetak, potrpaše na jedna zaprežna kola i pravac Pazova. Većina stariji i zreli ljudi, samo ja dečak od 17 godina. Tada još

nisam znao da su tu noć zatvarali i baku Pelu, staricu od preko 70 godina, ostala nam bila kuća sama.

Ležali smo u Udbi, u Staroj Pazovi, sedam-osam dana. Jedanput sam kroz prozor video mati Dragu kako korača ukруг po zatvorskome dvorištu. Mene nisu tukli, ali sa nekim od ovih starijih su čuda pravili. Slušam jednom kad „Kum“ više na Mila Miletića: „Majku ti milu, ja ću tebe da obesim za jaja!“, a Mile, ne može više da trpi, odvrća: „A ja kad odavde izađem, ima da te zakoljem kao pevcu!“

– Puste me kući. Baka Pela me sačekava plačući. Veli da su oterali svu stoku, što nam je bila ostala i sav poljoprivredni alat.

– Sutradan 'ajde ja opet u Pazovu, šalje me baka da vidim šta je sa majkom Dragom. Poneo sam joj nešto preobuke jer kada su je oterali nisu dali ništa da ponese. Čini mi se da je bio baš 23. oktobar 1949. godine. Došlo bilo puno naroda iz raznih sremskih sela, traže svoje u zatvoru. Nisu nam dali da se sastanemo, niti su hteli da nam kažu šta je sa uhapšenima.

– Vratim se biciklom prema Golubincima. Uz put sretnem kamion, prepoznam na njemu naše stvari iz kuće. Vozim ka kući, a drhćem kao prut. Kad stigoh, puno dvorište milicije, vrzmaju se po kući. Ne znam šta ću od muke, pitam za baku. Umesto odgovora uzeše mi bicikl, uhapsiše me i istog dana sprovedoše u Pazovu.

– Tri nedelje sam ležao u zatvoru u Pazovi a da nisam znao zašto, niti je ko hteo da mi kaže šta mi je sa majkom i bakom. Bilo je puno starijih ljudi. Hranili su nas nekom čorbicom i terali povremeno da šetamo ukруг po zatvorskome dvorištu. Kad je prošlo 20 dana, izvedu me pred islednika i sećam se da mi je samo rekao: „Idi sad u svet!“

– Bio sam toliko oslabio od nejela, od muke i sekiracije, da sam pošao u Golubince kao u transu, kao da sam lud.

– Tada sam bio načisto poremećen, nisam išao putem, nego sve sa one strane jarka, krajem, pored kukuruza, kao zalutalo pseto. Stigne me neki čovek, zove me u kola, ja ne smem, idem i dalje peške izvan puta.

– Uđem u Golubince kao u snu, u polusvesti. Koga god nešto pitam, kažu da ne idem kući već kod tetka Đure Bošnjakovića. Tamo nađem „majku“ Pelu, strašno smo oboje plakali. Tada doznadoh da mi je mati Draga osuđena na godinu i po dana zatvora i da je oterana u Požarevac. Pričamo i plaćemo. Baku su jednostavno izbacili iz kuće, bez ikakvog rešenja i objašnjenja, a u naše dvorište i kuće uselila se milicija a u jedan deo i ovi iz seljačke radne zadruga. Oduzeli su nam svu zemlju, kao i rod od kukuruza, mi sejali – zadrugari obrali. Pošto su nas ostavili bez igde ičega, advokat Luka Petošević napravi žalbu. Ubrzo je stiglo rešenje da nam vrata kuću, dva jutra zemlje, jedan krevet i jedan astal.

– Kad smo se vratili u našu kuću, sećam se baš bio je katolički Božić – 25. decembar 1949., sa nama je bio i sudski izvršilac. Mi stojimo, milicija i zadrugari odlaze, nose svoje stvari, arhivu, vode konje. Ostaju samo prazni zidovi jer su ranije već sve naše bili oterali. Jedino što je odranije bilo ostalo, to smo tad videli, bila je uramljena slika mog pokojnog oca Milana. Vidimo i nju iznosi Đorđe Šikonja, milicioner iz Putinaca. Molimo baka i ja da nam ostavi sliku, a on ne htede, odnese je zbog rama.

– Uđem u štalu, tamo razbacan kukuruz u klipu, đubre nije čišćeno danima. Jedan deo kuće su bili takođe pretvorili u štalu za konje. Zimsko vreme a ja i baka došli među hladne zidove. Sreća, imali smo zidani šporet pa njega nisu mogli oterati, te ja počnem cepati direke od ograde, ložimo vatru. Bilo je užasno hladno, prljavo i tužno.

– Pomagala nam je rodbina, te kako-tako nastavimo baka i ja da živimo. Pošto više nisu mogli da nam traže obavezu, oni iz seoskog odbora optuže mene i baku da smo neprijatelji te nas sud osudi uslovno – mene na dve a nju na godinu dana zatvora. Čuvali smo se da ne napravimo „grešku“ te srećom ne odležasmo. Bio je to grozan plan da nam kuću satru načisto.

– Majka je izdržala na robiji nešto više od pola godine, razbolela se, izgubila kalcijum pa su je pustili. Bila je, inače, veoma krupna žena – 130 kilograma, a kad je došla samo koža i kosti. Nikada se više nije oporavila i, mislim, da joj je to pomoglo umreti – u 67. godini.

– Dugo godina smo bili pravi siromasi, ja sam čuvao svinje po polju a da ni obuće nisam imao. Da nisam bio ovako delija i dobar radnik, nijedna devojkica ne bi pošla za mene kako nisam imao nigde ništa. Ovako oženim se Ružom 1952. Zapeli smo i radili kao i ranije do propasti. Sin Milan mi je mašinski tehničar, ali je ostao kod kuće na imanju. Čerka Vera radi kao mašinski inženjer u Novom Sadu.

Od potpuno upropašćenog domaćinstva pokojnog Milana Stankovića danas je ponovo izraslo jedno moderno i bogato privatno gazdinstvo, kako i dolikuje dobrom radniku. I Đorđe ima četiri traktora, liniju za repu, berač... dva automobila.

Na kraju ove tužne ispovesti Đorđe Stanković kaže:

– Oni, za koje je moj otac Milan stavljao glavu u torbu, i koji su mu „uspešno“ radili o toj istoj glavi, pre par godina su se setili da bi na našu kuću trebalo postaviti spomen-ploču kao obeležje pripreme ustanka. A ne sećaju se da treba istražiti zašto je ubijen moj otac, Milan Stanković i zbog čega smo mi njegovi sve ono posle doživeli.

– Zato na ovoj kući neće stajati spomen-ploča, jer bi to bio neviđeni cinizam!

KULACI KAO PURENJACI

Seljaci sela Batajnica, u bivšem srezu Zemun, u vreme prinudnog otkupa i formiranja seljačkih radnih zadruga bili su, uglavnom, podeljeni u tri grupe: na one u čijim rukama je bio „i nož i pogača“, na njima „suprostavljenu“ grupu onih koji „nož“ nisu imali, a pogaču su im uzeli ovi prvi, i na one treće, koji nisu bili ni vlast, ni „kulaci“, već su kroz taj period našeg socijalizma „protrčali“ gotovo neprimetno.

U tih pet dramatičnih godina (1947-1952) sve i svja u Batajnici bili su: Mile Obreški, Branko Mihailović – Breznić, Aleksa i Gliša Marković, Triva i Nova Mojsilović, Sava Vojinović-Čiča, Vlada Bunoš, Mića Josimović, Perica Novaković, Duša Venečki... Među onima koji su „najbolje“ zapamtili napred pomenute su; Maksim, Radisav, Sava, Bora i Mila Kerečki, Gara Bunoš, Rada Bačvanski, Novak i Ljuba Vukadinović, Zlatan Stanković, Pera Krušedolac, Branko Vilić, Milenko Pražić, Bogoljub Straživuk, Sava Budimirović... Sve „neprijatelj“ do „neprijatelja“ koga je trebalo tući politički, ekonomski, a ponekad i motkom, samo da bi se ostvarila genijalna zamisao da se i u Batajnici stvori kolhoz pod nazivom – „Seljačka radna zadruga“.

Pošto je to išlo dosta teško, „aktivisti“ su, kako reče jedan meštanin, upotrebljavali dva metoda: siromašne su u seljačku radnu zadrugu privukli lažima, a one bogatije – „kulake“ pljačkaškim otkupom, maltretiranjem i robijom. Na primer, Novaka i Ljubu Vukadinovića su vodili kod groblja „na streljanje“ i tukli ih kao marvu. Peru Krušedolca su jedne večeri čekali u zasedi, u bivšoj Novosadskoj ulici, i pucali. Spasao ga jedan veliki dud i sopstvena kuknjava na koju su istrčali ljudi iz šora, te su „atentatori“ morali pobeći. „Opasni neprijatelj“ bio je i Mila Kerečki, inače potpuno slep čovek. Njega su aktivisti stavljali na vruću kaljevu peć a izivljavali se tako što su mu pred oči poturali lik kralja Petra, smejali se i vikali: „Gledaj, gledaj, nagledaj se tvog kralja!“ Poseban „specijalitet“ batajničkih aktivista u borbi protiv „kulaka“ i „privrednih saboreta“ bio je i taj što su ih nabijali kao sardine u neku prostoriju, a onda ložili furunu „kao ludi“, dok ne počnu da „cvrče“ i da se guše. O tome najbolje svedoče tužne priče bivših „kulaka“.

Maksim Kerečki, kao vojnik bivše Jugoslovenske vojske, proveo je rat u zarobljeništvu u Nemačkoj. Kod kuće su mu ostali otac Slavko, mati Milica, supruga Živka, kći Ljiljana. („Imala je malo više od godinu dana“) i tek rođeni sin Vlada. Dosta zemlje su davali u napolicu, pa je žita nekako imalo i za njih, i za Nemce, a i za partizane. O tome Živka kaže:

– Ilegalna baza za prikupljanje pomoći za partizane bila je u komšiluku, kod Dese Tešić. Pomagali su gotovo svi pa i naša kuća. Ja sam tada pomišljala kako partizani nemaju svoje magacine pa idu i zimi bosu, bilo mi je žao te sam dala ćilime, veša, peškire, čarape. Davali smo i mast, slaninu... čak smo im pravili i rezance... Nisam tada mogla ni pomisliti da će doći vreme da će neki, u ime tih boraca koje smo pomagali, da nas načisto upropaste, da će moj svekar Slavko umreti na robiji osuđen od vlasti, koju smo sa verom i ljubavlju dočekivali.

A zašto je Slavko oteran da umre na robiji – priča njegov sin Maksim:

– Kada sam 1945. došao iz zarobljeništvu, doživljavao sam da me nove vlasti gledaju popreko, kao i sve bivše zarobljenike. Dobro, mislio sam, i to će proći, nisam ja kriv što je stara Jugoslavija propala, mada sam se često pitao i čudio zašto im je to smetalo kada su se i oni borili protiv nje.

– Dođe 1946. uze nam agrarna reforma pet jutara zemlje i podeli Ciganima i siromasima. (Kasnije su je oni sve do zadnje stope prodali). Ostade nama 35 jutara, imadosmo 4-5 konja, 2-3 krave, dosta svinja. Krenuli mi na seljački posao kao nekad.

Narezi dođoše 1947. ali podnošljivi, ostade nešto žita i kukuruza i za nas i za stoku. Ali naredne 1948. učestaše, ne prođe ni nedelja dana, eto ih iz Mesnog odbora samo traže i kupe: žito, kukuruz, brašno, mast, pasulj, vunu, stoku za meso... Malo pomalo, pa sve više, dok ne pokupiše sve. Prodamo nešto od stoke, kupujemo da izmirimo što traže i nama za jelo. Ne вреди ništa, eto ih u pretres pa ako nađu – odnesu, ne вреди govoriti da je to kupljeno, da treba nešto jesti, deca mala, otac Slavko bolestan, treba i za seme.

– Daj novac za porez, daj za ovo, daj za ono, pa nema više čime ni da kupiš, žito skupo kao otrov.

– U leto 1948. ovršemo 60 metara žita i predamo sve do zadnjeg zrna u državni magacin. Iako je bio njihov poverenik uz vršaču mašinu i toliko upisao, oni traže još da predam dve hiljade kilograma. Pitam kako, a oni meni: „Snađi se!“ Vidim ne вреди, nije im da ispuniš obavezu nego da ne ispuniš, pa se pomirimo sa sudbinom, čekamo šta će nas snaći.

– Noću čuješ čizme i cokule ulicom i samo strepiš kad će na kapiju.

– Ipak su došli danju. Otac Slavko je bio na ulici kada su ga pokupila dva milicionera. Nisu mu dali da uđe u kuću i uzme neke preobuke, već su ga oterali u onom što se našlo na njemu. Mislim da je to bilo prvo hapšenje u vezi s otkupom. Oterali su tada braću Kerečki – Radisava i Savu, Pericu Čuluma...desetine njih. Sutradan je mati Milica išla u sreski zatvor u Zemunu i odnela ocu čebe i preobuku. Kroz desetak dana je bilo suđenje zbog tzv. „privredne sabotaže“ – neizmirene obaveze za predaju žita. Odrežu ocu tri godine lišenja slobode sa prinudnim radom i odmah ga oteraju u Metohiju, u Dečane. Bilo je to septembra 1948. Ocu je tada bilo 65 godina, bio je dosta slab, jer je pre toga bolovao na plućima.

– Bez obzira na sve to, otac Slavko je tamo u Dečanima nosio kamenje na leđima, u koloni, po dva-tri kilometra, gradio se nakakav put. Kad bi zavarali milicionere, ovi mlađi i malo zdraviji osuđenici, naročito naši – Radisav i Sava, uzimali su i onaj očev kamen te nosili, jer ko pod teretom padne – loše mu se piše.

– Išao sam ocu u posetu u Dečane. Došao sam do logora, bilo je 7-8 baraka, okolo sve bodljikava žica. Otac se već ranije bio razboleo, ležao je u baraci sa još nekoliko starih, bolesnih i iznemoglih osuđenika. Kada ga je stražar izveo, bila je na njemu samo koža i kost. Ne daju nam da se pozdravimo, da pridemo jedan drugom. Na metar od nas stoji milicioner, a između mene i oca motka – prečaga, kao ona za vezivanje konja. Nisu nam dali da se bar gledamo više od deset minuta, a i šta bismo više kada ne smeš ništa da razgovaraš, sem onog „Kako ste, kako deca...“ Bio je tamo težak rad, a hrana slaba. Kažu, davali su im neki suv kupus i kuvanu repu. Otac je dobio dizenteriju, pa su ga posle oterali u Niš, u logor za bolesne.

– U Niš sam išao tri puta. Bilo mu je sve gore, bio je sve slabiji. Treći put sam otišao da posetim oca u decembru. Nažalost, njega tamo više nije bilo, rekoše mi da je umro pre osam dana. Kažu mi da su oni javili u naš Mesni odbor, a zašto ovi nisu nas obavestili to se njih, vele, ne tiče. Onaj paket, što sam odneo, ostavim bolesnim zatvorenicima i vratim se kući u Batajnicu.

– Još su neki iz ovog kraja umrli tamo na robiji i nikom nisu dali da ih doteraju i sahrane kod svoje kuće, dok ne izađe vreme osude. Posle, kad je i to vreme isteklo, za grobove se nije saznalo gde su. Vele, udarila voda i odnela. Pre će biti da su namerno satirani tragovi mnogobrojnih nevinih žrtava.

– Iako je otac oteran na robiju da umre, meni su ovi iz Mesnog odbora i dalje tražili da moram da predam onih 20 metara žita – „duga“. Šta ću nego da upregnem konje u kola i onako polukrišom krenem šorom. Tražim od ljudi, molim, prosim. Sakupim, valjda 7-8 metara, nemaju ni ostali. Predam to državi, fali još više od hiljadu kila. Prodam kravu i jednog konja pa krenem u neka srbijanska sela kod Valjeva. Tu od vodenice do vodenice kupim i tih 12-13 metara, platim da mi se to preveze do Valjeva, tu predam i donesem potvrdu u Mesni odbor u Batajnicu.

– Pred proleće 1949. dođoše opet u pretres, nađoše malo brašna, pobrisaše sve i još odneše meso i mast. Sećam se, moj sin, mali Vlada, bilo mu je tek osam godina, slabo je jeo i uvek smo ga terali da jede više hleba. Tada, kada su nam sve uzeli, plakao je i kaže: „Terali ste me da jedem hleb, a ja sad kad hoću – nema“.

– Dolazi proleće, nema se ni šta jesti, niti ima semena za setvu. Oni iz seoske i sreske vlasti prete, ako se ne upišemo u seljačku radnu zadrugu, vele, da će nam na jesen tražiti da predamo žito i kukuruz iako ga nismo imali čime zasejati.

– Nemadosmo kud, upišemo se u zadrugu. Ne samo mi, više od pola sela. Možda ja i ne bih, ali kad sam video da oteraše na robiju Radisava Kerečkog, pa malo posle i njegovu suprugu Katicu, pa su onda hteli i njegovog sina, da se ne upisa u zadrugu, to i ja položim oružje. Ostane mi samo pola jutra okućnice. Dao sam i ono malo stoke što je bilo još ostalo, sve poljoprivredne mašine i alat.

Kako je bilo u seljačkoj radnoj zadruzi – priča Maksimova supruga Živka:

– U zadruzi je bilo „medeno“: neradnici i bivši džabolebarošti postali brigadiri, obuli čizme i samo komanduju. A dangube – koliko želiš! Prvo, ujutru dangubimo dok se rasporedimo, pa dok stignemo na njivu. Nikom se ne radi, čim padnu dve kapi kiše, motiku na rame pa bež' iz njive. Za nas koji smo naučili raditi, bilo je koliko-toliko podnošljivo – zarađivali smo više trudodana i imali smo taman toliko da ne gladujemo. Tada nam više nije ni trebalo, jer i ono malo robe što stigne u seoski magacin da se raspodeli, oni iz Mesnog odbora i Partije podele među sobom, nama ništa.

– Seljačke radne zadruge su morale da propadnu – priča dalje Maksim – kad niko nije vodio računa ni o čemu. Konji su slabo hranjeni, ne pokrivaju se kad stoje na njivi, plugovi ostaju da prezime u brazdi, kola se lome, krađu amovi, razvlači alat. Kada smo se rasformirali, nigde ništa. Od svega pokretnog – stoke, mašina i alata, natrag sam dobio samo jedna polomljena kola. Zemlja je bila načisto upropašćena, nije đubrena godinama i na njoj se zaleгла tolika pirevina – zubača, da posle pet godina nismo mogli da je izlečimo.

– Dođe zakon o zemljišnom maksimumu, ostaviše nam 17 jutara, 18 uzeše za društvo. Sve se moralo kućiti iznova. Čim padne neki dinar, 'ajd kupi lopatu, motiku... Kupim jednog konja, jednog kupi Radisav, pa sparujemo. Da sve nije bilo tako kako je bilo, ja nikada ne bih dao Vladu na škole, jer mi Kerečki smo voleli zemlju više od svega. Takvi su ovde ljudi, gotovo svi. Pre rata smo se takmičili ko će imati bolje i sjajnije konje, čija će njiva biti bez ijedne travke i korova. Sin Vlada se iškolovao, zaposlio, ćerka Ljilja se udala.

– Prodamo veći deo zemlje i rešimo neka stambena pitanja. Sad je ipak sve dobro, deca i unučad nas posećuju, nek' je samo mir i sloboda a to što je nekad bilo – da se ne ponovi nikom, ni najvećem neprijatelju.

Bora Kerečki, koji sada ima 76 godina, i njegova supruga Zlatina upamtili su dobro otkup, konfiskaciju i robiju. A to, kako sam Bora kaže: „Zato što nisu mogli da me odvoje od moje zemlje i nateraju na silu u seljačku radnu zadrugu. Mene su samo Nemci puškom odvojili od moje zemlje i oterali za vreme rata da kao zarobljenik radim u Nemačkoj kod jednog Švabe na njegovom imanju“.

Kad su mesne vlasti Batajnice i sreske iz Zemuna u jesen 1949. oterale Boru na robiju i konfiskovale mu imovinu, kod kuće su mu ostali stara majka Jelena, supruga Zlatina, dve kćeri – 17-godišnja Ljubica, 16-godišnja Jelena i 14-godišnji sin Radisav.

– Imao sam oko 20 jutara zemlje, što moje, što ženinog miraza – seća se Bora – i još dva vinograda na Dunavu, dve prvoklasne kobile, krave, svinje. Ali 1948. dođoše jednog letnjeg dana i pokupiše sve svinje u selu, meni preko 50 komada. Kad smo čuli hajku u selu, stignemo te jednu krmaču sakrijemo pod magacin. Ali šta vredi kad nas neko optuži, pa posle dva dana eto ih, dođoše Mile Obreški i Sava Čiča i naterашe da i nju predam.

– Naredne 1949. izmirim svu obavezu u kukuruzu, tako što sam nešto dokupio u Indiji kod onih što su bili malo tanjeg stanja. Ali, zapne mi za obavezu nekoliko metara pšenice, a para nisam imao da bih kupio. Noću u 12 sati dođe milicioner. Ja ga pitam: „Zar u ovo doba“, a on meni priča da mora i da je do tada već tri puta davao otkaz, ne može da gleda šta se sve radi sa ljudima, ali ne vredi, neće da ga puste iz milicije.

– U Mesni odbor doterali još petnaestak ljudi. Naši seoski aktivisti me izvedu pred nekog kapetana a on me ubeđuje da kod kuće imam „bazu“. Ja sležem ramenima i kažem da ja ne znam šta je to. Oni su mislili na bazu gde se krije žito. A sad bih rekao da sam je imao, kao ono za krmaču. Celu noć su nas ispitivali, pretili, ložili jaku vatru da se pogušimo od vrućine, ali ne vredi – ne možeš da obećaš da će da izneseš ono što nemaš u ambaru. Ujutru, nas puste kući.

– Prođe 7-8 dana, zovu me opet u Mesni odbor. Uz put sretnem Savu Čiču (bio mi je rođak) i pitam ga: „Čoveče, šta to radite sa mnom!“, a on onako „rođački“: „Što nisi izneo da te ne teramo na robiju!“ Nije im bilo dosta što sam robovao četiri godine u Nemačkoj.

– Tamo, u Mesnom odboru, beše već doterano nekoliko „kulaka“, među njima i udovica Gara Bunoš. Noćila tu noć u zatvoru Mesnog odbora.

– Sutradan, ujutru, rano, sprovedu nas na železničku stanicu, na voz do Zemuna. Tamo, u sreskom zatvoru, beše doterano puno ljudi iz raznih sela okolo. I tamo isto, saslušavanje, maltretiranje i sve ono: „Što nećeš u zadrugu?“ Kad mi je dozlogrdilo, kažem isledniku: „Ja u zadrugu neću, ja sam se i sa bratom tukao kada smo bili u zajednici“.

– Na suđenju kao privrednom saboteru bila mi je supruga Zlatina i kćeri – Ljubica i Jelena. Mati nije mogla zbog bolesti i starosti. Eto Zlatine, neka kaže kako je bilo:

– Nas četiri su pozvali u sud, ne kao neke svedoke nego isto kao okrivljene, valjda za pomaganje u „sabotaži“. Nije ništa vredelo što sam za vreme okupacije pomagala partizane, kao i mnoge žene iz Batajnice. Jednom sam dala dva ćilima, ćebe, nekoliko metara platna, dvoje-troje čarape... Sve sam to dala preko Živane Smiljanić i Zore Stanković. Boru osudiše na dve godine prisilnog rada, mene i maloletne ćeri kazniše sa po pet meseci uslovno, i konfiskovaše imovinu.

– Odmah me oteraju u Požarevac – nastavlja Bora. – Ne znam šta im bi, ali već posle četiri dana vrata me u Zemun da tu robijam, mešajući malter na građevinama. Tu, u mojoj grupi, bilo je 97 robijaša tzv. „žitara“ a još više bivših četnika i ustaša.

Imali smo isti tretman: težak rad, lošu ishranu, loš smeštaj, disciplinu robijašku... Zlatina neka ispriča kako su nam konfiskovali imovinu po osudi i preko osude:

– Onaj dan kada je Bora osuđen i kad smo se ja i moje kćeri vratile kući kao sinje kukavice, ustvari, tu istu noć, su došli ovi naši iz Mesnog odbora i partije i, ne javljajući se, provalili u zgrade i pokupili ono malo brašna što smo dobili od rođaka, mast, slaninu, jaja, pasulj, luk, krompir... Sigurno da to nije bilo obuhvaćeno konfiskacijom, zašto bi nam odneli tako.

– Sutradan eto ih po danu, bez rešenja i presude, upadoše u dvorište i kažu: „Ovo je sad naše!“ Sećam se da su od naše seoske vlasti bili: Duša Venečki, Sava Čiča, Perica Novaković... Taj Venečki je odmah ušao u štalu i počeo da dreši onu bolju kobilu. Moj pokojni sin, Radisav, bilo mu je 14 godina, plače i moli: „Nemoj, čika Dušo, terati Zoru, nju posebno volim, uzmite Vilmu.“ Venečki se smeje i kaže cinično: „E, kad je voliš, volimo je i mi.“

– I oteraše baš nju, a bila je jako lepa – zelena. Sin Radisav plače a ja i kćeri ne smemo da pisnemo, visi nam ona uslovna osuda nad glavom. Odneše nam vagu, krunaću mašinu, sejaću mašinu, plugove, sve, sve, sav alat. Pošto prethodne noći nisu ulazili u kuću to udoše tada i pronadoše četiri hleba i, verujte, odneše i njih. Tad sam mislila da je došao smak sveta, kukala bih da se čuje do neba. A pitanje je da li su baš tako sve smeli da nam pokupe i gde su sve to odneli.

– Znamo, na primer, da je naše daske, koje smo bili spremili za patos, oterao Triva Mojsilović svojoj kući i patosao svoju sobu. (Ovde u reč upada Bora: „Zato Triva kad je umirao, nije lako mogao da se rastavi sa dušom, vikao je: „Šta sam ja radio sa ljudima“, a meni mirna savest, spavam kao jagnje).

– Konfiskovali su nam 17 jutara zemlje i pola jutra vinograda. Sve što su nam uzeli, dali su ovi naši u seljačku radnu zadругu: zemlju, stoku, mašine... Bora na robiji, svekrva stara, deca nejaka, kuća prazna. Pomagale su mi dosta moje sestre, Milica i Anđa. Da bismo nekako preživeli, morao je i sin Radisav u svojih 14 godina da ide na kuluk, da radi za pare. A koliko je onda trebalo za kilo hleba! Bilo je strašno, sad kad se setim, čudim se, pa zar sam ja to sve izdržala.

Bora Kerečki je robijao u svom srezu u Zemunu celu jesen 1949., zimu i proleće 1950.

– Izdržao sam tačno 9 meseci i manje 6 dana. Kući sam došao na Vidovdan. Kuća prazna, narod u kući gladan, u selu muk. Uvukao se bio strah u ljude. Mnogima sve konfiskovano, (samo u mojoj „turi“ bilo nas je 12), neki još na robiji, neke tek oterali, neki tamo i umrli. U seljačkoj radnoj zadruzi, onoj u koju ja nisam hteo ni po živu glavu, pravi haos, nerad, nemaština, rasulo. Jedino su aktivisti i dalje živeli dobro, samo špaciraju kroz selo – čizme, kožni kaput, pištolj za pojasom. Vedre i oblače. Sećam se, tih prvih dana pošto sam došao sa robije, izađemo malo na seoski sokak, po našem sremskom običaju, te divanimo. Dođe podne, žene viču na ručak. Svak svojoj kući, idem, kobajagi, i ja, iako u mojoj nema šta da se jede. Trpim, sramota me kao da sam ja kriv.

– Podnosio sam i molbu da mi se vrati zemlja. Dobio sam odgovor u kome stoji da je molba razmatrana i doneta odluka da se ne usvoji. „Smrt fašizmu – sloboda narodu!“, u potpisu Moša Pijade. Nikad nam nije ništa vraćeno, niti plaćeno, što znači da se i ja dalje vodim kao „neprijatelj“ i „privredni saboter“. Gre'ota velika. Šta ću nego zapnem raditi i kupovati zemlju. Jutro po jutro, doguram do devet.

– Kao odgovor na sve te naše seljačke muke i stradanja najbolje govori činjenica da niko od mlađih neće da ostane na poljoprivredi, beže svi kao od šuge. Eto, obadva moja unuka, Borisav i Sava, završili zanate i rade svoju struku. Ako i nije pametno, recimo, nisu oni krivi, nego oni koji su ovu zemlju upropastili i upropašćuju je i dalje – primaju debele penzije, opet sa naše grbače. A koliko je takvih, ih!

Sava Kerečki iz Batajnice je tih nesrećnih godina posle rata bio na „crnoj listi“ kod članova partije i vlasti u Batajnici. Vlasti su za to „imale“ najmanje tri razloga: prvo, zato što je bio imućan i ugledan domaćin, drugo, brat mu je Lazar bio predratni major Kraljeve garde, pa nije hteo da se vrati iz zarobljeništva, ostao na Zapadu, i treće, sin Bora je kao pilot u šestoaprilskom ratu pobegao sa vladom i kraljem u Kairo i tamo se u Africi borio kao pilot ratne avijacije Velike Britanije do 1943., kada je poginuo.

O stradanju svog oca Save priča njegov sin Mile koji je 1949. imao 30 godina.

– Otac Sava nije hteo u seljačku radnu zadrugu, pa prema tome nije ni mogao ispuniti sve obaveze u žitu i kukuruzu jer vlastima nije bio glavni cilj da izmiriš dažbine nego da ne možeš da ispuniš, da legneš na rudu – uđeš u SRZ, ili da taj razlog iskoriste da te optuže kao privrednog sabotera. Jednom su oca zatvorili, baš na Svetog Savu – 27. januara 1947., i držali u hladnom podrumu popovske kuće. Otac je govorio da mu je hladno, a aktivista Triva mu kaže: „Ako, ako, ovde ćeš da crkneš!“ Ništa nije vredelo što je otac bio bolešljiv, ako već nevinost nije vredelo dokazivati.

– Kasnije, naredne godine, zbog nemogućnosti da izmire obaveze u žitu, zatvarali su seljake po grupama u tesne prostorije, ovde u Batajnici, a u furunu ložili vatru kao ludaci. Jednom takvom prilikom, kada je otac ležao bolestan u krevetu, na poziv odem ja među „kulake“. Bilo nas je tada tamo oko 50. Gušimo se, čekamo, kad eto ih, dođoše u džipu i kožnim kaputima. Bila su dvojica, verovatno, iz sreza Zemuna. Izdiru se na nas, psuju majku seljačku, majku kulačku, teraju ljude da potpisuju prazan list hartije. Ljudi drhću, neki potpisuju, ne znaju više šta će od straha i od muke. Gledao sam čika Slavka Kerečkog kako drhće i potpisuje. Teraju i mene da potpišem na blanko, ja neću, pitam: „Šta da potpišem?“ a on će meni: „Ako ne okruniš kukuruz i ne izmiriš obavezu, potpisao si smrtnu presudu!“ A kako da izmirim i šta da okrunim, kada nismo imali više ni zrna, tada su mi i troje male dece (od jedne do šest godina), jeli „hleb“ od mekinja.

– Kasnije, jednog dana pokupe oca Savu, strica Radisava, Slavka i još desetak ljudi iz sela i oteraju u sreski zatvor u Zemun, u Gajevoj ulici. Ležali su tamo na hladnom golom betonu.

– Tamo se tada desio i jedan incident. Kad su tako ležali na betonu, ulazi neki kapetan Udbe pa čizmom udari u rebra deda -Radu Bačvanskog. Deda se i ne pomeri. Onda ga ovaj udari još jednom i opsuje: „Majku ti jebem kulačku, šta misliš, sad ću da te ubijem!“ Opet se deda Rada ne pomeri, nego kaže: "Ako, ubij me, šta će mi ovakav život." Kapetan se naljuti, digne ga i otera u svoju kancelariju, unese mu se u oči i kaže: „Sad ću, ovde da te zakoljem.“ Deda Rada će njemu opet hladno: „Ako, sinko, ako, samo ti kolji!“ To je kapetana toliko razbesnelo da je uzeo onaj kancelarijski nož za sečenje hartije i poleteo prema deda Radi. Daktilografkinja, koja je bila prisutna, uplaši se, cikne i kukajući izlete napolje. Stvori se gužva oko toga. Da li je ta službenica spasla glavu deda-Radi ne znamo, ali se pričalo da je taj kapetan kažnjen, ili je možda samo prebačen na neko drugo mesto.

– Da bih nekako spasao oca, da ga ne osude, pođem od kuće do kuće da prosim: koju mericu žita ovde, koju onde, sakupim, boga mi, za nekoliko dana blizu 10 metara. Sve predam državi. Ali ništa nije vredelo, osude oca. Kad mu je pročitao presudu, dve i po godine lišenja slobode sa prinudnim radom, sudija ga je cinično upitao da li je „možda mnogo“, na šta je otac odgovorio: „Nije!“ Naljutio se sudija, pa kao iz topa: „Evo ti još godina, da imaš tri i po!“ I doda mu još godinu robije, onda je to moglo tako – „po savesti“.

– Oterali su i njega i sve tada osuđene u Dečane, u Metohiju, da grade neki put prema Albaniji. Kako je tamo bilo, čuli ste od drugih. Posle strica Radisava, oterali su i osudili i njegovu suprugu – strinu Katicu, ali nju su sproveli, ne u Dečane nego u Požarevac. Hteli su posle i njegovog sina da osude, pa je on morao da se upiše u seljačku radnu zadrugu. Njihova kuća je bila skroz upropaštena. U zadrugu su uneli sve što su imali, a otud nisu izneli ništa sem gole, ispošćene i zakorovljene zemlje.

– Sve u svemu, u Batajnici je za vreme otkupa i seljačkih radnih zadruga najgore prošla naša familija Kerečki. Ali mi smo bili i ostali Kerečki, čestiti i radni. Opet nimalo ne zaostajemo za onima koji su u to vreme dobro prošli, a bogami, neki se i obogatili na našoj muc i nesreći!

Nastavljajući tužne i surove priče o stradanjima batajničkih „kulaka“ i „privrednih sabotera“ u vreme „planskog“ otkupa i uterivanja u seljačke radne zadruge, dođosmo i do familije Straživuk. Stradale su dve njihove kuće, dva rođena brata – Žarko i Bogoljub. Žarko je umro 1958. u svojoj 59. godini, a priču će ispričati njegov sin, 65-godišnji Mirko:

– U to vreme u kući smo živeli nas petoro: otac Žarko, mati Milica, brat Živan, njegova supruga Smilja i ja. Imali smo 26 jutara zemlje. Došli smo bili nas dvojica iz vojske. Brat je bio u partizanima od leta 1944., a mene su mobilisali kasnije u jesen. Ranjen sam u Slavoniji i kasnije mi je zbog toga izvađen jedan bubreg. Iskren da budem, otac Žarko nikad nije želeo vlast, niti je za koju navijao, kako pre rata, tako za vreme rata i posle oslobođenja. Znao je samo da radi kao krtica. To se posle rata nije sviđalo ovdašnjim, nazovi „komunistima“, kao što su Duša Venečki, Vlada Bunoš i drugi koji su rat proveli „pod jorgan planinom“. A posle, da bi se dokazali pred novom vlašću, udariše na radne i poštene ljude. Već 1946. terali su oca zajedno sa Momiom Čulumom i Savom Bogdanovićem u zatvor zbog neispunjenja predaje žita za državu. U zatvoru su ih mučili na razne načine. Bio sam tada kurir vojne Ozne pa uredim da odem u Sremsku Mitrovicu, te ih puste iz zatvora.

– Počeli su seoski aktivisti i štetu da nam prave. Nekoliko noći su nam drešili konje i ostalu stoku i puštali u baštu.

– Kada sam ja došao iz armije 1947., po selu je bila velika akcija sakupljanja žita. Vele, gladan narod u Albaniji. Sećam se kad Sava Bogdanović kaže: „Mi hranimo Albance, a oni će nama kad-tad zabiti nož u leđa“.

– Naredne 1948. oteraju nam 130 komada svinja, nisu nam ostavili ni jedno prase. Posle su te svinje pomajkale tamo negde po sremskim šumama, od gladi i boleština. Žito kupujemo za sebe i za državu.

– Kasnije osnivaju seljačku radnu zadrugu, niko od boljih neće, a oni 1949. udariše u „ofanzivu“ na nas. Ovršemo 75 metara pšenice, oni traže vagon. Bio njihov popisivač, ali ne vredi. Oca malo, malo pa noću dižu i teraju u Mesni odbor, ovde u Batajnici. Opet onaj sistem: puna prostorija „kulaka“, a vatru nalože divljački, guše ih. Aleksa Marković i Vlada Bunoš su slepog Milu Kerečkog i Živana Obradovića stavljali na one zidane peći, a ložili vatru. Čupali su ljudima brkove.

– Počnemo da prodajemo i što nam nije milo, samo da bismo dokupili i predali obavezu. Tad si morao da daš konja za 4 – 5 metara žita. Ali, ni to nije imalo svrhe. Oni traže sve dotle dok te ne ogole načisto, da više nemaš čime ni da kupuješ. U avgustu 1949. nema više ni žita, ni para, a oni traže još i još. Poslednji dinar smo dali i tada dokupili 15 tovara žita te predali. Šta ćemo jesti – nismo ni mogli misliti.

– Oteraju oca u Zemun u sreski zatvor, u septembru. Posle par dana, 28. septembra 1949. izvedu ga na sud pred sudiju Ratka Bokuna, inače rodom odavde, iz Batajnice.

U Sreskom zemunskom sudu je „u ime naroda“ doneta sledeća presuda koju ćemo, izuzev formalnog „zaglavlja“, citirati u celosti, bez ikakvih pravopisnih ispravki:

„Optuženi Straživuk Žarko rođ. 1899 g. u Batajnici od oca Save i majke Darinke rođ. Opačić oženjen, otac dvoje dece, Srbin, državljanin FNRJ, pismen, svršio 4 razreda osnovne škole, poseduje kuću i 26 j. zemlje ne prima invalidninu neosuđivan u pritvoru od 20. IX 1949 g.

KRIV JE

Što je propustio da preda državi na otkup u određenom roku za ekonomsku godinu 1949/50 g. 1091 kg. pšenice i 14 kg. zobi, pa je takvim činjenjem, neizvršenjem svojih obaveza u cilju oštećenja interesa narodne privrede ogrešio se o čl. 5 st. 1 zakona o suzbijanju nedopuštene trg. itd. nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze načinivši krivično delo privredne sabotaze, pa ga sud zbog počinjenoga dela OSUĐUJE NA KAZNU LIŠENJA SLOBODE SA PRINUDNIM RADOM U TRAJANJU OD TRI GODINE kao glavnom kaznom a kao sporednom na konfiskaciju celokupne imovine, kao sporednom kaznom. Nadalje je dužan snašati troškove krivičnoga postupka dok je na ime paušala dužan platiti iznos od 200 din. Vreme provedeno u istražnom zatvoru od 20. IX. 49. ima mu se uračunati u kaznu.

OBRAZLOŽENJE

Na optužnicu javnog tužioca za srez zemunski br. 110/49 od 27.IX. 49 otuženi izjavljuje da nije mogao državi predati na otkup u optužnici navedene količine žitarica jer mu nije toliko rodilo te da je procena bila previsoka. Pravda se da se nije žalio na rešenje procene MNO iz razloga jer nije znao da ima pravo žalbe.

Nakon izloženog činjeničnog stanja te na osnovu priznanja optuženog sud je ustanovio krivičnu odgovornost optuženog. Pri izricanju kazne sud je vodio računa o društvenoj opasnosti kako počinio dela tako i počinjenog dela sa kojim se ugrožava planska privreda naše zemlje i izgradnja socijalizma. Odbranu optuženog sud nije mogao uvažiti jer nepoznavanje zakonskih propisa nikoga neopravdava. Pri izricanju kazne sud je optuženom uzeo kao olakšavajuću okolnost do sada nekažnjiv predživot a od otežavajući što optuženi ni drugim ekonomskim merama neudovoljava sa kojom narodne vlasti zadužuju njegovo domaćinstvo.

Kaznu konfiskacije sud je izrekao iz razloga jer zemlja kao sredstvo materijalnoga dohotka u rukama optuženog služi na štetu opšte narodnih interesa pa je stoga valjalo u svemu izreći presudu kao u dipozitivu.

Protiv ove presude ima mesta žalbi u roku od 8 dana od saopštenja na Okružni sud u N. Sadu, putem ovoga suda.”

*Sreski sud za srez zemunski u Zemunu dana 28.IX 49.
S.F.S.N.*

*zapisničar
N. Filip*

*predsednik veća
Bokun Ratko*

Efikasnost suda je svakako bila na visini jer pretres i presuda su bili gotovi već sutradan posle uručenja optužnice a da ne bi bilo „dangube“, kazna je saopštena odmah na licu mesta i od tog dana određeno je svega osam dana „lufta“ za žalbu. Ali ni tih osam dana se nije čekalo da se presuda, doneta „u ime naroda“ sprovede, a kamoli da postane izvršna, već je sutradan Žarko Straživuk oteran u Zabelu, a u dvorište su banuli seoski aktivisti sa kolima seljačke radne zadruge. Priča Mirko:

– Kod kuće je bila samo mati Milica. Brat Živan i snaja Smilja bili su kod strica Mitra, na branju kukuruza. Mene je opet to jutro pozvao k sebi stric Milan. On je tačno osećao šta će da bude a znajući moju narav, lukavo me udaljio da nekog ne ubijem. Sem nekoliko kokoški, koje su se razbežale po bašti, i stvari u kući gde smo stanovali, sve drugo, bilo stoka, namirnice ili imovina – stvari koje su mogle da se miču i pomiču oterali su. Nisu ostavili ni budačić kojim se praši luk. Sva radila koja smo imali, sve seno, šašu, slamu, ostali samo zidovi od štale, ambara, šupa... Sa ovim našim iz sela – Dušom Venečkim i kompanijom bio je i jedan iz sreza, neki Kurta rodnom iz Dobanovaca. On je čak pucao na petla koji je bio pobegao na dud.

– Mati se seća da su Perica Novaković i Branko Mihailović pronašli i kanticu sa pet litara gasa za osvetljenje i to odneli. Preturali su i po kući i pitali: „Gde je sprema i novi jastuci Stepanovića jedinice?“ (To je bila bratova supruga Smilja, jedinica u oca, koja je, srećom, na vreme sklonila nove stvari svoje spreme). Povadili su i krompir iz trapa, oterali 1.500 litara vina sa buradima. Vrhunac je bio kada su brata Živana i snahu Smilju predveče presreli na ulici, kad su se vraćali sa berbe, sjurili ih sa kola i oteli i konje i kola. To su uradili njih trojica: Rada i Milan Stanković, „Šuster“ i Đula Mihailović „Kela“. Uveče, kad smo se sastali, bilo je strašno. Tada sam razmišljao: da li da se ubijem ili da ja počnem da ubijam. Noću smo primećivali da nas „čuvaju“, valjda, da ne dignemo „kontrarevoluciju“. A znali su još i da nas zajebavaju. Meni su aktivisti govorili: „Ti se borio na frontu, a mi ovde nosimo što nam volja, šta nam možeš!“

– Posle tri nedelje od očeve osude i pljačkaškog pohoda kroz naše dvorište, „sete“ se, da ne mogu sve da nam konfiskuju a samo otac „kriv“, pa 20. oktobra pred zemljaka sudiju Bokuna izvedu i nas troje: majku Milicu, brata Živana i mene.

Opet „u ime naroda“... sud je doneo sledeću

PRESUDU

I optužena Straživuk Milica, domaćica iz Batajnice, rođ. 1900 g. od oca Andrije i majke Evice, rođ. Zorić, udata, majka dvoje dece, Srpkinja, državljanin FNRJ, pismena... neosuđivana.

II optuženi Straživuk Živan rođ. 1923... oženjen, bez dece, Srbin... pismen neosuđivan.

III optuženi Straživuk Mirko... rođ. 1925... neoženjen, Srbin, ... pismen... neosuđivan.

KRIVI SU

Što su propustili da predaju državi žito na otkup još 1091 kg. pšenice i 14. kg. zobi za ekonomsku godinu 1949/50, te su takvim činjenjem, neizvršenjem svojih obaveza u cilju oštećenja interesa narodne privrede izvršili krivično delo privredne sabotaze iz čl. 5. st. 1. zakona o suzbijanju nedopušt. trg. nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze, pa ih sud zbog počinjenoga dela uz primenu čl. 62 krivičnog zakona OSUĐUJE NA KAZNU LIŠENJA SLOBODE U TRAJANJU PET MESECI uslovno na 13 meseci, kao glavnom kaznom a sporednom na potpunu konfiskaciju imovine.

Nadalje su dužni snašati troškove krivičnog postupka dok su na ime paušala dužni platiti iznos od 100 din.

OBRAZLOŽENJE

Na optužnicu javnog tužioca za srez zemunski br. 110/49. od 20.Dž. 49. optuženi priznaju u celosti delo pravdajući se da obavezi nisu mogli udovoljiti iz razloga jer im nije toliko rodilo, i da je procena bila previsoka. Sud odbranu optuženih nije mogao uvažiti niti se upustiti u pravilnost procene MNO u Batajnici, jer optuženi su imali pravo žalbe protiv procene roda, a što su propustili.

Izrečenu kaznu sud je uslovio uz primenu čl. 62. Kz., iz razloga jer optuženi nisu glavni krivci za neizvršenje obaveze, nego su tu igrali sporednu ulogu dok je glavni krivac Straživuk Žarko već kažnjen drugom vrstom kazne, pravomoćnom presudom ovoga suda. Kaznu konfiskacije sud je izrekao iz razloga jer zemlja kao sredstvo za proizvodnju u rukama optuženih služila je protiv interesa društvene zajednice pa je stoga valjalo ih u tome onemogućiti i primeniti ovu vrstu kazne na optužene.

S.F.S.N..."

Kako su dalje živeli? Mirko nastavlja priču:

– I tako kad su „ozakonili“ potpunu konfiskaciju, uzeli su nam svu zemlju, sem tri jutra. Mi posejali kukuruz, oni iz SRZ beru. Morali smo preko Dunava da idemo u šumu da sakupljamo drva i prodajemo pekarima u Zemunu za malo brašna i hleba. Jednom se otud vraćam jadan, umoran i gladan, prolazim pored naše njive, zv. „Belarice“, bila tabla od 6 jutara pod kukuruzom, a zadružna omladina bere li bere. Žarko Straživuk posejao, okopao, oteran na robiju, a oni beru. Kad su me ugledali, udariše u pesmu: „Čika Žare crna ti je brada, kukuruz ti obrala brigada.“ Sad se čudim kako sam mogao da izdržim da ...

– Mučili smo se kao Jude. Radili smo u napolicu, kasnije i u arendu. Dok je otac robijao, 2 – 3 meseca pošto je otišao, porodila se snaja Smilja, muško dete. Nismo bili sigurni da će se otac živ vratiti pa kum detetu dao dedino ime – Žarko. Žalbe i molbe nisu pomagale, a nemaš od čega da plaćaš troškove i advokata. Slali smo žalbu i molbu direktno maršalu Titu. Bilo je to krajem 1949. a odgovor je stigao „brzo“ – koncem 1950., i to ne od Tita, nego od AP Vojvodine. Piše: „... ne uvažava se, jer je konfiskacija pravilno izvršena...“ Ne smeš ništa da kažeš, ne smeš da psuješ, pogotovu. Pričalo se da je tada Novak Vukadinović, zv. „Joja“, psovao Tita i Partiju pa su ga ovdašnji partijaši vodili na batajničko groblje, terali ga da kopa sam sebi raku, pucali preko njega, tukli ga kao stoku.

– Zemlja nam nikada nije vraćena, niti išta plaćeno. I dalje smo na njihovoj „crnoj listi“. Iako sam ranjen na frontu, izvađen mi bubreg, ne mogu nikako da ostvarim neku vojnu invalidninu, ne daju ovi iz sela koji nisu ni omirisali barut. Dokupio sam zemlje, samo ja bez brata Živana, koji je odeljen, oko 20 jutara. Ali moji sinovi, Slobodan i Petar, kad su kao deca čuli šta su sa nama seljacima radili, pobegoše na zanate. Ovde stanuju, rade i na zemlji, ali što je sigurno, sigurno.

A kako je prošla kuća Žarkovog brata Bogoljuba Straživuka zv. „Lube“? Bogoljub je umro 1973., u 73. godini života, a priču će ispričati njegov sin Dušan, kome je u to zlo vreme bilo 30 godina:

– Oca Bogoljuba, ustvari našu kuću, su počeli proganjati još ranije, ali se sve nekako moglo trpeti do 1948., kada je ovde osnivana seljačka radna zadruga „Pobeda“. Najgore je bilo oko predavanja žita. Nama odrede da predamo vagon pšenice, a mi ovrli 60 metara. Dokupimo te predamo. Odoše pare i za žito, i za porez, pa više nema. A kad više nismo imali ni para ni žita, ni kukuruza, onda oca dižu noću iz kreveta i teraju dole u mesni odbor u aps. Svašta su im dole radili. Zamisli kad te

komšija grdi, psuje, pljuje, vadi pištolj, preti. Najgore je, kažu, bilo kad ih po 20-30 nabiju u tesnu prostoriju i jako nalože vatru u peći, da izgore ljudi. Kad skoči temperatura, kad nestane svežeg vazduha, ljudi se guše, vrište, padaju u nesvest. Onda ih izvode i teraju da potpisuju da će da iznesu obavezu. Bilo je onda i dosta provokacija, samo da te izazovu i oteraju u zatvor, pokupe zemlju i sve ostalo. Nama su slali guravog pokojnog Savu Straživuka te nam štapom lupao prozore sa ulice. Otac je znao da je to nagovor, pa je mene i brata Savu oterao u dvorište i rekao da ne izgovorimo ni reč. Svejedno, robija nije mogla da se izbegne jer tako su oni u Mesnom odboru i Partiji odlučili.

– U jesen 1949. jedno veće dođoše i oteraše oca Bogoljuba u zemunski zatvor. Posle nedelju dana osude ga na tri godine lišenja slobode sa prinudnim radom i potpunom konfiskacijom imovine. Posle mesec dana, za isto „krivično“ delo, osude još nas petoro iz kuće: U „obrazloženju presude stoji (citiram): „... osuđeni su zbog istog krivičnog dela pored uslovne glavne kazne i sporednom kaznom potpune konfiskacije imovine, članovi njegovog domaćinstva i porodice: Straživuk Darinka, Dušan, Sava, Katica – Leposava rođ. Stepanović i Katica rođ. Bešlić. U toku konfiskacionog postupka ustanovljeno je da pored konfiskata u njihovom domaćinstvu živi još malodobna Vera koja nije osuđena..” Osudili su, znači nas šestoro; oca, majku, brata i mene i naše dve supruge. „Velikodušno“ nisu osudili „malodobnu Veru“, t.j. moju ćerku Vericu koja je tada imala tri meseca i ležala u kolenjima.

Čitajući presude i rešenje, čoveku se učini da je sve imalo, koliko-toliko, normalan sudski tok i postupak: suđenje jedno, pa drugo, popis stvari, pa rešenje – šta uzima država, a šta ostaje. Međutim, to je u praksi bilo drugačije. Prvo sve odnesu, pa onda popišu. Onda stigne rešenje šta pripada njima, šta državi. Ustvari država je to već uzela – ustupila – u konkretnom slučaju seljačkoj radnoj zadruzi, a „kulacima“ ostaje to i to, ali na papiru. Priča Dušan:

– Sutradan po očevoj osudi, mnogo pre nego što smo mi suđeni, došli su ovi iz Mesnog odbora i SRZ da teraju što se terati može. Sve naši ljudi odavde iz Batajnice. Majka Dara plače, kune, oni se cerekaju i nose li nose. Molimo Miću Josimovića da nam ostavi što bilo, a on kaže: „Za vas nema milosti!“ (U razgovor upada Dušanova supruga Katica: „Uspela sam da sakrijem samo nekoliko onih seljačkih sapuna, i njega su uglavnom odneli.“) Samo nam je ostala jedna krava, jedan konj, dve svinje i tri jutra zemlje – nastavlja Dušan.

– Da citiramo malko još delove rešenja o konfiskaciji koje se odnosi na pokretnu imovinu koja pripada državi i onu koja je(nije) pripadala nama. Opet: „U ime naroda... se prenose u svojinu države FNRJ kao opšte narodna imovina i predaje u posed i upravu izvršnom odboru SNO u Zemun... od pokretnina: 1 konj vran, star 9 g. 1 kobila zelena stara 3 g. 6 komada ovaca, 1 krmača, gvozdeni plug dvobrazni, 1 mašina kosačica, 1 sejačica za kukuruz u 1/3 dela, 1 sejačica za žito u 1/4 dela, sva konjska oprema sem jednog... jedna gvozdena brana, jedna krunaća mašina, 4 komada hrastovih trupaca od 30 do 40 sm... 1 kožni sic za kola, 5000 komada cigala malog formata, 4000 komada cigala većeg formata, 1 bure za vino od 400 lit. jedno bure za vino od 300 lit. 1 valov za ishranu stoke, 1 kubikaška kolica, 1 metar vrbovih drva u motkama, 7 kola žitne pleve, 50 kg. pasulja, 500 kg. krompira, 100 komada kolja za vinograd, celokupna količina sena od graorice, žitne i zobne slame, po odbitku dela potrebnog za ishranu izuzete stoke odn. za prostirku, i celokupna količina vina i rakije dobijene iz berbe 1949 g. iz vinograda konfiskata Straživuk Bogoljuba, kao i 2/3 iz vinograda konfiskata Straživuk Save i Dušana...“

– A evo sada da navedemo i deo nekretnina koje su nama pripale, ali samo na papiru, jer su nam i to odneli: „... Iz konfiskacije se izlučuje... od pokretnina: 1 kobila bela stara 13 do 14 g. sa celokupnom konjskom opremom, 1 krava žuta stara 10 g. jedna svinja, 4 praseta, 3 ovce, sva živina, 1 seljačka kola, 1 plug orači jednobrazni, 1 plug prašaci, 1 drljača drvena, 1 sic drveni, 1 bure od 300 lit. za vino, 1 bure za kupus od 200 lit. 1 par pomoćnica i čatlova, 1 dugačke lotre za kola, 4 vreće za pšenicu od kudeljje, 1 valov za svinje, 8 komada hrastovih trupaca od 11 do 15 sm. 28 trupaca hrastovih od 10 do 20 sm. 1 bagremov trupac od 4 metra za bunar, 1 soja za bunar, 2 komada vila, 1 lopata, 1 ašov, 2 vedra za vodu, 4 motike, 1 ručna kosa, 1 sekira za drva, 1 velika testera, 1 lestve duge od 5 do 6 metara, 1 čekić, 1 korpa za kukuruz, 2 konjske zobnice, 1 lanpov, 1 sat – vekerica, prskalica za vinograd, makaze za rezanje vinograda, kvač za vino, 1 bure za rakiju od 50 lit... 4 prostorna metra drva vrbovih u motkama, 100 komada kolja za vinograd, 6 kg. masti, 3 suve šunke, 15 kg. suve slanine, 50 kg. pasulja, 300 kg. krompira, 50 kg. hlebnog brašna, 15 kg. belog brašna... “

– Upućeni znaju da je veći deo ovoga što piše da pripada nama, na papiru, pripao pojedincima koji su nam to i oteli. U SRZ je, izgleda, otišlo samo ono što piše da pripada državi. Za otimače tada nije bilo suda, bio je na njihovoj strani. Kako se nadati da bude nekih izuzetih stvari za nas iz konfiskacije kod ljudi kao što su bili, recimo, Branko Mihailović-Breznić, koji je na neku optužbu uobrazio da sam sakrio neki novi am za konja, pa me je posle ganjao kao Bog đavola da i to predam, jedva se spasih, pogotovu što sam bio uslovno osuđen. Kad su terali naše vino i rakiju, puknu im kola uz put, pa su bure vina od 700 litara odvaljali u dvorište njihovog čoveka Ilije Radišića. Tu su se posle danima sakupljali te bančili. Kad ih vide pijane na ulici, ljudi su govorili: „Bekrije, napili se Lubetovog vina!“ Da su mi bar ostavili čekić ili klešta, neki ekser, parče žice... Sve se zna, ko je na primer, odneo pet kubika suvih očišćenih dasaka i patosao svoje sobe...

– Kad se otac Bogoljub vratio sa robije navalili smo na rad još jače nego ranije, trebalo se podići od nule. Uzimali smo zemlju u napolicu i pod arendu. Uzimali smo i od onih kojima je država dala od našeg, ali oni nisu hteli da rade. Eto, njih je država pomagala, a nas upropašćavala.

Danas u kući Dušana Straživuka ima troje: Dušan, Katica i njihov sin Ilija. Sve troje se bave čistom poljoprivredom. Nakupovali su dosta zemlje, imaju dva kombajna, tri traktora, 4 prikolice, tri silosa... U štali 10 rasnih krava, u tovu 200 svinja, pred kućom „pežo“. Kako sve to?

– Sve imamo, samo odmora nemamo! Radimo od svanuća do neko doba noći. Zemlja traži đubre i dobrog radnika.

U kući bivšeg „kulaka“, pokojnog Save Budimirovića iz Batajnice, živi danas njegov sin Branko sa suprugom Ljubicom i sinom Stevanom (radi u „Zmaju“). Domaćini za primer. Blizu 30 jutara zemlje, dva kombajna, tri traktora, dve prikolice, „lada“ i „kec“, 14 rasnih krava, 60 svinja u tovu. Kod kuće ih čovek može naći „samo noću i kad pada kiša“. A za vreme otkupa upropašćeni su bili do kraja – svedeni na nulu. Tada, 1949., kada su seoski aktivisti mislili da su im zanavek zapečatili sudbinu, Branko je imao 13 godina a sestre Dušica i Desa 2 – 3 godine starije od njega. Branko pamti sve:

– Moram pamtiti kad sam od te godine ja postao „glava“ kuće, oca su oterali na robiju. Moj otac Sava i mati Vida bili su ljudi radnici. Malo im bilo naše zemlje i pašnjaka, nego bio zakupio ceo aerodrom u izgradnji, držali smo tamo 130 ovaca. Nama, pored žita, počеше narezivati i mnogo mesa. Četri puta po hiljadu kilograma.

Ono što ostade od stada otac prodade, ali uzeše nam i taj novac za porez, a davali smo i za žito da bismo izmirili obavezu.

– Otac nije hteo ni za živu glavu u zadrugu. Veli: „Među propalice i neradnike ne idem“. Ovde u Mesnom odboru su ga zatvarali 7 – 8 puta, maltretirali i držali do ponoći, ili do jutra. Nije mu to bilo neobično jer su ga, zbog saradnje sa partizanima zatvarale i ustaše, 45 dana je bio pod njihovom istragom. Jedva je spasao glavu. Na mog oca su se bili nešto posebno ispizmili. Ne znam, možda zato što je, jednom prilikom, rekao ovde glavnom budži u selu – Milu Obreškom: „Gde si ti bio u partizanima? U Belegišu, svirao u harmoniku!“ A taj Mile je bio godinama bog i batina, njegova se važila u selu i u srezu.

– Jedno jesenje večer 1949. dođe džip i oteraše oca u Zemun. Kroz dve nedelje suđenje. Dobi godinu i po dana prinudnog rada i konfiskaciju celokupne imovine. Po pravilu moralo se čekati da presuda postane pravosnažna pa da se dođe u popis imovine, da se tačka po tačka, precizira šta uzima država, a šta ostaje nama. Ali kršen je i taj naopaki zakon o konfiskaciji. Sećam se, otac je osuđen u dva sata po podne, a seoski odbornici i članovi partije i ovi iz seljačke radne zadruge već su nam u četiri sata došli u avliju. Ja nisam imao pojma, bio sam onako mali u Ugrinovačkom polju na oranju. Kad sam uveče došao kući, puno dvorište ljudi, toware, nose, majka i sestra plaču.

– Uterivam konje u avliju kao u klopku. Stao ja kao ukopan, prilazi mi Paja Zarić, čini mi se da je bio neki tužilac u srezu i pita me: „Kojeg konja da ti ostavim?“ Ja kažem: „Ovog levog, mlađeg.“ Smeje se Paja i kaže: „E, baš njega ćemo da uzmemo mi, za nas.“ I uzeše njega. Silazim sa kola, ne znam gde se nalazim, ipak sam ja bio dete, uzimam smotan štrik – konopac, a jedan od njih mi ga ote iz ruku. Ostavili su mi samo jednog konja i kola. Odneli su osam vozova sena, slamu, šašu... Molim, onako mali, Aleksu Markovića, bio je sekretar Mesnog odbora, da mi ostavi malo sena za konja, a on veli onima što toware: „Sve, sve do zemlje, ja ću doći da vidim i da pregledam!“ Došao i naš rođeni kum, Duša Venečki. Molimo da nam ostave malo kukuruza u klipu, a kum ne da. Sećam se dobro, majka Vida ga kune i kaže: „Ti si ker, nisi kum!“

– Imali smo 50 košnica. Prvi dan nisu stigli sve da oteraju, pa sam ja u toku noći sakrio tri kante meda u gomilu polomljene cigle. Počeše tovariti i tu ciglu, pronađoše med. Bože, kako su se radovali i smejali! Odneše sve. Nisu nam ostavili nijednu alatku, nijedan ekser, nijedan seljački sapun da se operemo, nijedno drvo da se grejemo. O ćutkovima za građu da i ne govorimo.

– Pošto su sve oterali ko zna kuda, većma u SRZ, pozovu majku i sestre, osude ih uslovno, kao glavnom, i konfiskacijom, kao sporednom kaznom. A već su bili sve odneli. Nikada nam nisu ništa vratili. Zemlje su nam ostavili samo dva jutra.

– Dok je otac Sava bio na robiji, mi smo se mnogo mučili. Ja sam u svojih 13–14 godina uzimao zemlju u napolicu, vukao poslastičaru Ćerimu led iz Zemuna, koji dinar da uzmem. Vodili su posle i mene u Mesni odbor, plašili me nekim zaostalim porezom. Niko od naše familije nije smeo da nam pritekne u pomoć. Bojali su se onih koji su nâs sredili. Kasnije smo kupovali, čak i nešto naše bivše zemlje. Voleli smo da radimo i imamo. Ja sam već posle 3 – 4 godine, kada su prestali otkupi i mi se malko kovarnuli, kupio konje i fijaker i, za inat, terao kroz selo. I tad su me mrzeli, ali mi nisu mogli ništa.

Ima danas u Batajnici, ove 1990. godine, još živih „aktivista“ pomenutih i napomenutih. Oni o tom vremenu, kome su delimično i sudbinu krojili, uglavnom ne žele da govore. („Propuštaju priliku da se ispovede, možda bi im bilo lakše, manje bi ih grizla savest“ – kaže jedan bivši „kulak“). Aleksa Marković, na primer, kaže: „To

za loženje vatre i stavljanje ljudi na peć, nije istina, nije bilo drva ni za ogrev, a kamoli...“ Kaže da je sve to bila direktiva partije, odozgo, i to se moralo sprovesti. Slično govori i Zlata Duišin ilegalni pomagač NOP-a i posle oslobođenja u Batajnici dugo vremena prva omladinka. Jedno vreme kasnije bila je, kako sama kaže, „po zadatku Partije“ i daktilografkinja u sudu baš kod Ratka Bokuna, sudili su „kulacima“. „Često, pošto bi neko bio osuđen zbog obaveza, mi smo – Bokun, porotnici i ja – konstatovali da čovek nije kriv. Ali, moralo se, bila je to direktiva Partije, planovi su se morali izvršavati. Ja sam i lično išla u akciju sakupljanja žita tamo u sremska sela, blizu Save. Bilo je slučajeva da su tražili žito od majki čija su dva sina poginula u partizanima i u kući nisu imali ni zrna. Što sam mogla, vraćala sam se sa kajice. Zar od njih tražiti?“

Jedino 80-godišnji Lazar Straživuk, ilegalni pomagač NOP-a od 1941. i sam partizan od 1943. godine, jedno vreme i „aktivista“ u pominjano vreme otkupa i seljačkih radnih zadruga, kaže, da je rađeno „sto posto naopako i nepravedno“. „Banda je to bila – kreše li kreše deda Laza – recimo ja tebe mrzim, pa šcepam vlast. Mogu da ti radim što hoću. Ja sam se tada borio, i sada se borim protiv nepravdi. Zato, možda, nikako ne mogu da dobijem neku boračku penziju ili pomoć, a ne daju ovi odavde iz sela sa kojima sam na ratnoj nozi. Napiši slobodno: Mile Obreški je tada bio glavni u selu i dobio je raznih plaketa i odlikovanja da i sam ne zna koliko!“

A Mile Obreški, koji je nesporni po pričanju i „kulaka“, i „aktivista“, bio dugo u selu „bog i batina“, prihvata samo jednu činjenicu; da ima silna („ali zaslužena“) odlikovanja i plakete. O otkupu, seljačkoj radnoj zadruzi i konfiskacijama ne želi da kaže ni jednu jedinu reč.

A lepo smo mu pružili priliku.

POJELI PA ZABORAVILI

„Rakari je selo malo, al' zadrugu osnovalo.“

Tako se u ovom malenom selu, smeštenom između Ljiga i Mionice, pored same banje Vrujci, pevalo u jesen 1948. kada je 16 domaćinstava osnovalo seljačku radnu zadrugu „Andra Savčić“.

Kada su se posle pet godina rasformirali, nije im bilo do pevanja. (Ono što su o njima tada pevali oni iz stotinak rakarskih kuća koje nisu htele u zadrugu, nije za štampanje.) Bivši zadrugari, izuzev zemlje, nisu natrag mogli dobiti ni blizu onoliko koliko su uneli; stoke, poljoprivrednog inventara... Imali su manjak čak i u domaćinstvima; od njih 16 koliko je u zadrugu ušlo, izašlo je 15. Jednog su u međuvremenu, manje-više složno, žrtvovali za „opštu stvar“ i poslali na robiju. To je Čedomir-Čeda Gavrilović, rođen 1915., sin Milivoja, predratnog demokrate i opozicionara.

Pre nego što čika Čeda i njegovi „saborci“ ispričaju tu žalosnu priču, neka bude zabeleženo i ovo. U svojoj knjizi „Na ilegalnim stazama“ Sreten Čitaković, prvoborac, ima celo poglavlje pod naslovom „Naši saradnici Čeda i Rosa“, koje počinje rečima: „Za vreme NOB-a Čeda i Rosa Gavrilović iz Rakara bili su vrlo aktivni u političkom radu. Pored toga što smo dānili u njihovoj štali i maloj kući u Rakarima, činili smo to i u njihovoj štali na imanju u Jajčiću...“

– A u toj „maloj kući“ smo još 1941. kopali bunker! – počinje svoju priču Čeda. – Tu je za celo vreme rata bio radio aparat, gde su partizani i ilegalci Valjevskog odreda slušali Moskvu i London... Batinan od strane četnika, nisam ništa priznao i tako sam spasao i bazu, a, istina, i svoj život. Bazu na našem imanju u selu Jajčiću smo znalački koristili za odmor i skrivanje partizana. U toku zime tu su gotovo bos i iskrvavljeni dolazili pored Sretena Čitakovića i Mike Milosavljevića i partizanski rukovodioci iz Šumadije – Kika Marković, na primer. Ratne zime 1942. zaklao sam i svog vola da bi imali i meso da jedu. Da ne bi komšijama bilo sumnjivo zašto koljem vola orača i hranioca, partizani su me naučili da volu natrljam usta sapunom te on ližući se zapeni kao da je bolestan. Ja onda otrčim kod Svetolika Lazića da ga prekolje. Nosio sam im i po dve furune hleba – trebalo je ishraniti 26 partizana, koliko je tada bilo u skloništu u Jajčiću. Tada su i mene primili u Partiju. Iako sam bio imućan, 13 hektara zemlje, zavoleo sam komunističku ideologiju, iskreno sam verovao da ćemo biti svi jednaki, da neće biti nepravde, poreza, eksploatacije...

– Čim dođe oslobođenje, mene postave za predsednika opštine Gornja Toplica – na šest sela. U Rakarima sam bio sekretar partijske organizacije. Moja supruga Rosa takođe aktivista AFŽ-a ide, drži govore.

– Pređosmo iz sreza Mionica u srez Ljig. Počeše otkupi i guckanje kako treba osnivati seljačke radne zadruge. Malo koji dan, ili veče, eto ti ih iz Ljiga – iz Komiteta, Sreskog odbora, Udbe. Iznose planove, obećavaju, ubeđuju, ovi iz Udbe pomalo i prete. Mi iz Mesnog odbora danju idemo po njivama, merimo ono jadno žito nekim rakljama, brojimo klasje po jednom kvadratnom metru, množimo – predviđamo prinos, vršimo razrez. Noću članovi Partije i skojevci krišom idu te broje ovce i svinje zbog obaveze u vuni, mesu, masti... Pozovu nās sekretare u Komitet, u Ljig, pa traže da se konačno krene u osnivanje radnih zadruga. Obećavaju da će država da pomogne, daće, vele, traktore, kombajne, kredite, građevinski materijal za štale... Za Rakare su znali da nema problema ako mene ubede. Tako i bude. Pristanem pa sad ja krenem da ubeđujem druge.

– Obrazovasmo seljačku radnu zadrugu nas 16, uglavnom članovi Partije. Od mene beše sa više zemlje jedino pokojni Petar Jeftić, zvani „Ćika“. On je u zadruzi veoma loše prolazio jer je bio star, nije mogao da radi za trudodane, a kći mu Radmila, bivša gazdinska ćerka, a posle član Partije, nije volela da radi. To što je prethodno obećavano da će se pored trudodana isplaćivati i nešto rente prema unetoj zemlji nije bilo ništa, pa je to i mene pogodilo. Moja Rosa, koja mi je u početku probila glavu da osnujemo zadrugu, poče se polako kajati. Radi za trudodane i kuka... A šta smo imali – svega oko pedesetak hektara obradive zemlje. Kad na kraju godine odbijemo rashod pa čist prihod delimo sa trudodanima, ispadne slabo. A i slabo se radilo tako, da smo više imali koristi od ono malo okućnice što smo bili ostavili. Od države slaba pomoć, samo i dalje obećavaju. U početku dogonimo volove svojim kućama, pa krenemo da pravimo zadružnu štalu. Nema materijala, a mi onda razuršimo kamene zidove započete seoske crkve i taj materijal iskoristimo.

– Kad sam video da slabo ide, da od neke državne pomoći nema ništa, ja se naglo povučem u sebe – radim i ćutim. Čujemo, rasturila se seljačka radna zadruga u Kadinoj Luci, pa neki naši zadrugari, kao što je Mile Pavlović, išli tamo i otuda doneli mustru kako se piše molba za izlazak. Vidim, polovina hoće iz zadruge, hoće i moja Rosa. Ja ni ćuti, ne smem, osećam da će biti posledica jer oni iz Ljiga znaju – čim ja izađem, i svi će ostali. Bio sam na velikim mukama. Bojim se, a Rosa hoće oči da iskopa, donela i formular da popunim. Prevarim se, ujede me guja, napišem molbu. Ona odmah šćepa i pravo kod Ratka Uskokovića da zavede u knjige. Ratko i neki drugi su već bili podneli molbe za izlazak.

– Posle tri dana zovu samo mene u Udbu, u Ljig, pravo pred šefa Stanka Nikića. Veli: „Gde si ti, tico, ti si našao da razbijaš zadrugu!“ Ja se pravdam, ali ne vredi. Ono mlado, ludo, vulgarno i goropadno hoće nos da mi izgrize. Odmah me bace u zatvor – u podrum Steve Markovića. Sutradan, ćujem, dovode ostale iz Rakara, ali njih ne zatvaraju. Na drugom saslušanju rećeno mi je da drugi nisu zatvoreni, jer nisu krivi pošto sam ih ja navodno, nagovorio, da sam prićao da SRZ treba rasturiti, da smo mi već prešli u imperijalistićki tabor i sl.

– Tako ostali zadrugari povukoše zahteve za izlazak iz zadruge, a mene ostaviše na cedilu – da platim ceh. A platio sam ga dobro. Osude me na tri godine robije kao narodnog neprijatelja i na konfiskaciju imanja. Sudija, neki Tane, pita svedoke – moje „saborce“ iz SRZ, da li ostaju pri izjavama koje su dali pred šefom Udbe. Oni odgovaraju da se slažu. A šta su rekli, to Bog sveti zna i da li je javni tužilac napisao onako kako su oni rekli, to se na sudu nije ponavljalo niti upoređivalo. Ja predlažem svedoke, sud ne prihvata. Moj advokat, neki Kajle Jeftić iz Valjeva, kao bajagi malo brani, ali ustvari, ne sme ni da pisne jer suđenju, pored mog stražara, prisustvuje i komandir milicije. Tada je bilo ono mutno vreme i onaj Informbiro, niko nije smeo da stane na moju stranu. Čak ni prvoborci Sreten Čitaković i Milinko Topalović kao da su bili zaboravili da sam im još u maju 1941. dao pušku, da su mi pojeli vola u Jajćiću, da sam cele ćetiri godine rata zbog njih nosio glavu u torbi. Konfiskovali su mi 11 hektara najbolje zemlje. Sve oko kuće u Rakarima, pa ode i ono imanje u Jajćiću, pet hektara sa kućom, magazom, vajatom čak i lebnom furunom. Ostavili su samo štalu i kolibu, valjda da se sećam gde sam ih ćuvao i hranio.

– Izdržao sam dve godine, nešto u Zabeli, a ostatak u Ramskom ritu kod Velikog Gradišta, u društvu sa sedam-osam stotina „žitara“ iz Vojvodine. Kad sam pušten kući 1953., seljaćke radne zadruge se već rasturile, i ona naša u Rakarima, i to od onih istih što su mene oterali na robiju zbog navodnog pokušaja rušenja. Oni što su se izvukli na moj račun, već povratili svoju zemlju, a moje ostalo konfiskovano i već

prešlo u posed Zemljičarske zadruge Gornja Toplica.. U opštem grabežu neki su uzeli moje kace i burad.

– Dolazim u opustošenu kuću – zveći od praznine. Deca – dva sina i ćerka stigli na škole, a mi goli ko pištolj, bez imovine. Gledamo kako Zemljičarska zadruga trese šljive u voćnjaku koji sam ja sadio pored kuće. Posle topličkoj zadruzi i to beše teško, pa iskrčiše voćnjak. Kako mi je bilo kada sam to gledao nije teško zamisliti. Posle im i to beše nerentabilno, pa počеше njivu po njivu prodavati. Od te Zemljičarske zadruge Toplica kupio sam 1960. tri hektara i 20 ara svoje zemlje. Platilo sam punu cenu, mada na licitaciji niko od meštana nije hteo da mi konkuriše. Žalbe nisu uvažene, ni do dan-danas, niti sam rehabilitovan, niti mi je zemlja vraćena. Punih deset godina sam dokazivao da sam bio aktivni saradnik NOP-a i na jedvite jade, tek 1985. sam dobio neku boračku penziju. U međuvremenu sam se grdno mučio, radio sa volovima i kolima na majdanu u Kadinoj Luci, te mi sve troje dece završilo fakultete.

– Znam ko mi je i zašto tako odredio sudbinu, ali gotovo da se ne ljutim. Bili su primitivni, borili se za vlast – od one seoske pa dalje, a i bila su naopaka vremena kad i dobri ljudi okrenu ćurak naopako.

U Rakarima živi sam 82-godišnji Ratko Uskoković, jedan od organa narodne vlasti iz vremena otkupa i seljačkih radnih zadruga. Ratko je u partizane stupio septembra 1941. pucao je, kaže, na nemačke „štuke“ kada su bombardovale Ljig. Bio je borac sve do prve ofanzive kada je na Bačevcima „izgubio kontakt“ sa ustanicima i, ne smejući da se vrati u Rakare, okupaciju proveo krijući se u okolini Čačka, kod predratnih prijatelja. U NOB je ponovo stupio „kad su došli partizani“, 17. septembra 1944. Član je Partije od 1945. Od demobilizacije do 1948. radi u Glavnom zadružnom savezu u Beogradu. „Po zadatku“ vratio se u Rakare i bude postavljen za predsednika opštine Gornja Toplica. Priča čika Ratko:

– Bile su one obaveze pa smo se mi iz neposredne vlasti našli između seljaka, koji jedva imaju da ispune obavezu (jer prethodna 1947. beše nerodna) i sreske vlasti, koja vrši pritisak. Pozovu nás, predsednike, u Ljig, u srez, i kažu da mora toliko i toliko da se preda žita i mesa. Svi ćutimo. Ja prvi probijem led i obećam da mojih šest sela opštine Gornja Toplica mogu da ispune plan. Posle mene moraju i drugi da prihvate.

– A kad se vratim ovde, ja celu Gunjicu oslobodim, kao pasivno selo, a udarim na ove bogatije, kao na primer na tog „Ćiku“, odavde iz Rakara. Mi smo, u stvari, tim narezom išli da oni sami odustanu od svoje zemlje. Tu sam grdno pogrešio i ogrešio se, mislio sam da time pomažem zajednicu. To je bio način da u seljačke radne zadruge uđu i oni imućniji, ne vredni od sirotinje ako nema zemlje. Posle smo ja i Čeda Gavrilović dali obavezu za „Ćiku“, da ne ide u zatvor, ali je zato morao da nam se priključi da bude inicijator osnivanja SRZ.

– Što se tiče Čedine robije, mislim da je džabe nagrais'o. Ustvari, podlegao je ženi Rosi, koja je, kad je videla da bolje žive i manje rade one žene što nisu u radnoj zadruzi, vršila pritisak da se ispišu. To i još neki međuljudski odnosi, s oprostjenjem i neke švaleracije u zadruzi, doprinele su da Čeda doživi takvu sudbinu.

Tako čika Ratko govori o Čedinoj propasti, ali zašto propade Seljačka radna zadruga „Andra Savčić“ u Rakarima?

– Kardelj je najveći krivac za to. Kad je drug Tito otišao na put u stranu zemlju, Kardelj je rekao da zadruge mogu da se rasformiraju. Sećam se, ja otišao u Ljig i sretnem Mihaila Radisavljevića, bio je tada u komitetu, i on mi kaže: „Mora i vaša zadruga da se rasformira kao i ove u Kadinoj Luci, Veliševcima...“ Meni teško i

kažem: „Znači da smo izgubili bitku!“ Za mene je seljačka radna zadruga bila isto što i narodnooslobodilačka borba, računao sam da ćemo kroz zadruge da se afirmišemo i da ćemo tako doći do socijalizma. Samo mi Uskokovići, kao i Petar Savić i Dragoslav Janković, hteli smo da ostanemo, svi hoće da izađu iz zadruge. I rasturimo se. A radilo bi se dobro samo da nam je od države stigla mehanizacija na vreme, da nije bilo lopovluka, Informbira, nesloge na vrhu.

Milić-Mile Pavlović rođen je 1917., a izgleda, da kucnemo u drvo, bar deset godina mlađi. Član je Partije od 1945, nema penziju a sa prekidima je predsednik Mesne zajednice u Rakarima oko 20 godina. I sada, kad nekud pođe od svoje veoma sređene kuće, obuče se kao za svadbu. Mile se šeretski smeje i kaže:

– Takav sam bio i u seljačkoj radnoj zadruzi. Ja sam vezao snoplje u novim pantalonama. Zbog toga su me popreko gledali. Pre toga bio sam sekretar mesnog odbora. U zadruzi sam bio brigadir. Kad se ujutru skupimo, ja kažem da prvo doručujemo, šta je ko poneo, pa onda siti na posao.

– Pritisak da se osnuje seljačka radna zadruga bio je najveći posle prve rezolucije IB-a. Zašto baš tada – nije moje da raspravljam. Kada je počelo ono ljuljanje, zadruge slabo rade, ljudi bi tražili da izađu ali ne smeju, meni se desi jedan banalan kiks slučajno preturim kola puna snoplja! Nije to bila neka šteta, možda se prosulo i iskrunilo najviše 5-6 kila žita, ali mene Dušan Uskoković napadne kao da sam ja to uradio namerno, kao neprijatelj. Vidim ja da će privatne netrpeljivosti da izađu na veliko.

– Prođe neko vreme, idem iz Kadine Luke, kad na autobuskoj stanici u Ljigu Vladan Uskoković kuca na prozor i kaže: „Sidi, traže te u Udbi!“ Šef Udbe, Stanko Nikić, onako ludoglav i vulgaran, ni pet ni šest nego: „Ti, Pavloviću, rasturaš zadrugu u Rakarima, a?! Kola sa žitom preturaš namerno!“ Taj Stanko je bio takav, ne vredi ti da se braniš. Otera me odmah u zatvor, pa opet na saslušanje, pita: „Da li ti je nešto loše o zadruzi govorio Čeda Gavrilović?“ Prisetim se i kažem da me je Čeda jednom pitao kako mi je u zadruzi, i kada sam mu ja rekao – dobro, on veli: „Kako dobro kad ja znam da nije!“ Da li zbog preturanja kola ili zbog Čede, mene su, uglavnom, držali u zatvoru ravno 22 dana. Na suđenju, Čedi, kao svedok ostao sam pri iskazu.

Kola su se ipak slomila na Čedi...

– Da, na žalost. Džaba je robijao, uzeše mu i zemlju, a bio je najjači saradnik partizana za vreme rata iz ovog kraja. A pošten i dobar radnik u zadruzi. Za njega nije bilo problema da uvek bude u nekoj vlasti, a to je drugima smetalo. Smetao je tim Uskokovićima koji su se borili da zauzmu njegovo zaslužno mesto. I uspeali su da ga se otarase. Ti Uskokovići su, kao i ja, pre Čede podneli molbe za izlazak iz zadruge, ali čim je Čeda otišao na robiju, mi se svi povučemo – da ne bude i sa nama kao sa njim. Bilo je to šašavo vreme, kad je cela nadnica vredela jedno kilo kukuruza za proju. Dragiša Stojanović je išao u zatvor jer nije imao da izmiri sto kila žita. Njegovi su dokupili i za to dali kravu. Bilo je to vreme kada je bila dovoljna jedna reč, lažna ili istinita – nije važno, pa da ideš u zatvor. A tada nije sudio sud, nego komitet.

Milenko Milovanović Brka rodnom iz Poljanica, prvoborac iz kačerskog kraja, posle oslobođenja bio je neko vreme zamenik šefa Udbe u Ljigu. U početku se nosio sa zaostalim četnicima, a posle, po zadatku, išao u sela zbog otkupa, seljačkih radnih zadruga... O stradanju Čede Gavrilovića iz Rakara kategorički kaže:

– Čeda je jedan apsolutno pošten i pravičan čovek. Sećam se, u vreme otkupa kad svi odbornici odu uveče kućama, on i ja ostanemo a on se iz petnih žila trudi da što pravičnije izvrši razrez. Za vreme istrage protiv Čede bio sam u školi, u Novom

Sadu. Kasnije, kad sam se vratio u Ljig, doznao sam da su mu to sve napakovali Uskokovići koji nisu birali sredstva da ga, kao najjačeg pomagača NOP-a iz ovog kraja, sklone i oni dođu na njegovo mesto. A tada su Uskokovići imali najveći uticaj u Sreskom komitetu. A Komitet je tada bio najveća vlast. Mogao je, recimo, da se meša u rad Udbe, a mi nismo mogli u njihov. Da navedem samo dva primera. Držali smo sastanak gore na Rajcu, neposredno dva-tri dana pošto smo uhapsili jednog člana Partije zbog nekog krivičnog dela. Ustaje sekretar Sreskog komiteta i preteći prstom kaže: „Ko sme da hapsi moju vojsku – članove Partije?!“ Nije vredelo što je dotični bio kriv. Komitet je, veli, taj koji o tome odlučuje.

– Nismo popustili pa su oni obavestili CK Srbije, te otud dolazio drug da ispita stvar. Kad se uverio da smo u pravu, natrljao im nos, pa nas u tom slučaju ostaviše na miru. Ali, dokle netrpeljivost može da ide neka posluži i drugi primer: rukovodilac u komitetu, jedan od tih Uskokovića, pisao je za mene, zamenika šefa Udbe, karakteristiku, koju sam ja video tek dosta kasnije, kada sam se preseljavao u Beograd. A pisalo je da nisam dosledno ispunjavao obaveze u posleratnom hvatanju četnika. To sam hteo da kažem, Komitet je bio sve i svja, a male seoske vlasti su znale da urade svašta samo da bi se ovima dodvorile. Ovde se podrazumeva kad su u pitanju loši ljudi i u selu i u Sreskom komitetu. Inače, mislim da su seljačke radne zadruge od prvog dana bile naš veliki promašaj. Oko otkupa je bilo takođe dosta nepravdi, naročito od strane baš te neposredne seoske vlasti koja je htela da se pokaže. Ali bilo je i onih seljaka kojima ni oni nisu mogli ništa, pa su zvali nas iz sreza. Sećam se jedne žene iz Bogovađe, beše poопасna a ja joj kažem: „Ti ima da dubiš na glavi, ali ovo moraš da predaš, jer ovi ljudi što izgrađuju zemlju, moraju nešto jesti!“ A ona će meni: „Ja ću da se obesim!“ – „Ako“, kažem ja, „ko te bude nasledio, on će da preda!“ Nije se obesila a žito je predala.

ŽIV NEĆU U ZADRUGU

Selo Bošnjanović u bivšem ljiškom srezu, maleno selo od 86 kuća, imalo je od 1949. do 1953. seljačku radnu zadrugu sa 12 zadrugara. Taj dvanaesti, Dragan Milosavljević, upisao se godinu dana kasnije od ostalih. O tome zašto je ipak „legao na rudu“, priča:

– Kao 19-godišnjak ratovao sam na sremskom frontu, u Šestoj ličkoj. Postao sam skojevac, a 1947. i član Partije. Tada sam i demobilisan, pa me odmah postave u selu za knjigovođu zemljoradničke zadruge.

– Krajem 1948. poče akcija osnivanja seljačkih radnih zadruga. Padne partijska odluka da se svi Bošnjanovci, koji su napustili selo i zaposlili se, vrate i uključe u kolektiv. Odluku ispoštuje jedino Velja Milosavljević. Podelim se sa bratom Milojkom, majka ostane sa mnom – otac nije bio živ. Milojko uđe u zadrugu, ja neću, majka i supruga pogotovu. A na mene su posebno bili bacili oko da im vodim knjigovodstvo. Dođe Sreten Čitaković, prvoborac, pa ubeđuje majku, a ona mu kaže: „Ja sam vama dala jednog sina, ovog mi ostavite! Jedan s vama, jedan sa mnom!“ Izdržim nekako pritisak do marta 1950. Tada na mene udare sa tri fronta. Prvo: ili u zadrugu ili iz Partije. Drugo, čujem spremaju mi da me mobilišu i pošalju tri meseca na „dobrovoljni“ rad na izgradnju neke fabrike, što je tada veoma često rađeno sa seljacima. Treće je bilo nešto najbednije čime su se poslužili i o mene ogrešili. A, evo, šta je bilo: Tog proleća sadio sam luk, kad eto ti jedne Ciganke sa Milavca, nosi kilogram semena od luka „vlašca“ i kaže: „Kume, kuća ti pevala, daj da posejem ovo luka ovde u tvojoj bašti, pa da Bog poživi tebe i tvoje ukućane!“ Uzgrnem meni dve leje i njoj jednu, a ona pripomogne mojoj majci i supruzi te zaseju sve tri. E, to je mojim komšijama bilo dovoljno, te me optuže da „eksploatišem tuđu radnu snagu i sirotinju“. Osudi me sudija za prekršaje 30 dana zatvora ili da platim novčano. Žalim se, ali se presuda osnaži. I sad ja kontam: znači, ovi su rešili da me srede. Dobro, to što će da me isteraju iz Partije, nek im bude, ali kako da odem tri meseca na rad kad kod kuće samo stara majka od 74 godine i žena sa troje male dece od jedne do tri godine? Dvoje mojih i jedno od sestre – siročić, bez oca. Nema ko da poseje njive, a udarili obaveze. Plus ona kazna zatvora. Nemadoh kud, legnem na rudu – upišem se u zadrugu.

– Odmah me postave za knjigovođu za 25 trudodana mesečno. Radio sam u polju za još petnaestak trudodana, pa se nekako izlazilo na kraj. Kada dođe da odležim onaj zatvor, ja se napravio lud, neću da platim, hoću u aps, a zadruga nema računa da gubi knjigovođu, pa se sa mnom pogodi te mi daju 400 kilograma kukuruza a da ja, umesto zatvora, platim novčano. Oni su napravili taj zatvor, neka i plate.

– Seljačke radne zadruge su bile privilegovane od strane države. Nismo plaćali porez a cela zadruga davala je obaveze u žitu i mesu manje nego, recimo, Tihomir Krstić, koji je i ležao osam meseci zatvora zbog toga što nije imao da preda još 400 kilograma pšenice. Kada smo gradili zadružnu štalu, sekli smo građu i po privatnim šumama, niko nije smeo da pisne, odmah radi Udbe. Ali kad je zadrugar Radovan Jovanović hteo da seče u šumi izvesnog Dragiše, njegov tast Vladimir Sekulić, takođe zadrugar, pobio se sa Radovanom. Kupovali smo ovce te klali za majstore kad smo štalu pravili, a posle poče nestajati vuna, pa neke kokoške, sir – krađu zadrugari jedan od drugog. Iskreno da kažem, od nas 12, koliko nas je bilo u SRZ, jedino je sto posto bio pošten samo pokojni Velja Milosavljević. Bio je predsednik zadruge i stočar. On nije hteo ni konac oko prsta, ako mu ne pripada. A bio je strašno razočaran u sve druge. Bio je kršna ljudina i bez dlake na jeziku. Sećam se, dođe ovde šef Udbe Stanko Nikić, a Velja ore pa, onako smrknut, namerno, malo-malo, pa više na

zadružne volove: „Ajđ' Šarga, jebo te gazda!“ Mene onda Stanko pita: „Je li ovaj neprijatelj?“ Bio je Velja član Sreskog komiteta u Ljigu pa kad je jednom na dnevnom redu bila tačka o nemoralu jednog rukovodioca – švalerisao se sa ženom nekog drugog funkcionera – on lupi rukom o sto i vikne: „Zar Partija nema preča posla u ovako teškim vremenima, nego da raspravlja o kurvama. Sram da nas bude!“ I napusti sastanak. Ali umalo posle toga da zaglavi na Goli otok – zbog tuđe švaleracije. Velja je do kraja života ostao pošten, ali i razočaran.

– A radila su već razna podmićivanja. Na primer, posao čeka a direktor banke, neki Đuranović, drzak, komplikuje namerno izdavanje novca – isplate. Pošto me namučio tako dva-tri puta, kaže: „Doterajte mi, bre, jedno trista kilograma kukuruza za svinje i ponesite jednu proju i malo kajmaka.“ Iznesem stvar na Upravnom odboru i oni reše te mu Momčilo Milosavljević otera kukuruz a moja majka Milojka umesi proju i spremi kilogram kajmaka. Ide posle ko po loju. Uhvate ga da je i sa drugima tako postupao, pa ode pet godina na robiju.

– Posle smrti Staljina dođe ono da mogu zadruge da se rasformiraju. Sem Momčila Milosavljevića svi jedva čekamo. Pošto je dosta alata bilo upropašćeno i stoke izgubljeno, nastade opšta grabež među bivšim zadrugarima. Mene i brata Milojka optuže što smo uzeli izvaljena vrata sa zadružne štale te privremeno, dok ne prođe zima, optinjili našu vodenicu. Dođoše iz Udbe, pa kod Milojka još pronađoše da je pokrio toplu leju svetlarnikom bivše zadružne štale. A i to je brat uzeo samo privremeno. Da ne beše Svete Uskokovića, iz Sreza, odosmo u bajbok.

– Eto, tako je bilo: počinjali smo, kao bajagi, drugarski, sa pesmom, završavali grabežom, osudama i mržnjom.

Prilikom osnivanja seljačke radne zadruge u Bošnjaniću dolazilo je i do veoma nemilih situacija. Delio se otac od sina, žena od muža. Tako je bilo sa kućom Momira Pavlovića koji je za vreme okupacije aktivno pomagao partizane. Njihov sin Branislav, skojevac i član partije od 1945. do 1947., priča:

– Bio sam u vojsci kada su mi 1945. četnici ubili brata i isprebijali oca. Puste me kući kao hranioca. Iduće godine oženim se Ljubicom. Bio sam aktivista u selu, po svim pitanjima. Počnem da radim sa komunistima oko obaveznog otkupa, ali od prvog dana vidim – ne valja rabota. Udarimo veliki narez onima koji nisu u Partiji, a sebe čuvamo. Sećam se, vršaj u leto 1947. kod naše kuće, a neki Dragoslav „Kujta“ iz Cvetanovaca popisivač. Dobar čovek, razume stvar, napravi se da spava a mi ne upišemo 12 džakova - oko 600 kilograma. Tako je rađeno i kod ostalih mojih drugova članova Partije.

Ne prođe tri dana, partijski sastanak sa jednom tačkom dnevnog reda: „Vršaj kod Momira Pavlovića“. Došao drug iz Sreskog komiteta pa udari na mene kritiku i naređuje da mora sve da se preda do zadnjeg zrna. Ovi oko mene čute. Ustanem i pitam ove moje drugare gde su oni bili kada se prenosilo moje nepopisano žito, a oni svi kažu da ne znaju. Vidim ja s kim imam posla, smrkne mi se pred očima, opsujem debelo, pošaljem sve u materinu pa izletim napolje – i iz Partije. Žito sam predao sve do poslednjeg zrnca. Zbog te moje drskosti nisu me ganjali pošto su se bojali da i njih ne odam – što izbegavaju obavezu.

– Ali najveći udarac za mene i našu kuću je bio kada smo doznali da nas je za nepopisano žito prijavila, niko drugi, nego Kovina, moja rođena snaja, udovica pokojnog brata Selimira. Htela je, valjda, da se vine u veće zasluge, da dobije „čin“.

– Odem na dosluženje vojnog roka. Početkom 1949. otac Momir piše od kuće da tražim odsustvo i dođem u Bošnjanić da osnivamo seljačku radnu zadrugu. Ja mu odmah odgovorim: „Ja živ neću u zadrugu, a ti ako hoćeš, ti mi ostavi nešto

zemlje. Ako nećeš – i ne moraš, tamo među onim mangupima mi nije mesto.“ Onda Sreten Čitaković, predratni komunist, saradivao je otac sa njim za vreme okupacije, počne da utiče na mene preko mog komandanta puka u Čačku. Ja, opet, neću, ali mi komandant napisa objavu i posla na odsustvo.

– Dođem kući i odbijem sve moguće pritiske kako od aktivista, tako i od oca Momira. Odvoji otac meni nešto zemlje, a ono sve drugo, kao i kompletan inventar; volove, kola, plug, drljaču, sejalicu... unese u zadrugu. Majka nije htela, pa se od oca odvojila i ostala sa mnom. Iako je ušao u zadrugu, otac je i dalje imao problema, sve su noću uhodili da li se sastaje sa suprugom, da li slučajno večeraju zajedno i sl. Odslužim ono još vojnog roka što mi je ostalo, pa počnemo kućiti kuću gotovo ni iz čega – od početka.

– Sreća, rodila godina pa ima. Oni u zadruzi sve poorali, takav im valjda bio plan. Došlo proleće a oni nemaju sena za stoku. Ja, opet, imam sena, ali nemam volove da uzorem. Tražim volove, bivše moje i očeve, ne daju, za inat. Onda ja kažem: „U redu, ja imam sena a ne dam, nek', vala, pocrkaju od gladi“. Onda oni nemaju kud, daju mi volove, ja ih hranim pa uzorem i zasejem.

– U zadruzi je bilo gluposti i nepravdi koliko hoćeš. Na primer, normiraju pletenja užeta za snoplje tako da ovi stariji ljudi koji to umeju da rade ne mogu ceo letnji dan da zarade pola trudodana, a nalaganje rukoveti, što rade đaci, vuče po tri puta više. Mi, privatnici, kada žanjemo pa kada moba izađe na kraj njive, udarimo u pesmu i vrisku, a zadrugari kad izađu, mere pojasevima ko je više požeo – svađaju se kome će brigadir više da ubeleži.

– Zbog mene i majke, zato što nije uspeo da i nas privuče u zadrugu, u proleće 1952. isteraju oni oca Momira otuda – iz zadruge. Primimo ga k sebi, šta bi drugo! Napravili su bili opasan plan da nam udare veliku obavezu u žitu, koju ne možemo da izmirimo, pa da Momira oteraju na robiju i konfiskuju imanje.

– To su sve uradili krajem maja pošto je prošao normalan rok setve, a na jesen mora da se preda kukuruz. Sećam se dobro, to se ne zaboravlja, obratimo se mi ljudima za pomoć – sazovemo mobu. Došlo je pola sela sa volovima, plugovima, drljačama. Zaoravali smo travu do kolena. Za dan uzoremo, podrlijamo i posejemo kukuruz. Inat, na inat! Posluži nas i sreća, rodi pozni kukuruz kao i onaj rani, te imade i za nas, i za obavezu. Tako im propade plan da sruše Momira Pavlovića i njegovu kuću. A samo posle godinu dana propadoše oni – puče zadruga kao trula dinja.

Posle oslobođenja, sve do rezolucije Informbiroa, po selima su održavani tzv. „kružoci“ – gde su se čitale knjige, novine, prorađivali razni materijali, a najčešće je neko od aktivista govorio o novom srećnom dobu kao onom, koji je već ostvaren, u Sovjetskom savezu. U Bošnjanoviću su ti kružoci održavani na sedeljama i prelima. Žene i devojke bi plele i prele, a muškarci pridržavali vretena i klupčad i svi pažljivo slušali onog koji čita ili govori.

Života Krstić je tada bio omladinac i dobro je utuvio šta se tada sve govorilo:

– Čitali su neke stvari, koje sad vidimo da su bile lažne i preuveličane. Ali nekim aktivistima je i to bilo malo, pa su još dosoljavali. Sećam se jedan od tih, kome su možda i neki drugi o tome napunili uši, veze li veze; kako u Rusiji ne seju pšenicu kao mi nego je kaleme na pirevinu, pa paradajz kaleme na vrbu i tako to rađa sedam godina, ne mora ništa više da se radi, ili ponovo seje i sadi. Pa onda kako u Sovjetskom savezu ima kombajn koji istovremeno žanje, vrše, melje, mesi i peče lepinje. Onda su nam, recimo, pričali kako su Rusi izumeli sistem kako da na jednom kvadratnom metru rodi tona krompira. Vele; iskopa se rupa metar dugačka, metar široka, toliko isto duboka, pa se na dno poređaju krompiri. Sipa se malko zemlje pa

kad izbiju klice onda se zemlja dodaje. Klice opet izbiju i ponovo se sipa zemlja. Sve tako do vrha rupe kad se pušte vreže. I tako se, kažu, cela rupa jednostavno pretvori u trap krompira.

NESREĆNO SELO BA

Selo Ba, u bivšem ljiškom srezu, jedno je od najbrdovitijih u ovom kraju. Bilo je to nekad selo šljivara, ovčara, krečara, kamenorezaca, vodeničara... Nizvodno od vrela rečice Ljig pa do Paležnice, na samo dva kilometra, bilo je, odmah posle rata, više od 30 vodenica i nekoliko valjarica za sukno... Ono malo plodne zemlje što vredi, raštrkano je po Rajcu.

Još od prvog dana oslobođenja od Bašana se tražilo da se dokazuju više od ostalih. Trebalo je, kako su govorili sreski rukovodioci, „sprati ljagu“, jer je u selu Ba održan poznati četnički kongres. (Kao da su Bašani konkurisali da budu organizatori tog skupa ili kao da su mogli da ga spreče a nisu hteli!). U vreme „planskog“, to jest prinudnog otkupa, davali su Bašani novoj državi sve – od jajeta do drva. U vreme Informbiroa – 1949. godine izvršen je veliki pritisak da i vrletno selo Ba krene u „svetlu budućnost“ – da se celo upiše u seljačku radnu zadrugu i tako, govorili su, dokaže „drugu Titu da sa četničkim kongresom nemaju ništa a drugu Staljinu da nismo prešli u imperijalistički tabor.“

Pod takvim opterećenjem je radila i živela tadašnja partijska i narodna vlast u selu Ba i povrh svega danonoćno je strahovala od zaostalih četnika koji su se često vrzimali oko ovog „kongresnog“ mesta. Glavna vlast u selu su bili Vidosav Dragojević i Momčilo Popović – vodili su gotovo na smenu Partiju i Mesni odbor. Momčilo je i dan-danas živ i dobro pamti kako je to bilo nalaziti se između „dva vodenična kamena“ – s jedne strane Srez, a s druge seljaci, plus svake godine mu zapale seno! Momčilo je rođen 1921. i već u 13. godini, kao član poljoprivredne podružnice u Gornjem Milanovcu, postao je „pitomac“ sokolskog društva u Čačku a da nije ni znao da je to pod pokroviteljstvom KPJ. Upisao ga je poznati komunist Dragan Jeftić-Kepa. Momčilu je priznat borački staž od 1943. Demobilisan je 1948. kao hranilac kuće u kojoj su tada živeli još supruga, maćeha, snaha od brata i petoro male dece od 4 do 11 godina. Počinje Momčilo svoju priču:

– Čim sam došao iz vojske, postavili su me za sekretara partijske organizacije u selu, u kojoj je tada bilo 39 članova što je za Ba, selo od 200 kuća, popriličan broj. Ne znam kud ću pre, danju radim kod kuće, noću sastanci. Narezi su bili u najvećem jeku. Odmah vidim da najveći teret nosi nekoliko ljudi u selu. Glavni ceh je plaćao Milan Živanović kome su, između ostalog, bili odredili da u svojoj šumi sam iseče, istruže i svojim kolima i volovima prevuče do Ljiga 120 kubnih metara drva. Sve se radilo ručno pa mu je za to trebalo najmanje 120 ljudskih i oko 60 volovskih nadnica. Od prvog dana mi je bilo jasno da članovi Partije i odbornici uglavnom čuvaju sebe, svoje rođake i prijatelje, a sav teret prebacuju na druge. Neki Dragomir Đurđević, došao ženi na miraz, kad je bilo da se preda meso, došlo bilo do juneta, njegova žena Dobrinka ne da, veli njena imovina, stoka i sve. Onda Dragoljuba uhapse kao sabotera, te mu onda supruga nemade kud, pristade, te joj oteraše june a vratiše Dragoljuba.

– Jednog dana pozovu sve sekretare partijskih organizacija iz sela u Ljig, na konferenciju sa jednom tačkom dnevnog reda – osnivanje seljačkih radnih zadruga. Sekretar Sreskog komiteta, Pavle Blažić, ubeđuje, obećava zlatna brda i doline – kako će država da pomaže, da treba da dokažemo Rusima da nismo kapitalisti i zapadni imperijalisti, kako su nas tada Rusi nazivali. Poče izjašnjavanje sekretara; od četrdesetak, za zadrugu se izjasniše njih šest: Liplje, Bošnjanović, Rakari, Planinica, Veliševci i Kadina Luka. Mora, vele, svako selo bez razlike, a naročito Ba.

– Poče prozivka po abedeci – prvo pa Ba. Kažu – „Ovo selo mora celo u zadrugu, da se dokaže da sa četničkim kongresom nema ništa zajedničko – da je celo

za današnjicu“. Ja ustanem i kažem da je to kod nas vrlo teško jer selo je raštrkano, brdovito, a Blažić ustaje i veli: „To nije razlog jer, evo, drug Grujica Petković prihvata, a njegova Planinica je kudikamo vrletnija od sela Ba!“ Uspem nekako da ne obećam „dok se ne dogovorim sa ostalim članovima Partije“.

– Čim sam došao u Ba, pozovem uži krug glavni članova Partije: ja, Vidosav Dragojević, Gojko Zagorčić i Žarko Lazić. Vidim Vidosav je za zadrugu, Žarko neutralan a ja i Gojko nismo baš bili raspoloženi jer imali smo previše zemlje, a malo radne snage. Čuknem Gojka ispod stola, dam mu znak da izađemo napolje, da prostiše, kao da pišamo. Velim: „Gojko, sunce ti jebem, šta ti misliš!? Ja neću u zadrugu, a ako mi nešto fali, znam da si me ti izdao!“ Tu se zakunemo jedan drugome da ne prihvatamo po cenu života, zagrlimo se, izljubimo i vratimo iz mraka. Vidosav nema kud – dva prema jedan, Žarko uzdržan.

– Sutradan partijski sastanak, došao aktivista iz Sreza – Dragiša Ješić. Poče kolebanje, ali srećom manjina hoće a većina neće u zadrugu. Hoće oni što imaju malo zemlje ili ne vole da rade, hteli bi da upadnu da komanduju. Većina se izgovara na razne načine, najčešće kako im ne daju roditelji i slično. Ja predložim Ješiću da selo Ba ostane do jeseni pa da onda tu stvar rešimo. Tako i bude. Imali smo malo sreće jer već te jeseni se pokazalo da su oni koji su osnovali zadrugu, nezadovoljni, pokazale se bile već prve slabosti.

– Rešim da pobeđem od sela, od nepravdi i pritisaka, pa nađem posao kulturnog referenta u radnoj brigadi na Novom Beogradu. Ali supruga Živka udari u kuknjavu te se popišmanim i vratim na stostruke muke.

– U jesen 1. decembra 1949. godine primim dužnost predsednika Mesnog narodnog odbora od Vidosava Dragojevića. Kao stariji čovek, sa većim iskustvom u vlasti, a uzgred budi rečeno i ujak, (bio mi je stari svat kada sam se ženio) davao mi je savete kako da se pravedno radi, da se nikom ne gleda kroz prste i sl.

– A ja, čim sam primio dužnost predsednika, rešim da proinventarišem dokumenta dve-tri godine unazad. Znao sam i do tada da je rađeno nepošteno, ali spiskovi su prevazišli sva moja predviđanja. Na primer, baš taj Vidosav, tadašnji predsednik, nije plaćao državi porez pune dve godine, kao i još neki članovi Partije i nekoliko njihovih prijatelja. Napišem poziv Vidosavu i pošaljem Mihaila Mitrovića, solunca, kao kurira da mu odnese. Vidosav se ne odazove. Ja onda pošaljem dežurnog seoskog milicionera Miodraga Mitrovića te ga stražarno privede. Čim je ušao u kancelariju, počeo je da viče, da psuje – veli: „Zar sam ja zaslužio da me milicija privodi!?“ A ja njemu kratko i jasno: „Vidosave, sve ovo radim onako kako si mi ti dao uputstva kada si mi predavao dužnost“. Nemade kud, obeća da će da plati. Bio je pomalo vrdalama i to umalo da mu se tada osveti. Jednog dana, kada je trebalo da bude sa još dvojicom na straži pri Mesnom odboru, zamoli me da ga pustim da ode do Valjeva. Kaže, da se sa nekim čovekom pogodi i uzme kaparu za izradu spomenika, da bi, kao bajagi, od tih para platio zaostale poreze. Ja ga, nađavola, pustim. Tu noć dođe četnik, neki „Šuljaga“ od Čačka, razoruža ovu dvojicu stražara, pokupi puške, municiju, duvan, neke košulje i sve odnese. Posumnjalo se da je Vidosav unapred znao pa je, boga mi, odležao jedno 40 dana u istražnom zatvoru.

– Tako sam se ja zamerio i onima u Srezu i ovim mojim saradnicima u selu. Počeše me podržavati oni ljudi u selu, koji su nosili najveće obaveze prema srezu i državi. Oni mi podržase i kandidaturu za naredne izbore. Ali mi se to osveti gadno: kandidacija beše uveče u 9 sati, a već u 11 planu moje seno na Rajcu. Izgore mi tada štala i kuća, koje su mi služile preko leta. Za četiri godine imao sam tri namerne paljevine sena i slame, a jednom su mi sipali gas u kacu od 40 kazana džibre pa sam i tu štetovao. Ako se u početku možda sumnjalo da su te paljevine podmetnuli četnici,

ko mi je to radio kasnije kada četnika više nije bilo?! Seoski domaćini tzv. „kulaci“, to svakako nisu radili, jer su me oni tada najviše pomogli senom i šašom kako bih ishranio stoku. Ne mogu sto posto da tvrdim da su mi to radili ovi „moji“, ali neke činjenice su, recimo, čudne. Nijedan put nadležne vlasti iz Udbe, iz Ljiga, nisu hteli da dođu i izvrše uviđaj, niti se vodila bilo kakva istraga. Jednom je Gojko Zagorčić otišao u Ljig da prijavi paljevinu a izvesni drug Rajko, jedan od tadašnjih moćnika u Ljigu, kaže mu: „Neka je zapaljeno, ovde u seljačkoj radnoj zadruzi, u Kadinoj Luci, stoka majkava gladna, a Momčilo misli da samo njegova goveda treba da jedu seno!“ Kao da sam ja kriv, a ne oni, što je osnovana zadruga u Kadinoj Luci i što nema sena. To što sam ja na svim izborima imao najveći broj glasova, nije, valjda, bio moj problem nego onih koji su na tim glasanjima gubili i onih koji su ih podržavali.

– Ne znadoh tada kud ću, pomišljao sam i da se nekud selim iz Ba. Odlučim da se žalim Titu. Odem u Beograd i nađem Velisava Stankovića, prvoborca odavde, iz Paležnice, radio je tada, čini mi se, kao jedan od načelnika u Republičkom ministarstvu unutrašnjih poslova. On mi predloži da se žalim Milu Milatoviću jer do Tita je, veli, teško doći. Tako i uradim. Milatović me pošalje svom zameniku, a ovaj odmah pozove Udbu u Ljigu i pita zašto ne utvrde u čemu je stvar oko tih mojih paljevina. Tek su posle toga doveli policijskog kera iz Valjeva da onjuši trag. Kakav crni trag posle toliko vremena, terali su, u stvari, sprdačinu sa mnom. Na tome je i ostalo. Vidim ja da nemam s kim više da radim, pa napustim i Partiju i sve funkcije. Partijsku knjižicu im nisam dao jer mi je oni nisu dali, već oni u vojsci kad sam bio.

– Poslednji udarac od „svojih“ pretrpeo sam 1953. Te godine mi nepravedno oduzmu dva hektara zemlje u korist zemljišnog fonda. Bilo je u Ba još nekoliko sličnih namernih grešaka, pa se i moglo očekivati da ću ja da se žalim, da ću da uspem kako za sebe tako i za ove druge ljude, pa mi nameste „micu“; – Iako sam još bio sreski odbornik, mobilišu me na vojnu vežbu a, ustvari oteraju me u radnu jedinicu na prosecanje puta Đurđevića Tara – Mojkovac. Bio sam dva meseca, taman toliko da prođe rok žalbe za oduzetu zemlju.

– I da ne duljim mnogo priču, vidim ja da od sela i poljoprivrede nema ništa, da su svi protiv seljaka, kao da oni njega hrane a ne on njih, pa se i ja zaposlim kao magacioner u Zemljoradničkoj zadruzi. Sada, kao penzioner, raduckam pomalo, koliko mi treba i gledam kako oduzeta zemlja propada. Od oko 60 hektara najbolje baške zemlje iz zemljišnog fonda trećina je potpuno zarasla u korov i šiblje, a ono drugo Osnovna organizacija kooperanata iz Kadine Luke daje seljacima u zakup. Često je uzimaju i oni seljaci, čija je nekada i bila.

DALI U ZADRUGU ZEMLJU I ŽENE

Momir Todorović iz Kadine Luke kod Ljiga iz rata se vratio kao 50-procentni invalid. Tada, u julu 1945. odmah su ga kao člana Partije, kooptirali u Narodnooslobodilački odbor pošto su prethodno izbacili jednog starijeg člana, Vlajka Todorovića.

Momir se seća svega i svačega – i otkupa i seljačkih radnih zadruga:

– Planski otkup je sve živo i neživo bio obuhvatio: pšenicu, kukuruz, krompir, pasulj, mast, meso, stoku, jaja, drva, vunu – predavalo se kilo vune po ovci. Sve je kontrolisano na razne načine – javno i tajno. Ovce su brojane i danju i noću, jer su ljudi pokušavali na razne načine da ukriju. Bilo je tu smešnih i glupih situacija. Kako noću po mraku tačno izbrojati čopor ovaca a da te domaćin i kućici ne osete? Kod Budimira Ćirjanića su tako noću brojali i nabrojali 12 ovaca. A u stvari Budimir je imao 11 ovaca i jednu kozu. Ali oni to u mraku nisu razlikovali. Ništa nije vredela Budimirova žalba, morao je i na kozu da preda kilogram vune jer kud bi aktivisti od bruke.

Tada je u Kadinoj Luci nastala i ova „vrabac“ – pesma:

„Partija je pozvala skojevce
kulacima da prebroje ovce.
Torove su noću pohodili,
mesto ovce kozu izbrojili.
Ide kulak i državu kune,
što na kozu uze kilo vune.“

– A sve što se oduzimalo, plaćalo se simbolično tako da dosta ljudi nije htelo ni da naplaćuje. Sećam se, moj otac Ljubomir je posekao i predao 16 hrastova za tadašnjih 16 banki – nije želeo da naplati, iz inata.

– Mi smo pasivno selo pa je dosta ljudi radilo po kamenolomima. Ali, 1949. dođe direktiva da se osnivaju seljačke radne zadruge. Ja dobijem partijski zadatak da prvenstveno ubedim oca i brata. Uspem nekako. Neki su zbog toga napustili Partiju, a neke smo isterivali jer su se, uglavnom, izgovarali na žive roditelje. Nekoliko Kadilučana je u zadrugu dalo ne samo zemlju nego i žene. Žene su radile u zadrugi, a oni i dalje ostajali u preduzeću.

– Ja sam bio i u komisiji za razrez obaveza a i za dodelu pomoći, koju smo dobijali od Unre. Iako je u SRZ ušlo 12 kuća, plan otkupa nije na Kadinu Luku smanjivan. Ako nisu hteli u zadrugu, morali su da daju obavezu i za nas, jer mi zadrugari, ni kao pojedinci ni kao zadruga, nismo plaćali državi ni porez, niti bilo kakve druge dažbine. Bilo je vrlo teško narezivati i razrezivati, pogotovu što nije imalo dovoljno čak i da nije bilo obaveza.

– Ali, čini mi se, da je najteže bilo kada u selo stigne desetak pari starih vojničkih cokula, toliko kondura, 15-20 metara nekog platna ili cica, a nekoliko stotina meštana golo i boso jer je prethodno i vuna uzeta. Onaj cic i platno smo obično davali devojkicama – omladinkama da imaju da se, kako-tako, obuku za vašar ili igranku, a ono malo obuća, onim najsiromašnijima.

– Bio je tada veliki problem što se pored svih obaveza tražila i radna snaga za gradnju fabrika. To se sve vodilo kao da je dobrovoljno – te takozvane „frontovske“ brigade, sastavljene od starijih ljudi, a ustvari, to je bio prisilni rad. Odavde se najviše išlo na izgradnju fabrike „Ivo Lola Ribar“ u Železniku. Ja sam, kao zadrugar, išao na brigadirski kurs na Oplenac. Pošto smo mi pasivno selo, to su nam ovi iz sreza dali 12 hektara zemlje oduzete od nekih Perišića u Latkoviću i isto toliko manastirske zemlje u Bogovađi, sve udaljeno do 15 kilometara od Kadine Luke. Kad odemo tamo da

oremo i sejemo, nemamo računa da uveče dolazimo kući nego noćivamo na njivi. U to vreme ja se oženio, pa ja i moja mláda Nadežda provodimo medeni mesec na njivi, pod kolima. („Tada nam je bilo lepo!“ – smejući se dodaje Nadežda.)

– Iskreno rečeno, sad vidim da je bilo van pameti osnivati seljačke radne zadruge u takvim selima kao što je Kadina Luka i slična – vrletan teren, male njive, kuće raštrkane. A kakva je to bila zadruga koja je imala samo četiri krave, tri para volova i dva konja?! Ono malo mleka što bismo namuzli, delili bismo između sebe. Nema nikom i ničeg dovoljno, pa počеше potkradanja i podvaljivanja. A i mi, na primer, pored sve ljubavi za zajedničko, za zadrugu, za ideju, ostavismo nešto zemlje kao okućnicu i dve krave, samo smo jednu dali u kolektiv. Otac Ljubomir je bio zadružni svinjar na tridesetak svinja u našem bivšem voćnjaku. A terala nas je neka ideologija, neko slepo verovanje da će biti sve bolje, naročito kad svi uđu u zadrugu. Zato smo u početku bili kivni na sve one koji su ostali izvan SRZ. Tek posle smo shvatili da su oni bili u pravu, a ne mi.

– Bilo je i zadrugara, da tako kažemo – tragičara. U SRZ Kadina Luka to je bio Života Milovanović, zvani Gavran. Kod Živote, kao komuniste, nije bilo kompromisa. Bio je zadojen komunističkom ideologijom do krajnosti. Davao je sve od sebe, nije štedeo svoje domaćinstvo, pa je često dolazio u sukob sa svojim u kući, naročito sa majkom Stanikom i suprugom Ljubinkom. Ali, moralo je biti kako on kaže. Kad je bilo ono oduzimanje vune, mi smo u Kadinoj Luci skupili dosta, bilo je dosta ovaca. Života je sve to lepo natovarilo na svoja kola, puno kao sena, stavio zastavu, na volove udario medenice a jaram nakitio cvećem, kao kad se vozi devojčka sprema za svadbu. Na sve to stavio veliku parolu na kojoj je pisalo „NAROD DAO DOBROVOLJNO“ i, paradno, oterao u Ljig.

– Života Gavran je u seljačkoj radnoj zadruzi bio najveći i najpošteniji radnik i, mislim, da je njemu najteže palo kada smo se rasformirali i što zadruge nisu uspele. Ali, da bi bilo sve u naopakom stilu, da bi se našao žrtveni jarac za promašaj oko SRZ, spregom nekih moćnika iz sreza i odavde iz sela, optuže baš Gavrana da je bio razbijač kolektiva. A, ako ćemo pravo, Života bi tu etiketu morao zadnji od nas da zasluži. Gotovo isti slučaj kao sa Čedom Gavrilovićem iz Rakara koji je kao najpošteniji zadrugar robijao na pravdi boga. I ovde je bio sličan plan – da Životu optuže za sabotazu – razbijanje zadruge, da speru ljagu sa sebe, da mu konfiskuju zemlju i ustupe tek osnovanoj ekonomiji zemljoradničke zadruge u Kadinoj Luci, zamišljenoj u nekim glavama, kao neki novi model društvene poljoprivrede. Srećom, Životu je spasla okolnost što se zemlja nije vodila na njega nego na majku Staniku – udovicu, pa nekako, na jedvite jade, uspeše da se iskobeljaju iz bede, da ne ostanu bez zemlje za džab-džabe.

– U suštini radilo se sve po direktivi iz komiteta i Udbe. Da navedem samo jedan mali primer kako se to radilo, po kratkom postupku – po vojnički, preko kolena. Krajem juna 1950. odveo ja brigadu da žanjemo pšenicu u Latkoviću kad dođe kurir i kaže da se hitno javim u Udbu u Ljigu. Znam da ništa nisam kriv, ali noge klecnuše. Tada nije trebalo mnogo – a često i nimalo – pa da te strpaju gde ne treba.

– Odem, javim se, a oni se smeju i vele: „Po predlogu Komiteta treba da predaš brigadu Đuri Đuriću, a ti da budeš u selu matičar i vojni referent“. Laknu mi i odmah prihvatim, lakši je i lepši posao. Od tada ja praktično i nisam bio u seljačkoj radnoj zadruzi. Oстане zemlja, žena, otac i brat Veselin.

– Ubrzo i brat napusti zadrugu i zaposli se u „Granitu“. Bilo je to opšte bekstvo od sela i poljoprivrede. Jedva smo dočekali dan kad su nam naredili da se rasformiramo, iako smo znali da se siromašniji rastajemo nego što smo se sastajali.

NEPRIJATELJI PO DOGOVORU

Selo Vračević je najveće i najbogatije selo u bivšem ljiškom srezu. Podnosilo je najveće obaveze i iz njega je najviše „kulaka“ i „sabotera“ bilo na robiji: Mita, Budimir i Živko Obradović, Milenko Nešković, Čeda Žujović, Dragić Kedžić, Milivoje Ivanović, Dragoljub Novaković, Petar Brkić... I danas, posle četrdesetak godina, svaki Vračevčanin će reći da su u to vreme „raskulačivanja“ glavna vlast u selu bili Radiša Matić i Nikola Protić.

Radiša, dobro držeći 70-godišnjak se gotovo slaže sa onima koji kažu da je bio jedan od glavnih aktivista – „narezivača“ (i „podrezivača“) vračevačkih „kulaka“. Pre njegove priče, evo i njegove „početne“ biografije: bio je 1941. deset dana u partizanima pa se vratio kući. Septembra 1944. je mobilisan, bio u borbama za Beograd i na Sremskom frontu. Demobilisan je 1946. i zaposlio se kao šumar u Bogovađi, a bio je i odbornik Mesnog narodnog odbora Vračević. Predsednik je bio Isailo Tešić. Dalje nastavlja sam Radiša:

– Taj Isailo je bio pijanica a voleo je i da se potuče. Jedno veče eto ti iz Sreza Radenka Simića i još dvojice, da drže sa nama partijski sastanak. Smeniše Isaila i postaviše mene za predsednika. Ostao sam predsednik sedam godina, što znači najgore godine za selo i seljake. Ali ni nama, u vlasti, nije bilo lakše. Ovi iz Sreza, iz Ljiga, ako neki dan i promaše i ne dođu u selo, eto ih po noći. A najmanje dva-tri puta sedmično smo išli u Ljig na razne sastanke. Vraćamo se noću, često po kiši i blatu, i samo čekaš kad će neki nezadovoljan seljak da te lupi kocem po glavi.

– Navalili na Vračević veće obaveze nego na sva brdovita sela zajedno iznad Ljiga. Ja jednom ustanem u Sreskom odboru i kažem: „Dobro, žito i meso neka bude toliko na Vračević, ali dajte da malo smanjimo bar obaveze u vuni. Neka bude po vračevačkoj ovci 800 grama a nek ostane kilogram na ove iz Slavkovice, Ba, Paležnice... jer gore je visina, ovce su veće i zdravije, daju više vune!“ Ustaje Miša Marković, predsednik Sreskog odbora i kaže: „Druže Matiću, dođi u petak u Ljig na pijacu da vidiš ko nosi sukno a ko šajkano odelo. Sirotinja, more, brđanska nosi sukno, a tvoji – sve gazda do gazde, čuju i šajak, njima vuna i ne treba!“ Skupim šipke i ćutim, ako još nešto kažeš, odmah, ti prilepe etiketu da štitiš kulake, da si isti kao i oni – sabotiraš, a onda ti ne gine isterivanje iz Partije a posle... beri kožu na šiljak!

– Iskreno da kažem, Mesni odbor je samo formalno vršio razrez obaveza. Prvo zaseda partijska organizacija i razreže koliko će koji seljak da preda žita, mesa, masti, vune, drva... a posle ili se nešto u Mesnom odboru promeni, ili ne promeni, najčešće ostane kako smo mi partijaši rešili. Ali, kako god okreneš, Vračević stalno dužan. Oni iz Beograda udarili na ove iz Sreza oni na nas, a mi na najbolje domaćine. Ali ne vredi, nikako dosta! Vele: narod gladan, treba za vojsku, u početku smo i Albaniji davali, sad vidim kako nam „bratski“ vraćaju.

– Jedno veče eto ti opet Radenka Simića sa još dvojicom-trojicom sreskih budža i traže da se sazove hitan partijski sastanak. Šta će sad? Počnemo sastanak a Radenko će kao iz topa: „Drugovi, mi u Vračeviću moramo za primer da dvojici-trojici seljaka – kulaka konfiskujemo celokupnu imovinu a njih oteramo u zatvor, da zaplašimo ostale. Na vama je da donesete odluku koji će to biti!“

– To je bilo teško rešiti, jer svi znamo da nijedan čovek u Vračeviću to nije zaslužio ali ne vredi, neko mora da se žrtvuje. Odlučimo da to budu Mita Obradović i Ljubisav Žujović. Pre toga Mitinog unuka odstranimo sa partijskog sastanka. Miti i Ljubisavu našosmo i „krivicu“; Mita što je navodno u Prvom svetskom ratu za 100 kilograma pšenice kupio dva hektara od jedne udovice, znači „ratni bogataš“, a

Ljubisavu smo uzeli za greh to što je njegov otac Boža Žujović pre rata bio predsednik Opštine u Bogovađi i u to vreme kupio vršalicu. Bio je to pravi ruski sistem. Ako bi se neko čak i suprostavio ovoj odluci, ne bi vredelo, ovi iz Ljiga bi mu iskopali oči.

– Odoše oni sa sastanka, a mi kući. Grešni Mita i Ljubisav tu noć nisu ni sanjali šta ih sutradan čeka. Dođoše milicionari i obadvojicu oteraše u Ljig, u zatvor. Posle par dana sve ih konfiskovasmo – pokretno i nepokretno. Kasnije smo nekako uspeli da izbegnemo da im ono pokretno, popisano za konfiskaciju, ne oteraju sve. Jedino Ljubisavljeva vršalica ode Seljačkoj radnoj zadruzi u Kadinoj Luci.

– Pored otkupa ovde, u Vračeviću, bio je još jedan veliki problem, ako ne i veći od ostalih. Teranje seljaka na tzv. „dobrovoljni rad, na izgradnju zemlje“ – fabrika, puteva, pruga. To je bila velika i teška nepravda. Tražiš seljaku obavezu, a teraš ga od kuće, da radi na silu, a kao bajagi dobrovoljno. Ovde i u Gornjem Mušiću, koliko ja znam, bilo je u vezi s tim teško stanje. Nikola Protić odavde, iz Vračevića, aktivista, bio je jedno vreme šef – referent Radnog odseka ljiškog sreza, pa su on i Milomir Milovanović-Šuca terali seljake kao Bog đavola. Zbog toga što su izbegavali taj „dobrovoljni“ rad, Nikola i Šuca su u Gornjem Mušiću zatvarali ljude u podrum, tamo u Čitakovićima. Šuca je i u Vračeviću bio strah i trepet, ne smeš da pisneš, odmah hoće da vadi pištolj.

– Bilo je pokušaja da se i u Vračeviću osnuje seljačka radna zadruga. Odavde je nas sedamnaestoro išlo čak u Kačarevo kod Pančeva da se uveri kako oni lepo žive u zadruzi. Vodili su nas tamo i po kućama, kod ljudi, da vidimo kako jedu beli 'lebac.

– Rešimo i mi ovde da osnujemo kolektiv. Sreća naša te pozovemo na sastanak generala Petra Ilića da nam da savet. Dođe on na naš zbor i kaže: „Drugovi, ako vi imate ljubavi prema takvoj organizaciji, vi je osnujete, ali ako nemate, nego vas neko drugi tera, onda nemojte“. Samo čovek što nam ne kaže da to ne radimo. Odustanemo – spase nas čovek.

– A i moj otac Milojko nije želeo da ulazimo u seljačku radnu zadrugu jer je kupovao i voleo zemlju. I stvarno, posle neku godinu, ovi što su u drugim selima osnovali zadruge kažu nam – blago vama!

U Vračeviću ljudi nisu baš meki, pa je samo bilo pitanje dana kada će doći do kontraudara. Prvi cilj je bio – koji bi drugi – nego i prvi „aktivista“ Radiša Matić. O tome on sam priča:

– Na Duhove – na prve Trojice, uoči preslave, mislim 1950., usred noći lupa otac na vrata: „Ustaj, Radiša, izgoresmo!“ Skočim, kad ono gori koš, magaza i šupa – sve pod jednim krovom. Stignem te izvučem kola, pa se vratim za plug, kad pripuče iz potoka. Žene udarile u kuknjavu, narod se iskupio, gasi. Spasli smo nešto žita i buriče sa rakijom. A za sutradan sam bio pozvao ove iz Unutrašnjeg odseka iz Ljiga na preslavu – hteo sam tele da zakoljem.

– Istraga nije ništa mogla da utvrdi. Kasnije, kada je otkrivena ilegalna četnička organizacija Živka Uroševića, iz Udbe su me ubeđivali da okrivim neke članove ove organizacije da su podmetnuli paljevinu. Nisam hteo da grešim dušu, nisam imao nikakvih tragova da su mi oni to uradili. I bio sam u pravu. Posle oko 25 godina dođe meni kući sin Milenka Neškovića – Milan i kaže: „Radiša, pekao sam se u sebi više od 20 godina, ne mogu više noću da spavam, došao sam da ti rekнем: tvoju magazuu su zapalili moj otac Milenko i Čeda Žujović... Jedno večе su te čekali na Velimirovića brdu da te ubiju macolom, ali si srećom tu noć iz Ljiga išao vozom do Bogovađe i kući si došao drugim putem“. Okružni javni tužilac u Valjevu nije pokretao postupak, iako su tada i Milenko i Čeda bili živi, zbog zastarelosti.

– Posle te paljevine moj otac Milojko je navalio svim silama na mene da se okanem vlasti i politike. Nisam smeo, jer sekretar Sreskog komiteta Ćirić hoće da me uhapsi. U takvim zategnutim odnosima dođe kod mog oca Staniša Krgović da se žali na mene što sam odredio da preda sedam kubika drva. Ja ga pitam da li zna „da pola kubika predaje Puća Žujović a nema gde ni pritku da odseče, a ti možeš sedam kubika da nasečeš po vrzinama i obalama“. Još se naljutim i skrešem mu da su takvi kao on i zapalili moju magazdu, i da ću na tih sedam kubika da dodam nulu pa ima da preda sedamdeset. Onda Staniša klekne pred mog oca, skrsti ruke i kaže: „Milojko, da se ispovedimo, ako su nekad neki moji stari nešto kod tebe i tvojih starih zaslužili!“ To je tada oca mnogo pogodilo i na mene se grdno naljutio i isterao me iz kuće. Jedva smo se pomirili.

– Sve u svemu, to što smo radili nije bilo svojstveno socijalizmu. To nije bila demokratija, već prave represalije. Seljak je na svojim plećima izneo revoluciju i narodnooslobodilačku borbu a odmah, kad se iz rata vratio kući, sačekali su ga njegovi „saborci“ da mu pokupe sve ono što mu je od rata i okupatora ostalo. Međutim, na sreću naš seljak je to sve preživeo. Ko je bio dobar radnik imao je, mnogo mu je i uzeto, ali oni, opet, danas imaju najviše jer su najbolji radnici. Na primer, Milorad Drezgić. Njegovom dedi oduzeta su 32 hektara, a on danas ima maksimum, deset krava muzara, 50 bikova u tovu, kombajn, berač, silose, dva automobila, sve poljoprivredne mašine. A unuk Mite Obradovića, kome smo vršili konfiskaciju, spada opet među najjače domaćine u Vračeviću. Uzeto im je i opet su najbogatiji.

UBITI KULAKA BRANKA

Kapelna je slavonsko selo između Donjeg Miholjca i Podravske Slatine. Naseljeno je srpskim pravoslavnim življem kao starosedeocima. Kuće poredane po slavonski – jedna do druge, jedna kao i druge. I treća kuća liči na prvu i drugu samo što je ta svaka treća prazna – bez čeljadi. Mlađi otišli u grad, stariji otišli „Bogu na istinu“. Tako u stotinak kuća. A u drugih stotinak poneka baba ili deda, ređe oboje. Tek za svaki treći dimnjak u selu se može reći da će se još dugo dimiti – imaće ko da održava ognjište.

U dvorištu jednog, nekada najjačeg domaćinstva u Kapelni, još samo 83-godišnji deda Jovica Stojčević, rođen daleke 1906. godine. Nakrivio zidarska kolica – improvizovao „fotelju“ i hvata slabašno pozno jesenje sunce – „treba zimu prezimiti“. Nekada, još pre rata, kad je imao 20 jutara zemlje i više od 40 goveda, Jovica nije ni znao kako mu kuća i dvorište izgledaju na suncu.

– Na njivu sam polazio pre svanuća – priča nam – dok još zvezde sijaju, a vraćao se domu kad ponovo zasvetle na nebu. Radilo se od zvezda do zvezda... Težak i nesiguran život seljaka i večita proganjanja učinili su svoje – mlađi su pobjegli u grad, u lakši život. Moji sinovi, Steva i Mile, otišli su trbuhom za varoškim kruhom. Seljak se mučio i pre rata, ali mu nije bar otimano i nije proganjan. Oduzimanje žita i stoke počeli su Nemci 1941. Posle su nastavile ustaše do kraja rata. Čim se rat završio oduzimanje su nastavili partizani, oni isti u kojima sam i ja bio od 1943. Nemci su nam ostavljali da možemo da živimo, ustaše su često uzimale sve što imaš, a moji drugovi – partizani, tražili su i ono što nemaš. A to sve zato da bi nas, na silu, naterali u seljačku radnu zadrugu. A kako da uđeš u radnu zadrugu, kad su njeni pokretači sve sami neradnici i bivši nadničari. Dođu u pretres, kupe zadnje zrno žita i poslednju kašiku brašna i masti i kažu mi: „Eto, došlo je vreme da ne kopamo kod tebe, nego ćeš ti da uđeš u seljačku radnu zadrugu pa ćeš ti da kopaš kod nas“.

– Bio je ovde aktivista, neki Stojan Kosić iz Bockovca, koji je imao običaj da kaže: „Nema više da se kod gâzda ceo dan kopa za teglu surutke“. I ako laže, ne вреди, njegova je starija. Lično sam imao prilike da čujem jednog od tih aktivista, što su ljudima otimali žito i terali nas u radnu zadrugu kako kaže: „Gazdi samo treba pucati u potiljak.“

– Bez obzira na sve muke koje sam od njih preživeo, ja i danas kažem da im treba oprostiti, jer nisu znali šta rade. Jednom su mi pokupili sve što je moglo da se jede. Sin mi je Steva tada išao u školu i traži da namaže mast na hleb. Ja ga odvedem u ostavu da vidi prazne čabrove gde su bili mast i sir i gole motke gde su bile šunke i slanine, ali ne вреди, dete kao dete, ne shvata, opet traži. Morala je mati Tinka da ga istuče, plakali su oboje.

– Mene su gotovo svaku noć pozivali u Mesni odbor i terali po noći da idem pozivati jednog po jednog domaćina na saslušanje. Taj Stojan Kosić je bio najgori. Psuje ljude, bije, zatvara, preti pištoljem, tera da se ispuni obaveza ili da se uđe u seljačku radnu zadrugu. Često je meni naređivao da idem „spavati“, ali za pola sata da sam opet pred njim. Jedne noći mi naredi da pozovem i dovedem Mata Jakića. Odem tamo, čovek bolestan, ne može na noge. Vratim se, a Kosić mi kaže: "Idi i donesi ga!" Spasi me Jakićeva supruga Saveta, dođe ona mesto njega te taj put prođoh bez batina.

– Pored obaveza u žitu, masti i mesu, počеше nas daviti i velikim porezom. Pošto ne možeš da izmiriš, ne znaš kud ćeš a oni to znaju, tako u stvari i hoće, pa obećavaju da će sve navodno otpisati ako uđeš u seljačku radnu zadrugu. Video sam da nema drugog izlaza, kao i mnogi drugi, pa sam nekako izmirio sve obaveze i uđem u SRZ. Ja navikao da radim kod kuće pa tako i u zadrugi od jutra do mraka, a oni koji

su me tamo naterali stavili sat na ruku pa samo pogledaju kad će dva, da odu iz njive. Pored nedelje neće da rade ni subotom. Dođe vršaj, niko neće na kamaru! Ja sve organizujem, ko će šta da radi, pa se popnem na kamaru, pakujem slamu, a ono neradnici samo zabušavaju. Neke dvije ženske sakrile se iza vršalice pa ću core: „Eto, našao se ludak da radi!“

– I normalno, zadruga je morala da propadne. Isti oni koji su je na silu formirali, sad su je i rasformirali. Ja sam, pored ostalog, u SRZ uneo dva konja, a natrag samo dobio jednog. Nekako sam kupio još jednog i počeo opet da radim od zvezde do zvezde. Ali ponovo nema mira, traže, navodno, zaostali porez još od pre osnivanja zadruge, a ja bio bacio priznanicu. Opet ti isti koji su mi jednom naplatili i kod kojih su i dalje bile knjige zaduženja i razduženja, koji su me terali u zadrugu i iz zadruge, sada traže da se ponovo plati.

– Odem da se žalim u Izvršno veće, u Zagreb, a oni pitaju kod koga su knjige – arhiva, a ja ne smem da kažem, napraviću još veći belaj. Posle mi zaplenili obadva konja te prodali za „dug“.

– Ali, opet kažem: oprosti im Bože jer nisu znali šta rade. Mada, kad god vidim ove puste kuće po selu, ne mogu a da se ne setim sa tugom, kada su ustaše 1942. zapalile pola sela, i moju kuću, i ovih mojih drugova partizana koji su nas posle oslobođenja ogolili i zbog kojih su mladi već tada počeli napuštati selo i njivu. Taj odlazak još traje, i dan-danas.

U Kapelni živi danas, ove 1989., 81-godišnji Branko Grozdanić, čovek koji je od svih meštana nesumnjivo najgore prošao u vreme prisilne kolektivizacije i svega ostalog što je išlo uz to „usrećenje“. Dovoljno je poznavati metode kojima se tadašnja „narodna“ vlast u Kapelni služila, kao i činjenicu da od oko 300 domova samo Branko i njih još 5-6 nije ušlo u SRZ, pa shvatiti što ga je sve moglo snaći. Od toga se Branko nikad nije oporavio. Sa tugom priča:

– Ovde, u Kapelni, za vreme okupacije, u samom početku, su prvo vladali Nemci, pa posle preuzeše vlast ustaše. Zbog terora odemo u partizane: ja, supruga Darinka i brat Milan. Ja sam otišao 14. aprila 1943., gore u „brda“ – na Papuk. Bio sam u Osamnaestoj brigadi, komandir mi bio Nikola Karavula iz Lisičine. Borio sam se sve do zadnjeg dana rata do 15. maja 1945. godine. Brat Milan je poginuo 1944. Supruga Darinka je uhvaćena i oterana u logor u Lajpcig, odakle je došla tek posle oslobođenja. Neki moji drugovi odavde iz sela i okoline, takođe bivši partizani, i još neki koji im se priključise posle završetka rata, zajašise vlast kao svog privatnog konja i počеше se ponašati kao okupatori. Ne skidajući opasače i pištolje udariše teror na sve sem na njih same. Dođoše one rekvizicije u žitu, kukuruzu, mesu, pa oni narezuju koliko kome hoće, a ne koliko ko može da preda. To im je bio početak pritiska da se u Kapelni osnuje seljačka radna zadruga. Većina ljudi neće da čuje za zadrugu, jer su jedva čekali da dođe sloboda pa da se siti, na miru, narade na svojoj zemlji. Počеше aktivisti prvo ubeđivati, pa pretiti a kad videše da opet ne ide, počеше otimati i ono malo što je ostajalo za ishranu ukućana. Na mene udariše odmah u početku. Ja kažem da nemam, a oni meni: „Snađi se, idi u Kabandu pa kupi!“ A kako da kupim kada su i tamo njima njihovi oduzeli sve?! Onda oni meni kažu da ako ne mogu da se snađem, neka uđem u seljačku radnu zadrugu. A to sve ovi naši iz sela: Pero Radošević, Vlado Branković, moj rođak Stevo Branković i još neki. Glavni nad njima, a nad nama – Bog za Kapelnu, bio je neki Stojan Kosić iz obližnjeg sela Bockovac.

– Taj Kosić se ponašao, sačuvaj bože! Bio je strašan i kad ga pogledaš, težak preko sto kila, a kamoli kad se nakostreši i izvadi pištolj. Ja se bunim i kažem: „Zar

sam se ja za ovo borio i brat mi poginuo“, a on meni: „Da si neki partizan, ti bi ušao u Partiju i u seljačku radnu zadrugu“.

– Jedno jutro čujem neku buku, ustanem i vidim naši aktivisti opkolili moj svinjac i hvataju svinje. Oteraše sve: vepra, krmaču, šest prasića i 13 ovaca. Žito su mi već ranije oterali, sve do poslednjeg zrna. Pokupiše sve ostalo. Da li verujete da su uzeli perušku od kokošijeg krila kako bi pobrisali i poslednju kašiku brašna iz sanduka; mast uzeše, takođe, sve do zadnje kašike. A znalo se tada, zasigurno, da sebi i svojim pajtašima nisu tako čistili, nego su ostavljali i više nego što treba, pa su oni, ti isti, preko drugih veza prodavali to na crnoj berzi. A daj Bože da nisu prodavali i nešto od onoga što su nama oteli! Niti si smeo da pitaš, niti da se buniš, niti kome da se žališ. Ko se žalio daljim vlastima od ove naše u Kapelni, još gore stvari je posle doživljavao.

– Oni iz „Nezavisne Države Hrvatske“ nisu nâs pravoslavce priznavali, nismo ni mi njih kao ustaše. Borili su se protiv nas, a mi protiv njih, dva puta su nam palili selo. Ipak, su nam ostavljali pomalo i za život, a ovi moji drugari, sa kojima sam se borio rame uz rame, okrenuše se protiv svih koji nisu hteli da im se pokore i oteše sve, da nemaš parče hleba da daš detetu. Ali ja nisam ni hteo, niti mogao da budem sa njima, prvo što su radili zlo, a drugo, mene je samo interesovao rad, politiku nikad nisam voleo, a ni pre rata kad su bile stranke nisam glasao, ni za jednu.

– Otimanje su pravdali na razne načine. Sećam se da su na zborovima govorili kako narod u Albaniji umire gladan i da im treba slati bratsku pomoć. Ali ja mislim da im je glavni cilj bio – seljačka radna zadruga. Mnogi popustiše, upisaše se u zadrugu, ja i dalje neću pa neka bude kako je pošlo. A pošlo je ne može biti gore.

– Počeše nas pozivati u mesni odbor na noćna saslušanja. Mene teraju da idem i druge pozivam i dovodim, ja neću. Prete da će me prebiti, pa šalju druge, iskupe stotinu ljudi pa celu noć jednog po jednog maltretiraju, ponekog i šutnu, ošamare. Mi ostali gledamo šta nas čeka tako sve do jutra. Ceo dan radiš na njivi, a noću, eto ih opet zovu, pa sve isto – upiši se u SRZ ili predaj i ono što nemaš. Znam da su tukli Nikolu Radoševića i Stojana Vojinovića, čini mi se onda kada su nas 14 dana i 14 noći uzastopce saslušavali.

– Po mene jednom dođoše ovi naši iz sela i taj Kosić. Vezaše me konjskim kajasima i poteraše kroz selo kao razbojnika.

– Uvedu me u kancelariju na „ubeđivanje“. Kosić stavio pištolj na sto, na ruku metnuo „bokser“, uneo mi se u lice i viče: „Ili u zadrugu, ili da predaš žito, meso i mast!“ Ja zaustim da kažem da niti imam da predam, niti hoću da uđem u zadrugu, kad me on udari onim „bokserom“ po sred levog uva. Ja padnem i onesvestim se.

– Kada sam se osvestio, osećam strašan bol, uho mi krvari. Tada još nisam znao da mi je pukla bubna opna, zbog čega i dan-danas ne čujem ništa na levo uvo. Oko mene mrak i nema nigde nikoga. Napipam neki visoki prozor i uz strašne muke i bolove nekako se ispentram i izađem u noć. Ne smem kući, nego se, onako izubijan, uputim u Donji Miholjac, petnaestak kilometara peške.

– Zakucam na vrata stana jednog lekara, pita me šta sam to uradio, zove me unutra. Kad mu ja rekoh on me počeo moliti da ne ulazim da ne sme da me primi, jer se boji, imao je, veli, loša iskustva posle sa vlastima. Onako krvav i ojađen, pod nenasnim bolovima, osvanem u Miholjcu pa ujutru pravo u Komitet da se žalim. Možda bi, čini mi se, tada imali bar sat-dva za mene razumevanja da ne upade Gavro Stojčević, rodom odavde, iz Kapelne, radio je on tada u Miholjcu, bio sve i svja tamo, i tako, ne uvaži se moja žalba. Kaže još Gavra: „I treba tako, jer naseda bandi, neće u seljačku radnu zadrugu, pa neće ni drugi, vide od njega...“

– Kratko vreme su me ostavili na miru. Ali, konačno, kad su videli da neću da popustim i uđem u zadrugu, donesu tajnu odluku da me likvidiraju. Taj zadatak je trebalo da izvrši Milan Stojčević-Miluša koji je tada bio sa njima, ali još nije bio uprljao ruke. Hteli su od jednog metka dva zeca; mene da ubiju i od Miluše da naprave zlikovca, kao što su oni. Miluša to nije mogao da uradi, poveri se Joji Pačariću i poruči mi da bežim. Dugo nisam smeo da se sam krećem izvan naselja a noću sam sve spavao u kamarama slame u polju, daleko od kuće.

– Prođe neko vreme pa mi, izgleda, skidoše kaznu, ali me počеше izvoditi pred sud. Više se ne sećam da li su me pet ili šest puta osuđivali i terali na prisilni rad. Najčešće sam na Papuku sekao i vatio drva. Bilo je tu dosta sličnih stradalnika iz cele Slavonije, osuđenih za iste „grehove“. Rintam tako gore na Papuku i prisećam se kada sam ovde bio partizan, a sada osuđenik – njihov ili svoj – ne znam kako da shvatim. Jednu od osuda proveo sam i u toj njihovoj seljačkoj radnoj zadrugi u Kapelni, bio sam čordaš i kravar. Nisam hteo u zadrugu ni kada su mi konfiskovali sve sem kuće i bašte. Otac Andrija nije mogao da izdrži, upisao se sa njegovim delom zemlje. Posle, kad je prošao taj teror, kupio sam jutro i fitalj od Tome Jokića za 32.000 dinara. Kasnije, kad su bile neke arondacije i kada su od bivše seljačke radne zadruge pravili poljoprivredno preduzeće, uzeše mi tu njivu i platiše 19.000. Sve su činili samo da nas upropaste.

Na kraju razgovora Branko je želeo da kaže još i ovo:

– Milušina ćerka, toga što je bio određen da me likvidira i koji mi je, ustvari, poklonio život, sada je moja snaja, udala se za mog sina. Eto, što ti je život.

Selo Kućanci u opštini Donji Miholjac je takođe imalo svoju seljačku radnu zadrugu, svoje „kulake“ i „aktiviste“. U zadrugu su „dobrovoljno“ ušli i Radivoje i Kata Mijatović. Radivoje nije više živ, a teta Kata (sada Stojanović) se posle 40 godina dobro seća kako se u zadrugi radilo:

– Odbornici, zaduženi za otkup i teranje u seljačku radnu zadrugu, bili su Steva Žukić-"Burgija", Dušan Stojanović-"Kučinar", Pera Božičanin-"Beba" i još neki drugi. Kad je Marjan Milić bio predsednik mesnog odbora, lično nam je metlom počistio zadnje zrno iz magaze. A ne bi se reklo da su baš najugledniji ljudi u selu bili u vlasti. Ne bih sad pominjala ime jednog od njih, zbog njegovih mlađih, ali taj na primer, nije smeo od svoje žene prstom da mrdne. Celo selo zna da ga je žena jurila po dvorištu i gađala tiganjom. I, eto, taj, nazovi muško, postao odbornik i istresao gaće na druge.

– Kad smo, končano, poklekli i ušli u SRZ, onda smo opet mi morali da radimo, a oni da nam komanduju. Na primer, neki Ostoja Tadić, poznati seoski neradnik, postade u zadrugi neki poslovođa – brigadir. Ne radi ništa, kao nešto nas raspoređuje, a jedan njegov radni dan vuče dva trudodana. Kad ima neki lakši posao, gde je lako prebaciti normu, rukovodioci zadruge proglase udarničke dane, pa pozovu samo svoje te isteraju i duple trudodane.

– A ja sam htela raditi, nisam fušerila, nisam znala drugačije, ali većina samo vrda, izgubila volju na rad i život. A kako i ne bi, brate rođeni, kad smo u zadrugi bili toliko propali, da sam ja celo leto radila za dva džaka kukuruza. Suncokreta beše tako slabo rodilo da smo, sećam se, po jednom trudodanu dobili po sto grama zejtina. Ja sam te jeseni imala zarađenih 70 trudodana i za to dobijem tri litra ulja i tri metra kukuruza u klipu. Moj muž Radivoje se bio toliko naljutio da je bacio i ulje i kukuruz – veli: „Kad je beda, nek je beda“.

– Posle se, stvarno, ni meni nije radilo. Ali pocrkali bismo od gladi da nije bilo zemlje od mog očuha Antuna koji se nekako spasao pa nije ušao u zadrugu, te smo nekako od te zemlje preživeli i mi i on.

OD USTAŠE DO ODBORNIKA

Selo Rakitovica, nadomak Donjeg Miholjca, imalo je tih dana u vreme otkupa i osnivanja seljačkih radnih zadruga oko 300 domova naseljenih Hrvatima – Šokcima. I u Rakitovici su uspeli da osnuju SRZ u koju je ušlo, što milom, što silom, pola sela. Nije lako bilo onima koji su ušli, a ni onima koji nisu hteli. Nije hteo u zadrugu ni Antun Sklizović koji je tada imao 30 godina. Priča:

– Kad je bilo to ubeđivanje da se osnuje zadruga, prvo su udarili velike obaveze u žitu, kukuruzu, mesu, masti... U nekim selima okolo već je bilo radnih zadruga, pa počеше iz Miholjca dolaziti da i nas ubeđuju. Uveče drže sastanke, na koje mora da ideš.

– Jedno veče, bilo je zimsko vreme, skupili celo selo pa udarili u ubeđivanje, pomalo i prete, obećavaju brda i doline. Ne smeš mnogo ni da se buniš, gledaš nekako da se i taj zbor završi, da ostaneš neupisan. Ali behu tu i neke žene – Mariška Šimunović i Franca Matijević. Žene kao žene, brze na jeziku, pa kažu: „Zašto da mi osnivamo zadrugu kad se i ove okolo raspadaju?“ Posle sve te „glasnije“ oteraju u Udbu, u Miholjac, i te dve takođe, i držali ih, boga mi, šest dana u zatvoru. Pritegnute, dale su izjavu kako nisu samo one govorile kako okolo zadruga propadaju, pa pomenu i mene. A nisam govorio, sada bih rekao, mada sam, istina, klimao glavom.

– Oteraju me jedno veče u Udbu i terete za izjavu. Ja ne mogu da priznam nešto što nije, a oni me pitaju zašto neću u zadrugu. Ja im kažem: „Kad uđu drugi, i ja ću“. Onda me oni nateraju da se izujem pa me stražar kundakom izgura napolje na sneg. Onaj što isleđuje kaže: „Budi malko tamo bos na snegu – na promišljanju“. Hladne noge, ali hladna i glava, pa ja neću u zadrugu pa na što ispadne. Vrate me opet na sneg, pa opet: „Zašto nećeš u zadrugu“, ja opet isti odgovor. Onda opet kundačenje, pa bos na sneg „na promišljanje“. Tako dva dana i dve noći. Posle, u selu, pitali Marišku što ono reče i za mene, a ona veli: „Morala sam, mislila sam da će nam biti lakše kad nas ima više u zatvoru.“

– Kad videše da ja neću u zadrugu, povećaše obaveze. Ja ne iznosim, računam ne mogu mi uzeti ono što mi je ostalo za ukućane, a oni upadoše jednom i pokupiše sve: svinje, žito, brašno, mast, grah – sve što su našli. Ali, sreća, ne pronađoše baš sve, jer smo nešto bili i sakrili. Napravili smo bili dupli tavan na svinjcu i tu držali vreću sa brašnom. A išli su od kamare do kamare slame i sve šipkama boli da nađu. Svinjskog tavana se nisu setili.

Antunova supruga Jela se takođe seća svega:

– Jednom ja uzela sito, sejem brašno, kad banuše odbornici u pretres, uhvatiše me, što se kaže, na licu mesta. Navalili da kažem otkuda mi brašno a ja samo dajem jedan te isti odgovor:

„Ovo je poslednje što je ostalo“. Udariše u detaljan pretres, ali opet ne nadoše tajni „bunker“ na svinjcu.

– Bili su rešili da me pošto-poto isprovociraju, da me strpaju u zatvor – nastavlja dalje priču Antun. – Kad su vršili pretres kod mog sestrića Steve Kovača i kad su mu na tavanu pronašli brašno, dođu po mene da idem ja da to brašno skidam odozgo. Hoće da me ponize i izazovu. Ja ni da čujem. Onda Imro Kolesarić izvadi pištolj, pa meni u usta cev. Igra u meni srce, skočim da ga zadavim, ali znam da on to i traži, pa otpim. Ali, verujte, da je moj sestrić Stevo skočio na njih, i ja bih – mislim da bi tada bilo pogibije. Moradoše, ipak, oni sami da skidaju brašno. Otac od tog Imre, Mijo Kolesarić, bio je glavni „kolovođa“ u selu po pitanju otkupa i zadruga. Bio je tu još Stjepan Lebinac, Ignjo Palamić i drugi.

Vinko Laslović, takođe iz Rakitovice, rođen 1922. godine u siromašnoj porodici. Bio je u životu sluga, ustaša, „robijaš“, odbornik – „aktivista“, član uprave seljačke radne zadruge... Kako se provukao kroz život:

– Kada sam završio osnovnu školu, to je bilo 1933., moji su me dali da budem sluga kod jednog bogatog Švabe u selu. Sa 11 godina ja sam čuvao i muzao krave za mesečnu plaću od 30 dinara. Za te pare mogao sam da kupim jedne pantalone. Za metar žita radio sam dva i po mjeseca, a dve i po godine za jedan bicikl. Naravno, o biciklu i novim pantalonama mogao sam samo da sanjam, tamo, na Švabinoj pustari gde sam spavao, hranio sebe i stoku 9 godina.

– U leto 1942. regrutovan sam u ustašku vojnu, ovde, u Donjem Miholjcu i upućen u Zagreb na tromesečnu obuku. Sredinom desetog meseca vrata nas na službu u Miholjac. Naredne godine me puste kući kao hranioca, otac mi nije bio živ. Ali, vrug mi nije dao mira, pa se krajem 1943., baš na naš katolički Božić, oženim. E, onda moja supruga Mara bude hranilac porodice, pa mene uzmu natrag u ustašku vojsku. I sve tako do kraja rata, 1945., do uoči Uskrasa, do Velike nedelje.

– Sam se prijavim novoj vlasti, jer su bili obećali da nam neće ništa. Bilo nas je oko 60-ak iz ove okoline, koje su nas već posle dva dana pohapsili i sproveli u Našice, u Oznu broj 3. Tamo su nam „ravnjali rebra kako treba“.

– Posle 27 dana mene izvedu pred sud i osude na 15 godina teškog prisilnog rada. Teretili su me za učešće u jednoj raciji u Radikovcima. Bio sam tada u konjičkom krstarećem vođu kod komandira Ivana Galoševića, čuvali smo selo od partizana da ne zapale vršalicu i žito. U toj raciji pokupimo pet seoskih mladića, koji nisu bežali i predamo ih u Osijek. Kasnije se pokazalo da su ostali u životu – pustili su ih posle dva dana. Inače, Radikovci su šokačko selo.

– Pošto je moj zet Marjan Jurkić, (muž moje sestre Kate,) bio partizanski politički komesar, to mi on predloži da se žalim na osudu jer, veli „drugi koji su dobrovoljno bili u ustašama, su manje osuđeni“. I stvarno, uspemo te mi skinu 10 godina – ostane pet. Trebalo je da bude strogi zatvor tu, u Miholjcu. Ali, već posle 15 dana partizanski podoficir – Imro Korov iz Radikovaca nekako sredi, uzme me iz zatvora i odvede njegovoj kući, na svoje imanje. Bilo je to nekako pred vršidbu. Tu, kod njegove kuće u Radikovcima, praktično sam bio na slobodi. Kod kuće su bile sve same žene: Imrova majka, sestra i dve snahe od rođene braće koji su bili u zatvoru – jedan kao ustaša, drugi kao domobran. Ja i njih četiri žene smo radili u polju, sređivali letinu. Bio sam kao član porodice. Ostanem sve do kraja 1945.

– Onda me oteraju u zatvor u Orlovnjak. Budem tamo samo 15 dana pa nâs mlade „demobilišu“ tj. preregrutuju – upute u njihovu vojsku (!) početkom 1946. godine. Pošto su mi priznali ustašku vojnu 14 meseci (to piše i u vojnoj knjižici, prim. D.B.), to sam doslužio još osam, u Devetom konjičkom puku u Smederevskoj Palanci. Bio sam odličan vojnik.

– Kad sam došao doma u Rakitovicu, kandiduju me za odbornika mesnog narodnog odbora. Na listi bilo nas dvanaest, biralo se šest. Dobijem najveći broj glasova. Predsednik je tada bio Nikola Kolesarić. Počeše one obaveze u žitu, stoci, masti... Mi odbornici i drugi aktivisti idemo po selu i skupljamo. Sećam se, naše selo izmirilo šest vagona žita, a oni iz Miholjca traže još tri. Mi opet narez, ali ljudi slabo iznose. Mi onda u pretres pa gde nađemo, sve pograbimo! Ja, Stjepan Lebinac, bio neki Ilija iz Gložđa, a glavni beše došao iz Moslavine, neki Rastija Mato. Naročito smo kupili kod onih koji su bili peta kategorija – više od 10 hektara zemlje. Jedan od njih beše i Jozo Falamić, koji nije izmirio kao obavezu jednu debelu svinju. Ali tuže ga da je zaklao, da ima i mesa i masti, te mi krenemo u akciju. Bio je tada sa nama i Albać Jozo.

– Bilo je to baš na Marinje – (Sveta Marija) a pred crkvom se iskupio silan svet, a mi tu, preko puta uputili se Falamića kući. Njihovi su svi bili otišli crkvi, ostala samo tetka Jozika, stara i šepava. Zateknemo je, kuva ručak. Pita je Rastija gde im je meso i mast, a Jozika kaže da nema. Onda on podigne poklopac na loncu a ono se kuva kupus sa mesom. Nemade tetka Jozika kud, odvede nas u klet kad tamo, a ono meso i kanta masti! Drekne Rastija: „Kad ima mesa, a gde su kobasice!?“ a jadna Jozika kaže: „Kod Zelenike Ivana“.

– Uputimo se kod Zelenike, nađemo kobasice. Taj Rastija je bio mnogo gadan čovek, terao nas tada da nosimo kobasice natrag do Falamića da bi ceo svet pred crkvom video da su bili skrili i da smo mi našli. Bilo je strašno, narod ispred crkve, gleda šta mi radimo, a žene kunu: „Dabogda vam deca oslepela!“

– Ja odbijem da nosim meso i kažem Rastiji da me narod birao u odbor da ga štitim a ne da ga globim. Već taj dan je došao udbaš iz Miholjca da me saslušava, malo je falilo da me tuče. Odmah me smene sa mesta odbornika, a na moje mesto dođe Ivan Kovač.

– Počeše da vrše sve veći pritisak da se u Rakitovici osnuje seljačka radna zadruga. Ljudi se opiru, a oni udri obavezu!

– Nemadoh ni ja kud, upišem se u seljačku radnu zadrugu. Pošto sam i u ustaškoj vojni i ovoj današnjoj vojsci bio u konjici, to me u zadruzi odrede da budem kočijaš. Tada se sve radilo sa konjima. Bio sam i u upravi zadruge. U zadruzi se jako slabo radilo, a dobro rasipalo i razvlačilo. Sećam se, kada se vrše žito, ovi naši rukovodici, pa i oni iz općine i sreza, samo vuku sebi – privatno. Posle nema, malo žita za trudodane. Sejemo šećernu repu, nema šećera, drugi se slade koji ne rade.

– Zadruga je postojala samo tri godine, ali dovoljno da propadnu i ona i zadrugari. Ja sam, naprimer, u zadrugu uneo dva ždrebeta, a natrag nisam dobio ništa od stoke. Ali, zato su mi uzeli 16.000 dinara jer je vraćena zemlja bila posejana i požubrena. Ja se borio da mi uračunaju ždrebad, ali ne vredi – pojeo vuk magarca. Ustvari, zadružni nerad pojeo moju ždrebad...

– Eto, takve sam ti bio sreće – od detinjstva do 1953.

NAREZALI ŠIPTARU MAST

U vreme uništavanja koza, prinudnog otkupa i formiranja seljačkih radnih zadruga, nova Jugoslavija na Kosovu i Metohiji nije pravila razlike, bila je protiv svih seljaka zajedno, bilo da nose keče, šajkaču ili crnogorsku kapu.

Vukadin i Jelica Ivanović roditelji tri sina i dve kćeri, deda i baba puno unučadi, danas žive u Ljigu, gde su se doselili 1963. godine iz metohijskog sela Labljane. A tu, u okolini Peći, doseljeni su iz Crne Gore, kao deca, još odmah iza Prvog svetskog rata. Za vreme ovog, Drugog svetskog rata, bežali su od Šiptara u Peć, pa odatle preko Čakora u Crnu Goru, pa opet natrag u Metohiju. Sve je zavisilo od zle sudbine i još gorih gospodara. Posle rata oboje su bili aktivisti: Vukadin razrezivao koliko će ko da preda državi žita, mesa, masti, vune, jaja...

U proleće 1946. godine Vukadin Ivanović je demobilisan. Kao školovanog čoveka i člana Partije postavio ga, po zadatku, za sekretara Mesnog narodnog odbora Zahać, kome je pripadalo još pet sela, među njima i Labljane. Dolazilo je vreme „planskog“ tj. prinudnog otkupa, od koga nisu bili pošteđeni ni Kosovo i Metohija. Kako je vršen prinudni otkup u Mesnom odboru Zahać, gde je predsednik bio Selim Dema, a sekretar Vukadin Ivanović, pamti Vukadin:

– Dobijemo plan iz Sreza koliko naših šest sela treba da isporuči državi žita, mesa, mleka, masti, vune... Onda mi rasporedimo to po selima – to i to selo toliko i toliko. Odbornici se, grešnici, upiru svim silama da teret prebace na drugo selo, ali ne vredi, na kraju svak dobije zaduženje pa krene u akciju. Taj i taj domaćin toliko i toliko. Sela mala, prinosi još manji, nema stoke, a narezi veliki. Narežu, na primer, da naš mesni odbor preda tri i po vagona kukuruza, a nama treba još toliko da se sve stanovništvo prehrani.

– Ali ne vredi se buniti, kažu mora se, narod u gradovima i fabrikama gladuje, vojska gladna, treba, vele, pomagati i našu „braću u Albaniji“ sa kojima ćemo jednog dana, govorili su tada, biti jedna država. Onda kad „Amerika i Engleska budu zemlja proleterska!“ Izvršimo pritisak na seljake i nekako na jedvite jade skupimo dva i po vagona, treba još jedan. Nema više od koga da uzmeš.

– Eto ih, njih troje, iz Oblasnog odbora iz Prištine. Glavni među njima moj drug iz škole, neki Simonović. Kaže mi drsko: „Nemoj da budeš oportunist! Daj seosku miliciju da idemo u pretres!“ Nemamo kud, krenemo od kuće do kuće. Gde nađemo kupimo sve do zrna, iako u kući ima i više od 20 gladnih duša. Uzimamo i od Šiptara i od Crnogoraca. Niko ne sme ni da pisne. Svratimo i kod Ahmeta Mona. U kući oko tridesetoro čeljadi, a mi pretresamo, tražimo žito. Oni milicionari traže okolo i po tavanu, a ja vidim u hodniku jedan sanduk pun suncokreta. Zavučem ruku pre nego što to uradi Simonović a dole kukuruz. Ahmet pobeleo kao duvar. „Nema ovde ništa“, kažem i izađemo. To mi Ahmet Mon nikada nije zaboravio.

Slušajući pripovedanje Vukadina i Jelice Ivanović o mukama metohijskih seljaka u vreme prinudnog otkupa, uništavanja koza i uterivanja u seljačke radne zadruge, stiče se utisak da je u to vreme, što se međunacionalnih odnosa tiče, bilo „pravde“ – podjednako su patili i Šiptari, i Crnogorci i Srbi. A patili su zbog nove vlasti koja je, takođe, bila šiptarska, crnogorska, srpska...

Potvrđuje to i Vukadinova priča:

– U vlastima i među odbornicima su bili podjednako i Šiptari i Crnogorci i Srbi. Tamo, na Kosovu i Metohiji, nije bilo nekih bogataša, nazovi „kulaka“ pa da se, recimo, obaveze udare samo na njih, već je gnjavljena i sirotinja ma koje da je bila nacionalnosti. Kupili smo svima sve. To je imalo za posledicu da ljudi u proleće nisu imali za seme. Onda seljaci odu da se žale u Prištinu da im je uzeto i seme, pa opet eto

ti Simonovića. Viče na mene, a on im, u stvari, uzeo. Ako se desilo da je neko i sakrio nešto malo žita, terali su ga u Udbu, maltretirali i kažnjavali.

U razgovor „upada“ Jelica:

– Bilo je u tim instrukcijama za otkup i takvih surovih gluposti da ti pamet stane. Na primer, donesu odluku da svaka kuća, bez izuzetka, mora da preda, između ostalog, i po tri kilograma masti. A kako Šiptar da preda mast, kad mu vera ne dozvoljava da drži svinje. Mi, Srbi i Crnogorci, ako nemamo onda nekako i kupimo pa se razdužimo, ali Šiptar ne sme mast da uzme u ruke pa da mu je daš džabe. Meni je komšija Suljo Bajram dao pare da kupim i za njega tri kilograma masti i da ga razdužim, što sam i uradila.

Da li zbog uspešnog ili neuspešnog otkupa, ali posle dve godine sekretarisanja u mesnom odboru Vukadina 1948. „unaprede“ za upravnika snabdevanja sreza Peć.

– Primali smo robu od države, često i ono što je oduzimano od seljaka – kaže Vukadin. – Tada je bilo važnije, čini mi se, da se od seljaka oduzme nego dati onom u gradu. Kuda ćeš većeg jada i nepravde kad se seljacima oduzimaju i žive kokoške i nose u Peć. Letnje vreme pa, što od vrućine, što od kuge, živina crkava. U magacin ubacujemo žive, a izbacujemo crknute. To leto je cela Peć smrdela od kokošaka bačenih u Bistricu i ostale gradske potoke i kanale.

– Imali smo „SRE-MAG“ – sreki magacin, delili smo zaposlenima mesečno sledovanje hrane i one čuvene „R“ karte. A za tekstil i obuću svaki radnik je dobijao i tačkice, koje su išle uz novac. Iako je selo proizvodilo hranu, ono je tada više gladovalo nego narod u gradu. Uzimalo se seljacima i davalo ovima u gradu, čak i neradnicima, takav je bio propis odozgo.

– Bilo je u toj mucu i bedi i smešnih situacija. Znam kada smo jednom delili na svaku „R“ kartu po jednu kokoš, pa došao kod mene neki Lakićević, geometar, i traži da mu dam više nego ostalima jer je njegova karta „jača“ – „R-1 b“. Da ga se otarasim, naredim da mu uhvate najvećeg petla. Ne prođe pola sata, eto ti ga, vrati se, jadikuje: crkao mu petao! „Tebi je lipsao, a ne meni“, odbijem ja „reklamaciju“.

– Nije bilo ništa lakše odbornicima nego ostalima. Odbornik je isto morao da preda obavezu i još pride da se zameri komšiji. Bilo je u toj mucu još smešnih situacija.

Na primer, prilikom razrezivanja koliko koja kuća da preda mleka, došlo je u selu Blagaj do prepirke između odbornika Alil Mustafe i Miloša Vučinića. I Alil i Miloš su bili podjednako „bogati“ – obojica su imali po jednu kravu, a po šestoro čeljadi u kući. Buni se Miloš da od one kravice nema dosta mleka ni za njegove ukućane a kamoli za državu, a grešni Alil hoće da mu kaže da je i on u istoj situaciji pa veli:

„Miloš šes' deca, ja šes' deca, ti krava, ja krava, ti muzi mene, muzi tebe, sve isto“.

– Smejali smo se i Veličku Marjanoviću koji je kao pisar u Zahaću delio tačkice. Tada nije vredelo ako imaš pare, a nemaš tačkice, jer ne možeš da kupiš robu. Zato mi nagovorimo njegovu ženu Daru da se obuče kao Šiptarka, zabradi lice i da ode u opštinu kod Velička, da se predstavi kao tamo neka Fatima i traži tačkice. Tako ona i uradi. Promeni glas i boga mi, uspe, dade joj Veličko. Sutradan Dara traži od Velička pare da ide u kupovinu, a on joj kaže: „Šta ti vrede pare kad nemaš tačkice?!“ Dara zavuče ruku u nedra, izvuče tačkice i veli: „Kako nemam, kada si mi ti juče dao“.

– Onda je bilo takvo vreme, živelo se od tačkica i parola. Na primer, u vreme uništavanja koza pišu se parole: „Smrt kozama, neprijateljima čoveka i prirode!“

I, stvarno, šta bi sa kozama?

– Koza je sirotinjska krava, ali bolje rečeno, sirotinjska majka. Bilo je ljudi koji su imali i po 50 koza. Ali dođe, posle oslobođenja od okupatora, i „oslobođenje“ od koza. Sve koze moraju da se unište da ne bi, kažu, one uništile sve šume i prirodu, a samim tim i čoveka. Postavljen je i rok. I tu je bio veliki seljački otpor, možda čak najžešći. Krili su ljudi koze po šumama, jarugama, pećinama, jamama čak i na tavanima. Pričalo se da neki seljaci znaju neke trave koje daju kazama da im otapavi jezik te ne mogu da mekeću, – ne odaju skrovište.

– Bilo je tu dosta nemilih scena. Kad je sreska komisija iz Peći banula u selo Romune kod Goluba Mladenovića, on je uzeo sekiru i tu pred njima odsekao jarcu glavu i bacio pred njih. Sreća da su se povukli, jer ko zna da li bi Golubova sekira završila samo na jarčevoj glavi.

A kako je bilo u Metohiji oko kolektivizacije, osnivanja seljačkih radnih zadruga, priča Vukadin:

– U mom selu Labljanu nije osnivana zadruga, ali u nekim okolnim selima jeste. Ljudi nisu hteli u seljačku radnu zadrugu milom ni oni najsiromašniji, a kamoli oni malo imućniji. Kad je bilo to ubeđivanje u selu Ljutoglave, ustaje Miko Gašić i kaže: „Onamo će ima sedam brigadira, a pet radnika, ja ne idem“! Onda mu aktivista kaže da to nije lepo od njega, da treba da bude veran novoj državi i Partiji, a na to će Miko: „Veran budi svakom, ali ne veruj nikom“! Kad je aktivista video da ga Miko argumentovano zavatlava, ne zna šta će, pa kaže: „Ti si, druže, očigledno pijan“ a Miko će njega i trećom „replikom“: „Ne pijem ja što mi se pije, nego da mi se zamuti da ne vidim šta se radi“.

– Ja sam 1949. bio sekretar Komisije za selo pri Sreskom komitetu Peć. Išao sam u obilazak seljačkih radnih zadruga. Odem, recimo, da obiđem kako radi zadruga u Klinčinama. Tamo, u zadružnoj štali, goveda se savila od gladi, oko štale puno sena, svako načeto, rastureno, a u čobanskoj sobi četiri-pet čobana sede, ništa ne rade. Ja ih pitam zašto su svako seno razvršili te kisne i truli, a goveda gladna i mršava, a oni ćute i sležu ramenima. Vidim da im se ne mili raditi, jer su u zadrugu naterani silom i velikim obavezama, a najviše lažnim obećanjima da će u kolektivu, maltene, samo od sebe sve da procveta. A kako dobro da radi zadruga kad za njenog predsednika postave čoveka koji prethodno nije imao pred kućom ni koze.

– Najveći pritisak za kolektivizaciju sela je bio prvih godina od izbijanja rezolucije Informbiroa. Valjda je trebalo dokazivati „drugu“ Staljinu kako nismo skrenuli u kapitalizam. I opet je seljak platio ceh. Ali nije to bio jedini naš „specijalitet“, imali smo još jedan kada su se zadruge rasturale. Naime, isti ljudi koji su seljake silom nagonili u seljačke radne zadruge, sada su došli i naređivali da se rasformira. To im je mnogo lakše i brže pošlo za rukom nego kada su stvarane, jer one su već u toku svog postojanja bile skoro raspadnute. Kada je rasturena ona u Klinčanima, kaže jedan zadrugar: „Kad smo bili privatnici, uneli smo u zadruge 40 zaprega – konjskih i volujskih, spremnih i za front, ako treba, a sada kada izlazimo, nema ni amova, ni konja, ni volova, ni kola. Šta ćemo izneti; – neko točak, neko tupac, neko rudu... sve je propalo i razvučeno“. U tom opštem rasulu, da ne kažem „politike prema selu“, u tom pretumbavanju, čas ovako čas onako, ljudi, a naročito mládi, su samo gledali kako da pobegnu u grad i nađu bilo kakav posao na „državnim jaslama“. I bilo im je bolje, ma šta da su radili u gradu, nego da su ostali u selu. Sada vidimo do čega nas je to dovelo.

– Sve se u to vreme, pedesetih godina, radilo po direktivi. Na primer, gore u vrhu su zamislili da mogu i treba da znaju svaka 3-4 dana koliko je koji dan poorano i zasejano toga i toga useva. Direktiva se spušta dole pa, recimo, u našem slučaju, oni iz Prištine to traže od sreza, srez od mesnih odbora. 'Ajd ti sad dvaput nedeljno sakupljaj

i sabiraj netačne podatke, vodi evidenciju i šalji izveštaje. Ja se jednom pobunim da je to nemoguće, kažem da su ti podaci, uglavnom, netačni i povrh svega da je to nepotrebno i nekorisno, a Predrag Ajtić, ondašnji organizacioni sekretar Oblasnog komiteta, viknu na mene: „Ništa me ne interesuje, ja hoću svaka tri dana izveštaj o setvi!“ Onda mi šaljemo lažne izveštaje, kako kome padne na pamet – i svi zadovoljni.

– Narod je, u celoj toj mucu, bedi i besmislici, terao i šegu kako sa vlastima, tako i sa samim sobom. Tada se svaki akt, proglas, naredba, akcija, pa i usputni pozdrav počinjao i završavao parolom – „Smrt fašizmu“. U vreme otkupa, uništavanja koza i akcije zaprašivanja protiv vašiju, seljaci su se među sobom u šali pozdravljali: „Smrt fašizmu, buvama, movama, vaškama, kozama i kulacima!“

– Sve ti je bila direktiva odozgo i sve je zavisilo od vremena – dodaje Vukadinova supruga Jelica. – Na primer, do rezolucije Informbiroa na svakom koraku se pevalo: „Oj, Staljine, ruski sine, ti si vođa omladine. Omladine celog sveta sem kolone što je peta.“ Pa onda, pevalo se i ono: „Mi imamo tri narodna sina, Enver Hodžu, Tita i Staljina.“

– A kad dođe ona druga rezolucija Informbiroa, udarismo u drugačiju pesmu: „Gledali smo iznad Foče kako Staljin s kučkom loče. Oj, Staljine, stara bako, ne vara se Tito lako.“ Mi Crnogorci smo još dodavali: „Ne vara se Tito borac niti Blažo Crnogorac!“

– I to ti je pevao sve isti narod, i ono pre, i ono posle. A šta ćemo pevati – odlučivalo se očigledno gore, šta smo mi dole znali tu višu politiku.

SMRT KOZAMA I KULACIMA

Vaso Stijović, 80-godišnjak, penzioner i još vrlo aktivan pčelar, živi danas u Ljigu. Doselio se pre 14 godina iz Dečana. A u Dečane se doselio, i prvi put selio, 1955. iz svog malenog sela Sutjeske, pored Andrijevice u Crnoj Gori.

Evo Vasove priče:

– Ja sam ti iz sirotinjskog kraja Crne Gore. Moje rodno selo Sutjeska je na 15 minuta hoda od Andrijevice. Nema više od 20 kuća, od toga su sada dve trećine puste i prazne. Pre rata, za vreme rata i posle rata bili smo, što drugo, do sirotinja. Svaki po 2-3 hektara posne zemlje šeste i sedme klase, uglavnom utrine. Oralo se ralom, retko ko da je imao plug. Kukuruz za ishranu smo, uglavnom, nabavljali na pijaci u Peći. Dok odemo i vratimo se preko Čakora, treba ti tri dana i tri noći, a sve to zbog dve vreće žita na samaru, na malom brdskom konjiću. Niko u mom selu nije imao zaprežna kola, ali konje smo morali držati i poneko goveče, kozu i ovcu. „Jači“ domaćini su držali i volove.

– Italijane kao okupatore preživeli smo tako i nekako. 1944. dođoše Nemci, proteraše partizane, zapališe selo. Za njima idu „Volnetari“ – naoružani Muslimani od Plava i Gusinja, i Šiptari sa Kosova i Metohije. Pljačkaju sve od reda.

– Nama su tada, 1944. zapalili sve, oterali oko 20 ovaca, petoro goveda i odneli sve iz kuće pre plamena. Kada smo se vratili iz šume, posle je brzo došlo i oslobođenje, nekako smo nabavili i kupili 5-6 ovaca i dve koze. Morali smo da se podizemo iz pepela, tako celo selo.

– Ne prođe dugo, te 1946. i 1947., pa stiže i naređenje da se unište sve koze. Sreski odbor određuje Mesnom odboru rok od kada u selu ne sme biti nijedne koze. Odbornici su i sami držali koze, ali nisu mogli da se odupru višoj sili. Ljudi su krili jadne životinje, ali šta vredi kad su članovi Partije išli u pretres i to noću. Gde se pronade, sutradan Mesni odbor izdaje rešenje „da u roku od tri dana koza mora biti likvidirana“. Ko posle toga roka nije izvršio naredbu i zaklao svoju hraniteljku, gledao je kako mu, na njegove oči, u njegovom dvorištu, to radi seoski kurir. Bio je to zločin prema seoskoj sirotinji i velika greška, ali, šta ćeš, sila Boga ne moli.

– Pošto uništismo koze, udariše u obavezan otkup kukuruza. A kojeg crnog kukuruza kada niko nije imao ni za sebe, retko ko da nije donosio iz Peći! Govorili su nam da je narod u Albaniji gladan, da mora da ih pomažemo, da smo sada sa njima saveznici. Išli su aktivisti i odbornici od kuće do kuće u pretres. Gde nađu i 15-20 kila brašna, uzmu bar 5-6 za državu – našu i albansku, valjda. A onda je u Crnoj Gori bilo veliko kilo brašna, jer koliko samo treba muke ići do Metohije da na samaru doneseš tovar žita. To je praktično bilo otimanja od usta. Tada smo prvi put čuli za reč „kulak“, kako su kod nas u Crnoj Gori nazivali one seljake koji su bili, kao bajagi imućni, imali su, recimo, konja i desetak ovaca...

– Pored uništavanja koza i oduzimanja ono malo jadnog žita i brašna, dođe i treća nevolja: teraju seljake na „dobrovoljne“ radne akcije. Omladinu u omladinske, a starije u frontovske brigade. Sad smem da kažem: Iz našeg sela niko ne bi otišao milom da nije morao silom. Ali kad već moraš da ideš, bolje da ti se piše da si išao milom nego silom. Mladići su išli na izgradnju pruga a stariji na seču šuma, gradnju centrala, obično po tri meseca. Samo su seljaci išli u te radne brigade, oni zaposleni u gradu nisu. A kad se provodila struja iz tih centrala gde su radili, onda su dobili gradovi, a neka sela nisu ni do danas.

– Četvrta seljačka nesreća tih godina je bila osnivanje seljačkih radnih zadruga. I to je išlo, bajagi, milom, a ustvari, silom. Ubeđivali su i obećavali pomoć od države i istovremeno govorili da je to jedina naša šansa da savladamo ekonomsku blokadu –

prvo zapadnu, posle istočnu. Pa ti je sad vazda bilo – i kad je silom, moraš reći da je milom.

– Kad se sve to strpalo na sirotinjsku seljačku grbaču – uništavanje koza, otkup, teranje na rad, kolektivizacija, dođe i peta nesreća – Informbiro. To je najviše pogodilo Crnu Goru, pa nije zaobišlo ni crnogorsko selo. Odmah posle prve rezolucije beše i tako i onako nekoliko meseci. Pričalo se da gore Staljin i Tito ne mogu da se slože. Oko čega, to seljaci nisu mogli razumeti tu višu politiku. Izjašnjavali smo se ko je za Staljina, a ko za naš Centralni komitet. Ljudi su u crnogorskim selima bili polupismeni, mnogi su mislili da je to neka kušnja pa su govorili, ako si protiv Staljina onda si i protiv našeg CeKa, a ako si za njega, onda si automatski i za Tita, jer do tada njih dvojicu nisi smeo da razdvajaš.

– Ali posle 4-5 meseci dođe vrag – sve koji su se izjašnjavali za Staljina oteraše u zatvor. Uhapse, recimo, čoveka zaslužnog iz rata. Ako ti javno žališ što bi s njim, a oni i tebe oteraju. Iz ono malo jada, iz onih dvadesetak kuća iz Sutjeske, Boga mi, zaglavi Goli otok njih 5-6. Neki ljudi su tada stvarali karijeru na tuđoj nesreći, prokazivali su druge kao neprijatelje, poturali drugom nogu da se spotakne, a oni da se uzdignu. Mnogi seljaci u Crnoj Gori, onako polupismeni, otišli su na Goli otok, a da nisu ni shvatili zašto. Tada su se mnogi ljudi zamrzli među sobom da se to oseća i danas. A kako i ne bi, kad Goli otok nije bio zatvor i robijašnica nego zverinjak!

– U seljačkoj radnoj zadruzi je bilo Bogu plakati. Još veća beda i nemaština nego kada smo bili privatnici. Svako je više mislio o ono malo okućnice, što mu je ostavljeno, nego o radu u zadruzi. Ja sam se oduvek bavio pčelama pa, kada smo ušli u zadrugu, moradoh da unesem i svih mojih 14 košnica. I sad umesto da ja gledam pčele, koji sam sa dugogodišnjim iskustvom, rukovodioci zadruge odrede jednog iz drugog sela koji u životu nije ni video kako izgleda košnica. Za brigadire su nam postavljali ljude koji nikada nisu imali ništa. Onda se to smatralo politički podobnim – ako nemaš nigde ništa. I tek tu, u seljačkoj zadruzi, propadosmo dibiduz. Upropastili smo ono malo poljoprivrednog alata, propade i stoka, naravno, i moje košnice.

– Kada smo se rasformirali, natrag sam dobio samo dve košnice. Tako je prošao i moj kolega, pčelar Nikola Maslovarić. Moj brat Pavić uneo je bio nešto stoke, a kad je izlazio nije dobio ništa. Dok se bilo u zadruzi, uzgred se razvlačilo i propadalo. Na kraju što rekao narod: ni čara, ni magarca!

– Ali dok su drugovi uvideli da su SRZ glupost i zabluda, upropastiše selo skroz. Ovu propast najmanje su osetili oni koji su tome najviše doprineli. Posle su se bacili na neke druge eksperimente.

– Da bih pobegao od nemaštine, prodam ono malo što sam imao u Crnoj Gori i 1955. se uputim u Metohiju, u Dečane. (Da dodam još da smo ja i moja tadašnja supruga Vuka od 1938. do 1948. izrodili šestoro dece). U Dečanima kupim 14 ari zemlje, napravim kuću i zaposlim se na ekonomiji kao pčelar. Bilo je dobro dok ne smeniše Rankovića, nije bilo nekih incidenata između Crnogoraca i Albanaca. Ali kad ode Ranković, počеше smenjivanja stručnjaka i kadrova Srba i Crnogoraca, a dovedoše Albance, iako nisu bili stručni. Tako je bilo i u Poljoprivrednom kombinatu „Rastavica – Ereč“, gde sam radio. Kad rešiše da najure Srbe i Crnogorce, izmisliše eksproprijaciju – oduzimanje zemlje, ali samo od njih, a ne i od Albanaca, i to po bagatelnim cenama.

– Seljaku je suđeno da sve nedaće, bilo koje vrste, uvek njega prvo zakače, često samo njega. Ja više nisam mogao da izdržim, osećao sam šta se sprema, prodao sam sve to u Dečanima i doselio se ovde, u Ljig. Imao bi još mnogo da pričam i u detalje i sa imenima i prezimenima, ali ne smem, tamo su mi još ostala deca - zaposlena.

Slušajući i čitajući ove tužne priče, čovek mora da se zapita; da li je onda, recimo u Crnoj Gori bilo poštenog i pametnog čoveka, po rangu iznad ovih jadnih ljudi, da jasno i glasno kaže da je to što se radi čista propast sela i seljaka? Imalo je takvih ljudi, na sreću, ali u to vreme i na sopstvenu nesreću.

Ljubo Mikić, Crnogorac, nosilac partizanske spomenice '41., rodom iz malog krševitog sela Sirovac kod Šavnika, kaže:

– Kao pukovnik JNA u Skoplju dođem u leto 1949. na odsustvo da obiđem svoje u Sirovcu. Oni su već tada bili svi silom naterani u Seljačku radnu zadrugu. Pošto je to stočarski kraj, to im je i zadruga bila stočarskog smera, svu stoku iz nekoliko sela su im koncentrisali na jednom mestu, na planini. Mnogo stoke beše uginulo od nebrige i gladi. Svakodnevno su iz svake kuće išli po 4-5 kilometara za činiju mleka. Skolili me ljudi, žale se, vele: zar smo se za ovo borili?

– Kad sam se vratio u Skoplje, požalim se kolegama oficirima. Već posle dva-tri dana zove me zamenik komesara Pete armije, pukovnik Franjo Kneble, na „razgovor“. Pita zašto sam protiv SRZ. Ja kažem da u načelu nisam protiv kolektiva, ali nisam za ovakav oblik zadruga, gde se očigledno ide u propast. Malo, po malo, ja na „razgovor“ od generala do generala, pa dođoh i do KOS-a. Proglasiše me informbirovцем i osudiše na Goli otok. Osudili me da sam za Staljina, a ja bio protiv staljinističkog odnosa prema selu i seljaku.

DIKTATOR IZ KOVILJA

Sakupljajući tužna svedočanstva seljaka stradalnika iz vremena prinudnog otkupa i još prinudnijeg uterivanja u seljačke radne zadruge, preporučio se i meštani sela Kovilja, nedaleko od Novog Sada, u bivšem srezu Žabalj.

Braća Repići – 80-godišnji Laza i 73-godišnji Sava su u to zlo vreme bili u zajednici sa pokojnim roditeljima, ocem Tošom i majkom Katicom. Oba starca, Laza i Sava, sećaju se svega i zajednički, naizmenično, pričaju svoje muke.

– Naša kuća je posle „onog“ rata – seća se Laza – bila jedna od siromašnijih u Kovilju. Otac Toša je nekako kupio dva konja i kordu, kola što se njima prevlači zemlja ili pesak, samo se otkače pa se sama istovaruju, „kipuju“. Njima je radio na nasipu, koji se gradio pored Dunava. Kad je zaradio nešto novca, kupio je još jedan par konja i još jednu „kordu“ i tako sve dok nije imao 6-7 zaprega i svoje radnike. Posle je kupovao zemlju, pravio kuće, jednu za drugom. Radili smo i nas dvojica, Sava i ja. Pamtim kad nismo imali ništa i kad smo se posle obogatili. Imali smo i prvi privatni autobus, još 1925., koji je saobraćao između Kovilja i Novog Sada. Kasnije smo otvorili mesaru i dve kafane.

– Kad je došao ovaj rat, i mi se našli pod okupacijom Mađara, uzeli su nam pola zemlje – preko 20 jutara i razdelili mađarskoj sirotinji koje je ovde bilo – priča Sava. Zatvorili su nam i jednu kafanu. Otac Toša je bio prvi talac u Kovilju – bio je osuđen od mađarskih vlasti da mora svaki dan tačno u 10 sati, ni minut pre ni minut posle, da se javlja policiji u selu. Bili smo obavezni da predajemo i nešto žita i kukuruza okupatorima, ali je dovoljno ostajalo i za nas, i za stoku. Srećom, ovde je za vreme rata bilo mirno, a i otac se nikada nije bavio politikom, pa iz rata izađosmo čitavih glava.

– Prvih dana posle oslobođenja imali smo sedam ili osam konja, od toga dva para radnih, blizu dvadesetoro goveda, 50-60 svinja, pune ambare žita, kotobanje kukuruza i svega što ima dobar radnik – domaćin.

– Ali, čim dođoše partizani, uspostavi se i nova vlast u Kovilju – nastavlja priču Laza. – Glavni su bili Panta Kikoš, Đoka Basara, Vasa Tanasin, Rada Vukov... Ne prođe dugo vremena, zavedoše teror u selu kakav ni okupator ranije nije sprovodio. Sve malo bogatije domaćine proglasiše za „kulake“ i protivnike današnjice jer, vele, „neće da se bave politikom, samo rade i bogate se“.

– Do 1947. beše i crno i belo, ali posle, u sledećih pet godina, beše sve crnje i crnje. Panta Kikoš se ponašao kao pravi diktator. Da li je dan, noć, kiša, vetar ili sneg, nema veze eto ga, naređuje, moraš da ga voziš nekud fijakerom, najčešće u srez, u Žabalj.

– Počeše veliki narezi žita, kukuruza, mesa... U početku je nešto i ostajalo i nama, ali ubrzo počeo da uzimaju sve više i više, pa nema ni za nas niti za njih koliko traže. Ovršemo 150 metara žita, oni popišu sve i do zadnjeg zrna, moramo da predamo u državni magacin. Treba nešto i jesti, a oni traže još, iako znaju dobro da više nema. Sećam se, kupili smo od Slavka Jovanovog 15 metara pšenice, platili smo po tri hiljade, a nama je država za to platila deset puta manje – po trista dinara. Slavko je tada za te pare kupio dva konja, amove i nova kola, i ostalo mu više od pola para.

– Taj Slavko Jovanov je bio nešto tanji domaćin, ali je bio njihov čovek, nisu mu uzimali – kaže Sava Repić. – Tada nije bilo važno da se uzme gde ima viška, nego samo od dobrih domaćina, pa imalo, nemalo. Dok su nas siromašili upropašćavali, pojedinci su se obogatili. Takvi su bili Milan Paunić, Sava Subić, Vasa Varenika, Đoka Brestovački, Rada Subić, Miša Paunić... Na primer, Kikoševa sestra Vuka je bila udata za Savu Subića. Iako mu je zet bio imućan, Kikoš ga je sačuvao od obaveza, pa

su se Sava i ostali slični njemu tada obogatili prodajući nama žito i kukuruz na crnoj berzi. Taj Sava Subić je bio i sreski odbornik pa tamo, u srezu, nadao dreku i na to malo što je bio obavezan da preda, pa mu ovi i to smaknu. A imao je dosta i žita, i kukuruza, marve, ovaca... Nisi tada smeo ni da kupiš više nego što njima treba da predaš jer, eto ih noću u pretres, pa ako nađu, odnesu i još te optuže da si saboter i neprijatelj. Jednom su nam narezali da predamo desetoro goveda, više nismo ni imali, sve smo predali.

– Glavne muke su nastale kada se počelo govoriti o osnivanju seljačkih radnih zadruga – dopunjuje Laza sećanje svog brata. – Neradnici se upisaše prvi, poče još veći pritisak, dolaze i oni iz sreza: Mile Krstić – bio je valjda predsednik Sreskog odbora, pa Steva Popović i Steva Štrbac iz Udbe. Počeše noćni pretresi – gotovo svaku noć eto ih na kapiju. Taman pogasimo svetla i poležemo, eto aktivista i milicije, lupaju. Oca Tošu su bezmalo svako večer, bolje rečeno svaku noć, odvodili ovde u opštinu na saslušanje. Kikoš je imao običaj da kaže: „Bog, Tito, pa ja! Daj ruku – upiši se u zadrugu i nema više obaveze! Ako nećeš, ima da te oteram na robiju četiri godine i da ti konfiskujem sve – i ono najmilije!“

– Imali su tada i seosku miliciju koja je noću odvodila ljude da bi ih oni tamo – odbornici i aktivisti, kinjili i mučili – nastavlja Laza Repić. – Oca Tošu nisu tukli, ali neke druge ljude jesu. Najviše su tukli Miku Paunića, koji je tada imao blizu 70 godina. Čupali su mu brkove, gazili nogama, a kad Mika ni tada nije mogao da obeća da će izneti žito koje nema a nije hteo da „pruži ruku“ i upiše se u zadrugu, Kikoš mu je polupao mošnice. Tako izubijanog izbacio ga je napolje.

– Jadni Mika se nekako dovukao do kuće i ispričao šta su mu tamo u Mesnom odboru radili. Mikin sin, Sava, nije to mogao da otrpi pa je sutradan, u sred dana, nasrnuo nožem na Pantu Kikoša. Ovaj nije imao vremena da izvadi pištolj već je uleteo u kapiju Reke Urbana i preko bašte udario u njive, a Sava za njim. Pucao je Kikoš iz pištolja na Savu, promašio je, ali je to bilo dovoljno da se spase noža.

– Posle su odmah Savu Mikinog oterali u zatvor i dve godine na robiju, a Kikoš je sa svojim drugarima udario još veći teror na nas „kulake“. U selu je zavladao strah. Ljudi su jednostavno bežali sa ulice kad naiđe neko od tih aktivista, jer se nikad nije znalo da li će mu pasti na pamet da te otera u opštinu na maltretiranje i ponižavanje.

Sava potvrđuje:

– Nije im bilo dosta što su oca Tošu maltretirali, nego su počeli i nas dvojicu – Lazu i mene. Jedne noći dođoše tri milicionera i odvedoše mene u opštinu. Uguraše me u kancelariju a tamo za stolom leži ili spava Mile Krstić iz Šajkaša, bio je tada neki budža u srezu. Digao glavu i pita: „Ko si ti?“ Ja kažem čiji sam, a on veli: „Čekaj malo, da vidimo!“ i opet klone glavom na sto, pijan valjda. Ja stojim i čekam, on spava, tako do neko doba noći. Otvorim vrata i odem kući, i nikom ništa, valjda tu noć nisu bili raspoloženi i odmorni da nekog maltretiraju.

– Drugu jednu noć su me pokupili, takođe iz kreveta, metnuli na jedna zaprežna kola i poterali u susedno selo Šajkaš. Vodio me udbaš iz Žablja Steva Štrbac. Trebalo je u Šajkašu da uzmu još nekog, ali tamošnje vlasti nisu bile nikog privede pa Štrbac tuc tamo, tuc ovamo reši da i mene pusti, nije mu se, valjda, isplatilo da tera mene samog u Udbu, u Žabalj. Kaže mi: „Idi u Kovilj, pravo u Mesni odbor i tamo njima obećaj da ćete da ispunite obavezu!“ Ja mu velim da ne smem da obećam kad znam da nemamo, a on će: „Ko te za to pita! Važno je da se noćas spaseš i izvučeš, a sutra gledaj šta ćeš!“ – Ja se vratim sam po noći, strahujem uz put da me ne sačekaju u zasedi i ubiju, plašim se svog koraka.

– Dođem u Mesni odbor, u tu našu seosku opštinu i kažem sve kako je bilo. Kikoš i ostali njegovi viku i na mene i na Štrpca kako je smeo da me pusti, da me ne

uhapsi. Ko zna, možda je to sve bio neki njihov dogovor da me straše, kao i ove moje u kući što su ostali. Tu se nekako izvučem da me ne zatvore. Imali su dva zatvora – jedan ovde, kod opštine – a drugi u Donjem Kovilju. Obadva su bila, u stvari, podrumi. Retko da neku noć obadva nisu bila puna. Jedne puštaju, druge dovode, biju, prete, obećavaju da će da otpišu obavezu samo da se „dobrovoljno“ upišem u seljačku radnu zadrugu.

– Ceo taj pritisak je bio samo da se uđe u zadrugu – milom ili silom. A ljudi, pravi domaćini nisu hteli tamo da budu sluge onih neradnika koji su bili brigadiri. Čika Toša Milić je, recimo, morao ući, ali je posle par dana pao u krevet i ubrzo umro. Svi smo znali da je čovek crkao od muke. Počeli su svaku noć da nas naizmenično teraju u Mesni odbor, u zatvor. Oca Tošu najčešće, a i nas dvojicu, Savu i mene. Više nismo imali ni para, ni nekog kapitala da bismo mogli kupovati i ispunjavati obavezu. Ne smeš danju na ulicu, a noću drhčeš samo čekaš kad će da zalupaju na kapiju, da li pred ponoć, ili pred zoru. Svi su u selu znali; kad u seljačku radnu zadrugu uđe naš otac Toša Repić, onda će morati i ostali. Najgore je bilo što su to znali i oni – aktivisti.

– Tada je nekako bila i ona čuvena letnja „svinjska racija“ u celoj državi, u isti dan. Kovilj ima veliki rit pa smo mi, kao i još dosta domaćina, dole držali nešto svinja, za koje smo smatrali da ne znaju ovi iz Odbora. Ali tada udariše i u rit, sve pokupiše do zadnjeg praseta. U tom jednom letnjem danu oteli su bili više od hiljadu svinja i sve ih zatvorili u dvorište mlina. Onako sabijene, na velikoj vrućini jele su jedna drugu i dosta je i pocrkalo. Nešto su i oni aktivisti pojeli preko noći, proslavljali uspeh akcije. Kud su oterali svinje, niko sigurno nije saznao, ali se pričalo da je mnogo još pocrkalo i pobacano u Dunav. Njihovim pulenima nisu dirali svinje, a nama „kulacima“ su oterali sve, čak i suprasne krmače. Strahinja Katanski nije imao više od jedne svinje pa je molio Kikoša da mu bar to ostavi, a ovaj će njemu: „Šta će tebi svinja, to treba Aliji Sirotanoviću, čuvenom udarniku!“ Na to mu je Strahinja uzvratio: „Ako ćemo pravo, ne treba ni Aliji, jer je musliman!“

– Nisu samo otimali za državu, nego se u tu pljačku uključila i naša seljačka radna zadruga „Ilija Nešin“ u Kovilju – nastavlja Sava. – Mi smo imali detelinu na dva i po jutra i čim smo je osušili i sadenuli, zadrugari su došli u po bela dana i sve oterali da hrane svoju stoku. Nismo smeli da pisnemo.

– Ali ni tako nije potrajalo dugo. Dođe onaj Informbiro, pa zavlada još veći strah i gori teror. Sad su se aktivisti još više ispizmili na nas imućnije seljake i ganjali nas sve više da bi se dokazali. Dođoše opet jednu noć. Na svaki ćošak kuće po jedan naoružani milicionar, kao da je unutra razbojnik a ne miran i umoran domaćin. Digoše oca Tošu i oteraše u opštinu, u seoski zatvor. Očevo hapšenje su tako isplanirali da zaplaše celo selo.

– Sutradan su odredili Miku Temerinskog da sa konjskom zapregom – kočijama dođe pred Mesni odbor. Tatu su stavili na kola a četiri milicionara su biciklima opkolili kola sa četiri strane – napred, pozadi i sa strane kao da vode najvećeg hajduka. Tako su „paradno“ krenuli kroz selo, put sreza u Žabalj. To je bilo tužno i strašno. Niko ništa ne sme da kaže, niti da priđe, a svi znaju da čovek džabe ide u aps. Ljudi beže sa sokaka, zatvaraju kapije, tako da su prošli praznim ulicama.

Laza prekide brata i produži:

– Sutradan odem u Žabalj, u Sreski odbor kod Mila Krstića i kažem: „Pustite mi oca iz zatvora, ući ćemo u zadrugu!“ Gleda me Mile, pa će cinično: „Kasno je, već je pola dvanaest. Nego, idi u Kovilj i kaži svima da će ovako proći ako se ne upišu u zadrugu!“ Ja se malo osmelim pa velim njemu da u Kovilju ima članova Partije koji se nisu još upisali, a Mile će na to: „Oni su sirotinja, oni nama i ne trebaju za zadrugu,

za njih ćemo mi da otvorimo rudnike i fabrike, a vi jaki seljaci ima da budete valjak seoskog socijalizma!“

– Vratim se u selo, ljudi me krišom pitaju šta je bilo, ja pričam. Nekoliko domaćina se odmah upisalo iz straha da se i njima ne desi kao našem ocu Toši. Tada su odmah ušli u zadrugu Nikola Matić, Toša Milić, Sava Marinković... Kikoš im je javno govorio: „Da niste ušli u zadrugu, prošli biste kao Toša Repić.“ On je bio bela vrana, poslužio je drugima za strah. Pričalo se tada da se hvalio po srezu kako je uspela njegova zamisao – kad ode u zatvor Toša, drugi će „pružiti ruku dobrovoljno“ – za zadrugu.

– Suđenje ocu je bilo zakazano drugi dan posle hapšenja. Odemo nas dvojica, Sava i ja, kod advokata u Žabalj, a on prvo pita kada je otac uhapšen. Čim kažem „Pre dva dana“, on samo odmahne rukom i kaže: „Tu nema spasa“. Jedan od njih nam je otvoreno rekao da ne bi smeo da se na sudu pojavi kao branilac, u takvom slučaju, jer bi, svakako, i on odmah zaglavio u zatvor što brani „narodne neprijatelje“. Bio je to u neku ruku brzi ili preki sud. Ne dobiješ ni optužnicu, niti možeš da spremiš neku odbranu.

– Na suđenju dva milicionara, tužilac, Mile Krstić kao predsednik Sreskog odbora, sudija Sava Isakov i porotnici. Došao je i glavni svedok iz Kovilja – Milenko Ludoški, koji je radio oko administracije otkupa. Prisustvujemo i nas dvojica, Tošini sinovi. Optužuju oca da nije na vreme isporučio toliko i toliko žita i da je kravu za meso predao sa zakašnjenjem. Otac kaže da je sve obaveze ispunio, navodi da žita nije imao dovoljno, da je dokupljivao, a sudija se obraća svedoku. Ustaje Milenko i kaže: „Toša Repić je sve obaveze ispunio na vreme, u roku.“ Laza htede nešto da kaže, a sudija Isakov, ljut kao žeravica, kazni ga na licu mesta sa dve hiljade i istera ga u hodnik. Onda se okrene tužiocu i Krstiću i kaže: „Kako ovaj svedok svedoči, ja ovog čoveka moram odmah da pustim iz zatvora!“

– Onda ova dvojica traže od sudije da otac ostane u zatvoru do sutra, dok ne donesu nove dokaze. Oca vrata u zatvor, nas dvojica odemo kući u selo pa sutradan ponovo na suđenje. Opet svedok Milenko Ludoški. Na pitanje sudije Isakova da li je Toša Repić ispunio obavezu o roku, Ludoški sada odgovara da jeste ispunio, ali sa zakašnjenjem, kako žita tako i kravu. Reda radi, pita ga sudija, kako to sad tako govori, a juče drugačije. Ludoški kaže: „Noćas sam detaljno pregledavao spiskove i ustanovio da sam juče pogrešio“. Tužilac se pojavi sada sa dopunom optužnice, navodno da je otac vređao Tita i Rankovića. U čemu je ta uvreda? Opet svedoči isti svedok – Milenko Ludoški: „Ovaj Toša Repić je pred svojim bratom Lazarom Repićem govorio kako su drug Tito i drug Ranković ludaci zato što osnivaju seljačke radne zadruge.“ Pita ga Isakov kako on svedok to zna, a Ludoški odgovara: „Tošin brat Lazar je meni tast pa mi je on pričao to u poverenju.“ Zašto nisu Lazara zvali da svedoči, to na sudu niko nije smeo da pita, a znalo se da je sve namešteno.

– Kasnije smo doznali da su Mile Krstić i sudija Sava Isakov zvali telefonom ove u Mesnom odboru u Kovilju, Kikoša i ostale i rekli im da srede Ludoškog. Tako je i bilo. Tu noć, između dva suđenja, Milenko Ludoški je proveo u zatvoru, u istom onom podrumu u kome su bili otac i ostali „kulaci“. Šta su mu tu noć radili, nije se saznalo, ali se po sutrašnjem svedočenju moglo pretpostaviti, jer je morao da svedoči onako kako mu je naređeno. Suđenje je trajalo veoma kratko. U ime naroda sudija je doneo presudu da je naš otac Toša Repić neprijatelj i saboter i da se osuđuje za tri krivična dela: za vređanje Tita i Rankovića godinu dana robije, za neizvršenje obaveze u žitu na vreme – dve godine i zbog nepredate krave u roku još godinu dana. Ukupno – na četiri godine i konfiskaciju imovine.

– Pitaju oca Tošu da li je zadovoljan presudom a on kaže: „Ne mogu biti zadovoljan, jer znam da sam nevin, da nisam kriv. Ako je sve ovo tačno zašto sam optužen i osuđen, ja za sebe tražim smrtnu kaznu“. Bilo je to u proleće 1949. godine.

– E, sad se priprema popis sve naše pokretne i nepokretne imovine za konfiskaciju – nastavlja Laza Repić. – Mi našli poznatog novosadskog advokata Žižu, napravio nam žalbu Okružnom sudu. Treba zemlju sejati, a pitanje je da li će usev biti naš ili njihov. Dobijemo rešenje u kome stoji da ćemo, ako ne posejemo biti kažnjeni, a ako zemlja pripadne njima, da će nam sve platiti – seme i rad. Kasnije su uzeli zemlju, a za našu muku – oranje, drljanje, sejanje, seme, kopanje – nisu nam platili ni dinara, a sav rod su, u jesen, oni obrali – zadrugari iz seljačke radne zadruge. Oca su oterali u Požarevac na izdržavanje kazne. Izdržao je gotovo dve i po godine, došao je kući jula 1951.

– Brzo su nam sve pokupili. Dođoše ovi iz seljačke radne zadruge pa uz prisustvo milicije oterali sve; dvoja kola, čeže, plugove, drljače, brane, sejalice i sav ostali inventar, sitni i krupni. Sećam se, baš, da je fijaker oterao Neca Pavlov pravo u zadrugu. Odveli su i preostala dva konja, stoku nisu, jer su je ranije oduzeli. A i šta će nam konji kad su nam svu zemlju uzeli, kao i seno, i kukuruz, čime bismo ih hranili! Živeli smo kasnije od četiri jutra miraza naše majke Katice.

Ovom tužnom svedočenju pridružuje se i Savina supruga Živka:

– Popisivali su nam kućne stvari za konfiskaciju, u dve naše kuće punih osam dana, dva popisivača i dva milicionara kao da smemo da se suprostavljamo. Sećam se kako su se deca ujutru plašila kad oni dolaze, plaču i kažu da bežimo. I mi smo bili u strahu, ali pred decom to nismo smeli da pokažemo. Popisivali su sve odreda, polako, da nas što više muče: nameštaj, posteljinu, odeću, obuću, posuđe, tepihe, čilime, firange, krpice, jastuke, metle, stolove, klupe, stolice, sve do krpa za pranje sudova. Sećam se, ja i jetrva Ruža potopile veš za pranje u korito, a oni onako mokar vade, jedan po jedan, i broje. Popisali su i sve porodične fotografije, čak i ikonu naše slave, Svetog Đorđa. Mi pitamo, „zar i slavu da uzmete“, a oni kažu da je tako naredio Panta Kikoš. Spisak je vodio Nikola Ilin. Svako veče kad završe, čitaju šta su popisali i traže da mi potpišemo. Kasnije umalo zbog toga da nagrabusimo, jer Nikola je nama čitao jedno, a upisivao drugo.

– Da bi od nas napravili što veće narodne neprijatelje, hteli su da ispadne da smo špekulanti i šverceri, pa su u spiskove unosili nekih stvari mnogo više nego što je normalnom domaćinstvu bilo potrebno. Na primer, napisali su da imamo 82 čakšire, 50 pari cipela, 40 jorgana... Normalno da nismo imali ni blizu toga, niti nam je trebalo, ali tako je hteo Kikoš. Šta bolje od njega da se nadaš kad i svetog Đorđa hoće da nam uzme.

– Kasnije, Nikolu je, valjda, grizla savest zbog toga, pa je sve izbegavao da se vidimo. Kad se sretne sa nekim od nas, sagne glavu. A i mi njih, da kažem pravo, nismo mogli rado gledati. Pokojni svekar kad sedi pred kućom a naiđe neko od njih, on uđe unutra, da ih ne vidi.

Živka Repić je želela da ovim tužnim pričama doda, u nekoliko reči, nešto i o svom bratu koji je takođe imao nesreću da u zlo vreme bude dobar domaćin:

– Mog brata Miloša Čićovca su isto tako upropastili. Nije vredelo ni što se u bolnici u Novom Sadu našao radi operacije slepog creva. Lično je u bolnicu došao predsednik Sreza Mile Krstić i pred lekarima rekao: „Ja ću tebe da operišem, a ne ovi lekari!“ Digli su ga iz bolničkog kreveta i odmah oterali u zatvor, u Žabalj. Srećom, slepo crevo se smirilo, ali su jadnog brata Miloša oterali na robiju dve godine u Kostolac kod Požarevca.

Šta je dalje bilo sa Repićima, priča Sava:

– Pored zemlje i inventara, konfiskovali su nam veliku kuću u centru sela pored crkve, sa kafanom i mesarom. Nikada nam nije vraćena ni stopa zemlje, ni ta kuća, niti ostalo, niti je jedan jedini dinar isplaćen kao neka odšteta ili slično. Od naše kuće seljačka radna zadruga je napravila sebi upravu, a kafanu ispregrađivala za stanove službenika i upravnika. Kasnije, kad su rasturili tu seljačku radnu zadrugu, naše imanje i kuću su ustupili poljoprivrednoj organizaciji Kovilj.

Laza samo odmahuje rukom:

– Kada sam 1955. otvorio privatnu mesaru u svojoj bivšoj kući, morao sam punih 27 godina da plaćam kiriju poljoprivrednoj organizaciji. Sad je u toj prostoriji jedan TV mehaničar otvorio servis.

Završavajući ovu tužnu priču iz Kovilja, o braći Repić – Lazi i Savi, neka ostane zabeleženo i ovo: obojica su danas veoma dobrostojeći domaćini, imaju sve, bolje rečeno, spadaju među najbogatije i najuglednije ljude u Kovilju, bačkom selu pored Dunava.

A glavni „usrećitelj“ Kovilja i Repića, Panta Kikoš kasnije je završio kao alkoholičar – umro je na novosadskoj pijaci, pod tezgom.

Emilija Popov, domaćica iz Kovilja, priča kako je u „srećna“ vremena – otkupa i seljačkih radnih zadruga, prošla kuća njenog oca Branka Letića iz Čeneja:

– U Čeneju su sreski i seoski aktivisti i odbornici, pojedinim domaćinima pokupili sve do zadnjeg zrna. Onda opet idu u pretres, pa ako smo slučajno nešto negde kupili, uzmu i to a za kaznu traže još, kao to smo bili sakrili. Sećam se svega, tada sam bila kod oca, devojka za udaju. Otac se snalazio na razne načine, samo da ispuni obavezu, da ne mora na silu u seljačku radnu zadrugu, i da bi othranio sebe, ženu i nas troje dece – imala sam dva mlađa brata.

– U početku je davao po ovcu i jagnje za manje od 50 kilograma kukuruza. Mleli smo taj kukuruz, mešali sa krompirom i od toga pravili hleb. Jedemo, a više ližemo jer se lepi za prste. Tako je oterao dva prvoklasna konja i kola u Stepanovićevo i dao tamo nekom kolonisti za deset metara kukuruza, koje smo sve oterali pravo u magacin i predali. Ovce, svinje, goveda, što nismo prodali za žito i kukuruz, morali smo predati za obavezu u mesu.

– Na kraju smo ostali sa dva konja i jednom kravom. Pre toga su jednu noć popisali sve svinje i ujutru oterali, sem jedne suprasne krmače. Da li od straha, od samoće ili od neishranjenosti tek i ta nam je krmača uginula na prašenju.

– Kad smo tako došli u situaciju da ostanemo bez imalo kapitala, ovi iz Mesnog odbora otvoreno kažu mom ocu Branku da bira – ili u seljačku radnu zadrugu, ili u zatvor. Jedno veče dođe kod nas deda Gavra Obradović, otac, moje majke Vasiljke. Bio je veoma star i bolovao je od astme, plače i priča: „Jadan ti sam, šta sam dočekao, da me ovako starog i bolesnog vode od kuće kao lopova, da me tamo, u Mesnom odboru, neki balavci vređaju, nazivaju lažovom, da me pljuju i čupaju brkove“. (Deda se odmah posle toga još više razboleo i ubrzo umro.)

– Vidi otac da će da ga oteraju na robiju, a zemlju da konfiskuju, pa teška srca reši te se upisa u zadrugu, na tri godine, kao i ostali. Ostalo nam je samo pola hektara okućnice, što nam je kasnije bilo pravi spas. U zadrugi je bilo tako da su svi još pre isteka roka od tri godine najavili da će da izađu. Pošto su vlasti na svaki način htele da to spreče, reše da ih zaplaše. Kocka padne na mog tatu Branka. Sećam se dobro, baš na Badnje veče, taman poneo slamu u kuću, upade milicija, Kažu mu da ga vode u Mesni odbor na saslušanje. Celo veče i celu noć smo ga čekali da se vrati za predbožićnu trpezu, ali njega nema do jutra.

– Ode majka rano na Božić u Odbor, a tamo joj kažu da je oteran u Temerin. Mama se vrati, a ja se spremim pa pravo u Srez. Tamo otac leži zatvoren u hladnom podrumu. Na pitanje zašto je zatvoren, u Udbi su rekli: „Za primer drugima, koji takođe hoće da se ispišu iz seljačke radne zadruge!“

– Odmah je osuđen i oteran u Sremsku Mitrovicu. Posle par meseci došla je ona uredba po kojoj su svi mogli da se iz zadruge ispišu ako žele, pa su to svi ovi iz Čeneja i učinili. Bez obzira na sve to, mog oca Branka nisu pustili kući dok mu nije isteklo šest meseci osude.

ĐAVOLOVA PETORKA

Ono što se za vreme prinudnog otkupa dešavalo u banatskom selu Kozjaku prevazilazi maštu režisera filmova strave i užasa: teror grupe „aktivista“ neki nisu mogli da prežive...

Kozjak je pitomo južnobanatsko selo sa oko 400 domova, već stotinama godina nastanjeno Srbima. U maju 1946. skinuti su sa kuća i poslednji crni barjaci za izginulim na poljima Srema i Slavonije. Seljaci vredni, danju na njivi, uveče na sastancima. Neki u Partiji, drugi u SKOJ-u, žene u AFŽ-u, skoro svi u Narodnom frontu. Kući se vraćaju demobilisani borci i prihvataju se pluga, motike, neki i nove vlasti. U SKOJ i Partiju ulaze i bogatiji seljaci. Sve je puno poleta i sloge. Na sastancima i zborovima se, uglavnom, govorilo o bratskom Sovjetskom Savezu, o njihovim kolhozima, koje treba i oni u Kozjaku da osnuju. Kako, to tada još nije niko znao, a i seljaci se nisu baš mnogo raspitivali...

Ali 1947. u selo, na zborove, počеше da dolaze aktivisti iz Alibunara sa ciljem da u Kozjaku osnuju seljačku radnu zadrugu. Nije išlo, pogotovu kod onih seljaka sa više lanaca zemlje. Poče se selo deliti. Većina neče u zadrugu, a manjina hoće, ali ne može bez ovih prvih. Godina beše nerodna, a vlasti potpomognute propagandom, da narod u gradovima i radnici u fabrikama gladuju, poče od boljestojećih seljaka oduzimati pšenicu, kukuruz, stoku, mast... Zvali su to „planski otkup“ ili „prinudni“, kako je više odgovaralo domaćinima. Kad počеше od seljaka tražiti da iz salaša, ambara i tavana iznesu više nego što imaju, krenu još veća deoba.

Nasta rascep među seoskim odborcima, skojevcima, članovima Partije. Dobar deo njih se osetio izneverenim, pa su se pasivizirali. Ali onaj manji deo, spreman je da direktivu alibunarskog sreza o osnivanju radnih zadruga sprovede odmah i po svaku cenu. Glavna „petorka“, koju su u polušali zvali seoskim „politbiroom“, bila je: Đura Đakov, zvani Đavo, Radislav Lalić-Štrk, Zoran Caran-Tišman, Slobodan Grozdanić i Vasa Bekman. Glavni do kraja, dok i sami nisu dolijali, bio je Đura. Bili su sve i svja u Kozjaku. Jedino su polagali računa sreskoj aktivistkinji Đurđici Crvenković, njenom mužu Peri Crvenkoviću – sekretaru Komiteta i udbašu Tozi. Zla čuda su pravili od svojih komšija, a Đurđica je tražila još veća. I dan-danas, preko 40 godina od tada, priče tih stravičnih dana i godina prenose se sa kolena na koleno.

Sava Lalić priča:

– Predam 40 metara žita, koliko smo i ovrli. Ne prođe dugo, usred noći preskočiše kapiju i traže da iznesem još žita. Naoružani, prete. Otac Bogdan pristade da se „snađe“, te odoše. Kupili smo u Beloj Crkvi 500 kila i predali.

– Posle mesec dana, taman došli umorni sa branja kukuruza i polegali, kad oni lupaju na prozor: „Bogdane, ti si uhapšen!“ U Mesnom odboru ga tukao Radislav Štrk. U Udbi, u Alibunaru, dobijao je batine pune dve nedelje. Petnaesti dan je dobio pet godina robije, izdržao je dve u Požarevcu. Čim je otac otišao da robija, dođoše Radislav, Zoran i Slobodan i konfiskovaše skoro sve: 32 lanca zemlje, dva konja, kola, žetelicu, sejačicu, plugove, sav poloprivredni alat. Uzeše i sav kukuruz – blizu dva vagona. Svinje i mast su oterali još ranije. Oterali su nam čak i šapurevinu (komiljke), da zimi nemamo čime da se grejemo.

– Tukli su još više strica Živu i to u zatvoru, u susednom selu Ilandži. Ja sam se tada tamo desio na saslušanju, a on jadnik se beše, od velikih batina, oneredio, pa sam sa sebe skinuo čiste gaće i dao mu.

Braća Živa i Bogdan nisu više živi. Živin sin, 61-godišnji Iva se seća:

– Kad su došli kod nas – Đura, Zoran i kompanija, popeli su se na tavan i dole bacali kukuruz. Deda Laza – solunski dobrovoljac, pođe gore, oni gurnuše lotru te on

pade i sav se izubija. Sećam se, da je Đura Đavo pucao iz pištolja, gore pored dede i probio crep.

– Oterali su nam sav kukuruz, dve kobile, amove, svinje – osam komada. Deda Lazu, oca Živu i mene su držali po par dana u zatvoru na smenu. Čim jednog ujutru pušte, znaj da sledeće noći dolaze po drugog. Jednom tako, bilo nas je oko petnaestak tu u zatvoru, u Mesnom odboru. Držali su nas tri dana u hladnom podrumu, bose i gole do pojasa. Da bi bilo vlažnije i hladnije, pod su stalno polivali vodom. Kad oni ulaze, mi moramo da stanemo okolo uza zid. Idu od jednog do drugog, hvataju za kosu i glavom o zid. Traže da izneseš žito i kukuruz, a znaju da nemaš. Kažu: „Snađi se ili uđi u zadrugu!“ Otac je bio osuđen na tri godine robije, a majka Jovanka šest meseci, uslovno. I nama su uzeli 32 lanca zemlje.

Ništa bolje nije prošla ni kuća starog deda Tome Lalića. Angelina, supruga Tominog unuka Pere, kaže da će se tih strahota sećati doveka:

– Danju su držali zborove, ubeđivali a još više pretili. Ako nećeš u radnu zadrugu, onda moraš da izneseš i predaš i ono što nemaš. Ako nemaš, zatvaraju i biju.

– Noću hajke. Došla jednom iz Alibunara ta prokleta Đurđica, sela na taljige pa noću sokakom kroz selo. Kupi brašno, mast, vunu... Gde ne nađe, kupi žene i babe i trpa na taljige. Tako pokupiše i svekrvu Velinku. Ja plačem, kukam, vičem, a deda Toma skoči iz kreveta pa, onako u gaćama, trk da ih stigne. Uhvatio snahu Velinku da je skinu sa kola, znao je šta je čeka u Mesnom odboru.

– Đurđica zaustavi kola i kaže: „Ti, kučko, silazi, a ti se matori penji!“ Izigravala je posle one babe, žene i dedu... Zatvarali su svu trojicu – deda Tomu, svekra Dragomira, muža mi Peru. Jednom je došao taj Đura Đavo sa još nekolicinom i sve nam pokupio. Oduzeo je i dva kreveta, šest jastuka, sve ćilimove, posteljinu. Taljige, fijaker i saonice vezaše jedno za drugo i ljudi, određeni pod kuluk, odvukoše. Sve, vele, za buduću radnu zadrugu. Oterali su nam tada jedinu kravu i tele.

– Posle su kravu vratili, a tele pojeli. Nismo imali ni 'leba ni s 'lebom da jedemo, a mojoj kćerki Mici bilo tek sedam meseci. Nemam šta da joj dam da jede, niti ja gladna imam mleka da je podojim. Tu noć, kad su nam pokupili sve, i te krevete, Đura je sve pretražio i najposle podigao malu Micu iz kreveta i ispod deteta pronašao i odneo poslednju torbicu brašna koju sam bila sakrila.

– Nije ni čudo što Đura nije mogao lako da umre, sve je, kažu, pominjao neke jastuke, perje...

U Novom Kozjaku živi 64-godišnji Milivoje Malenov, sin Žive i Sofije Malenov. Nosi na srcu gorko sećanje na godine prinudnog otkupa i nasilnog uterivanja u seljačku radnu zadrugu.

– To su bile teške godine koje se nikako ne mogu zaboraviti. I ne treba zaboravljati, ne zbog neke osvete, nego čisto zato da bi mlađi znali kakvi smo mi bili i kakvi oni ne smeju biti – ni najgorem neprijatelju. Ja mislim, da dok se ovi naši doživljaji prenose s kolena na koleno, da se tako nešto ne može više dogoditi.

– Nama su već 1947. pokupili sve: pšenicu, kukuruz, zob – do poslednjeg zrna. Konje skoro da nismo imali čime da hranimo, pa smo svako jutro nas nekoliko morali da ih podižemo da bi nekako mogli da ustanu, hodaju i oru. Crknutih konja je tada bilo mnogo.

– Svinje smo bili dali Jani i Ćurki Berenji da ih hrane napola. Nije vredelo jer su ih glavni iz seoske Partije naterali da nam ih vrate. Da ne bi pocrkale od gladi, poklali smo ih onako mršave, nešto pojeli, a ostalo oni pokupili. Sledeće godine

ovršem 60 metara pšenice, oni traže tačno 120. Ne možemo da se „snađemo“, a oni vode oca Živu na saslušanje i samo viču: „Iznesi!“

– Jedne noći eto ih čezom pred našu kapiju. Ocu nisu dali da se obuče, oterali su ga onako u gaćama, pravo u Alibunar, u zatvor. Pričao je posle šta su im tamo radili. Neki Đura šantavi (bio je ćopav i nosio štake) išao je ispred postrojenih zatvorenika – „kulaka“ i svakog boksovao u stomak. Prvo su ih držali gladne dva dana, a onda im dali ječmeni hleb od neprosejanog brašna te su im one ječmene ošlje poderale jezik i grlo. Sutradan su ih terali da piju vodu, pomešanu sa osokom iz stajskog đubriva...

– Za to vreme, dok je otac terorisan u alibunarskom zatvoru, ovi iz mesnog odbora, opet noću, oteraju brata Ljubu. Seoski podrum je tada bio pun kao dubak, pa je brat od zagušljivosti pao u nesvest. Ovi drugi što su bili s njim dizali su ga uvis da se osvesti.

– Sutradan puste Ljubu a oteraju mene. Te dane i noći ne mogu zaboraviti. Bili su došli neki aktivisti iz drugih mesta, a ova naša „petorka“ otišla tamo. Bili su i neki milicionari iz Alibunara. Mene je Marko milicioner sve hvatao za kosu i tukao glavom o zid. Stavljali su me vezanog preko klupe a njih trojica sednu mi na noge. Tukli su me pesnicom u glavu, meni skaču varnice pred očima pa se onesvestim.

Kad sam se osvestio, oni me uhvate za ramena trzaju i dalje sede na nogama i viču: „Vuci, kidaj mu kičmu!“ Posle me izvedu u dvorište, komandir me postavi uz neku tablu i kaže: „Sad ćeš mlad da umreš!“ Oni drugi vade pištolje a on ih postrojava prema meni i komanduje: „Gotovs!“ Čekam pucanj, hoću da padnem, traje to dugo kao večnost, a komandir komanduje: „Ostav! Daj lopatu da mu posle pokupimo mozak!“ Donose lopatu, opet pištolje „na gotovs“, opet „ostav“ – nekoliko puta tako.

– Onako vezanog lupiše me nekoliko puta o onu tablu i poteraše u opštinski voćnjak. Odrešiše me, baciše ašov preda me i naređuju da kopam sam sebi raku. Sav pretrnuo od straha kažem da ne umem, da ne znam koliko treba. Komandir obeleži, ja kopam, kolena klecaju. Skoče na mene i počnu me onde gaziti psujući mi majku kulačku. Kad su, valjda, videli da još malo pa ne mogu da stojim na nogama, kažu: „Gubi se kući i ako nekom kažeš šta smo ti radili, ode ti glava!“

– Tih dana u selu zbor i svi moramo da idemo. Došla iz Alibunara Đurđica Crvenković, na glavi joj titovka, o pojasu pištolj. Popela se na binu i drži govor. Ne ubeđuje, nego preti: „...U Rusiji su ubijali da bi ušli u kolhoz! A šta vi, drugovi, članovi partije u Kozjaku, čekate?... Nema boljeg i srećnijeg novog života dok ne satremo kulake, sve do jednoga... Oni su naši najveći unutrašnji neprijatelji... Nema srećnijeg života dok svi ne uđete u seljačku radnu zadrugu! Ako nećete u zadrugu i mi ćemo početi da ubijamo, budite sigurni...“

– Uveče, čim se smrkne, mi muškarci bežimo od kuće i spavamo po slamama i poljima. One noći kad je ubijen Draga Perinac nisam smeo na kapiju nego skačem preko zida. Ja odavde, a otud naš zet Živko Lazarov iz Dobrice, beži od sličnog terora. Obojica pobegnemo u polje. Kad neku noć ostanemo kod kuće, spavam u odelu, spreman da skočim i pobegnem. Danju nas nisu dirali.

Desetine starijih ljudi koji nisu mogli da „iznesu“ i predaju državi više žita nego što im je rodilo, toliko su bili zlostavljani i udarani da se posle takvih „ubeđivanja“ više nisu ni dizali sa kreveta. Otimači žita su im otimali i dušu – pomogli su im umreti. Među njima su Čeda Stankov, Branko Kovačev, Milivoje Cincar, Veljko Žarkov...

Veljkov sin Živa kaže: – Oca Veljka su toliko mučili i tukli da je posle toga živeo samo mesec dana ne ustajući iz kreveta. Pljuvao je krv, a lekar mi je otvoreno

rekao da mu je kraj blizu. Tako je i bilo, pričao je da ga je tukla poznata „petorka“, a najviše Đura Đavo. Poslednje reči koje je izgovorio pre nego što je ispustio dušu, bile su: „Joj, Đuro, što me ubi!“

Ivan Kovačev – sin pokojnog Branka priča:

– Moj otac Branko je bio krupan i debeo čovek, imao je preko 130 kila. Na njemu su se strašno izživljavali seoski aktivisti. Posebno su uživali da ga boksuju u stomak vičući: „Nemaš da ispuniš obavezu, a pun ti je stomak!“ Zatim su ga obarali na pod, skakali na trbuh smejući se: „Ode ti obaveza!“ Plakao je, kad je došao kući i govorio da ga je sramota da priča, nama svojim, šta su mu tamo radili. Jednom rođaku je ispričao da su mu nekoliko puta žiletom povređivali polni organ i pretili da odseku.

– Neću da kažem krivo – nastavlja Ivan – otac je pričao da ga je u tim mučenjima donekle spasavao jedan od te čuvene „petorke“ – Vasa Bekman. Ali zato kad nije bilo Vase, ostala četvorica – Đura, Radislav, Zoran i Slobodan bili su pravi zulumčari.

Bora, unuk pokojnog deda Čede Stankova, govori:

– Naša kuća nije bila baš bogata. Nas u kući dvanaestoro, a samo 16 lanaca zemlje. Radili smo kod drugih i napolicu. Na nas su se bili ispizмили zato što nismo hteli da im se pridružimo u teroru protiv onih poštenih domaćina, kod kojih smo radili napolicu. Deda Čedi je tada bilo 60 godina i strašno su ga mučili. Vezali su mu ruke i noge i njega odozgo za klupu, pa mu skakali na stomak. Nisu mu davali ni da kuka, trpali su mu krpe u usta.

– Najviše se na dedi izživjavao najgori među njima – Đura Đavo. S oproštenjem za mošnice su mu vezivali i o njih vešali ciglu. Deda je posle pričao da je bivalo najgore kad stigne Toza udbaš iz Alibunara. Bije Toza, a i ovi ovdašnji se pred njim utrkuju ko će da tuče više i gore. Jedanput su mu dlake na prsima palili benzinom.

– Tako izubijanog i onesvećenog našli smo ga jedne večeri pred kapijom. Ratinka Lalić je gledala kad su deda Čedu dovukli iz Mesnog odbora na taljigama i izbacili ispred kapije. Nije mogao da preboli, vukao se jadnik neko vreme i od toga umro – pre vremena.

Koliko je kozjačka petorka bila bez milosti govori i događaj koji se zbio ujutru, na sam dan sahrane Čede Stankova.

– Taj dan kada je trebalo da sahranimo deda Čedu – nastavlja Bora dalje priču – dedin sin – moj otac, Dragomir ode ujutru kolima po mrtvački sanduk. Kad se vraćao pored Mesnog odbora, izlete Đavo, Zoran i Radoslav, svuku oca sa kola i uvedu unutra. Ubiju boga u njemu... Posle mu nareda da kad zajedno izađu napolje, mora sa njima da se rukuje, ako neko gleda, kao da ništa nije bilo.

Seljaci su se opirali i plaćali danak. Neke je „pojeo mrak“. Jedan od njih je i Svetislav Glavaš koji je završio u Zabeli kod Požarevca. Njegov sin Nikola, zvani „Četa“, se dobro seća tih vremena.

– Otac Svetislav je bio solunski dobrovoljac, a ja dobrovoljac Fruškogorskog odreda. Demobilisan sam u jesen 1946. Tada je u selu sekretar partije bio Đura „Đavo“. Kad su videli da niko od viđenijih domaćina neće u seljačku radnu zadrugu, počeli su da kupe sve redom: žito, kukuruz, brašno, svinje, mast... Kad sve tako pokupe, onda više ne pretresaju kuće, staje i ambare, već traže da se iznese još. Pošto nema, domaćine, a često i ostale ukućane, čak i žene, vode u zatvor – u Mesni odbor ili u Alibunar. Znam da smo mi 1947. dali volove i nove taljige u Debeljači za 500 kilograma žita.

– Čim smo to predali, nije prošlo ni sedam-osam dana, uzeše nam sve što je ostalo. Ne sećam se svega, ali znam da su pokupili svu mast, oterali pet krmača, kravu, ostali nam samo konji. Oca Svetislava zatvore u Mesni odbor i po mene dođu. Otac u podrumu, a mene drže u jednoj šupi. U toku noći me uvedu u kancelariju a tamo oca vezali preko oborene stolice, dvojica mu sede na grudima dva na nogama. Biju ga – „Đavo“ i ostali. Ja plačem. Puste oca a mene izudaraju i ostave.

– Sutradan praznik (Cveti), narod ide iz crkve a oni mene stave na kočije seoskog „foršpana“ Ljube Putnika pa na zbor. Stojim vezan na kolima, okolo narod, a oni drže zbor – ubeđuju, prete sa mnom kao primerom.

– Posle su mene i oca terali u aps, u Alibunar. I mene je tamo tukao Đura „Šantavi“. Bio je ćopav pa me je tukao štakom. Otac Svetislav je bio vezan u samici, bos na pokvašenom betonu, a ja sam bio u jednoj velikoj sali – nas preko osamdeset. Osude oca na šest meseci i oteraju u Sremsku Mitrovicu. Ja sam svoje odležao u Novom Sadu. Došli smo obojica kući za slavu – Svetog Nikolu. I dalje su nas, skoro svaku noć, vodili u Mesni odbor i maltretirali.

– Početkom 1948. Nikola Pisarov, Pera Lalić i ja pobegnemo u Beograd. Njih dvojica se vrate u selo u avgustu, a mene uhvate u Zemunu, gde sam se bio zaposlio, i sprovedu u Alibunar. Tu se me „sređivali“ 14 dana pa pustili kući.

– Jedno veče lupa na prozor moj drug i imenjaka Nikola Pisarov i zove me na veselje – oženio se tada Zlatinkom Diklić. Tamo na veselje banuše u neko doba ovi iz „petorke“ – Slobodan, Zoran i „Štrk“ i ispituju me gde sam navodno bio te noći jer je, vele, „maločas ubijen Draga Perinac“. Kasnije se ispostavilo da su ga oni ubili, ali su, izgleda, imali nameru da taj zločin meni nameste i poture. Koliko se zna niko tada nije nikoga ispitivao – saslušavao oko tog ubistva. Mene je spasila imenjakova svadba.

– U proleće 1949. osude oca Svetislava na tri godine robije zato što nije mogao da iznese da preda žita više nego što je rodilo. Sprovedu ga u Zabelu kod Požarevca, gde je tada bilo skuplje prase ili konj od čoveka. Za dve godine samo su mi jednom dozvolili da vidim oca i to sa rastojanja od pet metara – između nas stražar. Tada mi je rekao: „Prodaj sve što imaš, samo me odavde izvuci!“

– Kad sam otišao drugi put, hladno nam saopštiše da više ne dolazimo, da naši više nisu živi. Nastade plač i kuknjava, a oni viču na nas što „pravimo uzbunu“. Donesoše mi i očevo odelo, svo iskrvavljeno. Šta su hteli sa tim što su mi dali odelo koje optužuje, ne znam, ali znam da tadašnji a i kasniji zahtevi i molbe da doznam kako mi je otac skončao, nisu uspeli. I dan-danas ne znam gde je sahranjen.

Kada se od 1947. do 1949. seoska vlast u Novom Kozjaku potpuno odmetnula od naroda, nekoliko članova partije, skojevaca odbornika osetilo se izneverenim, pa se i oni „odmetnu“ – ali od takve politike. Neki su ostali u organizacijama, ali pasivno, neki su se iščlanjivali, neke je „petorka“ najurila, neki su se otvoreno suprostavljali progonu nevinih seljaka. Neka neki od njih budu i pomenuti: Živa Batin, Živa Gajger, Boga Sukalin, Sava Lalić, Ljuba Pisarov, „Čonka“ Nikolić, Nikola Živkov... Među njima je bio i Mihailo – Miša Toma solunski dobrovoljac – otac Mila Tome, čuvenog bombaša sa sremskog fronta. Miši je tada bilo preko 50 godina i bio je odbornik. U jednoj akciji „iznošenja“ žita, kada se išlo kolonom taljiga od kapije do kapije, Miši zapadne treći sokak. Kad je video da „aktivisti“ otimaju i zadnje zrno, odbio je da u tome učestvuje. „Aktivisti“ zaustave akciju u trećem sokaku pa pravo pred Mišinu kuću. „Počiste“ ambar, tavan, sanduke sa brašnom, uzmu četiri svinje (ostave samo jednu), 25 ovaca, jednu kravu, dva konja i dvoja kola.

Deda Miša nije živ, ali se tih zlih dana dobro sećaju njegovi – sin Živko i snaha Živanka: – Išli smo čak u Belu Crkvu, kupovali žito da se prehranimo, – kaže Živko, a

Živanka dodaje: – U početku smo se nadali da će donekle da nas spasi moja jetrva Zora, kojoj je Đavo bio ujak. Molila je i još više klela svog ujaka. „Uspela“ je samo utoliko što svekra Mišu nisu više zatvarali ovde u Kozjaku, nego su ga vodili u Ilandžu i Alibunar.

Živkov i Živankin sin Miodrag, sada inženjer u Pančevu, živo se seća dedinih muka:

– Imao sam tada osam godina i dobro mi je sve urezano u pamćenje. Zajedno sam sa babom Macom išao u Ilandžu, nosili smo dedi jelo. Videli smo se samo na minut-dva, i sećam se kada je kazao: „Ne daju nam nikakvo jelo, samo neku slanu smrdljivu vodu.“ (Možda je to bila voda pomešana sa osokom iz stajskog đubreta o čemu su drugi zatvorenici pričali!) Jednom je plakao od muke i besa i vikao: „Ne mogu više da trpim, idem da ubijem Đurđicu Crvenković! Ona njena banda me tukla i mučila, a ona meni čupala brkove! Zar sam se ja zato borio kao dobrovoljac, solunac, za Jugoslaviju... I naš Mila na sremskom frontu za ovu novu državu?!“ Baba Maca se obavila oko njega i moli ga da se smiri i veli: „Vidiš li da imaš decu, i nas će posle sve pobiti!“ Plačem i ja, pomažem babi, molim dedu, on se otima od nas i sećam se baba mu pocepa košulju. Deda Miša se malo stiša i smiri, ali smo posle svi u kući gorko plakali.

Živko Toma dodaje: – Zla je bila ta Đurđica a i njen muž Pera, valjda je tada bio sekretar partije u srezu. Znao je i on da udari čoveka. Pokojni Živa Bogosavljev je pričao kako se Pera nad njim izživljavao: „Pita me: znaš li ti šta mi stvaramo, a ja mu odgovorim – komunizam. – E, nije komunizam, nego socijalizam – pa šljaskamarom. To je, valjda, isto, kažem ja, a Pera će: „E, nije isto. Pa opet – šamar.“

– Đurđice, Pere, Toze, Đure i kompanije, a i sigurne robije oca Miše, oslobodili smo se tek onda kada smo ušli u drugu „okupaciju“, u seljačku radnu zadrugu „Novi život“. Iako je upravnik zadruge bio baš „Đavo“, nisu nas više maltretirali niti terali da iznesemo ono što nemamo, ali je seljačka radna zadruga bila seljačka propast druge vrste. Mi smo skoro sve dali u zadrugu: 36 lanaca zemlje, četiri konja, dvojica kola, plugove, drljače... Danju radimo svako sa svojim konjima, a uveče tuđi konji u mojoj štali, a moji kod Žive Bogosavljevog. Vele, ako ne bi bilo tako, svako bi bolje hranio svoje konje. A čime da ih hranimo kad je pre toga sve bilo oduzeto – i žito i kukuruz i zob! Konje smo ujutru dizali rukama da bi mogli da ustanu. Svaki dan su seoski „strvinari“ Trivun i Branko na konjskom groblju zatrpavali po dva do tri konja. Naša SRZ „Novi život“ je kupovala tuluzinu iz Padina od privatnika, te smo njom hranili konje. Iduće godine smo napravili veliku zadružnu štalu, ali smo još više dovlačili tuluzine. Mislim da je te godine mnogo pocrkalo konja. I mnogo mladih pobjeglo iz sela u grad da se više nikad ne vrate.

Živanka je takođe radila u SRZ „Novi život“ i borila se da zaradi „trudodane“.

– Radili smo po brigadama. Brigadiri su nam bili, uglavnom, najveći neradnici u selu. Mi žene okopavamo kukuruz, nemamo volju za rad, pa se samo gurkamo i vičemo: „Vuci crno na zeleno!“ što znači – ne seci travu nego je zemljom zatrpavaj, da ne vidi brigadir. U jesen kad beremo kukuruze, pa kad uveče pođemo kući, sve krademo pokoji klip te poneseemo. Bila nam je mirna savest jer smo uglavnom „krale“ sa „našeg“.

– Tada je bio glavni cilj da celo selo uđe u radne zadruge. U Novom Kozjaku su bile dve radne zadruge – „Novi život“ i „Borac“. Pri kraju je osnovana i treća gde su konačno ušli i svi ostali seljaci. To je bila neka zadruga trećeg tipa – nisi morao sve da unosiš. I to je bila propast, ali ko te pita, važno je da su „aktivisti“ ispunili plan sto posto. Tada je prestao teror nad selom, ali smo ostali bez svinja, konja, žita, alata...

Kad su se seljačke radne zadruge rasformirale, ja sam nazad dobio manje od polovine onog što sam uneo – kaže Živko.

Priču nastavlja Miodrag Toma:

– Nije u Kozjaku nestajao samo imetak, nestajali su i ljudi. Recimo, tri-četiri godine se nije znalo gde je deda Pera Lalić. Kasnije se otkrilo da ga je ubila „petorka“ i tajno sahranila na „konjskom groblju“. Ispostavilo se posle da su oni ubili i Dragu Perinca. I dan-danas se ne zna šta je sa grobarima „konjskog groblja“ – Trivunom i njegovim sinom Brankom, koji su izgleda više znali nego što su smeli. U selu je tada nestao i četvrti čovek – mladi partijac Ilija Nikolić.

– Negde, valjda, 1952. malko zakasnela pravda stigla je i kozjačku „petorku“. Đura „Đavo“ je osuđen na 15 godina robije. Umro je pre dve godine, a da mu niko nije bio na sahrani. Zoran Caran, osuđen 12 godina, umro u Pančevu napušten od svih, sahranila ga opština. Slobodan Grozdanić osuđen osam godina, kasnije poludeo i obesio se u Vršcu. Radislav Lalić – Štrk osuđen sedam godine, nije više među živima. Vasa Bekman, za koga mnogi ovde tvrde da je ipak bio najbolji od najgorih, osuđen je na sedam godina i jedini je od njih živ.

Poštujući želju jednog od onih izneverenih članova partije, koji su se već 1947. suprotstavljali staljinističkim metodama terora nad seljacima u Kozjaku, čoveka koji je razotkrio ubice, sakrićemo mu pravo ime i dati drugo – „Bata“. Elem, zbog toga čoveka je „petorka“ jednom iscenirala kafansku tuču i pucnjavu, u kojoj je „Batu“ trebalo da pogodi „slučajno zalutali“ metak. Obazrivi „Bata“ je pre „greške“ iskočio iz kafane, kloneći se ubuduće samoće i mračnih mesta. Posle onih tajanstvenih nestanaka i selo je strepelo za „Batu“. On danas živi podalje od Banata i priča:

– Đurđica mi je lično 1950. oduzela pištolj. Veli, sumnjiv si, slabo se uklapaš u borbu protiv kulaka... tvoje držanje vezujemo za Informbiro. Kao normalan čovek morao sam da se distanciram od postupaka tih „naših“ neljudi iz Kozjaka a i udbaša Toze, Pere i Đurđice Crvenković iz Alibunara. Njihove neljudske postupke narod neće lako zaboraviti.

– Studirao sam u Beogradu i ponekad dolazio u Kozjak, ali se klonio ovih petoro. Ali jedne noći banu mi iznenada podnapit Zoran Caran. Vidim nešto se lomi u njemu i kaže: „Znaš li da smo mi ubili Peru Lalića i Dragu Perinca! Ja sam ubio Peru, a Dragu je ubio Slobodan. Učestvovali su Bekman i Štrk. Đura je sve organizovao zajedno sa ovima iz Alibunara... Ja ne mogu više da krijem, hoću da poludim. Slobodan je počeo noću da halucinira... Ovi moji drugari osetili – boje se da se ne odam pa me prate, hoće i mene da ubiju... Garantujem da je sada „Štrk“ tu negde u mraku prate mene, a i tebe...” I, zaista, Radislav “Štrk” je tada bio iza đuda, sa pištoljem.

– Do jutra se nekako oslobodim Zorana i odmah odem u Alibunar – u komitet kod Pere Crvenkovića, i sve ispričam. On samo preblede i kaže: „Pazi šta govoriš!“ To je bio ceo razgovor. Počeo sam još više da se čuvam da ne naletim na zamku, ali su se i oni malko primirili. Osetilo se već da će sve radne zadruge da krahiraju, ali, ipak, najpreče im je bilo da se ne sazna za zločine.

– Prođe neko vreme i ja obavestim o svemu Pokrajinski komitet u Novom Sadu. Ne znam da li zbog moje prijave, ali posle nekog vremena pokrajinski organi su uhapsili svu petoricu – završava „Bata“ svoju priču.

Na suđenju u Pančevu, sem Đure „Đavola“, ostala četvorica su dokazivala da su organizatori ubistva bili Đurđica i Toza. Sud i tužilac nisu našli za shodno da Tozu pozovu ni kao svedoka. Bez obzira što su sva četvorica kategorički tvrdila da su plan

za ubistvo Drage Perinca lično napravili Toza i „Đavo“ i da su njih dvojica za vreme ubistva ostala kod Đurine kuće.

Perinac je živeo sam, a njih četvorica su se rasporedila na prozore i vrata pa kad ga viknu, gde se pojavi taj puca. Pojavio se jandik na vratima gde je bio Slobodan Grozdanić. Kad je zaustio da pita što ga zovu, Slobodan mu je pucao direktno u usta. U Kozjaku kažu da je Draga izgubio život samo za to što je glasno kritikovao „aktiviste“ i njihove metode.

Peru Lalića – „kulaka“ sačekali su u kukuruzu kada se vraćao iz sela Dobrice i ubili. Po jednoj verziji nisu hteli da ga ubiju, ali su mu, tukući ga, izbili oko, pa su rešili da ga Zoran Caran dokrajči. Tajno su ga „sahranili“ na „konjskom groblju“.

To, međutim, nije moglo tačno da se utvrdi, jer je „konjsko groblje“ poliveno benzinom i zapaljeno. Tužilac i sud nisu uzimali u obzir što su posle tog zločina i „kremiranja“ za uvek nestali grobari „konjskog groblja“ Trivun i njegov sin Branko. Stekao se utisak da su poverovali „svedoku“ Đurđici da ona o svim ovim zločinima „nema pojma“, da je poznavala samo Đuru, a ovu četvoricu „tek iz viđenja“.

Jedini živi član „petorke“ – Vasa Bekman do sada nije hteo da priča o svojim „aktivnostima“. Sada je progovorio, ali uglavnom krivi druge. Za sebe kaže da nije kriv ili bar da je kriv najmanje.

– Ja sam spasavo koga sam god mogao. I dan-danas tvrdim da su glavni krivci, za sve što se tih godina dogodilo u Kozjaku, Toza, Đurđica, njen tadašnji muž Pera i Đura Đavo. Toza i Đura su nam posle ubistva Drage Perinca pretili, da ako se samo posumnja da smo to mi uradili, da ćemo i mi biti likvidirani. Za ubistvo Pere Lalića nisam znao ništa, a „Đavo“ me je ubeđivao da je Pera pobjegao u inostranstvo.

Tako priča Vasa Bekman. U istom stilu priča priču o nestanku „strvinara“ Trivuna i Branka.

– Nije tačno da se Trivunu i Branku nešto desilo. Kada sam 1950. išao iz Lokve u Janošik da izdajem lične karte, naiđem u polju na Trivuna sa troje dece. Rekao mi je da ide prema granici, hoće da pobjegne u Rumuniju. Preklinjao je da ga ne odam. (Zašto je Trivun rekao kuda ide Vasa nije umeo da objasni) – Dao sam Trivunu hleba i slanine i on je otišao. Kasnije je preko granice pobjegao i Branko. Vidali su ljudi kasnije obojicu u Rumuniji. Trivun je umro a Branko je još živ. (Koji su to ljudi „vidali“ Trivuna i Branka u Rumuniji, zašto su „pobegli“ i otkud zna da je Trivun umro, Vasa nije mogao da kaže).

Nastavlja dalje:

– Laž je da su njih dvojica (Trivun i Branko) znali za leš Pere Lalića u „konjskom groblju“! Ali, ko zna, možda i jesu! To što se priča da smo mi dali zadatak Iliji Nikoliću da ubije braću Lalić a da im je on rekao da se sklone, je laž. Tadođe, da smo mi posle naredili „Prculju“ (Dragi Konstantinovu) da ubije Iliju i da su se oni navodno dogovorili da odglume streljanje, i da je zbog toga Ilija pobjegao van zemlje, isto je čista tadašnja reakcionarska propaganda.

– Priznajem da smo tada bili u velikoj zabludi. Stalno su nam punili glavu da je Rusija procvetala od kada su im seljaci saterani u kolhoze, da između nas, Rumunije, Bugarske, Albanije i Sovjetskog Saveza neće biti granica – biće, vele, sve jedna država – federacija... Bio sam nekad siromah, ja i moj otac... Sve što smo radili, to oko otkupa i osnivanja radnih zadruga, bilo je korisno za državu – ja se ne kajem.

Posle nestanka Pere Lalića – kada se još nije znalo da je mučki ubijen, tajanstvenog nestanka Trivuna i Branka, ubistva Drage Perinca, negde pred kraj 1948. u Novom Kozjaku novi šok – nestaje mladi član partije Ilija Nikolić. Iliji je, kad je nestao, bilo 23 godine, a trebalo je da prođe još toliko – do 1971. pa da se o njemu

čuje glas i to slučajno. U jednoj berbernici, u Vršcu, neki Banaćanin, dugogodišnji emigrant u Rumuniji, pričao je da u okolini Bukurešta živi izvesni Ilija Nikolić. U berbernici se desio i Bratuška Diklić iz Kozjaka i odmah je od ovoga uzeo adresu i povezo ga sa Ilijinim sestrama. Već posle nekoliko dana u potragu u Rumuniju se uputilo petoro najbliže Ilijine rodbine. Našli su ga. I danas 1989. ne žele da se zna njegova tačna adresa.

Ilijina mlađa sestra Maca, kroz plač priča:

– Našle smo našeg Iliju. Oženio se Rumunkom Emilijom i izrodio troje dece i dao im naša imena: Sima, Živa, a kćeri je dao ime naše majke, Leposava. Unučad mu imaju rumunska imena. Jedva smo se sporazumevali jer je Ilija skoro zaboravio naš jezik. Strašno je propatio, a, mislim, da i dan-danas pati zbog svega što mu se dogodilo.

Ispričao je Ilija sestrama ceo događaj te 1948. a bilo je ovako:

Na užem partijskom sastanku u Kozjaku odlučeno je da treba ubiti bivšeg trgovca Mišu Lalića i njegovog brata Filipa, bivšeg beležnika. Odredili su da to izvrši Ilija (koji je svojevremeno radio kod Miše), ali u tajnosti. Ilija je znao šta ga čeka ako ovo ne izvrši, pa se odlučio da stvara uslove da to ne može da učini. Obavestio je i Mišu i Filipa, pa su se ovi sklanjali samoće i mraka.

Kad je „petorka“ najzad shvatila da je Ilija odao tajnu braći Lalić, odlučila da njega ubiju. Taj zadatak je dobio Draga Konstantinović, zvani „Prculj“. Ovog puta zadatak je bio precizan: neće biti mučki ubistvo nego streljanje u „Bikarnici“ – seoskoj štali, gde su se nakad gajili rasni bikovi, i to neposredno posle jednog partijskog sastanka. Čak je bio određen i Milijan Nikolić, koji će ubijenog da preveze do skrovitog mesta za „sahranu“. Sve je bilo kao u režiranom trileru, jer sada „Prculj“ i Milijan odaju tajnu Iliji. Pošto su pretpostavili da će „petorka“ iz mraka nadgledati izvršenje, dogovore se te Ilija na Dragin pucanj padne. Posle „mrtvog“ Iliju zaviju u ćebe, natovare na kola i Milijan ga otera u mrak.

„Prculj“ mu je poklonio život, a Milijan novi sako i šešir. Ilija je njima zauzvrat dao zakletvu da će pobeći, da ga niko nikada ne nađe. Tako je i bilo. Istu noć je otišao kod jednog svog saborca u Stari Lec, koj mu je dao balon benzina te je Ilija sipao iza sebe da ga graničarski psi ne bi osujetili. Rumuni ga nisu vratili, jer smo tada sa njima bili u svađi zbog Informbiroa. O vremenu do dobijanja azila i zaposlenja u jednoj fabrici blizu Bukurešta, Ilija nije želeo da govori.

DESET REČI – PET GODINA ROBIJE

Priča o nevoljama seljaka iz Izbišta, nedaleko od Vršca, za vreme prinudnog otkupa poljoprivrednih proizvoda neka počne od jednog živog učesnika. Todor Toša Ilić imao je, kada se vratio iz zarobljeništva 1945. – 37 godina. Za razliku od drugih, Tošu i njegove ukućane, muke oko otkupa su „samo okrznule“. O tome vremenu sada deda Toša priča:

– Izbište za banatske prilike nije veliko selo – oko 450 domova, sve Srbi starosedeoci i tada i danas. Pre rata su Izbište nazivali „mala Moskva“, jer je bilo pod velikim uticajem Komunističke partije Jugoslavije. Imalo je, recimo, 1941. tačno 41 člana partije. Ovde se rodio, i učitelj bio, Žarko Zrenjanin koji je imao veliki uticaj. Zatim Isa Jovanović i njegova sestra Anđa (Ranković). Sve troje su narodni heroji. Pre rata većina meštana je bila za demokrate, naša kuća takođe. Novu vlast smo dočekali sa oduševljenjem. Tako je bilo sve do 1947. kada je otpočeo taj prokleti otkup žita i mesa od seljaka, kad počеше da dele ljude na „proletere“ i „kulake“.

– Odnekud je došao u selo neki Aleksandar Vasić, zvani Čapajev, sa ekipom da organizuje taj otkup i pridružilo mu se još dosta ovih naših odavde. Sećam se, Radojica Pavlov rodom odavde je za sebe govorio: „Bog je – Bog na nebu, a ja sam Bog na zemlji!“

– I ja sam dva dana i dve noći proveo u Uljmi, u zatvoru, sa još dvadesetak ljudi. Pita me taj Čapajev: „Šta pričaju seljaci?“, a ja mu velim: „Ovo nisu seljaci nego prostaci, ne pričaju o politici, već koliko je koji namuzao mleka i tako...“ Pokupe ti sve iz ambara i traže još. Ako ne izneseš – prete, biju, zatvaraju. Ako se snađeš pa pozajmiš ili kupiš te namiriš to što traže više nego što imaš, opet ne valja, kažu: „Eto, vidiš da imaš, bio si sakrio, ti si saboter i neprijatelj!“ Noću zađu po selu i lupaju na kapiju i prozore.

– Jednom tako lupaju, deru se, ja ustanem i kažem da nemam više ni zrna žita, a jedan od njih veli: „Vasa Čapajev je rekao da izneseš ili da ideš odmah kod njega u Mesni odbor!“ Spremam se ja da idem kad ti se jedan od tih aktivista – Tisa Beljin, povrati pa meni kaže: „Nemoj da ideš kod Vase, ima da te biju noćas. I, molim te, da ne kažeš da sam ti to rekao.“ Spase me Tisa te ne odoh, jer su tu noć mnoge ljude tukli.

– Iz straha da ne odem na robiju i da mi ne konfiskuju celokupno imanje, odmah sam se upisao u Seljačku radnu zadrugu. Mislim da je tri četvrtine Izbištana prošlo kroz SRZ i to, uglavnom, iz straha i na silu. U zadruzi se već od prvih dana nije znalo ni ko pije, ni ko plaća. Brigadiri su nam bili sinovi svinjara i ovčara i još neki neradnici i propalice. Kad sam ušao u radnu zadrugu, uneo sam, pored zemlje, dva konja, kola, plug... sav poljoprivredni alat. A kad sam izašao, dali su mi samo plug i jedno kljuse, koje još nije moglo ni da vuče, niti da se jaše... Bila su to propala vremena. Još tada su okrenuta leđa selu i poljoprivredi i posledice se osećaju i danas.

Jedna od najbogatijih i najuglednijih kuća u Izbištu pre rata i sve do 1947. bila je kuća Ilije Đurića. Kao i većina Izbištana i Đurići su glasavali za demokrate. Za vreme otkupa (i zbog toga) Ilija je prerano otišao u smrt. Danas posle 40 godine njegovi sinovi: 84-godišnji Slavko i osam godina mlađi Mita, se sećaju tih teških dana. Slavko priča:

– Otac Ilija je dva puta bio na robiji. Prvi put jer je imao jezik, drugi put jer nije imao žito. To zbog jezika je bilo 1946. Održavao se zbor pred Mesnim narodnim odborom, a neki aktivista iz sreza udario u priče kako će komunisti da uzmu zemlju svima, država će dati mašine pa će svi bolje živeti. Ocu nije dao đavo mira pa kaže:

„Nije te sramota, obećavaš seljacima mašine a nema soli, mora duvar da ližemo!“ Onaj aktivista pita beležnika Sretena Belodedića, inače našeg rođaka, „ko je ovaj“ a naš ti rođak, da bi se dodvorio i pokazao, kaže: „To je Ilija Đurić, naš najgori neprijatelj – broj jedan.“

– Od tog dana počinje sedmogodišnje stradanje naše kuće. Oteraju oca u Vršac, u Udbu i odmah osude na pet godina robije, za svaku reč po pola godine. Izdržao je jednu godinu u Požarevcu, pa ga puste. Taman on rešio da ćuti i radi kad navališe obaveze. Ovršemo pšenice tri vagona, a vlast traži da se preda toliko i još 3.000 kilograma zobi. A zob nismo ni sejali. Isti dan smo predali državi 270 metara pšenice, sve do poslednjeg zrna, jer ona razlika od deset odsto je otišla vršalici za ujam. Nije vredelo govoriti da nema više, to potvrđuje i poverenik – popisivač uz vršalicu kojeg je vlast odredila. Ovi naši aktivisti: Obrad Sremac, Jovan Rusovac, kao i Aleksandar Vasić-Čapajev dali su rok od tri dana da se žito izmiri.

– Kupili smo tih tri hiljade kilograma zobi i predali. Ali, njima nije bio cilj samo žito i zob. Optuže oca da je sakrio tih 30 metara i isto veče oteraju u vršački zatvor. Posle dva dana Sreski narodni sud ga osudi, kao sabotera, na tri i po godine prinudnog rada i 105.000 dinara novčano. Brže-bolje su ga oterali na izdržavanje kazne čak na Kosovo, u Dečane. Izdržao je dve godine.

– Dok je otac Ilija robijao, mi smo ovde preživljavali strašne dane. Ne daju ti mira ni jedan dan, ni jednu noć. Danju radiš na njivi, uveče te teraju u Mesni odbor gde ubeđuju, prete, biju. Noću taman zaspiš, evo ih, skojevci lupaju na kapiju i prozore i viču: „Iznesi obavezu ili da te teramo u zatvor!“ A sve je bio cilj da jedne oteraju u zatvor, a druge da zaplaše i silom nateraju u seljačke radne zadruge. Kad smo isplatili onu novčanu veliku kaznu, nismo više imali para da dokupljujemo žito da bi predali, a trebalo je nešto i jesti. Ostalo nas je devetoro u kući. Počeli smo krišom pozajmljivati od onih koji su bolje prošli.

– Jedan dan evo ih, ovi naši susedi, naoružani upadoše, kupe svinje. Ja im pokažem priznanicu da sam izmirio obavezu u mesu, a oni kažu: „To ne važi, jer imaš više od 40 lanaca zemlje!“ Ja pođem u drugu kuću da se dogovorim sa bratom Mitom šta da radimo, a oni me skolesaše pod optužbom da sam pošao da uzmem pušku da pucam na njih. Odmah su me uhapsili i odveli u Vršac. Kod kuće pokupe deset svinja sve što smo tada imali.

– Isti dan osude me na dva meseca zatvora. Imao sam sreću da upravnik zatvora bude Slavko Sera iz Zagajice, naš daljnji rođak, pa mi namesti da noću ležim u zatvoru, a danju da budem kočijaš pri Sreskom komitetu. Bio sam zadužen sa pet konja i dva fijakera. Pomoćnik mi je bio zatvorenik Živa Jovanov iz Uljme. Najviše sam vozio predsednika Sreskog odbora Branka Jeremića i sekretara komiteta, mislim da se zvao Rade.

– Tada sam se nagledao trista čuda i jada. Ja ih vozim a oni ljudima vrše popis i konfiskuju imovinu. Sećam se, da nekom Pančevanu iz Kuštilja sve popisaše i oteraše, za dan su ispraznili kuću. Oterali su mu svu stoku, sve poljoprivredne mašine, alatke, ispraznili ambare, sve stvari iz kuće do poslednje kašike. Gledam kako za jedan dan ode ceo trud koji su ljudi sticali decenijama. Sve ukućane su oterali u zatvor. Ostao je samo jedan starac kukajući po praznom dvorištu. Predsednik Jeremić mi kaže: „Eto, Đuriću, šta mi radimo onome ko neće sa nama i kako mi hoćemo. Bolje da uđeš u Seljačku radnu zadrugu čim te pustimo iz zatvora, da ne prođeš kao ovaj. Ti si meta u selu, a mi smo postavili artiljeriju pa ćemo da pucamo dok sve ne razrušimo, da služiš za primer kao i ovaj danas.“

– Obično bi posle takvih dnevnih „uspešnih ekspedicija“, uveče, išli na terevenku. Vozio sam ih fijakerom najčešće u Sočicu – selo na rumunskoj granici gde

je živeo jedan Nemač sa suprugom. Imao je 22 lanca vinograda i podrum pun vina. On je za ove drmatore iz sreza, komiteta i Udbe spremao pečene prasiće, jaganjce, vino, rakiju... Zato njega nisu dirali i oterali kao ostale Nemce, trebao im je za zabavu, večerinke i pijanke... Ostali vinogradi – bivše vlasništvo proteranih Nemaca su zarasli u korov. Ja to jednom kažem sekretaru komiteta, a on veli: „Ćuti bre, Đuriću, nek ide kud je pošlo, važno je da će tebi u SRZ biti lepo.“

– Čim sam se vratio iz zatvora kući, ušli smo brat i ja u Seljačku radnu zadrugu pod ugovorom na tri godine. Uneli smo sav imetak – zemlju, stoku, mašine... Ja sam čak bio i u upravi zadruga, moja grupa je nekoliko puta pohvaljivana za uspešan rad. Otac je još bio na robiji, ali oni hoće i mene i Mitu u zatvor iako smo ušli u SRZ. Optuže me da sam u svojoj grupi govorio sledeće: „Drugovi i drugarice, da bi ova zadruga propala što bržim tempom, to mi treba da vršimo privrednu sabotazu.“

– Oteraju mene i brata Mitu u Vršac i odmah podignu optužnicu. U njoj su naveli da smo nas dva brata Đurića narodni neprijatelji, saboteri, da smo protiv današnjice, da klevećemo narodnu vlast, da čekamo nešto treće, da stalno gledamo u nebo kada će da nadlete engleski i američki avioni... Za mene je u optužnici još stajalo da sam za celo vreme okupacije, ovde u selu, saradivao sa okupatorom. Naš advokat ne sme ni da pisne, a ja kažem da nisam mogao da saradujem sa okupatorom jer sam sve četiri ratne godine proveo u zarobljeništvu... Vidi sudija, neki Popadić pa kaže, „kako to da je čovek optužen... a nije ni bio u zemlji u to vreme!?“ Ustaje javni tužilac Živko Doroški, i kaže: „Molim narodni sud da ovakvog bandita ne uzima u zaštitu, da ga osudi na dve godine i da mu se sve konfiskuje!“ Znači i ono što smo uneli u SRZ i ono što je ostalo kod kuće – stvari, pokućstvo, nameštaj... Sudija, takvo je onda vreme bilo, osudi mene i brata Mitu na po dve godine robije i konfiskaciju celokupne imovine. Jedino što je tada mogao da učini sudija Popadić, to je da nam da pravo žalbe za 15 dana i što je bilo vrlo bitno da, žalba zadržava izvršenje. Inače da nije bilo toga, po običaju bi nam već isto več, kada smo osuđeni, sve iz kuće bilo oterano.

– Žalili smo se Okružnom sudu u Zrenjaninu, a preko naših kod kuće, javili smo celu stvar narodnom heroju Isi Jovanoviću inače, mom školskom drugu. Mislim da je tada Isa učinio onoliko koliko je mogao a da sebi ne naškodi. Posavetovao je moju suprugu Pijadu i Mitinu Dragicu da, kad on dođe u Izbište, izađu pred njega i plaću a da to vide i oni iz Mesnog odbora. Valjda, da bi pred aktivistima imao razloga da utiče na našu sudbinu. Čak nas je posetio i u zatvoru i rekao: „Dobro je da ste se žalili.“ Ubeđeni smo da nas je Isa spasao kod Okružnog suda u Zrenjaninu, jer smo posle tri meseca provedena u zatvoru pušteni kući.

Iz zatvora opet na rad u zadrugu. Nastavlja priču Mita:

– U našoj Seljačkoj radnoj zadrugi bilo nas je 74. I svi smo, kad je isteklo tri godine, podneli molbe da iz nje izađemo. Ovi iz sela jave u Udbe i sve nas oteraju u Vršac, u zatvor. Nas dvojicu – Slavka i mene posebno optuže da smo pokretači. Terali su nas da povučemo molbe. Slavko mi predloži da ja povučem molbu da me puste kući, a da on ide na robiju. Tada nam major Udbe, koji je došao iz Beograda, kaže da idemo kući da tamo pocepamo molbe. Pristanemo i puste nas. Ostali smo u zadrugi dok se ona nije rasformirala.

– Istina je – nastavlja Mita Đurić – da sam pre toga pričao da će se zadruga sigurno rasformirati, a to mi napakuju neke drugarice, isto iz sela, i oteraju me u Udbe u Vršac. Tamo su me isleđivali i maltretirali mesec dana.

A Slavko, kud će šta će, opet se obrati Isi Jovanoviću.

– Odem ja kod Ise u Beograd i pričam našu muku, a on me stavi u kola pa pravo kod Rankovića. Sećam se, veli Isa: „Druže Leko, tamo neke popišulje u Izbištu

optužile njegovog brata bez veze – džabe.“ Objasnim ja sve kako je a Ranković kaže: „U redu je, još ti nećeš stići kući, on će biti pušten.” Tako je i bilo.

Braču Đuriće su spasavali Isa Jovanović i Aleksandar Ranković, a jednom i predsednik vlade NR Srbije Blagoje Nešković.

– Isto je bilo zbog neke obaveze – priča Mita. – Oteraju me u zatvor u Uljmu. Znam da sam se celu noć smrzavao u nekoj šupi a da su vrata bila poduprta ašovom. Sutradan ujutru stražar, ljut, valjda, što je morao i on da se smrzava, uzeo onaj ašov, gura mi ga u usta i psuje sve po spisku. Posle me oteraju u Vršac.

Tu noć su mesne vlasti u Izbištu, po ko zna koji put, pozvale i Slavka.

– Došao Branko Jeremić, predsednik sreza Vršac, seća se Slavko, i ovaj što je stalno bio ovde – Čapajev, pa mi naređuju da do ujutru, do osam sati, iznesem toliko i toliko žita. Ja kažem da nemam, a Čapajev će meni: „Vidiš li ovu banderu, ovde ćeš da visiš, da služiš ostalim Izbištanima za primer.“ Ja u sebi velim: „Nećeš ti mene više videti“, umesto kući uputim se na voz za Uljmu. Nisam smeo putem, da me ne vide i uhapsu, nego preko njiva, po blatu. Iz Uljme vozom pravo u Beograd kod Blagoja Neškovića.

– U hodniku kabineta beše puno mučenika gorih od mene. Agent, naoružan, ne da mi pristup, kaže da predsednik ne može da me primi, tera me napolje. Ja počnem da se derem iz sve snage, napravi se gužva i Boga mi to upali. Pojavi se na vratima predsednik lično i pita šta je. Ja odmah kao iz topa: „Druže predsedniče, ja sam pobegao kod vas da me ovi u selu ne obese!“ Pozva me on unutra, objasnim sve, pokažem potvrdu da sam sve obaveze izmirio i Nešković mi kaže da izađem i sačekam. Posle pola sata me pozove i da mi tri pisma da ih lično razdelim: Prvo vlastima u Pančevu, drugo u Vršac, a treće u Mesni odbor. Predam isti dan po podne ona prva dva, a uveče stignem kući. Pošto je tada svaki čošak bio pod prismotrom, evo ti odmah seoskog kurira sa pozivom da se javim hitno u Mesni odbor.

– Odem ja tamo a ono, kao i uvek, puno ljudi čeka na red na saslušanje i maltretiranje. Uđem preko reda. Poče dreka na mene. Pružim Čapajevu pismo, on otvara i preti mi. Ali kad vide od koga je i šta piše, zagrcnu se i kaže tiho: „Nemoj da čuju ovi napolju, idi kući i brata ćemo ti odmah pustiti iz zatvora.“ Tako i urade.

Mita nastavlja:

– Brat Slavko i ja smo po tri puta bili u zatvoru a otac Ilija dva puta na robiji. Njemu, grešniku, nije bilo suđeno da i treći put ode u zatvor, nego u grob.

– Šta je sve preživeo kod kuće i na dve robije mora da mu je srce već bilo popustilo. Kuća prošla kroz Seljačku radnu zadrugu, opustošena, a oni našli da mu traže jednu parcelu od 11 lanaca, zvanu „Ciglana“. U zamenu daju neke njive lošeg kvaliteta. Otac im je kazao: „Ja tu njivu ne mogu da dâm, jer kad sam kupovao ja sam gledao gde mi odgovara a i zadužio sam se bio do guše.“ Pod hitno su ga pozvali u Vršac, u Udbu. Do Uljme je pošao peške. Nije stigao, pao je na putu i umro u 65. godini života. Odmah posle toga su nam uzeli tu parcelu, bez ikakve nadoknade.

– Za Čapajeva Slavko danas kaže da živi u Novom Sadu a što se tiče Branka Jeremića, tadašnjeg predsednika Sreskog odbora u Vršcu, veli:

– Branka je još iz ranije od pre rata znao ceo ovaj kraj, rodom je iz Banatske Subotice. Pre rata je bio zidar a preko leta je radio na drešu – na vršalici. U Izbištu smo ga znali kao pijanca i da je bio nepismen. A eto, dogurao je bio do predsednika sreza. Kasnije je uhapšen kao informbirovac. Kada se vratio sa Golog otoka, radio je u jednoj trafici, u Vršcu. Vidali smo se često i znao je da kaže: „Al’ sam bio blesav, meni podmetnuli nogu a oni ostali da šefuju“. Umro je pre dve-tri godine.

Jedan od najmlađih „kulaka“ iz Izbišta, koji je robijao, je Bogdan Ovčarov rođen 1927. godine. Mati Darinka mu je umrla a da je nije ni zapamtio, a 1943. mu je umro i otac Milan. Bogdan i brat Vojislav, tri godine stariji od njega, i stara baba Stana teško su se probijali kroz život. Kad se završio rat, njih dva poodrasli mislili su da više neće biti muke i nevolje. Međutim, seća se Bogdan:

– Služio sam vojsku 32 meseca – od februara 1945. do oktobra 1947. Politički komesari su nam celo vreme pričali kako neće biti više nepravde, da će sve biti kao u Rusiji. (A i voleli smo brate, Ruse. Sećam se kad su 1944. banuli u Izbište, kako smo ih dočekali cvećem, hranom, pićem.)

– Kad sam došo iz vojske, vidim da nema više u selu onog poleta i radosti kako je bilo kad sam odlazio. Ljudi sa strahom pričaju o nekom aktivisti – komunisti Aleksandru Vasiću-Čapajevu, o Branku Jeremiću, predsedniku Sreskog odbora, o našima iz sela – Obradu Sremcu, Jovanu Rusovcu, Kaji Budimirov... Ja navalio da radim imanje, mislim biće kako je govorio komesar, da će onaj ko radi pošteno i dobro, biti priznat i biće mu lepo u novoj državi. Ali, počеше sve veći narezi žita i mesa.

– U 1948. nekako se i provukosmo, ali naredne godine postade zaista teško. Od dve krave oduzeše jednu, od 15 ovaca meni je ostalo pet. Oteraše i šest svinja. Vršemo žito, a njihov popisivač upisuje u knjigu svako zrno. Ali seoskim „bogovima“ je ta knjiga služila samo zato da se ne prevare, da ne traže manje, nego uvek više od ovršenog. Ja se glasno bunim, onako još naivan pominjem ono što je politički komesar pričao u vojsci, a oni... Noću lupaju na prozor i naređuju da dođem hitno u Mesni narodni odbor. Tamo je već bilo doterano oko 60 domaćina. Ljudi izbezumljeni, uplašeni, protestuju, plaču. A oni prozivaju, puštaju, vraćaju ponovo.

– U neko doba začu se prozivka: „Gerasim Jovanov, Milan Petrov i Bogdan Ovčarov!“ Uvedoše nas u kancelariju, a Branko Jeremić stavio pištolj na sto, preti... Ja pokažem cedulju koliko je ovršeno, da sam sve predao, da nemam više, a on se okrene Sremcu i Rusovcu i kaže: „Vodite ga u zatvor!“ Od jedne sobe stare opštine napravili zatvor i tamo nas strpaše. Bilo je nekoliko starih i bolesnih ljudi u onoj teskobi. Unutra kibla, ne puštaju nas napolje. Dovode, odvode, puštaju. Nas trojicu – Gerasima, Petrova i mene su držali četiri dana.

– Sećam se dobro 10. septembra 1949. posle podne nas trojicu povezali – ruke pozadi, teraju kroz selo. Gleda narod, ne može da dođe sebi, kao za vreme okupacije. Prenoćimo u Uljmi u nekom podrumu i sutradan opet vezani, vozom u Vršac, u Udbu. Strpali su nas u odvojene ćelije. O tome sam do tada samo slušao priče, a tada sam osetio i sam kako izgleda ćelija. Tesna ne možeš da legneš, već samo da čučiš, dole hladan beton, goli zidovi, tavanica u nedohvatu, a svetla niodkuda.

– Sutradan, oko 10 sati, odveli su me kod islednika. Doduše mene nisu tukli, osim što me je sprovodnik malo šamarao, navodno zato što imam dužu kosu. Ali sam svojim očima gledao kako u hodniku udaraju jednog starog dedu u stomak. On se jadnik savija od bola, a oni biju odozgo u potiljak.

– Kod islednika sam rekao da sam sve predao što sam ovro i da nemam više, „piše u knjizi“. Po podne je već bilo suđenje. Sudiji Jovanu Popadiću sam rekao isto što i isledniku, a on mi kaže, tu, pred porotnicima i sprovodnicima, da imam loše karakteristike napisane i dostavljene od mesnih vlasti iz Izbišta. Da mi tamo stoji da sam privredni saboter, narodni neprijatelj, da nisam za današnjicu.

– Suđenje je trajalo najviše 15-20 minuta, a zatim „u ime naroda... tri godine prinudnog rada i konfiskacija celokupne imovine.“ To je bilo oko tri sata po podne a već pred ponoć seoski aktivisti su mobilisali nekoliko zaprežnih kola i otišli mojoj

kući i pokupili sve od reda: dva konja, kola, kravu, svinje, ovce, jaganjce. Kasnije se doznalo da su osam mojih jaganjaca zaklali i pojeli ti isti koji su mi i spakovali robiju. Snaja Milena (supruga brata Vojislava) mi je kasnije pričala da su ovi naši iz sela po noći jurili i hvatali kokoške i ćurke, nijednu nisu ostavili. Oterali su seno, šarovinu, slamu, pokupili sir, mast, jaja... Odneli su sve pokućstvo do poslednje kašike i viljuške. Ujutru je osvanula potpuno prazna kuća, staja, obor, živinarnik. Srećom imali smo zidani šporet pa njega nisu mogli odneti, a recimo kod Gerasima su odneli i šporet pa čak meso koje se peklo u njemu. Kad su nam pokupili sav nameštaj i posteljinu, naterali su babu i snahu da pokažu koje je moje odelo te su i njega odneli. (Gerasim je inače osuđen četiri godine, a Milan Petrov na godinu i po).

– Posle 10 dana sproveli su nás oko 40, vezane, vozom, u Požarevac. Postroje nas tamo, ja najmlađi (22 godine) pribijam se uz Gerasima i Milana, da bi bili bar zajedno. Komandir neće da veruje da sam „tako mlad pa kulak – žitar“ pa me ubaci u drugi paviljon, među jatake i lopove. Tamo sam doživeo da ujutru komandir, neki Bečić, viče: „Izlazite lopovi!“ Sobni starešina nam je bio Ciganin iz Bele Crkve, osuđen zbog krađe konja. Mi se guramo oko pumpe da se umijemo, a on natakao neku konzervu na štap pa nas bije odozgo po glavama i psuje majku lopovsku. Daju nam čaj a nemamo porciju, prebiramo po đubrištu, nalazimo neke konzerve pa u onako prljave sipamo čaj, ko te pita – glad je jača od svega. U podne, ko ne radi, 200 grama proje. Ko nešto radi, njemu malko više i daju malo gušći krompir. Po pasulju pliva žižak.

– Uspeo sam nekako da se dočepam grupe koja radi na zatvorskoj ciglani. Tu je bilo malo bolje, imao sam pravo na dva paketa mesečno. Baba i brat su donosili, kad su imali. Sekao sam kriške našeg banatskog hleba, sušio ih na suncu i zatim danima krunio u mrve i sipao u čaj. Ali nisu ni ovi moji od kuće imali uvek da mi donesu. Kako je to teško bilo da gledaš kroz žice kako dolazi poseta, a meni nema nikoga, srce da ti pukne – kaže Bogdan i plače, zatim nastavlja:

– Brat Vojislav je pravio molbu i pustili su me posle 19 meseci. Kada mi je stiglo pomilovanje, bio sam na jednom imanju kod Sremske Mitrovice. Odelo nisam čekao od kuće, jer su i njega odneli, te sam u Izbište došao u onom robijaškom.

– Stigao sam baš na Duhove, na dan seoske slave. Idem kroz selo, stid me, ne znam kako da se ponašam, narod me zagleda i uglavnom ćuti.

Brišući suze, Bogdan Ovčarov nastavlja priču:

– Naša kuća je bila u velikoj bedi tada. Ja sam u početku morao da pozajmljujem pantalone. Uzeli su nam svih 27 lanaca zemlje, brat je išao u nadnicu, a pomagala nas je i tetka Lenka iz Uljme. Navalimo na rad, skoro sve iz početka. Uzimao samo 15 godina zemlju u zakup od Stanka Rusovca. Malo-pomalo, zaptim i stoku, kupim kola, počnemo i zemlju kupovati. Oženim se 1952. sa ovom mojom Zorom, podelim se sa bratom, pa opet navalim na rad. Sad, hvala bogu, imamo sve: sina, snahu, unučicu. Kuća moderno sređena, tu su i dva traktora, dve prikolice, berač – sve sem kombajna. A muke su bile velike dok se sve ovo iznova stvorilo. Eto, vidiš, ja se od rada opekao kao ugarak, a moja Zora se pogurila od tereta. Ali, neka, samo da se ono nikad ne povraća – završava svoju tužnu priču Bogdan Ovčarov iz Izbišta.

Mita Popov iz Izbišta imao je te 1947. ravno 40 godina a njegov otac – pokojni Dušan – 70. Kako se Dušan proveo za vreme otkupa priča Mita, sada i sam deda od preko 80 godina.

– Imali smo 24 lanca zemlje, nismo bili neki bogataši ili „kulaci“ kako su tada nazivali dobre domaćine sa malo većim imetkom. Bili smo predratni i ratni simpatizeri komunističkog pokreta. Ja sam, recimo, rizikovao i dao pušku

partizanima. Ali kad je došla nova vlast pa zajahali neradnici, osvetnici i neka nezrela omladina, potpomognuta onima sa strane kao što su Čapajev, Branko Jeremić i drugi, onda je sve zaboravljeno. Ako nisi hteo kako oni hoće, zlo si se proveo. A oni hoće da predaš više žita nego što imaš ili da uđeš u SRZ. Mladi skojevci i članovi partije su imali zadatak da noću lupaju na kapije i prozore, da plaše i uznemiravaju. Nama je jedne noći razbila prozor Kaja Budimirov, koja je bila vođa jedne ženske grupe.

– Kad su jednom uzeli sve iz ambara, došli su i naredili da se mora predati i brašno ne sećam se koliko. Otac Dušan je sve pokupio nije ostala nijedna kašika koliko za zapršku, natovarao na ručna kolica i oterao u Mesni odbor. Sećam se kad je mati Maca plakala i kaže: „Zar sve odnose, šta će deca da nam jedu!“ A bilo je troje maloletne dece u kući. Njima ni to nije bilo dosta, pa su oca jedno veče maltretirali i tukli u Mesnom odboru.

– Došao je kući, plače, sav izubijan, sa lica mu teče krv. Pogledamo, a ono iščupan jedan brk a iz rane lije krv. Pričao je da su ga oborili, gazili nogama, uvijali uši. Brk mu je iščupao Branko Jeremić, predsednik Sreskog narodnog odbora Vršac, a Čapajev ga je uhvatio posle za uvo i hitnuo onako starog sa stepeništa u dvorište.

– Jedva smo se nekako odbranili i othranili. Brašno su nam u zajam davali Toša i Nida Živanov – kaže Mita Popov.

Nastavljajući priču o prinudnom otkupu žita, mesa i ostalog u banatskom selu Izbištu, koji su, počev od 1947. sprovodile mesne i sreske vlasti (iz Vršca), dođosmo i do Milenka Jovančića. Milenko je 1945. kao osamnaestogodišnjak otišao u vojsku. U vojsci je bio veliki veseljak i poznat po pesmi u krugu kasarne i u stroju. Željno je iščekivao da prođe vojni rok od tri godine, da se vrati u svoje Izbište, da kući kuću. Verovao je političkom komesaru koji je uverljivo i iskreno pričao kako ćemo, najzad, svi dobro i pravedno živeti. Od kuće su mu redovno stizala pisma u kojima je stajalo ono najobičnije – „Svi smo živi i zdravi što i tebi od srca želimo!“

Ali, u jesen 1947. godine dobio je pismo u kome, umesto uobičajene rečenice, javiše tužnu vest da je otac Petar tragično izgubio život. Koliko ga je pogodila očeva smrt, toliko su ga šokirali opis i razlog tragedije. Stegao je srce i naglo začutao. Kad je i starešinama zapalo za oko da se više u stroju ne ori Milenkov glas, morao je da objasni razlog tuge. Milenkovo objašnjenje je tada bilo kratko kao i sada:

– Moj otac Petar Jovančić bio je veoma ugledan čovek u Izbištu, još pre rata. Biran je i za predsednika seoske opštine. Kada su posle oslobođenja počeli oni obavezni otkupi, na njega su se ovi naši aktivisti, iz sela, posebno bili ispizmili. Najteže mu je, pričao je bližima oko sebe, što ga kinje i maltretiraju vršnjaci i vršnjakinje njegovog sina, odnosno moji školski drugovi i drugarice. Kao i ostale, i njega su uglavnom budili usred noći, odvodili u Mesni odbor, tamo tukli, zlostavljali, vređali, ponižavali... i, razume se, tražili da preda obavezu veću nego što je mogao da ovrše ili ubere na svojoj njivi.

– Prodao je konja te dokupio žito i predao onoliko koliko su tražili. Tada su mu rekli: „Eto, vidiš da imaš još, bio si sakrio!“ Nije vredelo pričati da je to kupljeno, da je morao da proda konja. Govorili su „gde je bilo ovo, ima još“, pa mu natovare da preda opet neki tovar povrh svega. Shvatio je da nema svrhe više ni kupovati jer ispada još gore – okrivljuju ga da je sakrio, da je saboter i narodni neprijatelj.

– Kad su ga oterali u Vršac, u Udbu, nije mogao da izdrži, potpisao je da će da ispuni obavezu iako je znao da kod kuće nema više ni zrna žita. Pustili su ga. Svestan je bio da nema da preda, da ne vredi ni dokupljivati, a znao je šta ga ponovo čeka ako ne ispuni što su mu nametnuli. U tom rastrojstvu izvršio je samoubistvo – skočio je u bunar. A bilo mu je tek 54 godine.

Kaja Budimirov živi danas u Izbištu kao penzioner, sama. Kako su nam ispričali Izbištani, Kaja je bila glavna u onoj ženskoj grupi skojevki koje su noću lupale na „kulačke“ prozore i kapije, zastrašivale i nagonile ljude da iznesu obavezu ili, u suprotnom, da dođu u Mesni narodni odbor pred Aleksandra Vasića-Čapajeva, Branka Jeremića, predsednika Sreskog odbora Vršac, i njihove saradnike.

Kaja kaže da je član SKOJ-a od 1943. kada su joj Nemci streljali oca Marka, i član partije od 1946. U njihovoj se kući, veli, krio i komandant Južnobanatskog partizanskog odreda Živa Jovanov Andra. O svojoj aktivnosti posle oslobođenja Kaja nerado priča, a i ono što kaže, je veoma kratko i šturo. Recimo na „mekano“ pitanje da li su aktivisti ubeđivali ljude da uđu u Seljačku radnu zadrugu, odgovara tvrdo:

– Ne, ne. tu niko nikog nije ubeđivao, to je bilo na dobrovoljnoj bazi. O nekom pritisku da se uđe u zadrugu nema ni govora. I mi smo ušle u SRZ – majka i ja. Majka je tamo radila, ja nisam, imala sam druga zaduženja.

A kako je bilo oko otkupa?

Kaja se smeje i kaže: – Učestvovala sam u tim akcijama kao omladinka. Mi nikog nismo primoravali. Lepo bi zamolili, ko je imao iznosio je, ko nije imao, nije ni iznosio i tako...

A da li je Kaja Budimirov bila glavna u ženskoj grupi aktivista?

– Ne baš, skoro da nisam. Bilo je tu i starijih drugarica. Na primer, tetka Ljubica – sestra Ise Jovanovića, pa Mitra Knežević, Smilja Popov, Grozda Ilić, Jovanka Basaraba, Olgica Petrov, Nevenka Radukić – Seja... Ovo je bila čisto ženska grupa – nisu ni postojale mešovite. Aktivista je bilo blizu dve stotine, svaka grupa je imala svoj rejon i svoje zadatke.

Ko je zadavao zadatke?

– Mi smo sve zadatke dobijali od Aleksandra Vasića Čapajeva, on je bio poverenik za otkup. Došao je ovde iz Bele Crkve nosio je uniformu, poručnik po činu – tako nešto... Stanovao je tu u Mesnom narodnom odboru. On nama, jednostavno, naredi i podeli zadatke i mi krenemo u selo kod ljudi. Ko nas je lepo primio i mi smo prema njemu lepo, ko nije... tako. Malo smo se i krile, kad god je moglo i trebalo.

Da li je bilo preterivanja u pozivima seljacima da iznesu obavezu?

– Ne, ni slučajno! Jedino je malo preterivao neki Sava Stojanov, zvani Mućak, pa su se ljudi žalili na njega Isi Jovanoviću. Inače, mi aktivisti smo prvi izneli svoju obavezu.

A obaveza koja je bila veća od ovršenog žita?

– To je čista laž. Svakom je ostavljeno koliko mu sleduje po članu domaćinstva, a ostatak je bio obavezan da iznese.

A šta Kaja Budimirov kaže o činjenici da je na desetine ljudi iz Izbišta išlo na višegodišnju robiju zbog neispunjenja obaveze?

– Ne znam! I toga je, svakako bilo. Ja sam u to vreme bila mnogo mlada i mnogo sam zaboravila.

Prateći pripovedanja izbištanskih „kulaka“, i njihovih familija, o svojim stradanjima, poželi se svakako priča nekih učesnika prinudnog otkupa i sa one druge strane – još živih „aktivista“. Međutim, oni, uglavnom, ne žele da govore o tom periodu svog života. Jedan od često spominjanih aktivista bio je voljan da prihvati svaki razgovor o svojoj biografiji, ali pri pomenu otkupa u Izbištu i o svom učešću u tome, bio je žestoko kategoričan: „O tome neću reći ni reći!“ Najgovorljiviji su, pak, oni koji su bili i u jednoj i u drugoj koži – prvo „aktivisti“ a posle „kulaci“, što bismo mi danas rekli – „disidenti“. Na preporuku nekoliko Izbištana vredi čuti i priču jednog

takvog „otpadnika“ – Dragu Matanova. Neka bude ispričana i njegova priča, bez obzira što je bilo i rezervisanih glasova, kao na primer: „Kad Draga Matanov kaže dobar dan, treba stvarno pogledati da li je dan ili noć!“

Draga je član SKOJ-a od 1934. godine, a dve godine kasnije primljen je u Komunističku partiju Jugoslavije. Na njegovo opredeljenje za komunističku ideologiju, kaže, uticao je Žarko Zrenjanin rođeni Izbištanin – predratni učitelj i pošten čovek. Po sopstvenom kazivanju, Draga Matanov se posle rata nije baš najbolje razumeo sa drugovima u vezi obaveznog i prinudnog otkupa poljoprivrednih proizvoda od seljaka, tada nazvanih „kulaci“. Zbog takvog postupanja, veli, osetio je i na svojoj koži nešto od onoga što je za „kulake“ bila normalna stvar. Priča Draga:

– Kao predratni komunist i saradnik NOP-a za vreme okupacije, odmah posle oslobođenja, uključio sam se kao aktivista u sve akcije, koje je sprovodila nova narodna vlast. Bio sam 1946. kandidat za republičkog poslanika, ali nisam dobio na izborima. Te godine sam, skoro dobrovoljno, znači veoma uspešno, sproveo u selu prvu agrarnu reformu – ono kada se uzeta zemlja davala siromašnim seljacima, tada zvanim „agrarnim interesentima“. Bio sam u Izbištu sekretar partije kada je počeo otkup 1947. Onda je Sreski komitet organizovao ovde u Izbištu miliciju – bilo ih je oko dvadesetak u uniformama sa komandirima i jednim kapetanom. Kao aktivisti sa strane došli su dvojica iz Plandišta – Danilo Knežević i neki Blanuša, zatim iz Bele Crkve Aleksandar Vasić-Čapajev i Sava „Mućak“ iz Parte. Oni su uz pomoć ovdašnjih aktivista organizovali otkup. Taj otkup je posejao veliku mržnju među ljudima. I dan-danas selo od toga boluje, jer se radilo nepravo i naopako. Na primer, pozovu u Mesni odbor Paju Jovančića, starog čoveka od 75 godina, i Sava „Mućak“ ga ošamari i udari u mošnice. Deda Paja ih je molio i govorio: „Deco, nemojte me tući, ja nemam više ni krompira, a kamoli 'leba.“ Ljubu Živojinovog, isto starog čoveka terali su ono: „lezi – dig' se!“ Ni to im nije bilo dovoljno, pa su ga terali da brkovima čisti pod kancelarije odbora.

– Ta čuda su, eto, pravili sve mladići, ljudima koji bi očevi i dedovi mogli da im budu. Nema veze ko si i šta si, i šta si bio. Ako nećeš sa njima i kako oni kažu, proglaše te da si protiv i izivljavaju se kako im kad padne na pamet. Na primer, predsednik Sreskog odbora Vršca Branko Jeremić je lično, ovde u Mesnom narodnom odboru, u Izbištu, iščupao brk starom Dušanu Popovom, iako je recimo Dušanov sin Mita rizikovao glavu i dao partizanima oružje. Mita Đurić je za vreme okupacije pomagao partizane – ilegalce na ataru Izbište – Uljma, a njega su posle rata, kao i brata mu i oca, zatvarali više puta. U tom „raskulačivanju“ jedva se spasao i 80-godišnji Svetozar Radukić, iako mu je sin Veljko kao partizan, poginuo u borbi. Ima ovde i ulica koja nosi Veljkovo ime.

– Ipak, mislim da je najgore prošao Gerasim Jovanov. On je u početku, kad je počinjalo to iznošenje žita, bio predsednik Narodnog odbora u selu. Gerasim je mislio pravo – ako čovek nema žito, ne može ga proglasiti neprijateljem i tražiti da preda. Tada je u Izbište došla neka ženska iz Novog Sada i na njih u kancelariji vadila pištolj i pretila. Gerasim se nije dao uplašiti – izbacio je iz kancelarije. Kasnije su mu se gradno osvetili – sve mu pokupili, konfiskovali celokupnu imovinu a njega osudili na 4 godine robije, navodno krije svoje žito – privredni saboter i neprijatelj naroda.

– Ja sam se na našim sastancima pobunio protiv takvog metoda – da se od ljudi traži da predaju državi više nego što sami imaju, a treba i da jedu, valjda, nešto. Posebno sam bio protiv toga da se zbog toga ide na robiju. Onda ti oni mene smene sa mesta sekretara partije i još me isključe iz članstva. Na moje mesto dođe neki Rade Prčulj. Ali oni su to krili od Ise Jovanovića, tadašnjeg sekretara Pokrajinskog komiteta u Novom Sadu, a koji je rodom odavde – iz Izbišta. Mene smenili, a kad šalju izveštaj

u Novi Sad mene potpisuju, kao da sam ja još sekretar. Da bi opravdali celu stvar, narežu mi da državi predam vagon pšenice. Dali su mi i rok izvršenja predaje – dva sata. Svemu tome su najviše doprineli Čapajev, Sava Mućak i ona dvojica iz Plandišta. Odem odmah direktno u Beograd da se žalim Blagoju Neškoviću, a on me uputi Isi Jovanoviću u Novi Sad. Na moju žalbu, tada su svi „žitari“ pušteni iz zatvora. (?)

– Bio sam jedno vreme glavni sreski instruktor za osnivanje seljačkih radnih zadruga. Ovde, u Izbištu, je bilo više od pola sela u SRZ, ali se posle neku godinu rasformiraše. Još mi žao seljačkih radnih zadruga. I dalje tvrdim da su u to vreme neprijatelji harangirali protiv radnih zadruga, kao što i danas ne miruju. Da tada nije bilo neprijatelja – bivših četnika koji nisu trpeli avnojsku Jugoslaviju, seljačke radne zadruge bi dan-danas bile uspešne i pravo rešenje za naše selo i zemlju u celini.

O prinudnom otkupu poljoprivrednih proizvoda iz tog vremena Draga Matanov želi da kaže i ovo:

– Ja se jesam sukobio ovde, u selu, sa ovima, oko metoda zastrašivanja i maltretiranja, ali, priznajem, da ni njima nije bilo lako. Recimo taj Jeremić, predsednik sreza Vršac, je po selima čuda pravio, bio strah i trepet, lako je potezao pištolj na ljude, ali pouzdano znam da je i sam doživljavao da to njemu rade jači i glavniji od njega. Pritisak je išao sve od vrha. Pokojni Isa Jovanović mi je lično pričao da je baš zbog otkupa na njega Kardelj vadio pištolj.

Draga Matanov je bio aktivista i službenik u selu i srezu po raznim pitanjima i zadacima od oslobođenja pa sve zaključno do 24. novembra 1953. godine. (Taj dan je bio predsednik izborne komisije za odbornike.) Dva dana kasnije lišen je slobode kao informbirovac. U Vršcu je isleđivan 25 dana. Na suđenju u Beogradu dobio je dve godine robije.

– Dokusurili me Golim otokom – kaže Draga i nastavlja:

– Na Golom otoku nisam doživljavao torture jer posle smrti Staljina tamo je dolazio Aleksandar Ranković i nakon te posete prestao je taj, po zlu čuveni „bojkot“ batiranje i sl. Na samom Golom otoku sam proveo osam meseci, pa me posle prebace na ostrvo Grgur – primio sam ekonomiju vinograda u ženskom logoru. Sa robije sam pušten na Dan Republike – 29. novembra 1955. godine. Iako sam tolike godine bio simpatizer i pomagač pokreta, radio na raznim dužnostima, danas nemam nikakvu penziju dok drugi... tako... zna se već.

Tako završava priču Draga Matanov, za koga neki njegovi Izbištani vele da je silom prilika bio i u jednoj, i u drugoj koži (možda i u trećoj), a drugi opet kažu da je i on sam često „okretao ćurak“ – čas ovako, čas onako.

U Izbištu živi deda Slavko Ilić – Lala i njegova supruga baba Smilja. Imaju preko osamdeset godina. Na deset lanaca banatske zemlje žive sami – mlađi otišli u grad. Kako je deda Lala doživio i preživio planski, prinudni (obavezni) otkup?

– Otkup sam doživio i preživio bolje od većine koje su progonili, ali mnogo gore nego što sam mogao i da pomislim da će nova narodna vlast da radi. Moja naklonost komunistima traje još od pre rata – od 1936. godine. Družio sam se tada sa Žarkom Zrenjaninom i on mi je tada pričao kako će, kad komunisti i radnička klasa uzmu vlast, da bude sve kao u raj. Bio sam opsednut tim Žarkovim pričama, koje je on tako uverljivo pričao, a, tvrdim, da je kao pošten čovek i verovao u to što govori. Pomagao sam pre rata i Isu Jovanovića kada su ga ondašnje vlasti proterale iz Jagodine. Došao je ovde kod sestre Ljube, ali su bili siromašni pa smo mu ja i Branko Basaraba davali 'leba da jede.

– Sve sam pre rata išao na te zborove koje su organizovali komunisti iako nisam bio siromah. Zbog toga sam imao sukoba i sa ocem Nikolom. Govorio mi je: „Doći će oni tebi glave!“

– Za vreme okupacije bio sam u zarobljeništvu u Lincu, u Austriji. Nikako mi ni danas nije jasno zašto su nove vlasti posle oslobođenja popreko gledale na sve nas koji smo bili u zarobljeništvu. Ja, kada sam došao iz zarobljeništvu, radostan što je pobedio socijalizam, navalio da radim kao mrav, jer Žarko je govorio: „Ko radi, imaće“.

– Ali vidim ja, vlast u Izbištu preuzeli neradnici i propalice, bacili motike, uzeli parole uzvikuju „živeo ovaj“, „dole onaj“, samo drže govore, prete „narodnim neprijateljima, saboterima, seljacima – kulacima“. Ništa ne rade – samo komanduju... I počnem se ja malo držati po strani od svega toga. I doživim na jednom zboru da niko drugi nego Isa Jovanović, misleći na mene, uzvikne: „Došao nam jedan drug iz zarobljeništvu, neće sa nama, čeka kralja!“ A nisam čekao kralja, šta će mi kralj kad ga nisam voleo ni pre rata. Ali ne mogu ni sa njima kada vidim da rade naopak, ništa od onog što je govorio Žarko Zrenjanin.

– Kada su konačno videli da ja neću sa njima, takvima, uvrste me u „kulake“ i odmah narežu da predam šest hiljada kilograma žita. Iznese me što imam, a ono nema dosta, a mora se nešto jesti.

– Noću ne daju spavati. Lupaju na kapiju, na prozor. Deru se i viču da izneseš žito, iako znaju da ga nemam. Prete i psuju. Jednu noć me oteraju u Mesni odbor i zatvore noć i dan. Tu sam se svašta nagledao. Biju stare ljude kao što neljudi biju stoku. Čini mi se da su posebno bili kivni na te starije ljude. Kad sam ja pre rata bio simpatizer, i u neku ruku u komunističkom pokretu, izvesni Branko Jeremić zidar, preko leta je nadničio na vršalicama i pijančio po selima. Ja zatvoren u Mesnom odboru, a Branko došao, ni manje ni više nego kao predsednik sreza Vršac, da nas kinji i bije. Lično je iščupao brk Dušanu Popovu, koji je po godinama mogao otac da mu bude. Ne znaš da li je gore kad noću odvođe na saslušavanje ili kad nas drže u onoj teskobi i smradu. Nisu nam davali ni kible, ni bilo šta slično, nego su ljudi zatvoreni tu i nuždu vršili. Nema dovoljno vazduha pa se poneko i onesvesti. Lupamo na vrata, otvore te ga iznesemo da se osvesti a i nama uzgred uđe malo svežine. Kad su videli da ne mogu da me slome, puste me iz tog seoskog zatvora, a zatvore i ovu moju babu Smilju, te se i ona nagledala raznih čuda za jedan dan i jednu noć.

– Nije vredelo njima govoriti da nemaš žita. Ja im kažem: „Ljudi, bio je vaš popisivač na vršalici, zapisao je u knjigu koliko je ovršeno, nisam mogao da pojedem sa slamom“, a oni kao da su gluvi, samo viču: „Kopaj gde znaš, predati moraš!“ Ko zna šta bi danas bilo sa mnom, da li bi uopšte bio živ da tada nisam ušao u Seljačku radnu zadrugu. Znao sam da ni od te rabote nema ništa jer su njome rukovodili, uglavnom, neradnici, ali šta se moglo tada drugačije, spasavao se život i zdravlje. Kada ti odbiju bubrege, šta ti вреди imanje. I u zadruzi se jedva sastavljao kraj sa krajem. Ja sam se snalazio na razne načine. Recimo, u jesen sejem pšenicu, pa uveče zadružnu sejalicu doteram u svoje dvorište noću krišom iščepkam svako zrno što je ostalo na dnu, moralo se nešto jesti.

– Da li se menjaju ljudi ili okolnosti. Nikad se ne zna kakav je ko dok mu ne dođe njegovih pet minuta. Često razmišljam, recimo, o Miti Brankovom – Balonji. On je čuda pravio sa bogatijim domaćinima za vreme otkupa, javno se borio protiv „bogataša“, a on je sad skoro najbogatiji čovek u selu – ima zemlje više od maksimuma. Pa Boža Beljin; kad se rasformiravala Seljačka radna zadruga, on mi nije dao moju mašinu natrag, veli, da se ponovo ne bogatim, a on sad uživa penziju, ima kuću na dva sprata.

– A u njihovo vreme nisu imali milosti ni prema kome ko nije hteo sa njima i kako oni hoće da se radi. Recimo Branka Basarabu su ubili Nemci kao komunistu, a ovi posle rata su njegovom sinu Radoslavu hteli da konfiskuju celu imovinu. Radoslavljeva sestra Jovanka, Brankova kćer, čak je bila neki aktivista, morala je lično da ide kod Ise Jovanovića te je on spasio da imanje ne ode. Eto, takvi su bili ludaci.

DOLOVAČKA TRAGEDIJA

U vreme prinudnog otkupa poljoprivrednih proizvoda u Jugoslaviji, između 1946. i 1952. godine, bilo je bezbroj nesporazuma, muka, tragedija... Iz tih teških dana ostalo je upamćeno da je u Dolovu, južnobanatskom selu kraj Pančeva, došlo do prave seljačke pobune protiv seoske vlasti – „aktivista“, koji su od domaćina oduzimali krave, ovce, konje i, najčešće, poslednje zrno žita, kukuruza, zobi... Skriveno žito su aktivisti lako pronalazili, jer su i sami, u skrivanju bili veći maheri od „kulaka“. I kad je „neformalna“ ekipa seljaka počela pronalaziti sakriveno, ili potureno žito kod članova partije, došlo je do eksplozije gneva. I danas, većina Dolovaca tvrdi da do tragedije ne bi došlo da su bar sreske vlasti prihvatile činjenicu da njihovi seoski „aktivisti“ kriju žito, a drugima čiste do poslednjeg zrna.

Tog kobnog dana – 27. februara 1947. kada su u selo umarširale jedinice KNOJ-a, na poprištu su već bila dva ubijena „kontrarevolucionara“: Arun Ostojin i Steva Vlajić; demoliran je bio Mesni odbor i Mesni komitet, a nekoliko ljudi je bilo u bekstvu.

Glavni akteri, koji su još živi, dobro znaju kako se sve odigralo, ali neki od njih ne žele ni da sada, posle 42 godine, o tome govore. Skoro pola veka sukobljene strane se drže na odstojanju jedna od druge, kad god mogu gledaju da se ne sretnu.

„Ne bi danas tako bilo da je tada pobedila istina“, kaže jedan „nesvrstani“ Dolovac i, ne želeći da se predstavi, dodaje: – „Koga su zmije ujedale, taj se i guštera plaši!...“

Ako iz narednih priča jedne, druge pa i „treće“ strane ne saznamo baš sve detalje dolovačke tragedije, sigurno ćemo shvatiti zašto se sve to desilo i zašto danas neki tvrde da je na taj slučaj samo formalno stavljena tačka.

Milenko Popov, zvani „Golja“, imao je tada 25 godina, bio je poverenik za otkup u Dolovu i aktivni je učesnik sukoba, moglo bi se reći – pravi čovek za priču. Ovaj 77-godišnji govorljivi penzioner misli da bi bilo dobro da prvo, ukratko, ispriča svoju biografiju – možda će se tako lakše shvatiti i njegovo ponašanje pre, tada, posle, pa i sada:

– Bili smo siromasi još od dede obučarskog pomoćnika. Kad se deda „uda“ u bogatu kuću pa se dokopao fijakera i dobrih konja i vozikao kroz šorove, ljudi su sa zavišću govorili: „Vidi golje, dokopao se miraza!“ I tako nam je još od dede ostao špic namet – „Golja“. Godine 1928., kada je meni bilo šest, bratu Mići 4, sestri Divni 2 godine, a sestra Milosava još bila u majčinom stomaku, otac je prodao jedina dva lanca materine zemlje i otišao u Argentinu, trbuhom za kruhom. Od brodske karte preostalo je bilo samo 280 dinara i to nam je jedino ostalo. Živeli smo kod ujaka u Bavaništu. Otac nam je iz Buenos Ajresa slao para te smo nekako živeli.

– U partizane sam otišao sa još 400 Dolovaca sedmog septembra 1944, i ratovao u Šestoj vojvođanskoj brigadi po Slavoniji i Baranji.

– Demobilisan sam, kao skojevac, u jesen 1946. Tada smo dobili šest lanaca zemlje, oduzete od bogataša. Čim sam došao u Dolovo, postao sam član Partije, sekretar SKOJ-a i predsednik omladinske organizacije u selu. Bile su četiri ćelije sa oko 80 članova Partije. Bio sam član Mesnog komiteta i zadužen za treći rejon oko formiranja seljačkih radnih zadruga. Dve godine – sve do 1949., bio sam poverenik planskog obaveznog otkupa u Dolovu. Tada me, po liniji Partije, prebace za predsednika Seljačke radne zadruge „Mita Vukosavljev“ da je vadim iz blata – bila je na rubu propasti. Iako nisam bio poljoprivrednik nego obučar, nije marilo, vele – „moraš ti kao komunista“.

– Glavni u selu je bio sekretar Mesnog komiteta Partije drug Radoslav Rakidžić. Predsednik Mesnog narodnog odbora bio je Živa Trailov. Kad sam ja bio poverenik, to je bio najkrvaviji otkup. Tad se sve oduzimalo, počev od slame i šapurevine (kukuruzovine) do konja. Sve što se moglo naći u ambaru, u štali, što god je moglo da rodi u njivi, ili da se miče, izuzev kućica i mačaka, sve smo oduzimali. Nama su aktivisti iz Pančeva – iz sreza, govorili da narod oko Zaječara umire od gladi, davali su nam i neke filmove kako se narod zlopati na Kozari i da mi moramo i nasilno oduzimati ljudima viškove žita da bismo othranili taj narod.

– Mi nismo znali da je tada Jugoslavija davala žito Albaniji i Rumuniji. A i da smo znali, mi bismo to isto tako radili kao što smo radili, jer je to bilo životno pitanje za Jugoslaviju. Radilo se – o biti ili ne biti. Govorili su nam, takođe, da ako ne uspemo u planskom otkupu, da ćemo izgubiti nezavisnost, da ćemo morati da se priklonimo „jal carstvu sa kačketom, jal carstvu sa šešišrom“.

– Nije ni nama aktivistima bilo lako, a kamoli onima kojima smo oduzimali „obavezu“. Ja sam imao svoja četiri dispečara, obavezno su bili članovi Partije – za svaki rejon po jedan. Ja sam odgovarao Mesnom komitetu i srezu, a kao poverenik za poljoprivredu, određivao sam koliko će ko čega da zaseje. Posle, kad rodi, stavljali smo onaj kvadrat od letava na usev i brojali klasje i zrnelje – određivali rod.

– Ko god je imao tri konja, trećeg smo oduzimali i davali za pasivne krajeve. Nije bilo lako, jer u selu je bilo dosta sabotera i narodnih neprijatelja, protivnika komunizma, „kulaka“, koji su skrivali žito i špekulisali njim. Vredelo je žito tada kao suvo zlato. Recimo, za metar žita moglo je da se od gazda dobije lanac zemlje, naravno, na crnoj berzi.

– Svako drugo-treće veče držali smo sastanke po rejonima i ubeđivali ljude. Da nismo tako radili, politički, ko zna kako bi bilo. Dolovo je bilo najrevnosnije selo po pitanju obaveznog otkupa, mi smo bili ponosni na to. A radili smo pravo. Svakom smo uzimali, bez izuzetka, samo ono što prečiće preko određene potrebe za ishranu članova svog domaćinstva. Reakcionari su tada, pa i dan-danas, širili laži da smo ljudima uzimali sve do poslednjeg zrna. A nismo, sem tamo gde smo znali da je sakrio.

– Moram reći i to da su i ovi iz sreza, iz Pančeva, mnogo navaljivali na nas, a mi na seljake. Jedno vreme bila je tamo neka ženska, koja je bila toliko stroga i opasna da je, čini mi se, htela da nas bije preko telefona. Kad nisu dolazili ovi iz Pančeva i kada nismo održavali političke sastanke po seoskim rejonima, ja i dve službenice Mesnog odbora i Mesnog komiteta, Lelica Kudrin i Đurđevka Stojkov, po celu noć smo pravili spiskove obaveza.

– U seljačkim radnim zadrugama su, uglavnom, bili siromasi, a neki od onih bogatijih bili su neprijatelji, namerno su ušli samo da bi pravili štetu. Imali smo u selu pet seljačkih radnih zadruga. U jednoj od njih, zvala se „Blagoje Nešković“, ti saboteri su trovali konje, davali su im ricinus. Kad sam ja bio predsednik zadruge, spavao sam u brazdi te hvatao lopove i narodne neprijatelje i slao ih u zatvor.

– Ja, kao komunista, morao sam da dajem primer kako treba pravo da se radi. Na primer, ja sam na pet lanaca loše zemlje, dobijene od agrara, posejao žito. Rodilo mi je samo pet tovara, koliko sam imao i obavezu prema državi da predam. Sve sam pošteno predao do poslednjeg zrna. Majka mi posle nije davala da jedem, veli: „Nema 'leba, odneli tvoji komunisti“. Jeli smo krompir i kulje (kačamak sa višnjama). Posle smo se odmah upisali u radnu zadrugu.

– Jugoslaviji je tada pretio neki Andres na zapadnim granicama, a ovde je bilo mnogo narodnih neprijatelja i sabotera. Konkretno ovde, u Dolovu, nama aktivistima

je pretela najveća opasnost od zaostalog četnika Vase Popova, komandanta Južnobanatskog četničkog odreda.

– Nekoliko aktivista i odbornika u ovom kraju izgubilo je tada glavu od ruke četnika Vase. Njemu je ovde u Dolovu bila glavna baza, a saradnici su mu bili Bogdan Vukosavljev i Ilija Albulj. Oni su po selu držali sastanke i ubeđivali ljude da ne predaju žito, da nam se suprostavljaju.

– Tada je glavna neprijateljska parola i propaganda bila kako ćemo pobiti sve kulake, navodno kao što su boljševici pobili svoje u Rusiji, da ćemo sav narod saterati u seljačke radne zadruge, koje će biti isto kao kolhozi u Sovjetskom Savezu, da ćemo porciju i kašiku na dupe, pa svi na zajednički kazan.

– Svi kulaci u selu su bili pod njihovom – četničkom kontrolom i uticajem, mi smo to znali. U jeku najveće akcije otkupa i iznošenja žita, dva kulaka – dva narodna neprijatelja – Pera Bišić i Duša Ostojin i još neki, izvrše pritisak i ubede sekretara Mesnog komiteta partije, Radoslava Rakidžića, da bez našeg znanja dozvoli da se u selu osnuje njihova divlja kulačka ekipa kontrolora koja će da pregleda ambare nama aktivistima. Tako odu prvo kod njega – Radoslava i pronađu jedan skriven bokanj (drveni sud za vodu od oko 150 litara) pun žita. A to je sve bio neprijateljski plan. Radoslav je stalno bivao po sastancima i akcijama, kod kuće su mu ostali stari otac i mati koji nisu ni primetili da su mu oni (kulaci) poturili to žito. Išli su oni u pretres još kod nekih komunista, ali nisu ništa našli. Kod predsednika AFŽ-a, Mare Živanov, su prekopali ambar, ali nisu našli ništa.

– To sve tvrdi Milenko Popov „Golja“, bivši poverenik planskog otkupa u Dolovu, i nastavlja:

– Mi smo Radoslava zbog toga kritikovali i on se na to sve samokritički osvrnuo, a zajednički smo konstatovali da je to neprijateljsko – četničko maslo i da se u Dolovu sprema ustanak i kontrarevolucija. Pozovemo na sastanak one iz Pančeva.

– Dođu, sekretar Sreskog komiteta, Duško Novaković i Bata Sokolović, član Pokrajinskog komiteta zadužen za srez Pančevo. Bilo je to 26. februara 1949. godine, uveče. (Valjda 1947. - prim. D. B.) Referišemo mi njima šta se u selu sprema, a Duško i Bata se smeju i zafrkavaju nas kako smo se za malu stvar uplašili od kulaka. Koliko su neozbiljno shvatili kontrarevoluciju neka potvrdi činjenica da su za vreme našeg referisanja njih dvojica crtali neke karikature i dobacivali jedan drugom preko stola.

Prema pričanju Milenka „Golje“ ovako je počeo i završio „oružani ustanak i kontrarevolucija“ u Dolovu:

– Bilo je zimsko vreme, sneg, a već od rane zore 27. februara masa ljudi počela je da se skuplja pred zgradom mesne vlasti. Mi gore, na spratu, zasedamo, neki članovi Partije su bili ispred vrata da održavaju red. Moralo je tako, jer kad je malo odmaklo jutro, bilo je dole sigurno preko hiljadu i po ljudi. Devedeset posto tih ljudi, ako ne i više, došlo je, ne da protestuje i napada, nego da vidi šta će se desiti. Glavne kolovođe su bili Pera Bišić i Duša Ostojin. Njih dvojica su se prvi popeli gore stepenicama i one što održavaju red napadnu drvenim palicama. To su one čobanske krže – tojage, što imaju budžu na kraju. Ja izletim iz kancelarije, otmemo im one motke i steramo ih niz stepenice, da se dole objasnimo. E, taj Duša Ostojin je izazvao tragediju, jer izleti napolje i vikne: „Ljudi, šta čekate, napadajte, jer mene su gore tukli!“ (A nismo ga ni pipnuli). Tada se ona gomila ljudi zatalasa i baš tada banu šef Udbe iz Pančeva, Jova Knez. Podiže ga ona masa na neki sto da im drži govor, da im, kao, sve ovo što se dešava, objasni.

– Međutim, rulja navali, skidoše ga sa stola i počеше tući. Maši se Jova za pištolj, ali vraga u onoj gužvi nije ni primetio kad su ga razoružali. Bilo je tada u masi

bar još dva-tri pištolja. Šef Udbe se nekako iskobelja iz one gužve i otrči pravo u kuću Mare Živanov, predsednice AFŽ-a, kod koje je bio prethodno svratio i ostavio mitraljetu – rusku strojnicu, jer je mislio da je ne donosi i ne izaziva masu.

– Za to vreme masa navali gore uz stepenice, na sprat.

Opet na čelu Pera Bišić. Sa njim Živa Dražilov, Nenad Jarkovački i Mita Meza. Uleteše u kancelariju i Mita mene udari kržom i na trenutak onesvesti. Onda me Pera i Nenad, krupne ljudine, uhvate preko pasa da me bace kroz prozor dole, među onu razjarenu masu da me rastrgnu. Ja sam tada merio 92 kila, pa ih uhvatim na trik; olabavim se pa se onda naglo praćaknem te ih oborim.

– Izguramo se u hodnik, nastane gušanje. Da sam imao pištolj, sve bih pobio. Na stepenicama lom. Navalili ovi odozdo, biju one aktiviste što održavaju red. Na vrata druge kancelarije navale Steva Vlajić i Arun Ostojin, rođeni brat onog Duše što je vikao masi da smo ga tukli. – Tada se na vratima pojavi Radoslav Rakidžić, sekretar Partije u Dolovu. Ja viknem: „Radoslave, ovo je napad, pucaj, ne čekaj!“ Arun uhvati Radoslava za kosu, ovaj izvadi pištolj i opali mu pravo u srce. Pade Arun mrtav na mestu. Pošto su kancelarije povezane, na drugim vratima se pojavi Duško Novakov, sekretar Sreskog komiteta. Na njega sa pištoljem u ruci navali Steva Vlajić, ali Duško opali ovom u stomak. Smrtno ranjen pucao je i Steva, ali je Duško bio brži.

– Nastala je takva pometnja i pucnjava odozdo i odozgo, da je pravo čudo da više niko nije poginuo. Ustvari, ko zna šta bi dalje bilo da šef Udbe Jova Knez nije stigao sa mitraljezom i pucao preko one mase ljudi. Tada se rulja razbežala, a odstupili su i oni glavni sa hodnika i stepenica. Ostala je polomljena ograda od stepenica, a bilo je i puno izgubljenih šubara, opanaka, cipela... Sreća njihova, jer da nisu odstupili Jova bi ih sve pokosio sledećim rafalom.

– I ja da sam tada imao pri sebi pištolj, ne bi se to samo završilo sa dva mrtva. I mene i ranjenog Stevu Vlajića su odneli kod lekara. Mene u jednu, njega u drugu sobu. Bila su mi povređena ili polomljena dva-tri rebra. Steva je umro za 15 minuta.

– Svi glavni akteri napada su se razbežali. Neki su se sakrili, a neki odmah preko snega sami otišli u Pančevo i predali se miliciji. Znali su, ako ih mi pohvatamo u selu da im nema suda, da ćemo ih sve pobiti. Šef Udbe je toliko bio besan što su ga razoružali da bi ih, da ih je odmah pohvatao, postreljao na licu mesta, kao zečeve.

– Za nepun sat u Dolovo je stigla i jedinica KNOJ-a i blokirala selo. Uvedene su straže i patrole. Mnogo Dolovaca je već isti dan oterano u zatvor u Pančevo. Nevini su pušteni kućama, a kolovođe su ostale: Pera Bišić, Nenad Jarkovački, Duša Ostojin, Živa Dražilov, Mita Meza...

– Posle nekoliko dana uhvaćen je i četnički komandant Vasa Popov. Ja sam na sudu bio glavni svedok. Dokazali smo da je to bila isplanirana kontrarevolucija i oružana pobuna sa ciljem obaranja narodne vlasti i preuzimanja iste. Sve to od strane četničkih elemenata. Četnik Vasa i njegov jatak Bogdan Vukosavljev su osuđeni na smrt i streljani, a ovi drugi od pet do deset godina robije.

– Pera Bišić i Nenad Jarkovački su osuđeni najviše – po deset godina i izdržali su sve do kraja. Pera je i posle robije bio neprijatelj i dugo je imao „rep“, pa je stalno bio pod kontrolom.

– Svi su oni dobili ono što su i zaslužili. Jedino mislim da je Arun Ostojin nepotrebno izgubio glavu. On je bio u rejonskom odboru Narodnog fronta zadužen za agitaciju. Ali bio je Dušin rođeni brat, a i zet Pere Bišića – oženjen njegovom sestrom Ivankom. Njega su zaveli Duša i Pera te je nevin izgubio glavu, a nije bio loš čovek.

A kako su prošli sekretari Sreskog i Mesnog komiteta partije, šef Udbe...?

Milenko kaže:

– Dobili su partijske opomene zato što su bili blagi, što nisu predupredili situaciju. Jova Knez je kritikovan što nije odmah pucao nego dozvolio da mu otmu pištolj. Mislim, da je bio premešten na neku funkciju u Kovačicu. Radoslav Rakidžić je kasnije brzo napredovao, umro je nedavno kao penzionisani generalni direktor Jugoslovenskog rečnog brodarstva. Sekretar Sreskog komiteta, Duško Novakov, je kao informbirovac 1950. prebegao u Rumuniju i odatle preko Radio-Temišvara napadao Tita i Jugoslaviju. Kasnije je došao u zemlju odrobijao svoje IB opredeljenje i umro. Ja sam i dalje bio poverenik otkupa, rukovodio seljačkim radnim zadrugama, posle ih rasformiravao. Od njih pet osnovali smo poljoprivredno dobro „Livada“, gde sam bio šef mašinskog parka i poljoprivredni tehničar bez škole. Od 1977. sam u penziji.

Šta danas, posle skoro pola veka, o svemu ovome misli Milenko:

– Sto posto smo bili u pravu, spasavali smo Jugoslaviju.

Selo Dolovo je ušoreno, često se sreće i sa bivšim „kontrarevolucionarima“, pa o tome Milenko kaže:

– Pa, recimo, sa Perom Bišićem progovorim baš kad moram, onako zvanično, kad se baš nema kud, ali i on i ja, kad god možemo, i dan-danas se mimoilazimo.

A kakvo li je Perino mišljenje o svemu što se desilo? I tu je Milenko kategoričan:

– Peru Bišića, Nenada Jarkovačkog i sve koji su još živi a bili su na toj neprijateljskoj strani, ne treba ni pitati ništa, niti sa njima o tome razgovarati. Oni imaju svoju priču koja je lažna. Ovo je jedina istina koju sam ja ispričao, jer je to onda zvanično potvrđeno. Žalbe su odbijene.

To je sve što je ispričao Milenko Popov-"Golja" o dolovačkoj tragediji od pre 42 godine. Ispunjavamo dato obećanje da ćemo napisati baš onako kako on kaže da je bilo.

Sudeći po priči i stavu Milenka „Golje“, koji je zadržao i do dan-danas, tada „aktivisti“ nisu branili samo svoj život, nego i Jugoslaviju. I sada je Milenkov stav da je sve bilo baš tako i baš zato, da „je ta istina tada i zvanično potvrđena, drugu stranu ne treba ništa pitati, niti slušati“.

Neki od te „druge strane“ – „kontrarevolucionari“ Pera Bišić i Nenad Jarkovački, su i danas živi i sećaju se kako je to bilo i zašto se dogodilo. Međutim, baš taj „glavni“ bivši „kulak“, Pera Bišić, ne želi ni reč da progovori o svemu tome.

– Bilo je što je bilo i nikad da se ne ponovi nikom. Nevin sam propatio mnogo, i tada, i još dugo posle toga. Drže me stalno na crnoj listi. Kad je bila Prva konferencija nesvrstanih u Beogradu 1961., mene stave pod prismotru i u „izolaciju“. Taman pomislim da sam skinut sa crne liste, a lane, dan uoči onog mitinga solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu, održanog u Pančevu, dolaze mi organi i naređuju da: „Sutra ne smeš mrdnuti iz svog dvorišta!“ I sad ja treba da pričam šta je bilo i kako 1947. kada još ima glava koje misle isto kao što su neke mislile pre 40 godina. Neću da pričam o tome. Želim da me ostave s mirom. Voleo bih da sve zaboravim, ali ne mogu jer bilo je mnogo teško.

Drugi „kontrarevolucionar“ Nenad Jarkovački razume Peru i njegovo ćutanje, ali za sebe kaže da se ne plaši šta će da priča. (Dao je i jedan pošten predlog: „Treba čuti i treću stranu naročito. Da ona kaže kako je bilo i zašto.“)

Ukratko, evo Nenadove priče:

– U jesen 1944. otišao sam dobrovoljno u Narodnooslobodilačku vojsku – u rat. Dok su trajale borbe a i posle, do demobilizacije 1946., politički komesari su nam govorili kako nova vlast radi pravo i pošteno. Prvo, vele, polaze od sebe. A ja, čim sam došao kući, vidim da nova vlast u Dolovu prvo i jedino misli na sebe, a nama

nameće teror. To što Milenko „Golja“ priča kako su oni – „aktivisti“ prvo državi predali svoje obaveze u žitu i stoci pa posle tražili od nas, jeste najčistija laž. Znalo je tada celo Dolovo da oni kriju žito, a nama obrišu svako zrno. Drugo, što govori da je dolovačka „pobuna“ inspirisana četničkom propagandom i njome vođena, jeste samo zato da bi opravdali sebe. Jer, da je bilo pravde, koliko jedno zrno, tada bi na robiju trebalo da idu, valjda, oni koji su ubijali ljude, a ne mi koji smo bili sa ubijenima i srećom ostali živi.

– Nije tačno da se narod iskupio nenadano a organizovano. Narod se postepeno počeo okupljati, još dva-tri dana ranije. Dva dana pred tragične događaje došlo je pred Mesni odbor blizu pet stotina ljudi. A morali su da se bune, jer su aktivisti tih dana, recimo u Prvoj ulici, išli od kuće do kuće i čistili ambare do dna. Svoje su preskakali. Ljudi su protestovali i tvrdili da odbornici i svi ostali „aktivisti“ svoje žito drže skriveno. Ovi ni čuti, vele, to je „neprijateljska propaganda“.

– Onda narod traži da se obrazuje neutralna komisija da izvrši pretres kod njih, aktivista, kao što to oni rade kod nas. Oni kao prihvataju, ali predlažu neke svoje ljude. Sećam se, pokojni Vasa Jovanov kaže Radoslavu: „Uzmi ozbiljne ljude, a ne balavce!“ Radoslav ljut pruži prst na mog oca Dušu i kaže: „Može on“. Moj otac ne sme da se prihvati, a Radoslav će: „Ako nećeš ti, evo ovi tvoji dvojica – Nenad i Steva, neka oni budu u komisiji, majku vam kulačku!“

– Odemo odmah, iz onih stopa, kod Mare Živanov, predsednice AFŽ-a i Laze Tamirovog i nađemo skriveno žito. Kod njega – Radoslava pronađeno je, takođe, na tavanu staje, u senu, pun čobanj žita – oko 150 kilograma.

– Tada je u toj komisiji bio i Slavko Pešić. Drugi dan još veći pretres i ponovo se pronađe skriveno žito baš kod onih koji su bili na vlasti i nama oduzimali. Sad su ljudi tražili da se prizna greška, da se izabere drugi Mesni odbor. I tu su oni videli da se narod neće umiriti, pa jave da dođu oni iz Pančeva iz Komiteta i Udbe. Tu im napune glavu kako su im to pronađeno žito navodno poturili narodni neprijatelji, nagovoreni od četnika Vase. Ovi „naši“ su uveče predlagali onima iz Pančeva da se tu noć pohapse oni najglasniji, ali predlog nije prihvaćen.

– Tog 27. februara 1947. stiglo je pred Mesni odbor Dolovo više od hiljadu nezadovoljnih ljudi. Bilo je tu i žena i omladine. Oni gore, na spratu, konferišu, a na vrata i stepenice postavili obezbeđenje, ne daju da neki od nas priđe i kaže istinu. Da bi nekako umirio masu, šef Udbe, Jova Bebić-Knez se popeo na sto, drži govor, priča o narodnim neprijateljima, ubeđuje ljude. Masa se sve više uzbunila, viče: „Dole oni koji kriju žito!“ Knez opet o neprijateljskoj propagandi, a revoltirana masa navali i svuče ga sa onog stola. Maši se on za pištolj, a Steva Vlajić ga preduhitri te mu ote.

– Iskobelja se šef Udbe nekako iz one gužve a nas nekoliko navalimo i probijemo se na sprat. Vičemo da izađu iz kancelarija, tražimo da se ustanovi greška i da krivci odgovaraju. Ali oni nisu dali vlast. Pucali su i ubili Aruna Ostojina i Stevu Vlajića. Ja i dalje mislim da je Radoslav ubio obojicu. Arun je, ama, baš džabe, izgubio glavu. Bio je miran čovek i umešao se samo zato da bi iz gužve izvukao brata Dušu. Priznajem, da smo ja, Pera Bišić, taj Duša Ostojin i Steva Vlajić bili najgrlatiji i najdrčniji.

– Posle pogibije ove dvojice narod se razbežao kućama, a oni kojima je pretela opasnost da budu na licu mesta pobijeni, otišli su odmah u Pančevo, u miliciju, da traže spas. Ja sam se krio do 2. marta i usred noći sam se prijavio tužilaštvu.

– Na sudu su bili glavni i jedini svedoci oni članovi partije koji su govorili da nije tačno da smo pronašli kod njih skriveno žito. Nije tačna Goljina tvrdnja da je na sudu dokazano da je ta cela stvar imala veze sa četnicima. Kad je kasnije uhvaćen taj Vasa četnik, pokazalo se na suočenju da se ne poznaje ni sa jednim od nas, okrivljenih

za pobunu. Ipak su, pomoću njihovih svedoka, uspjeli da „dokažu“ kako je to bila oružana pobuna, maltene ustanak, i pokušaj svrgavanja narodne vlasti. To što smo bili izabrali komisiju da pregleda ko je skrivao žito, na sudu ništa nije vredelo, čak nas je i teretilo. Tužilac je tvrdio i sud izgleda prihvatio da smo mi Radoslava primorali da pristane na komisiju i dâ istoj napismeno da može vršiti pretres u svakoj kući.

– Advokati nisu smeli baš mnogo da nas brane. Mom braniocu su oduzeli pravo na rad. Suđenje je bilo 24. marta 1947. i isti dan je izrečena i presuda: Prvooptuženi Pera Bišić osuđen je na deset godina robije, od kojih je izdržao tri. Ja, takođe, na 10 (izdržao 7), Živa Dražilov 8 (izdržao 7), Duša Ostojin 8 (7), Mita Meza 6 (3), moj otac Duša 5 (3,5). Moj otac je osuđen jer je, navodno, bio jedan od organizatora „ustanka“, a Mita Meza, mislim, samo zato, jer je prvi počeo da viče „Dole oni koji kriju žito!“

– Ja se nisam žalio na presudu. Ovi drugi jesu, ali uzalud – žalbe su im odbijene. Ja sam jedva čekao da mi presuda postane izvršna, da me vode na robiju, jer smo se plašili da nas noću ne izvedu i pobiju pa objave da smo provalili zatvor i pokušali bekstvo.

Dok smo ja i moj otac robijali, kuću su nam načisto opelješili, a brata Stevu su skoro svaku noć zatvarali i tukli, tu u zatvoru Mesnog odbora – u podrumu doktora Vukašinovog. Brat se od toga razboleo i umro, pre nego što smo nas dvojica odrobijali svoje.

Ivanka Ostojin je već 42 godine udovica ubijenog „kontrarevolucionara“ Aruna. Ova vredna domaćica, čije krave i bašta mogu da služe za primer i ponos, priča sa tugom:

– Moj Arun je otišao da izvuče brata Dušu iz one gužve, a Radoslav Rakidžić ga je ubio bez reči. A dotle su bili dobri prijatelji – čak mu je Radoslav davao neke političke knjige da čita. Muža su mi ubili, devera oterali na robiju, a nas u kući opljačkali javno i po „zakonu“. Konfiskovali su nam 60 lanaca zemlje, pet krava, preko dve stotine ovaca, 16 svinja. Ne samo da su pokupili sav krupniji poljoprivredni alat, kola, taljige, nego i sve sitnice: recimo vile i lopate. Oduzeli su nam šest furuna pečene cigle (60.000 komada), koje smo sami ispekli za kuću. Da bi prehranila sebe i decu, moja jetrva Mila i ja išle smo u nadnicu...

Dušan Pešić iz Dolova je rođen 1938. ali se veoma živo seća kakvi su to bili teški dani od 1947. pa nadalje:

– Kako se ne bi sećao. Dedu Nikolu i oca Slavka su oterali na robiju, a majka Anđa je ostala sa nas troje male dece. Ja sam imao 10, jedna sestra 6, a druga 4 godine. Dedi Nikoli je zafalilo 200 kilograma žita da iznese za obavezu, a otac Slavko se bio zamerio Radoslavu kad je bio u komisiji koja je pronašla skriveno žito kod njega, kod Laze Tatomirovog, Milivoja Pavlovog... A svi su bili članovi partije koji su drugima kupili sve do zadnjeg zrna. Sećam se nama su hteli da sruše zid od ambara. Kao tu smo skrili, a znali su da više nema, da smo predali sve što je rodilo i još nešto dokupili.

– Sećam se tog zimskog dana kad su deda Nikolu, kao i još dosta dolovčana „kulaka“, ubacivali u kamione. Vezivali su im ruke žicom kao da su zločinci.

– Sve ih je Mesni odbor optužio da su „privredni saboteri“ jer, navodno, kriju žito. (A dovoljno je bilo da narežu da predaš više nego što imaš, a što ti je rodilo, pa da ti tu razliku računaju kao da si skrio.) Pre nego što je krenuo kamion sa nesrećnim „žitarima“, moj otac Slavko – dedin sin, stigao je da mu u kamion ubaci bundaš, jer se

deda nije bio dobro obukao a bilo je hladno. To je „kaznenoj ekspediciji“ bilo dovoljno da i oca vežu i ubace u kamion.

– U zatvoru, u Pančevu, su ih tukli i terali da priznaju da su bili četnici, iako su znali da to ovi nisu bili. Dok su njih dvojica robijali nama su u kući sve pokupili: kravu, junicu, 20 ovaca, sve svinje... To su sve radili naši ljudi, odavde iz Dolova. Recimo, braća Predrag i Nenad Radosavljev i Ilija Dugajlov, bili su rođaci moje majke, a došli su i celu kuću nam ispremetali. Sećam se dobro, kako su prevrtali krevete. Na kraju su pronašli i odneli još 3-4 kilograma krompira, sitnog kao trešnje, i jedno 2-3 kilograma „satrice“ – neke vrste sitnog pasulja. Odneli su nam tako i to što je imalo zadnje da se pojede u kući. Da nije bilo majčinog oca i tri ujaka, poskapali bi od gladi.

Bora Pešić, poznatiji u Dolovu po nadimku – Bora Buva, bio je od 1945. do maja 1947. milicionar u Pančevu, privodio je okrivljene na suđenje i dobro se seća svega šta se i kako dešavalo tih dana:

– Bio je pokušaj Udbe da se pohapšeni dolovački domaćini prikažu kao aktivni saradnici četnika Vase Popova. Ta stvar, međutim, na sudu, ama, baš ničim nije mogla da se dokaže. Oni i nisu osuđeni zbog izvršenja navodnog četničkog pokušaja svrgavanja narodne vlasti, ali jesu zbog pokušaja promene seoske vlasti koja se odnarodila od ljudi. Četniku Vasi i njegovim jatacima je bilo obaška suđenje. To što Milenko „Golja“ priča nema nikakve veze sa istinom.

– I mog dedu Živu Pešića su proganjali zbog obaveze. Dao je 1950. lanac i po zemlje Lazi Prunji za 150 kilograma žita, koje je ovaj predao državi na naše ime a da mi nismo ni videli pšenicu.

– Tadašnje seoske, pa i sreske vlasti, su se služile raznim sredstvima da ostvare što su naumile. Bilo je mnogo nečasnih sredstava. Na primer, nekoliko dana pošto sam izašao iz milicije, primetim među dolovačkim aktivistima izvesnog Mirka Pop Antića kako maltretira ljude gore od ovih naših. A samo dva meseca pre toga, bio sam prisutan kada ga je sud u Pančevu osudio za neko delo na četiri godine robije. Može se samo zamisliti kako se on ponašao prema „kulacima“ kada mu je pružena šansa da može da se otkupi od osude ili da dobije bar neku privilegiju. Čim smo se prepoznali, prebacili su ga na drugi teren.

– Inače „kulaci“ su u pančevačkom zatvoru imali gori tretman od kriminalaca i lopova, čak i ubica... Bili su zatvarani u zatvorski podrum za ugalj, a razbojnici su bili u sobama, na spratu.

Pored dve žrtve – dva „kontrarevolucionara“ koje su ubili „aktivisti“ i još nekih koji su umrli u zatvoru ili nešto kasnije od posledica batinanja, u Dolovu je još jedan „kulak“ izgubio život. To je Dragomir – Draga Vujičić, za koga se i danas sumnja da je sam skočio u bunar. Te jeseni – 1947. Dragi je bilo 47 a njegovom sinu Nenadu 22 godine.

Priča Nenad:

– Oca Dragu su zatvarali skoro svako drugo veče. Obično dođu tako pošto svi poležemo. Ujutru bi ga puštali da dođe kući. Bilo mu je teško da priča, a mi smo znali i na njemu videli da su ga mučili. Često je morao po celu noć da prenosi džakove u magacinu. Znali smo da ga je najviše tukao Radoslav Rakidžić. Kad bi u noći počeli da lupaju vrata, otac zakuka: „Joj, deco moja!“ Kako je to bilo strašno! Teško i nama, a kamoli tek njemu – znao je šta ga tamo čeka.

– Posle jednog takvog odvođenja, ujutru se nije vratio. Odem u Mesni odbor da pitam šta je s njim, a oni meni: „Mora da ti je otac pobegao, odmetnuo se. Ako ga ne pronađete do podne, tebe ćemo da zatvorimo.“ Otac Draga, na žalost, nije pobegao, brzo je pronađen. Neki Sava Tule mu je prvi ugledao opanke pored školskog bunara – blizu magacina za žito, gde su ih obično zlostavljali. Došla je, kobajagi neka komisija iz Pančeva, postavila dva-tri pitanja, tek reda radi, i konstatovala da je moj otac izvršio samoubistvo skakanjem u bunar. Čak i da je tačno da je sâm skočio, to pada na njihovu dušu.

– Nije im bilo dosta što su nas u crno zavili, nego su nam posle desetak dana pokupili sve iz kuće, ambara i štale. Od 90 ovaca ostavili su nam samo dve i to ćopave. Oterali su nam debele svinje i sve žitarice, do poslednjeg zrna. Čak su nam oterali i šapurevinu (kukuruzovinu), koju smo bili spremili za ciglanu.

Te 1947. deda Miši Gubarevcu je bilo 61, njegovom sinu Branku 40, a unuku Gavri 15 godina.

Gavra je svojom vrednoćom ponovo lepo skućio, obrazovan je i rečit čovek:

– O našoj mucu bi i film mogao da se snimi. Ne čudim se ako neko mlađi ne može da poveruje da je sve bilo kako je bilo kada mi to sada pričamo, jer i ja, da nisam to lično doživeo, teško bi mogao da pojmem i shvatim šta su ljudi radili sa ljudima. Taj Radoslav Rakidžić je, zaista, bio najgori mučitelj u selu. Deda Mišu su ubeđivali da uđe u Seljačku radnu zadrugu. Kad su videli da neće, počeli su ga skoro svaku noć odvoditi na „ubeđivanje“.

– Od napuštene švapske kuće napravili su milicijsku stanicu a od dubokog podruma zatvor. Silazilo se drvenim stepenicama. Ponekad bi namerno sklonili stepenice a njih u mraku gurali da padaju dole i izubijaju se. Kako mu je jadniku bilo kada danju radi na njivi a noću ga muče i batinaju. Jedan od batinaša je bio i Dejan Mihailov. On je dedi iščupao ceo jedan brk, došao je kući sav iskrvavljen.

– Jedne zimske noći upadnu Radoslav i njegovi pajtaši, vezaše dedu žicom i odvedoše ga, onako u gaćama. Prvo su ga držali neobučenog u hladnom podrumu pa onako promrzlog izvedu ga pravo ka jaruzi, iza našeg imanja, dubokoj desetak metara. Radoslav mu kaže: „Ajde, matori, majku ti jebem banditsku, stani tu na ivicu jaruge da te likvidiram.“ Nekoliko puta je škljocao pištoljem i psovao što mu je vlažna municija. Ujutru ga puste svog promrzlog i modrog od hladnoće i batina. Deda je tada otišao, sklonio se kod sestrića Drage u Mramorak da se oporavi mesec dana. Umesto njega, posle su noću odvodili oca Branka, tukli ga i mučili.

Brankova supruga – Gavrina majka, Divna, se priseća kako je i sama jedne takve noći učestvovala u „incidentu“:

– Prvo pripuče pred kapijom, izbudiše i nâs i ceo komšiluk. Ništa neobično, bili smo već navikli na sve vrste torture. Bilo je njih nekoliko članova partije iz sela, a tada ih je predvodio Nenad Radosavljev koji je kao nečovek bio odmah iza Radoslava.

– Udariše u pretres. Bili su nam odredili narez od vagon i po žita, a predali smo vagon koliko smo i imali. Ja idem napred, nosim u ruci upaljenu lampu na petrolej, iza mene taj Nenad, pa moj Branko, pa posle njega oni zlotvori, deru se i pucaju u vis. U jednom momentu Nenad se okrene pa mog muža udari pištoljem u glavu te on pade kao pokošen. Meni se smrče pred očima, pa Nenadu onu lampu o glavu. Puče lampa, buknu plamen ali spasi ga kačket te mu ne uhvati kosu. Umalo me tada ne ubiše.

Gavra nastavlja priču:

– Držali su ovde, u Mesnom odboru Dolova, svaku noć najmanje po 20-30 ljudi. Dolazili su i ovi iz Pančeva da ovim našim pomognu u saslušavanju i mučenju.

Otac je pričao kako se neki udbaša, neki šmokljan, bio ispizmio bez razloga na jednog od najkrupnijih domaćina, na Rumuna Jelesiju Kozaka. Naročito je uživao da ga tuče pred celim strojem zatvorenika. Bije ga i zeza: „Majku ti jebem kulačku, znam šta misliš u tu tvoju veliku glavu, da možeš zaklao bi me zubima!“ Posle u podrumu Jelesije kaže mom ocu: „Sestru mu šmokljavu, tačno zna šta mislim!“

– Bili smo u to vreme više gladni nego siti. Otac je išao sa nekim ljudima odavde čak u Baranju, kod Belog Manastira, te otuda dogonili – kupovali žito da bi se nekako prehranili i ispunili obavezu.

– Najgore je što ti pokupe sve žito i stoku pa u proleće niti imaš sa čime da uzoreš, niti semena da poseješ. A oni već narezuju i planiraju koliko u jesen da predaš. Posle zaiđu po selu pa umesto žita teraju ljude vezane jedan za drugog, kao taoce.

Divna dodaje:

– Svekra Mišu su jednom prilikom namerno proterali u kolima pored kuće da ga vidimo. Mahao nam je jadnik, onako vezanih ruku. U zatvoru, u Pančevu, su ih, takođe, maltretirali i svekar je tu dobio vodu u plućima. Osudili ga bili na dve i po godine kao privrednog sabotera i špekulanta i držali ga još tu dok presuda ne postane izvršna.

– Odemo ja i Gavra da ga posetimo u zatvoru, ponese malo meda i jaja umesto leka kad on tamo se već bio sav naduo. Gledao nas je tako tužno, predosećao je da se više nećemo videti. Kad smo drugi put otišli, oni kažu da je odveden u bolnicu. Mi tamo, on mrtav.

– Pošto je deda umro u zatvoru – nastavlja priču Gavra – odmah oteraju oca Branka. Držali su ih isto u podrumu za ugalj, toliko puno njih da nisu mogli ni da sednu, ni da legnu. Namerno ih nisu izvodili u klozet, niti im davali kible, a po nekoliko dana im nisu davali da se čisti. Hteli su da ih uguše sopstvenim smradom. Majka je molila Vlajka Rajića, predratnog komunistu odavde iz Dolova, čiju smo sirotinjsku kuću pomagali pre rata. Vlajko je bio pošten pa je u dobru vratio. Sredio je nekako da oca Branka i ujka Savu Stojanova puste iz zatvora. Nas dvoje – majka i ja – otišli smo u Pančevo po njih. Kada su ih pustili, to nećemo nikada zaboraviti – bili su skroz umazani izmetom kao svinje.

– Odveli smo ih u dvorište kafane „Kod Nedeljka“ te ih prali na pumpi – priseća se Divna. – Nisu ih u Dolovu ostavili na miru više od 3-4 dana, opet su ih počeli noću odvoditi i zlostavljati u podrumu – zatvoru Mesnog odbora. Cilj im je bio da nas proglase za narodne neprijatelje i sabotere i konfiskuju nam imanje. I uspeli su – konfiskovali su nam i imanje i kuću.

– Opet zamolim Vlajka za pomoć. Vlajko napiše pismo lično Moši Pijade i zamoli ga da me primi. Moša je poslušao svog starog predratnog druga, primio me, saslušao sve moje muke i kratko rekao: „Idi kući, sve će biti u redu“. A jedino što je bilo „u redu“, to je da je privremeno obustavljeno iseljenje iz kuće dok se ne presudimo sa državom, sa kojom smo tada povelili spor zbog konfiskacije.

A spor je trajao, verovali ili ne, 40 godina. O tome Gavra kaže:

– Nešto zemlje smo uspeli da povratimo a kuću smo, konačno, sudski dobili u martu 1988. godine. Otac Branko je umro lane u avgustu – uspeo je da poslednjih pet meseci života proživi u svojoj kući. Međutim, nije dočekao da se presudi još za 80 ari placa, oko koga se još sporimo. U međuvremenu su umrla dva advokata koja su se bavila ovim sporom. Prvih dana je to bio Mita Topolovački, koji je zbog velikog zalaganja za nas i sam odležao zatvor od šest meseci. Pošto je umro, predmet je preuzeo Milan Ćurčin. Pošto je i on umro, predmet je preuzeo novi branilac – njegov sin Borivoje.

I još ponešto što je zapamtio Gavra Guberevac iz Dolova:

– Išao sam u gimnaziju, u Pančevu, i prisustvovao suđenju „kontrarevolucionarima“ koji su, navodno kao četnički elementi, hteli da dižu oružani ustanak u cilju promene narodne vlasti u Dolovu. Sećam se, da se tad govorilo da niko nije smeo da svedoči nešto što bi išlo u prilog okrivljenima. Sud nije mogao to da veže za četnike, ali nije hteo da prihvati očiglednu činjenicu da je sve to bio rezultat gneva ljudi što su aktivisti svoje žito skrivali a drugima praktično otimali do poslednjeg zrna. Jedan čovek je, išao tada u zatvor i na robiju samo zato što im je rekao: „Vi kažete da mi krijemo žito za Engleze i Amerikance, a za koga ga vi krijete!“ – Ja tvrdim da je tada seljak u selu više gladovao, nego radnik u fabrici. Kada sam otišao u Beograd, u školu „Petar Drapšin“, uhvatio sam nekako vezu da se hranim u menzi Doma sindikata, koji je tada bio u Nemanjinoj ulici. Bilo je hleba koliko hoćeš i ja sam svakodnevno krišom trpao u džepove i svaka dva-tri dana donosio kući, mojima u Dolovo.

U nekim banatskim selima 1946., i kasnije, postojale su pri Mesnim narodnim odborima i Komisije za šverc i špekulaciju. A šverc ili špekulacija je tada bio ako seljak privatnom licu proda svoju svinju težu od 25 kilograma. A da su komisije radile i ovako i onako, govore i dokumenti koji se čuvaju u Istorijskom arhivu u Pančevu, među krivičnim predmetima.

Zapisnik

Vođen na dan 13. XII. 1946. prilikom saslušanja Jarkovački Laze koji je bez poziva došao i izjavio sledeće: Pre 8 – 10 dana kao član komisije za šverc imao sam zadatak da zajedno sa Marinkov Lazom i Pavković Veljom motrim na kuću Gubarevac Miše i Branka jer je bilo prijavljeno da će tog jutra da iznesu debele svinje i da prodadu na crnoj berzi. Ja sam sa drugovima i bio u zasedi sve do 3 sata izjutra a tada sam otišao na drum za Pančevo. Na drumu sam ostao i motrio na švercere ako koji bude naišao. Zaustavio sam toga dana Stojanov Peru a Gubarevce Mišu i Branka uopšte nisam video. Kada sam se vratio kući saznao sam da su Gubarevci ipak odneli 3 komada debelih svinja na pustaru Groj. Oni su prošli kaldrmom i to pored Laze Marinkova on treba da je video na njinim kolima debele svinje ali ih je namerno propustio ne učinivši ništa. Svedoci ovoga su Vlajić Ivanka i Stokić Živana.

Tada sam ja prijavio stvar sekretaru M.N.O. i zatražio dozvolu da sa Glavonić Predragom odem na pustaru Groj i da tamo ispitamo slučaj, sekretar je odobrio i mi smo sledećeg jutra i otišli, na pustari smo ispitali radnike da li je neko iz Dolova dolazio sa debelim svinjama i gde se te svinje sada nalaze, radnici su nam odgovorili da na pustaru više puta svraćaju ljudi sa svinjama i da ove svinje prima komesar pustare i liferuje ih dalje. Tako je bilo i ovoga puta sa svinjama Gubarevaca iz Dolova, oni su doneli 3 komada svinja od kojih je jedno bilo malo a dva su bila veća. Ovi dva komada većih prignječili su onoga maloga tako da su to svinjče zaklali a oni drugih dva komada su Gubarevci zajedno sa komesarom odneli u Pančevo a radnici neznaju gde. Pošto se iz svega vidi da je ovde u stvari jedan šverc kako od strane Gubarevca tako isto i od strane komesara pustare Groj, a drug Laza Marinkov je takođe pogrešio što je videvši svinje na kolima ipak propustio Gubarevce da ih odnesu, to molim M.N.O. Dolovo da po ovom slučaju povede istragu i za krivce predloži kaznu.

Više nemam šta da kažem i zapisnik mi je pročitao, protumačen i ja ga priznajem kao svoj iskaz.

Dolovo 13. XII. 1946.

S.F.S.N.

Jarkovački Laza
(potpis)

Zapisnik

vođen dana 14. XII. 1946. prilikom saslušanja Marinkov Laze, sir. zemljoradnika iz Dolova a po prijavi Jarkovački Laze je pre 10-12 dana vršeći dužnost člana komisije za šverc propustio sa svinjama debelima Gubarevac Mišu i Branka da otidnu za Pančevo.

Upitan da li je propustio Gubarevce i zašto je to učinio daje sledeći iskaz:

Pomenutog dana zaista sam bio na drumu kada su naišli Gubarevci od šume, zaustavio sam ih i pošto sam se uverio da na kolima imaju 6 komada mršavih svinja i da na ove svinje imaju i pasoš ja sam ih tada propustio, jer nije zabranjeno nositi mršave svinje na prodaju.

Sve ovo dogodilo se izjutra oko 7 sati i to na drumu gde je mnogo sveta prolazilo pa među ostalima i Fuka Miroslav, Vlajić Ivanka i Stokić Živana ali i drugi koji su svi mogli da vide i Gubarevce i mene. Smatram da je jasno svakom ko nešto razume da se šverc ne propušta pred toliko svedoka kao što je ovde bio slučaj, i mislim da za ovo ne bih mogao da budem uzet na odgovornost.

Drugo nemam šta da kažem, zapisnik mi je pročitao, protumačen i ja ga priznajem za svoj iskaz.

Dolovo 14. XII 1946.

S.F.S.N.

Marinkov Laza
(potpis)

A da su Miša i Branko Gubarevci iz Dolova zaista „opasni šverceri i špekulanti“ neka posluži i sledeći citirani izveštaj, nastao nekom ranijom prilikom, prepisan od reči do reči sa svim gramatičkim biserima:

MILINCISKA STANICA

broj, 1511,

Dolovo,

mesno narodnom odboru,

DOLOVO,

dostavljamo vam, zapljenu svinje 2, komada od, 6 meseci miše buburevca, i 5, komada branko bubarevca, od 7 meseci, sve svinjepognoje miša buburevac ito bez pasuša i lagajući miliciju na svaki način daga puste, istoga milicija nije pustila već muje svinje oduzela i to nadan 6,147, i ujedno dostavljamoga na dalji postupak samo jedno davam skrenemo pažnju isti bubraci suopasni šverceri ito još od ranije,

SMRT FAŠIZMU SLOBODA NARODU,

komandir milicije
(POTPIS NEČITAK)

Listajući krivične presude Sreskog i Okružnog suda u Pančevu iz 1947. vidi se da su se ova dva pravosudna organa najviše bavila „švercerima“, „špekulantima“, – „privrednim saboterima“... odnosno seljacima optuženim za neisporuku žitarica, koje su im narezale mesne vlasti.

Pregledajući podebeli dosije okrivljenog Dušana Simke iz Dolova, može se pronaći „Uverenje“ koje Mesni narodni odbor Dolovo šalje sudu: Simka Dušan iz Dolova, uverenje moralnog vladanja i imovnog stanja. Da Simka Dušan star 66 godina iz Dolova sudski navodno nije kažnjavan, inače je špekulant i sklon švercu. Imenovani je dosta imućan, poseduje sad jedan maksimum od 35 lanaca zemlje i dve kuće."

„Uverenje“ je pisano 9. marta 1947., pod brojem 1518. U potpisu „sekretar Radoslav Rakidžić.“ Zahvaljujući, verovatno, tome kao i još nekim aktima „Komisije za nedopuštenu špekulaciju i privrednu sabotažu“ Sreski sud u Pančevu je 17. 3. 1947. „zbog nepredavanja viškova žitarica i nedopuštene špekulacije“ osudio Simka Dušana

„na dve godine lišenja slobode sa prinudnim radom i novčano 30.000 dinara“. Zanimljivo je da u presudi stoji da se „u slučaju nenaplativosti“ kazna od 30.000 dinara zamenjuje sa 600 dana zatvora.

Rešavajući po žalbi, Okružni sud u Pančevu je preinačio presudu tako što je Dušanu dodao još pola godine robije i duplirao novčanu kaznu – umesto 30–60 hiljada dinara, što je u slučaju „nenaplativosti“ 1.200 dana zatvora t. j. tri godine i četiri meseca – pride uz one „čiste“ dve i po.

Dušan Simka, koji je lišen slobode još pre suđenja, šalje molbu za pomilovanje Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ. Uz brojne spise prilaže lekarsko uverenje da su mu oboleli: srce, pluća, jetra... Zatim prilaže izjavu prvoborca Dragutina Vukašinića da je on (Dušan) saradivao sa narodnooslobodilačkim pokretom, i gle čuda! Novi dokument M.N.O. Dolova, od 6. juna 1947. pod brojem 3743: „Uverenje da je Simka Dušan rođen 1882. godine u Dolovu dobrog moralnog i političkog vladanja, sudski do sada nije kažnjavao, za vreme okupacije živeo je u Dolovu, sa okupatorom nije saradivao, niti mu je pomagao.“ Potpis: „Za sekretara Pavlov Milivoj“.

Tako je Simka Dušan posle 89 dana, po mišljenju istoga M.N.O. Dolovo (ali drugog sekretara), moralno politički podoban.

Pomilovanje i otpust sa robije stiže 19. jula 1947. U međuvremenu novčana kazna od 60.000 dinara je isplaćena u celosti. Pretpostavljamo da naplata nije izvršena sudski, jer bi mu za tu sumu trebalo blizu 100 grla ždrebadi od po pola godine starosti. (Do ove računice smo došli pregledajući spise „špekulanta – ratara Vase Popova iz Dolova“, kome je Sreski sud zbog nenaplativosti, „između ostalog, oduzeo i prodao dvoje ždrebadi računajući po 650 dinara komad“. Koliko je to bilo „po pravoj ceni“ najbolje govori komisijska procena iz sličnih spisa iz tih dana gde je: „1 krevetski pokrivač bio 900 din.“ „1 jorgan žut sa belom navlakom polovan 1.500, “dva krevetska čaršava bela polovna 2.000 dinara” itd.

ŽIGOSANI KAO GOVEDA

U Južnom Banatu, između Alibunara i Plandišta, nalazi se selo Lokve. U blizu 900 domova žive skoro isključivo pripadnici rumunske narodnosti. Meštani veoma radeni, imućni, pa i selo čuveno po bogatstvu. Ima ih dosta na privremenom radu u inostranstvu. Neki od njih ne grade više ovde u Lokvama prizemne kuće ograđene i poluzaklonjene zidom, već uz sam trotoar podižu prave dvorce. Ovde se zemlja veoma ceni, a otuda svaka udavača donosi u novu kuću po nekoliko lanaca njiva u miraz.

Baš u tom selu, gde ljudi zemlju vole kao i ženu, nova vlast je 1947. htela da osnuje seljačku radnu zadrugu. Ali, u zadrugu nisu hteli seljaci, ni oni bogatiji, ni oni siromašniji. Ovi zadnji i da su hteli ne bi vredelo bez ovih sa više zemlje. Domaćini su radije išli na robiju, nego u kolektiv.

„Teška muka zaborava nema“, kaže jedan Lokvanac i predlaže da priča počne od onih koji su prošli „onako osrednje“.

U familiji Getejanac ih je na okupu četvoro: Stari Filip rođen 1910., njegova supruga (i vršnjakinja) Julijana, sin 62-godišnji Jon i snaha Solomija. U teškim godinama 1946, i 1950. Jonu i Solomiji su rođene kćeri; Ana i Marija – sada već obadve udate. Njih dve, na sreću, ne pamte šta su ovo četvoro preživljavali za vreme obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda i pritisaka da se po svaku cenu u selu obrazuje seljačka radna zadruga. Stari Filip slabo govori srpski, a još slabije čuje, ali uz pomoć supruge, sina i snahe ispričao je jednu tužnu, za nepovrat, priču:

– Onako kako smo mi prošli, zbilo se i sa većinom Lokvanaca. Mi nismo prošli ni najbolje, ali ni najgore. Oni koji su prošli gore od nas, a njih nije malo, ispričaće svoju muku, a oni koji su tada prošli dobro, njih je najmanje, teško da će bilo šta reći, jer oni su ti koji su nas mučili i upropastili.

Mlađi Getejanac – Jon nastavlja priču:

– Kad kažem da smo prošli osrednje, to znači da je samo jedan član iz kuće bio na robiji, a razgovor je bio – šamari, pesnice, ćuškanja i slično. Moj imenjak, pokojni Jon Caran, na primer, prošao je puno gore od oca – njemu su vrelom šipkom pržili vrat ovde u Mesnom narodnom odboru. To je bilo 1947. kada su se oni još nadali da će seljaci ući u seljačku radnu zadrugu.

– Zatvarali su ljude ovde u Lokvama u podrum Mesnog odbora zbog neispunjenja obaveza, najčešće kukuruza. Pošto su pre toga pokupili sve, mislili su, tražeći još i mučeći ljude, da ćemo sami da se priklonimo i osnujemo zadrugu. Ali, radije se išlo u zatvor i na muke, nego u zadrugu. Možete misliti kako je bilo u tom podrumu kad ih tamo zatvore njih recimo 40 do 50. Bilo je toliko teskobno da nisu mogli da sede, nego su stajali, zbijeni kao zrna kukuruza na klipu.

– Otac je tada pričao da im nisu davali da čestito dišu. Gledali su na svaki način da im uskrate vazduh, pa su zaptivali i ključaonice da ne prođe kroz onu malu rupu. Ljudi su se onesvešćivali bez kiseonika. Onda su ih izvodili napolje – maltretirali i tukli, pretili, pa opet natrag u podrum. Među onima koji su ih mučili bilo je i onih sa strane. Sećam se nekog Zdravka, ne znam odakle je, a bio je i neki Rada, kažu iz Udbe iz Alibunara. Ali najgori su bili ovi naši susedi, odavde iz Lokvi. Pokojni Petru-Pekular, zvani „Pala“, je čuda pravio. Njegova pretnja je najčešće bila: „Staviću ti ja glavu među noge!“ A to je i radio.

– Nismo čuli da su negde maltretirali i mučili žene kao u Lokvama. Najgore je prošla jadna baba Aleksandra. Bila je, grešnica, teška preko 120 kilograma, pa su se oni na taj račun izivljivali. Terali su je da hoda četvoronoške – na nogama i rukama, a oni bi se smejali i govorili joj svašta. Jednom su je položili na zemlju, a pored nje, na

gomilu, stavili tri najmanje zatvorenice i kroz smejanje vikali: „Vidi, kolika je! Ona sama kao ove tri! Nije ni čudo što nema da preda obavezu – kolika je toliko i pojede.“

Onda Solomija dodaje:

– Ti aktivisti su noću išli kroz selo i svima uterivali strah. Sećam se jedne noći, mala Ana plače, bilo joj, valjda, oko pola godine, a ja ustala da je podojim, te upalila lampu. Samo što sam kresnula šibicu, kad neko lupa na prozor i viče: „Gasi svetlo“!

– Maltretiranja seljaka su trajala sve do jeseni 1950. Oni pakuje žito i kukuruz, mi što uspemo da sakrijemo, to i pojedemo. Ali 1950. dođe još gore – planski otkup. Narežu ti da predaš toliko i toliko, pa se snalazi kako znaš. Nije ih se ticalo da li je toliko rodilo. Nama je bila obaveza vagon i po kukuruza, a te godine je rodilo 80 metara – pola od narezanog. A gde tada i za koji novac da nađeš toliko, pa da izmiriš obavezu. Tako je bilo i sa svinjama i ovcama – da predaš više nego što su krmače oprasile i ovce ojagnjile.

– Plan im je bio da konfiskuju zemlju, da stvore grunt. Računali su da će se tada, bar oni siromašniji polakomiti, pa ući u SRZ. Međutim, kako da ti uzmu zemlju ako si ispravan. E, zato narežu da predaš više što imaš, i možeš da kupiš, a kad ne ispuniš, ideš u zatvor kao privredni saboter. – priča Jon dalje:

– Oca Filipa su noću odveli u podrum, a sutradan u Alibunar. Osude ga na tri godine robije kao sabotera i konfiskaciju imovine. Uzeli su nam 15 lanaca zemlje, uglavnom, zasejane pšenicom.

– Nama su ostavili samo pet i po lanaca i to neka trskara – baruština, gde se ništa nije moglo posejati. Oni su požnjeli ono naše žito, što smo bili zasejali na kasnije oduzetoj zemlji.

– Uzeli su nam jednog vola, a jednog ostavili. Oduzeli su nam zatim: kola, plugove, drljaču, sav poljoprivredni alat. Predlog za konfiskaciju su potpisali: Đorđe Gizešan i Petru Svera.

Sećajući se kako je bilo Solomija dodaje:

– Kada su nam popisivali stvari – ovi naši odavde – mislili su da će nam sve biti oduzeto što oni ubeleže, pa su u spisak upisivali, pored imovine, svaku sitnicu u kući, čak i kuhinjske krpe. Moja sreća što nisam imala neki veći miraz u zemlji, inače bi i mene oterali u zatvor, deca bi mala ostala bez majke.

Filip Getejanac je robijao u Kostolcu – kopao ugalj. Supruga Julijana, sin Jon i snaha Solomija su ga posećivali povremeno.

– Kad smo imali, mi smo mu i paket nosili – kaže baba Julijana. – Ali, najčešće, nismo imali ni mi odakle da jedemo. Kad su nam uzeli svu zemlju koja nešto vredi, morali smo biti sluge kod nekih koji su bolje prošli od nas. Išli smo i u druga sela u nadnicu, samo da prehranimo sebe i decu. Eto, Solomija je radila često uz tuđu vršalicu, nosila u ponjavi plevu od dreša do kamare.

Deda Filip je odrobijao polovinu osude – 18 meseci. Došao je u opustošenu kuću i odmah i on krenuo sa ukućanima na tuđu njivu – u nadnicu.

– Zemlju nam nikada nisu vratili, – kaže Jon. – Mučili smo se, radili i stekli da može koliko-toliko da se živi. Dobro je da znamo šta imamo, da je to naše i da nam to ne može tek tako neko da uzme.

– I da možemo noću mirno da spavamo – završava priču Solomija Getejanac.

U Lokvama, na samom kraju jedne ulice, živi Panta Munćan, (70) zvani „Lupu“ – što je na rumunskom „Vuk“. Možda bi ovde moglo da se doda – „Vuk samotnjak“, jer Panta već od pre devet godina živi sam. Supruga mu je umrla 1980. Brat i snaha, sa dvoje dece, žive u Americi. A početkom 1947. bilo ih je skupa

desetoro – puna kuća. On i njegova supruga Marija, otac Petar i mati Marija, brat Jon, snaha Florika i njihovo dvoje dece, i još su bili živi deda i baba.

Usamljeni Panta priča:

– Nama su još u jesen 1944. nove vlasti uzele za potrebe Narodnooslobodilačke vojske kola i dva konja. Ostavili su nam tada bar volove. Dobro, onda je to, verovatno, moralo tako – rat je bio. Kad su počele one teške obaveze – 1947., sve imanje se vodilo na oca, iako je snahe Florike miraz bio pet lanaca, koliko je imala i moja supruga. Miraz od matere je bio lanac i po. Bili smo bogata kuća – 42 lanca zemlje.

– Pokupili su nam sve nemilice iz ambara i tražili još. Kao nisu verovali da nema više, pa su po oca dolazili usred noći i odvodili ga vezanog u podrum Mesnog odbora, gde je bilo puno zatvorenih ljudi. Njega su obično tamo držali 3 – 4 dana, pa ga puste. Ne prođe ni cela nedelja dana opet isto – u toku noći ga odvedu. Pričao je da ih tamo tuku i maltretiraju na razne načine. Najgori je, kaže, bio ovaj iz našeg sela – „Pala“.

– Mog oca Petra je upropastio i u grob oterao neki aktivista iz Seleuša, ne znam mu ime, samo znam da je otac pričao da je bio frnar – sarač. Oca je naterao da vezan legne na leđa, a on mu je sa stola skakao na stomak. Kad je otac počeo da mokri krv, pustili su ga kući da umre. Tih dana, u oktobru 1947., umro je deda, a odmah, već u decembru, umro je i otac.

– Sad sam ja ostao da se na mene vodi kuća i da mene zatvaraju i muče. Brat Jon je otišao u vojsku. Sećam se, 1948. sam sve obaveze ispunio tako što sam nešto dokupio. U julu su došli i oterali svu stoku, sem jedne krmače. A nas u kući sedmoro.

– Bili smo u velikoj mucu i tuzi, baba i mati nisu mogle dugo tako – umrle su, bolje reći presvisle od tuge, obadve 1949. Tada je brat Jon došao iz vojske.

– Za 1950. godinu odrede nam obavezu pet vagona kukuruza, a rodilo nam nešto više od dva, nije moglo da se nađe više. Sećam se, 26. oktobra 1950. odvedu me, po ko zna koji put, u Mesni odbor Lokve, a već sutradan sprovedu u Alibunar. U januaru 1951. osude me na četiri godine robije za „privrednu sabotazu“ – kao namerno neispunjenje obaveze kukuruza. Pošto nisu mogli da mi konfiskuju svu zemlju, jer su po pet lanaca bili mirazi moje supruge i snahe, to optuže i njih dve za „privrednu sabotazu“. Njih takođe osude na prinudni rad, na po godinu dana. Naravno, konfiskuju nam svu imovinu, pokretnu i nepokretnu. Ostave samo zgrade i dvorište – desetak ari. I tako naša kuća spadne na tri člana – brat Jon i njegovo dvoje dece.

– Žena Marija se u zatvoru razbolela, pa su je posle 2-3 meseca pustili kući. Snaha Florika je izdržala devet meseci prinudnog rada u Knićaninu na Tisi. Ja sam robijao u čuvenom Osmom paviljonu požarevačkog zatvora. Tri meseca sam istovarivao šlepove na Dunavu, kod Beograda. Zbog teškog rada, slabe ishrane i lošeg smeštaja razbolim se pa me, umesto u bolnicu, vrate u Požarevac u robijašnicu. U julu me puste kući. U jesen je sa prinudnog rada došla i snaha Florika.

– Pošto nismo imali više zemlje, nisu nas bar više mučili i tražili obavezu. Ali smo se mučili da se prehranimo. Svi smo radili u nadnicu ovde, a više u drugim selima. Kasnije je moj brat pravio molbu i vratili su nam 12 lanaca zemlje, a onih 30 su i dan-danas njihovi – državni. Tako je to, od bogate i pune kuće ostao sam samo ja, sam baš kao vuk – završava tužnu priču Panta Muncán.

Kosta Lorenc iz Lokvi je te 1950, kada su bili najveći progoni seljaka, imao 18 godina i tek se bio oženio. Kosta i supruga mu Ana se živo sećaju svih muka kroz

koje je prolazila njihova kuća – naročito glave doma: deda Đorđe, baba Ana i otac Petar.

Kosta kaže:

– Našu kuću su počeli upropašćivati još odmah po oslobođenju. Ali bila je to jaka kuća sa imovinom – skoro 40 lanaca, pa se nekako u početku i izlazilo na kraj. Prodavalo se i najdraže, samo da se ispuni obaveza – kupi žito, kukuruz... A navaljivali su na sve familije, koje su bile radenije i bogatije. Zatvaranja u podrum Mesnog odbora su počela već 1947. Dedu su obično terali noću. Dolazio je kući sav slomljen. Pričao je, istina nerado, zapamtio sam, tamo u Mesnom odboru bili su neki aktivisti iz drugih sela i iz Alibunara, ali i ovi naši, odavde. Bili su loši i jedni i drugi, a ovi naši odavde najgori. Neki „Pala“ je bio naopak. Uostalom, zar bi ovi sa strane i znali koga „treba“ da kinje i biju da nije naših da u tome prednjače.

– Bilo je tu strašnih scena, kao u filmovima o koncentracionim logorima. Na primer, grupu od preko 20 ljudi povežu jednog za drugog i tako, kao stoku, teraju ulicom u Mesni narodni odbor. Oglašavali su ih za „privredne sabotere“, a samo zato što nisu predali državi ono što nisu imali. Glavni cilj je tada bio da bogatiji seljaci dignu ruku od svoje zemlje i da se počnu upisivati u seljačku radnu zadrugu. Ali kako naš čovek voli zemlju, to se nije nijednom dogodilo da je neko pokleknuo pod terorom. To ih je, istina, skupo koštalo, naročito one koji su pored ovdašnjeg podruma Mesnog odbora terani i zatvarani u srezu – u Alibunaru.

– Aktivisti su posebno bili kivni na krupne i debele ljude, valjda su im oni bili simbol kapitalizma. Neki Petar Svera je bio krupan i debeo, pa se iz zatvora u Alibunaru nije ni vratio živ. Od maltretiranja i batina je umro, a da niko nije za to odgovarao. Posle toga u selu je zavladao još veći strah.

– I, tako, dok smo imali šta da prodajemo – dok smo imali para, mi smo nekako nabavljali „obavezu“ i nekako umirivali te naše mučitelje. Ali, kad je ponestalo kapitala, došao je kraj. Došli su nam u kuću da traže, navodno, skriveno žito. Kad ništa nisu našli, jer nije ga ni bilo, popeli su se na tavan i srušili dimnjak, navodno, tražeći u njemu skriveni bunker za žito. Onda su ponovo sišli u podrum, otvorili bure sa vinom, pili i orgijali. Čak su se onako pijani i potukli među sobom. Bilo je među njima i ovih naših i sa strane, samo su naši bili najgori. Ne mogu da im navodim imena, ima ih tu još živih, blizu nas. Neka su mirni od nas, kao što mi nismo bili od njih. Znaju oni sami koji su. Mi im nećemo ništa, a sa njihovom savešću neka vide šta će i kako će.

– I deda Đorđe je bio među onima koji su imali nesreću da ih zatvaraju i muče kako ovde, tako i u Alibunaru. Jednom, kad je došao iz Alibunara, iz zatvora, deda je pokazivao ožiljke na vratu, koje su mu napravili usijanim gvožđem. Kad i posle toga nije hteo u radnu zadrugu, početkom januara ga osude na tri godine robije, kao „privrednog sabotera“. Odrobijao je polovinu od toga, u Požarevcu. Istih dana osudili su i njegovu suprugu – baba Anu, na godinu dana samo zato jer je imala miraz. Drugačije nisu mogli da joj uzmu, nego da i nju proglase za sabotera.

To im nije bilo dosta, pa odmah u Sreski sud u Alibunar pozovu i oca Petra i osude takođe godinu dana. Baba Ana i njezin sin Petar – moj otac – izdržali su po devet meseci u Knićaninu. Otac je radio na nekom imanju, a baba Ana je čuvala „državne“ guske, sa još jednom ženom odavde.

– Čim su njih troje oterani na robiju, sproveli su konfiskaciju 35 lanaca zemlje, nama ostavili samo dva i po. Oduzeli su nam sva četiri konja, obe krave, sve svinje. Uzeli su nam kukuruzovinu, slamu, čak i plevu. (A što bi nam i nju ostavili kad nismo imali više stoke). Oduzeli su nam i sav poljoprivredni alat. Posle smo išli u nadnicu kod nekih ljudi u Vlajkovac, morali smo nekako da preživimo.

Ana, supruga Koste Lorenca koja se za njega udala u tim najgorim vremenima, dodaje:

– Sada posle 40 godina, sve izgleda kao jedan veoma ružan san. Samo, na žalost, neizbrisiv san.

Treba napomenuti da su Lorencovi kasnije ponovo dosta stekli, a naročito od kada su naši sagovornici Kosta i Ana otišli na privremeni rad u Švajcarsku. Otuda su se vratili posle 16 godina, ali tamo i dalje odlaze jednom godišnje kao sezonci. „Što je sigurno – sigurno“, vele razborito.

Skoro istovetnu sudbinu doživela je i druga kuća Lorencovih. I iz njihovog doma su na robiji bili troje: stari Jon, njegov sin (sa istim imenom) i snaha Sara. Sva zla koja su činili deda Đorđu, činili su i njegovom bratu, starom Jonu. I njemu su srušili dimnjak tražeći žito. Takođe su mu konfiskovali zemlju, stoku, poljoprivredni alat...

Jon i Florika Skupmija iz sela Lokve, supružnici, imali su po 34 godine te 1951. kada su zajedno robijali kao „privredni saboteri“. Jonovom ocu Đorđu bile su tada 52 godine i istovremeno je robijao u Požarevcu. U kući su ostali; bolesna i veoma stara Jonova baba i maćeha i dva sina od 12 i 16 godina.

Priča Jon:

– Čim su nas troje oterali na robiju, došli su i sproveli konfiskaciju. Od 30 lanaca zemlje ostavili su nam samo jedan i po lanac Florikinog miraza. Uzeli su, po običaju, i sav poljoprivredni alat i jedinog preostalog konja, pošto su ranije oterali ostalo.

– Moja maćeha nije mogla da sve to izdrži, umrla je pre nego što smo nas troje došli sa robije. U toj žalosti i u praznoj kući ostala je samo moja stara i bolesna baba sa dva maloletna praunuka, mojim sinovima.

A počelo je sve slično kao i kod drugih:

– Još 1947. oca Đorđa su terali u Udbu, u Alibunar. Bio je mesec dana. Mene su držali ovde u podrumu Mesnog odbora devet dana. Oca su tukli tamo, a mene ovde. Otac se žalio da ga je tukao neki Rada, a ovde mene i ostale neki milicioneri, a i ovi naši odavde iz sela, bili su najgori. Oni su ovima sa strane govorili koga treba mučiti i kako. Sećam se, tražili su nam da predamo vagon kukuruza, a imali smo puno manje, ne sećam se koliko. Iskreno da kažemo, morali smo nešto i da sakrijemo, jer bismo inače pomrli od gladi.

– Do decembra 1950. sve su nam već bili pokupili: jedinu kravu, sve svinje i ovce, kobilu i ždrebe. Ostavili su nam samo jednog konja, koga su posle uzeli uz konfiskaciju.

– Otac je već bio u zatvoru kad, evo ti, dobismo pozive Florika i ja, sudili su nam svima troje zajedno. Oca osude dve godine, a nas dvoje po godinu sa prinudnim radom. Na sudu pita sudija predstavnika Mesnog odbora Lokve, Trajana Muncana, koliko treba da nam se ostavi zemlje, a on kaže: „Najviše 4 lanca.“ Sudija veli: „Da nije malo?“ a Trajan će ledeno: „Mogu oni od toliko da žive.“ Kako je on rekao, tako je sudija i presudio.

– Oca Đorđa su odmah oterali u Požarevac, a mi smo se vratili kući. Nismo se žalili, jer smo iz tuđeg iskustva znali da ne vredi, bojali smo se da nam kaznu ne povise, a i nismo imali para za advokate i sudske takse.

To je bilo u decembru 1950., a već 6. januara Floriku su pozvali na izdržavanje kazne.

– Izdržavala sam kaznu, tu, u Alibunaru – čistila sam kancelarije i prostorije milicije. Tako 4 meseca, pa me posle prebace u Knićanin – kaže Florika.

Jona su pozvali na izdržavanje kazne 18. januara i odmah uputili u Knićanin, na prinudni rad.

– Bile su neke barake gde smo spavali, mislim da je tu bilo oko 500 muških zatvorenika, uglavnom „žitara“ ili „privrednih sabotera“, kako su nas nazivali u presudama. Radili smo poljske radove na nekom imanju. Sledovanje hleba je bilo pola kilograma na dan. Florika je bila odvojena od mene i dobijala je manje.

Zbog čega manje, priča Florika:

– Nas žena je tamo bilo oko 80. Neke od nas su rasporedili na lakše poslove. Mene i Anu Lorenc, isto je ona odavde, odredili su da čuvamo jedno jato državnih gusaka od preko 100 komada. Nije bio težak posao, pa su nam zato davali pola sledovanja – samo četvrt kilograma hleba na dan. Jednom Ana i ja umalo da nagrabusimo. Guskama došao neki vrag pa sve zaplivaše i predoše na drugu stranu Tise – u Bačku. Nas dve niti umemo da plivamo, niti smemo da se vratimo bez gusaka. Srećom, pred mrak guske se same vratiše.

I Jonu i Floriki je skraćen zatvor. Zajedno su ih pustili kući 12. avgusta 1951. Kasnije su pustili i Đorđa.

A zašto su, ustvari, i bili u zatvoru Jon kaže:

– Prvi cilj im je bio da nas uteraju u seljačke radne zadruge. Kad su videli da mi nećemo, rešili su da nam uzmu zemlju. A mogli su da nam je uzmu samo ako nas proglase za privredne sabotere, špekulante i narodne neprijatelje. A „saboter“ si ako ne ispuniš obavezu, a nju ti odrede veću nego što možeš da ispuniš. Oni, na primer, nisu mogli da uzmu miraz moje supruge Florike – imala je sedam i po lanaca koji su se vodili na nju, dok i nju nisu proglasili za privrednog sabotera.

– Međutim, nisu uspeli da u Lokvama osnuju radnu zadrugu. Nije htela ni sirotinja. Jedino što su uspeli, to je da nas malo bogatije – upropaste. Mučili smo se, posle, godinama. Išli u nadnicu i na poljoprivredna dobra, radili kod njih, na našoj zemlji. Ali, bar su nas posle ostavili na miru. Kasnije smo kupili nešto manje od pet lanaca zemlje, a dobili smo nešto i od ujaka i sada imamo maksimum.

– A ja sam mislila da nikad nećemo imati ništa, da ćemo celog veka čuvati tuđe svinje – kaže Florika, a Jon dodaje još i ovo:

– Što je bilo, bilo je, da se ne ponovi. Ja onima koji su nas upropastili i zlostavljali nikada ne bih uzvratio, jer znam kako je nama bilo. Recimo tog Trajana Munćana, koji je rekao sudiji da je nama dosta četiri lanca zemlje, nikada nisam ni popreko pogledao. Čini mi se da je njih, kasnije, počela da grize savest. Gledali su da se približe – nama koje su maltretirali i držali za „sabotere“ i „narodne neprijatelje“.

– Taj Munćan je kasnije otišao kod sina u Ameriku, tamo je i umro. Vreme svašta čini; eto, nas silom uterivao u nekakav čudni socijalizam, a on završio u kapitalizmu – dobrovoljno.

JADI GOSPODINA UČENOG SELJAKA

Ove 1990. godine Stevanu Rackovu je 87 godina. Živi kao penzioner u Beogradu sa suprugom Šarom. Pre nego što gospodin Rackov opiše svoju golgotu iz vremena prinudnog otkupa i seljačkih radnih zadruga, da „protrčimo“ malko kroz njegovu biografiju:

Rođen je 1903. u selu Parabuć (danas Ratkovo kod Odžaka u Bačkoj), u veoma bogatoj porodici. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca završio je Ekonomski fakultet u Zagrebu i visoke škole socijalnih nauka na Sorboni. Bio je visoki bankarski činovnik Kraljevine Jugoslavije i vlade Milana Nedića, u vreme okupacije. Na dan oslobođenja Beograda, 20. oktobra 1944., partizani, i neki bankarski službenici, su mu oduzeli ključeve trezora Hipotekarne banke i, bez ikakvih reversa ili zapisnika, odneli puna dva džaka nakita, zlata, dragocenosti, hartija od vrednosti i dokumenata berzanskih poslova. Samo posle 11 dana na oglasnoj tabli banke, među 137 otpuštenih Rackov je našao i svoje ime. Da bi prehranio sebe, suprugu i dvoje male dece, od 4 i 5 godina, morao je krišom na Kalenića pijaci da preprodaje stare satove, odeću, štofove i sl.

Početak januara 1945. u stan mu provaljuje, i na silu se useljava, neki udbaša sa ženom, te Stevan Rackov „beži“. U Novom Sadu, kao obrazovani kadar, nalazi posao i dobija dvosoban stan.

– Ali u proleće 1945. stambena „repriza“: Dolazi oficir Jugoslovenske armije i uz pomoć 12 vojnika porodica Rackov se ponovo našla na ulici, a drug sa epoletama se silom useljava u njegov stan. Razočaran, Stevan se oprašta od gradskog života i posla i vraća se u Parabuć – Ratkovo, na imanje svoje majke Teze i brata Vujice.

Svi skupa imali su 65 jutara zemlje. Brat je imao i dosta stoke; 15 krava, volove, 4 konja, veliki salaš...

Kao dobar organizator posla, opredeljen samo za red i rad, bez obzira na režim, Stevan pomaže seljacima da u Ratkovu osnuju kudeljara, gde i on radi kao honorarni službenik.

U napuštene kuće bivših i izbeglih Švaba useljavaju se kolonisti iz Južne Srbije i Bosne koji konačno do 1947. preuzimaju i vlast u selu, kao i šire u Bačkoj. Odmah se videlo da „bratstvo i jedinstvo“ neće biti lako uspostaviti između meštana (starosedelaca) i doseljenika. Ovi prvi, navikli na rad, ustaju pre zore, ne odvajaju se po ceo dan od pluga i motike, a uveče se vraćaju kući tek pošto izgreju zvezde. Kod kolonista je u to vreme bilo obrnuto. Počeli su osnivati seljačke radne zadruge u selu: jednu, drugu, treću.... šestu. („Samo da bi bilo što više rukovodećih mesta“). Zadrugari su na posao polazili kad sunce odskoči visoko, pred polazak se postrojavali, pevali, izbacivali parole; posle na njivi malo, malo pa odmor i kozaračko kolo, po podne kući pevajući.

Prema Stevanovom pričanju kolonisti su se prema starosedelcima tih dana ponašali kao prema neprijatelju; vređali su ih, (zašto neće sa njima u zadrugu) rušili im nadgrobne spomenike, čupali i kršili krstače na grobljima, na crkvi lomili stakla... Onda je došao zloglasni prinudni otkup, o kome Stevan – Steva Rackov priča:

– Prinudni otkup, ili „planski“ kako su ga zvanično zvali, bio je „najbolji“ način da se skrši otpor imućnijih seljaka i da se na silu uteraju u seljačke radne zadruge. Uz nekoliko izuzetaka, pravilo je bilo da su kolonisti „aktivisti“ i da oni proganjaju „kulake“ starosedeoce. U Ratkovu su najveći progonitelji bili: Jovan Andrijašević, predsednik Mesnog narodnog odbora, Maksim Jakšić, predsednik Seljačke radne zadruge „Radan“, Tika Marković i Miodrag Popović-Bidža, sekretar partije u selu, sva četvorica doseljenici iz okoline Prokuplja.

– Moji problemi sa njima kulminirali su 1948. godine. Uspeo sam bio nekako da za administraciju kudeljare kupim jednu staru pisaću mašinu i uvedem je u red i inventar. Ne prođe par dana, „Bidža“ zove telefonom i traži da odmah imam predati tu pisaću mašinu seoskoj partiji. Ja kažem: „Nemoj se, Bidžo, šaliti, šta će partiji pisaća mašina, to treba nama; a na kraju mi smo je i kupili, upisali kao osnovno srestvo, to je sada svojina kudeljare“. Poče on dreku, a ja zalupim slušalicu.

– Ne prođe par minuta eto ti ga Bidža na biciklu, uleće kod mene u kancelariju sa izvađenim pištoljem: „Daj mašinu ili...!“ Nisam sačekao da kaže nešto posle onog „ili“, već skočim, udarim ga po ruci te ispusti revolver. „Ako ti treba mašina, ti kupi!“, kažem, i izbacim ga napolje. (Ovde ne bih želeo da pričam detalje ko je bio Bidža, kako je ranjen kao četnik, ipak da naglasim da je on mnogo godina kasnije kao pravnik bio akter one čuvene niške afere oko prodaje indeksa i diploma ali je ipak otišao u penziju kao predsednik suda u Prokuplju.)

– Na osvetu nisam dugo čekao. U avgustu, u vreme otkupa kudelje, bio sam u upravi do 11 sati uveče i stigao kući da legnem tek oko ponoći. Beše vrućina, pa ostavih otvorena vrata.

– Još nisam bio zaspao kad dvojica preskočiše kapiju pa na otvorena vrata pravo pred moj krevet. Jedan uperio pušku, a drugi onaj veliki pištolj – „Nagan“. Nisu mi dozvolili da se javim ukućanima, već cevi pod rebra pa u Mesni odbor.

– U jednoj povećoj prostoriji priređen mi je „doček“, kako i dolikuje onom ko se usudio da dirne u narodnu vlast. Sve je već bilo spremno i aranžirano: Njih blizu 50, sve mladići između 18 i 25 godina, partijaši i skojevci, napravili krug od stolica a u sredini, tik pod sijalicom, jedna stolica za mene. „Aranžeri“ su, svakako, bili ona četvorica koji su bili i najbliži u krugu: „Bidža“, Maksim, Tihomir i Andrijašević. Posadiše me na stolicu, stesniše još više krug oko mene a oni najbliži digoše noge na leđa moje stolice i poče pir. Zapališe svi cigarete, a dimove sve meni u usta i lice. Ja kašljem i gušim se, oni se kikoću. Svašta su mi govorili, što rekao narod, „ni psi s maslom ne bi pojeli“. Najčešća psovka i pretnja je bila: „Jebemo ti majku meštansku, naučićemo mi tebe pameti!“ Tako do jutra su me mrcvarili i ponižavali, pa me pustiše kući. Kod kuće problem, supruga Šara misli ja bio, da prostiš na kurvanju.

– A znate li šta su mi posle i dalje radili? Upadnu noću u kuću, moraš da otvoriš, lupaju kundakom u vrata. Mi upalimo svetlo, a oni ne progovaraju nijednu reč, nego kao da su sami u svojoj kući, ili u kancelariji, šetkaju po prostorijama. Tako svaku noć po pola sata, koračaju i samo čuješ; Hm!Hm! i tako. Sledeću noć ne možeš da zaspješ, samo očekuješ kundak na vrata i psihičko mučenje. Preko dana, recimo, na možeš da prođeš ulicom, a da ti ona balavurdija od omladine nešto ne dobaci. Bio bi im, po godinama, otac, a oni meni pred svetom, dovikuju: „Matori, možeš li još da j....!“ i sve tako neke gadosti, koje se u našem selu ranije nisu mogle čuti decenijama.

– Prevarim se pa za pet dana zakasnim da platim kvartal poreza od 15.000 pa u sred dana upadoše njih šestorica u dvorište da popisuju i plene imovinu. Zloglasna četvorka i još dvojica sa oružjem. Ja kažem: „Ako mi pokažete spiskove da su svi vaši kolonisti platili porez na vreme, nemam ništa protiv, popisujte i terajte šta želite!“ Oni ni opepeliti, prete i kreću ka kući. Vidim, nema drugog spasa skočim do čardaka, imao sam već spremljenu jednu bagremovu budžu, i sa njom poletim na njih. Računao sam da ne smeju da pucaju. I nisam se prevario. Svi stadoše, predsednik Mesnog odbora, Andrijašević, strugnu niz ulicu. Ja za njim, njemu spadoše cipele. Jurio sam ga sve do „Sremaga“ (Sreskog magacina), ali uteče zlikovac u čarapama.

– Vratim se kući, sretnem ovu petoricu, zbunili se, izvinjavaju se kao „Andrijašević nas nagovorio...“. Kažem, da im je ovo poslednji put da me provociraju

i da tako nešto neću više trpeti pa nek ide i glava. I, stvarno, od tada sam u svakom ćošku dvorišta, čak i u kući, držao po jednu bagremovu budžu, nek se nađe.

– E, sad oni promene metod: Iako se zemlja vodila na brata i majku, oni su, uglavnom, vršili pritisak na mene. O narezima mesa i žita da ne govorim. Te 1948-me od stoke nešto i ostade, ali od žita i kukuruza skoro ni kilogram. Žalim se što nam ne ostave, kako je propisano, za ishranu čeljadi i za seme a resto da uzmu kao višak, a oni kao papagaji: „Uđite u seljačku radnu zadrugu pa nećete imati problema!“ Iz ostalih pet zadruga nas i nisu tako proganjali ali predsednik „Radana“, Maksim Jakšić, je sve činio da nas, Rackove, „usreći“ u njegovom „kolhozu“.

– Onda krenu sa Udbom iz Odžaka. Do leta 1949. nekoliko puta su me odvodili i tamo držali po 24 sata sa jednim te istim pitanjem: „Zašto ne ubediš majku i brata da uđu u zadrugu?!“ I ja sam bio „principijelan“, pa sve isti odgovor: „Mi starosedeooci, meštani, ovde živimo više od tri stotine godina (doselili smo se iz Crne Gore i Metohije pre Arsenija Čarnojevića) i najbolje znamo kako se obrađuje zemlja. Ako bi mi ušli u seljačku radnu zadrugu, mi bi radili kako smo navikli, pa samim tim ne bi mogli da prihvatimo u brigadu nijednog radnika kolonistu!“ Možda sam tada naivno verovao da će to „upaliti“.

Kad braću Rackov, Stevana i Vujicu, i njihovu majku Tezu, nisu ni tako mogli da „privuku“ u SRZ, odluči se „četvorka“ na zadnju isprobanu varijantu; od žetve 1949. narežu da braća Rackov predaju državi po tri i po vagona pšenice. Priča Stevan:

– Gumno za vršaj nam je bilo zajedničko. Svaki dan smo očekivali vršalicu. Ali zadrugari su vrli celo selo, a nas prolazili i obilazili. Zovemo, bunimo se, ne vredi, kažu da čekamo. Vidimo da to rade namerno.

– Dođoše poslednji dani sezone. Tačno 2. septembra 1949. godine mi sazvali puno radnika, treba ovrći sedam vagona žita. Ali šta vredi kad mašinisti udariše u sabotazu. Prvo namerno ne učvrste dreš, pa on poče da se trese i iskače iz ravnoteže. Onda ga zategoše, ali postaviše ukoso u odnosu na traktor, pa svaki čas spada pogonski kaiš. Kad to ispraviše, poče traktor da „kašlje“. Kasnije smo doznali da su bili ubacili vodu u naftu. Kulja dim, gasi se mašina, a oni meni kažu da fali neki deo, kao bajagi, pa me šalju biciklom čak u Odžake da donesem iz servisne stanice.

– Vratim se, oni promenili gorivo i vršu li vršu. Namerno su pravili i velike odmone i nekako, na jedvite jade, vršaj bude gotov do 10 sati uveče. Dok su radnici večerali i žito spakovano, došla i ponoć, pa legnem da spavam.

– Brat Vujica još nije bio ni legao, baš je prao noge u laboru, kad upadnu dva seoska milicionera. Podbiju bratu puščane cevi u leđa i onako bosog oteraju u Mesni odbor.

– Skočim, kad tamo mrak; nema nikog. Vičem, a brat se odaziva iz bivše austrijske apsane. Kaže da su ga zatvorili zato što nije predao tri i po vagona žita. Vidim koliko je „sati“ pa trk kroz selo, kod komšija i prijatelja. Skupim oko 40 zaprežnih kola, natovarim sedam vagona pšenice, moj i bratov narez i već u pet sati stignem sa celim karavanom pred kantar.

– Kantardžija, naravno, kolonista. Pomera se red, ide sve kako treba, ali kad stigoše moja prva kola, kantardžija, mrtav hladan, kaže: „Ti Rackovu ideš na drugu vagu!“ Šta ćemo, okrenemo, ali tamo red od sto kola. Bilo je to 3. septembra i ja uspem da dođem na red tek u devet sati uveče.

– Dok smo mi čekali u redu da predamo žito, brata Vujicu, u sred dana, vežu pozadi za džip, i po prašnjavom putu je morao da pretrči do Odžaka, kao pseto za ciganskom čergom. Istog dana je izveden pred „narodni“ sud i kao „privredni saboter“ osuđen na dve godine lišenja slobode sa prinudnim radom.

– Kad smo uveče, u devet sati, mi došli na red da merimo žito, stigoše udbaši iz Odžaka, njih petorica. Uzimaju onu pšenicu u ruke, trljaju i kao ne znaju nego pitaju Rajka Zonića Bosanca, fizičkog radnika u magacinu, čija je pšenica primljena poslednja. Vele, ne valja, prokljajala od vlage. Spasi me tada Rajko, reče: „Nije samo Stevanova pšenica ovde, i drugi su sipali!“

– Pošto je seoska „narodna“ vlast znala preko popisivača da nam je ostalo svega stotinak kilograma pšenice, preko onih sedam vagona, oni sutradan poslaše akt da se hitno, kao dopunski narez, preda još 2.500 kilograma. Odem u Mesni odbor, da se objasnim, kad tamo čeka udbaš. Ja kažem da sam obavezu ispunio, da nema više ni za piliće a kamoli za čeljad i seme, a on, ni pet ni devet, nego uperi pištolj u mene. Šta ću, obećam da ću predati, te me pusti.

– Ne vredi ići kući, nema tamo ni žita, ni para, nego pravo kod direktora kudeljare. Beše to Dane Sarač, prvoborac iz Like. Kaže mi: „Vidim ja, Stevo, da su oni rešili da te oteraju u zadrugu ili na robiju, pa da ja, u svakom slučaju, ostanem bez pomoćnika! Evo ti zajam iz kase kudeljare, pa kupuj, predaj, a kad možeš ti ćeš zajam vratiti!“

– Nema niko od starosedelaca žita za prodaju pa ja pravo kod jednog koloniste. Bila je tada cena žita 330 dinara metar, a on traži 500.

– Vratim se kod direktora Sarača, a on veli da i to platim. Ja ponovo kod koloniste a on povisio na 700.

– Hteo je Dane i tu cenu da platimo, ali ja shvatim da nema svrhe, sve je već isplanirano, pa, odustanem od kupovine. Na partijskim sastancima Sarač me branio i neko vreme ostave me na miru.

– Brata Vujicu oteraju u Buljkes na neko Udbino imanje da robija. Ostala mu supruga Gordana i dve kćerkice od 5 i 7 godina. Pozajmim novac od direktora kudeljare, kupim seme pa zasejem mojih i bratovih 14 jutara. Radio sam i po mesečini, sve do prvih snegova. Morao sam jer su za iduću godinu već dali plan setve, predvideli prinos i odredili narez.

I kad je taman Steva Rackov pomislio da će biti mira, bar do sledeće žetve, mislio je da su odustali od onih nepostojećih 25 metarskih centi pšenice, kad ono baš na Svetog Jovana, 20. januara 1950., u sred noći dođu udbaši i oteraju ga u Odžake. Bez razloga, bez rešenja o pritvoru. Seća se Rackov:

– Ubaciše me u neki magacin pun nekog krša od drva i pacova. Nisam smeo ni da sednem a kamoli da legnem, kako zbog mraza tako i zbog pacova. Sutradan, na saslušavanju, kažu da su me uhapsili zbog onih 25 metara žita. Već u osam sati me izvedu pred sud. Sudija beše neki moj stari poznanik iz vremena dok smo bili članovi Zemljoradničke stranke Dragoljuba Jovanovića. Osudi me na tri godine robije sa prinudnim radom. Posle pola sata, valjda ga pekla savest, zovne me sudija opet i predloži da potpišem molbu za pomilovanje predsedniku Vrhovnog suda Vojvodine, Beljanskom, koju je on već bio sastavio.

– Istog dana kurir je odneo molbu u Novi Sad i vratio se sa negativnim odgovorom.

Sutradan, 23. januara 1950. godine, iz Odžaka je krenula železnička kompozicija u kojoj su bila i dva furgona sa 80 „žitara“ iliti „privrednih sabotera“, kako su nazivani u presudama. Među njima i trojica iz Ratkova: Stevan Rackov, Slavko Grujić i Gak Bosanac. Za tog Gaka Bosanca Stevan kaže:

– Gak je bio siromah čovek i kolonista, ali nije hteo u seljačku radnu zadrugu pa su ovi zlotvori iz Ratkova njime hteli da dokažu kako nije tačna tvrdnja da na robiju zbog neizmirenih obaveza idu samo starosedeooci. Nad njim su se još tamo u zatvoru mesnog odbora iživljavali, tukli ga, čupali mu brkove i još trista čuda.

– Gladne i promrzle su nas oterali u Požarevac. Istoga dana, kada i mi, stizale su čitave grupe i kolone osuđenika iz raznih krajeva Srbije, najviše iz Vojvodine. Podeliše nas po grupama. U mojoj grupi blizu dve stotine. Pogledam, šef ključara neki predratni žandarm iz Parabuća, kome su posle rata dali da bude rukovodilac nekoliko prodavnica. Ali kad nisu mogli da vršljaju kako su hteli, oni mu nameste stupicu. Izrežiraju manjak u nekoliko prodavnica i zakažu kontrolni popis. Slučajno sam saznao za tajni plan, pa ga obavestim, te u toku noći pozajmi novac i položi, a komisija ostane kratkih rukava. Tada se spasio, ali je znao šta ga dalje čeka pa je napustio selo i eto, vidim, našao mesto u Zabeli.

– Primeti on mene, ali se pravi „Toša“. Čutim i ja, razmišljam da li će dobro dobrim biti vraćeno. Tako i bude: Rasporedi on mene, ni manje ni više, nego odmah za šefa Sedmog paviljona, gde su bili neki politički osuđenici. Dobio sam prostoriju sa centralnim grejanjem, veliku kao i one u kojima je bilo po 15 „politički“.

– Rešim da oprobam i ovde moje organizatorske sposobnosti. Zavedem malo bolji kućni red, poboljšam higijenu, uspem da se izborim i za nešto bolju hranu, krenemo čak i priredbe da pravimo.

– Tih dana je dolazio u Zabelu Slobodan Penezić – Krcun, obilazio robijašnice pa i naš paviljon. Svidelo mu se kako sam uveo red i čistoću. Onda kao nije mogao da shvati kako to da neko može biti osuđen za žito koje nema, ali kad na njegovo pitanje „žitari“ počеше govoriti da je to bio način da se na silu uteraju u seljačke radne zadruge, on se obrati celoj masi „kulaka“ sa pitanjem: „A zašto se ne upišete u zadrugu pa da vas sve odmah pustim?“ Niko se nije „prijavio“ a jedan stari je čak rekao ako je to uslov, neka mu odmah piše još pet godina robije.

– Posle te posete nisu vredele žalbe nekih milicionera na moju „vlast“, još su dobili premeštaj od upravnika. Uzgred sam stavio svima na znanje da Krcuna poznajem od pre rata. To je bila istina, jer on je dolazio kod Ivana Milutinovića kada je taj bio kod mene pripravnik. Umalo da zaboravim; koristeći to poznanstvo i kakvu takvu slobodu, rekao sam Krcunu da nema smisla da se sa Srbima u zatvoru postupa najgore. „Eto, kažem, muslimani čak i u zatvoru imaju hranu bez svinjske masti, a Srbe koji ovde umiru, zakopavaju gole, protivno pravoslavnom, hrišćanskom običaju“. Verujte, od tada su svi sahranjivani u kakvim-takvim sanducima.

Posle šest meseci, kao slobodnjak, Stevan Rackov je kao obrazovan i sposoban zatvorenik često uziman da sređuje razne materijale – papire u zatvorskoj upravi. Tu je došao do zapanjujućih podataka:

– Našao sam zapisano, da je do tada – do sredine 1951. kroz Kazneno – popravni dom u Zabeli prošlo 86.000 seljaka osuđenih zbog neisporuka žita i mesa, i to isključivo sa teritorije Srbije i Vojvodine. Većina ih je samo prošla i registrovana u Požarevcu a posle raspoređena da radi na raznim gradilištima i rudnicima po Srbiji, a neki su oterani i u Slavoniju da grade autoput „Bratstvo i jedinstvo“.

Dok je Stevan Rackov robijao svoje prve dane u Zabeli, njegova snaha Gordana se prisetila da ima brata koji radi u Udbi te on sredi da njenog muža, Stevanovog brata Vujicu, puste sa robije. Cena je bila visoka: da odmah uđe u seljačku radnu zadrugu i u partiju. Prihvatio je „pogodbu“ i čim je došao u Ratkovo, postao je uzoran zadrugar i član partije. Izgleda da su komunisti u Ratkovu računali: čim slomiju Rackove za ostale će lako, jer odmah iza toga su rešili da dokusure i Stevanovu kuću. O tome priča Stevanova supruga Šara:

– Svekrvi Tezi daju rešenje o „arondaciji“ 15 jutara najbolje zemlje, koja je bila u jednom komadu blizu kuće, a njoj u zamenu daju neke okrajke koji ne vrede ničemu, niti mogu da se obrađuju. Svekrva normalno ne prihvati, ali šta to vredi kad oni – SRZ „Radan“ i njen direktor Maksim Jakšić, udoše u naš posed kao u svoj.

– Ni to nije bilo sve. Došlo je tada i ono najgore. Zimsko doba a oni jednog dana upadoše u dvorište i nas teraju da se iselimo iz kuće, sve bez ikakvog rešenja i naloga. Mi se opiremo, ne možemo da dođemo k sebi, a oni kretoše prvo od obora. Tovare ono malo svinja što nam je bilo ostalo od ranijeg oduzimanja i što smo bili kupili, pa onda navališe na sve što se našlo u dvorištu. Vidim da će da uđu i u kuću, da će da nam pokupe i sve pokućstvo, pa sa dvoje maloletne dece, od 10 i 11 godina, izađem. Stara svekrva, Teza, nije htela, ostala je u jednoj sobi. Odem sa decom kod devera Vujice, ali on tek postao zadrugar i član partije pa ne sme da nas primi u kuću, jer mu je tako, valjda, bilo naređeno. Dadne nam, ipak, jednu letnju kujnu u kojoj smo se deca i ja praktično smrzavali. Isto veče u našu kuću i dvorište, Mesni narodni odbor i Seljačka radna zadruga „Radan“, tačnije njihovi rukovodioci, useliše 27-oro Cigana sa Kosova, radnika kudeljare.

– Nisam mogla da izdržim zimu u deverovoj „letnjoj“ kujni pa krenem da tražim spas. Primi me jedna komšinica, doseljenica sa Kosova. Ustupi mi jednu sobu za mene i dvoje dece. Ali od čega sad živeti? Oni koji bi me pomogli i sami nemaju, a oni koji imaju ili ne smeju od domaćih silnika da pomažu „narodne neprijatelje“ i „privredne sabotere“, ili su protiv nas pa gledaju da skapaš od gladi i zime. I tada, kada nisam stvarno znala šta ću i kako ću, pojavi se učitelj, direktor škole u Ratkovu, Vlasta Bugarinović, i predloži mi da pređem u školu kao profesor. Kad je video u kakvoj sam situaciji, čak je imao smelosti da mi tada dadne i neku akontaciju od plate.

– Predavala sam deci ali i odraslima, u večernjoj školi, među kojima je bilo najviše onih „aktivista“ koji su nam doneli nesreću. Radila sam, ćutala, trpela, samo da se preživim.

U leto 1951. Narodna republika Srbija, t.j. njeno Ministarstvo unutrašnjih poslova – Kazneno popravni dom Požarevac, Stevana Rackova uslovno otpušta sa robije; „... pošto je isti svojim vladanjem i zalaganjem na radu za vreme izdržavanja kazne dokazao da je kazna na njega popravno delovala i da se popravio u tolikoj meri da se može očekivati da neće dalje vršiti krivična dela.“

Kad je Stevan došao u Ratkovo, imao je šta i da vidi:

– Cigani su mi sve upropastili. Verujte, sve što je u dvorištu bilo drveno, od ograde do koševa, a moglo da gori, „stanari“ su razvalili i pogoreli; nije ostala ni jedna ljuska. O kuku, gde se kačio luster, vešali su verige i bakrače, i tu na sred sobe, na patosu, ložili vatru. Došlo mi bilo da poludim od besa, pa odem u mesni odbor, nađem svu onu četvoricu; Andrijaševića, Maksima, Tihomira, i Bidžu i kažem kratko i odlučno: „Selite Cigane iz moje kuće, jer, na daj bože da vam vratim dug, samo ću vam decu ostaviti!“ Nisam sačekao odgovor, izletim napolje.

– Shvatili su „poruku“ i ubrzo iselili Cigane, ne znam kuda. Ja sam posle danima i noćima pokušavao da kuću dovedem u red. Takođe povedem spor da mi se vrati „arondirana“, odnosno, oteta zemlja. Ali i sud na njihovoj strani, pa se spor oteže.

Nisu Stevana Rackova ni dalje ostavljali na miru. Terali su ga da se javlja Udbi jednom nedeljno u određeno vreme. Odlazio je a oni su mu, uglavnom, pretili, zato što, navodno, priča po selu kako je teško na robiji i posebno mu naglašavali što potencira da su u Zabeli samo „žitari“ iz Srbije i Vojvodine. Kad je Rackovu dozlogrdilo da se javlja Udbi u Odžake i da stalno sluša jedno te isto, odluči se na „bojkot“; više neće ići, pa šta bude. Onda ga, kako se i očekivalo, pozove (sa milicijom naravno) lično šef Udbe, drug Zec, (koji, po Stevanovom kazivanju, sada živi u Sremskoj Mitrovici i prodaje lozove).

Priča Steva:

– Staviše me pod jak reflektor, a oni stoje okolo u mraku. Tišina, ćute, minuti kao večnost. Vidim igraju igru nerava. Rešim da pariram pa šta ispadne. Prilikom hapšenja u dvorištu kuće držao sam grožđe u ruci i mahinalno sam ga bio stavio u džep, izvadim onaj grozd i počnem polako da jedem, puce po puce. I sad udbaši izgube živce, ugase reflektor i bez reči me strpaju u zatvor.

– Nije dugo trajalo, stigao je i neki glavni iz Udbe za Srbiju, iz Beograda, i izvedu me pred njega. Sedi on za stolom, sedim ja s druge strane a okolo ovi iz Odžaka. E, taj iz Beograda mi je dozvolio da sve bez prekidanja ispričam od a do š. Izvezem ja svoju životnu priču, hoću reći, muku a kad završih, on počuta, okrete se pa odžačkim udbašima kratko i jasno reče: „Ja koliko vidim, vi Stevu zajebavate, a i on vas!“ Ne zna se ko je bio više šokiran da li ja ili lokalni udbaši. Ne smeju da pisnu, a ja ćutim i čekam. Onda se čovek okrete meni i kaže da u najkraćem roku sednem i napišem sve ovo i ako ima još nešto da stavim na hartiju i da lično pošaljem njemu u Beograd. Zatim naredi da me njegov šofer odveze do kuće u Ratkovu. U džipu su bila i dvojica udbaša iz Odžaka.

– Stignem kući, uberem neki grozd i pružim šoferu a on veli, da dam malo i onoj dvojici. Budem „principijelan“ i sitno-pakostan i kažem: „Oni će svoje dobiti od tvog šefa iz beogradske udbe!“ I ne dadnem im grožđe, pa se ona dvojica, da vidiš, i malko postideše. Inače, i dan danas, video si, čuvam kopiju pisma, koju sam poslao u Beograd, u Udbu za Srbiju, i u njemu je, uglavnom, mnogo toga što i tebi pričam.

Kad više nisu znali šta će, Stevu Rackova su maltretirali raznim „sitnicama“. Na primer: dotera žito da preda, a kantardžija ga natera da se vrati da „malko prosuši“, onda drugi put da „malko proveje od pleve“ i sl. Sve je to Stevan izdržao i čak „preuzeo inicijativu“. Uspeo, istina tek u Vrhovnom sudu Jugoslavije, da povрати otetu zemlju.

U međuvremenu se i Stevin brat Vujica pokajao i napustio seljačku radnu zadrugu i partiju. Nije prošlo dugo pa se članstvo počelo osipati a na kraju, jedna po jedna, propadoše, svih šest radnih zadruga u Ratkovu.

Ipak, to nije sve o represijama prema Stevanu Rackovu. Promenila su se bila vremena, ali i metodi „borbe protiv narodnih neprijatelja“, koje je provodila Udba i partija. Mesecima su ga pratili i prikupljali „dokaze“ da bi ga napokon i uhapsili na dan 4. novembra 1953. godine i sproveli u istražni zatvor u Sombor, pod optužbom da je počinio krivično delo „neprijateljske propagande iz člana 118, stav 1 KZ“. Počela su dugotrajna isleđivanja i dokazivanja, iznuđivanja priznanja kao na primer: da je tu i tu govorio da arondacija u selu nije izvršena kako treba, da izbori nisu bili slobodni, da su seljačke radne zadruge veliki promašaj, da mu se ne sviđa komunistička demokratija, da će Dragoljub Jovanović biti pušten iz zatvora i ponovo povesti zemljoradničku stranku, da se moraju sprovesti slobodni i višestranački izbori, da je ovo što komunisti zovu demokratija, ustvari, diktatura...

Verovali ili ne, Stevan Rackov je u Somborskom zatvoru ostao ravno 159 dana – do 12. aprila 1954.

Čitajući presudu Okružnog suda Sombor, ne možemo izbeći utisak da su organi bezbednosti utrošili mnogo nerava, truda, a i novca naravno, da pomoću dvadesetak svedoka „dokažu“ da je Stevan Rackov, iz sela Ratkovo, opština Odžaci, narodni neprijatelj, i da ga kao takvog ponovo treba odstraniti iz tog dela Bačke i poslati u neku od robijašnica. Ali na suđenju su svi svedoci do jednog porekli „svoje“ iskaze date u prethodnom postupku pred organima Udbe, sa najčešćim obrazloženjem: da tako nešto nisu rekli da su im islednici čitali jedan zapisnik, a očigledno poturali drugi na potpis.

I šta bi drugo nego da Okružni sud Sombor donese presudu da Stevan Rackov iz Ratkova nije kriv i da se oslobađa od daljeg zadržavanja u istražnom zatvoru, u kome je proveo više od pet meseci kao potpuno nevin čovek.

Na kraju Steva Rackov kaže:

– Eto, tako se završio desetogodišnji rat između komunista-titoista i mene. Vidi se da su oni bili „agresori“ i da mi ni do dan danas nisu platili „ratnu odštetu“. Ko je pobedio, neka presude čitaoci.

A moglo je „rata“ i da ne bude, samo da su Stevana Rackova, visoko obrazovanog stručnjaka za finansije, ostavili oktobra 1944. da radi gde je i dotle radio. Ali, onda bi i trezor Hipotekarne banke morao da ostane nedodirljiv.

NEPRIJATELJ U PREDRATNIM COKULAMA

U jeku najvećih progona „kulaka“ u jesen i zimu 1949/50. godine u Barajevu je, zbog „privredne sabotaže“ (obaveznog otkupa), osuđeno na dvogodišnju robiju sa konfiskacijom celokupne imovine pet seoskih domaćina: Aleksandar Stevanović, Velizar Mihailović, Bogoljub Brkić, Draga Urošević i Milivoje Kostić. Ove, 1990. godine, kada istražujemo crvenu represiju prema seljacima, živ je još samo bivši „kulak“ Aleksandar – Aca Stefanović. Od najjačeg barajevskog poljoprivrednog domaćinstva Aca danas „uživa“ jedan i po hektar ziratne zemlje i nepun hektar šume. Sve ostalo, do 19 hektara, koliko je imao 1949, oduzela je Federativna Narodna Republika Jugoslavija a sada se nalazi u tzv. društvenom sektoru. Aca i supruga mu Milica su sami, jer, („nemajući gde ni da se okrenu“,) njihovo troje dece i šestoro unučadi žive u Beogradu i Parizu.

Za vreme okupacije Aca je, kao i većina žitelja barajevskog zaseoka Ravni Gaj, pomagao kosmajске partizane, pa je zbog toga proveo osam meseci u zatvoru specijalne policije u Beogradu, a od četnika je dobio 25 batina. Priča Aca:

– Ostao sam bez oca još 1921. godine kada mi je bilo 18 meseci pa sam u svim stradanjima u vreme okupacije, a i posle, bio najmlađi prognanik. Bojeći se četničkog noža i vešala, ja sam sa očuhom Milivojem Damnjanovićem, suprugom Milicom i četvorogodišnjim Životom bio u bežaniji, u Beogradu. Ali ceo taj moj „pedigre“ kasnije, u novoj komunističkoj Jugoslaviji nije vredeo ni pet para onima koji su za vreme okupacije bili neutralni, a posle se prihvatili parola i vlasti. Istina, nije mi to vredelo ni kod Živojina Tašića, predsednika Narodnog odbora opštine Barajevo, mog komšije odavde, koji je zajedno bio sa mnom u logoru na Banjici. Taj Živojin, pa onda, isto odavde, Vojislav Damnjanović i Milorad Ivanović, uhvatili su bili vlast, pa su u vreme prinudnog otkupa i seljačkih radnih zadruga žarili i palili kako su hteli.

– Nas 4-5 boljih domaćina su počeli ganjati još od 1947. Od njih, i tadašnje državne politike, nisi mogao da imaš parče leba niti u štali da zapatiš svinjče i goveče. Kad sam došao iz vojske 1946., zatekao sam u štali dva konja i jednu kravu, dalje se nije moglo ni makac; oteli se krava a oni ne čekaju da tele poraste nego narežu da predaš mesa kao da je bik. Dokupljivao sam i predavao meso i žito. Tada je još i moglo da sa nađe. Krišom sam od šumara prodavao svoju bukovu šumu, rabadžijao sa konjima pa nekako izlazio na kraj. Ali pošto 1948. osnovaše seljačku radnu zadrugu, u koju udoše samo neki siromasi i neradnici, ostrviše se na nas jače domaćine kao najgori dušmani. Zamislite da meni, u proleće 1949., Mesni narodni odbor Barajevo uruči rešenje da u toku godine predam po državnim cenama tri govečeta sa ukupno 1.031 kilograma mesa i pet debelih svinja – 600 kila. A otkud mi goveda? Otkud debele svinje kad žita i leba nismo imali ni za nas?

– Po prijavi MNO Barajevo Komisija za prekršaje sreza Beogradskog 31. avgusta 1949. me kazni dva meseca popravnog rada. Ležiš u zatvoru a narez i dalje ostaje. Taman da prođe kad dobih poziv da se 8. oktobra javim Sreskoj udbi, u Bulevaru revolucije 77. Isledniku, koji je stalno pretio, što navodno sabotiram, nije vredelo govoriti da nema više ni žita, ni mesa... Na pitanja gde sam bio za vreme okupacije pomenuh Banjicu i bekstvo od četnika te se on malo umiri, inače mi batine nisu ginule. Naređuje mi da potpišem da ću za 48 sati da izmirim obavezu. Nisam potpisao, jer sam znao da ne mogu da nađem toliko žito pa i da imam novca.

– Zatvoriše me u podrum gde je već bilo dvadesetak ljudi uhapšenih za razne stvari, ali najviše je bilo seljaka zbog obaveze. Kroz taj zatvor su prošla i ona četvorica iz Ravnog Gaja.

– Prvo suđenje bilo je 26. oktobra 1949. Tek u optužnici javnog tužioca Stavrosa Protića vidim terete me za neisporuku 1.150 kg. kukuruza za 1948. god. (mislili valjda da sam pogubio potvrde o predaji) i pšenice za tekuću 1949. celih 7.117 kila. Onda; 4 debele svinje, pa goveđeg mesa 698 kilograma i 2.000 kg. sena. Dalje stoji u optužnici da sam ja mogao da ispunim obaveze, ali „nisam hteo učiniti a sve u cilju ometanja i oštećivanja interesa narodne privrede.“ Moj advokat, Pavle Pavlović, i ja uspemo da odložimo donošenje presude jer sam kod kuće imao potvrde iz kojih će se videti da sam za većinu traženih proizvoda bio razdužen, sem nešto mesa i dve hiljade kilograma pšenice. Tražio sam da dođe Živojin Tašić i posvedoči svoju prijavu, i MNO, jer, meni je na vršaju bio sreski popisivač i upisao sve do zadnjeg kila i da je posle odbijanja ujma za vršalicu, nađeno svega nešto preko 50 metarskih centi. Razliku od oko dve hiljade kilograma nisam mogao da dokupim jer bi mi za tu količinu trebalo da prodam u to vreme, najmanje pet pari volova.

– Na ponovnom suđenju, posle par dana, sudija konstatuje da je predsednik Tašić dolazio u sud, ali da nije mogao da sačeka pretres jer „žuri na sednicu Sreskog odbora“. Mislim da je presuda već bila napisana, jer posle 10-15 minuta dođe ono „U ime naroda...“ dve godine lišenja slobode sa prinudnim radom, kao glavna kazna, i konfiskacijom celokupne imovine, kao sporedna kazna. Sve po Zakonu o suzbijanju nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze, član 5. tačka 1.

– Žalim se na presudu. Nisam dugo čekao odgovor. „Okružni sud oblasti Beogradske, sastavljen od sudija Vladimira Paštrovića, Dragoljuba Stojimirovića i Mila Đukića...“ u svojoj nejavnoj sednici od 11. novembra 1949, a po oceni predloga referenta javnog tužioca Milorada Bošnjakovića doneo je sledeću presudu:

Žalba optuženog Aleksandra Stevanovića se odbija kao neosnovana... a pobijana presuda je pravilna i na zakonu osnovana... Jasno proizilazi namera optuženog da nepredajom obaveznih viškova ometa plan otkupa i time ugrozi državnu privrednu politiku... Navod žalbe da optuženi nije bio u mogućnosti da izvrši isporuku viškova neosnovan je stoga što je o toj mogućnosti vodio računa narodni odbor pri razrezivanju viškova..."

Krajem hladnog i kišovitog novembra Aca Stefanović se našao u sabirnom „paviljonu“ požarevačkog zatvora. Seća se: – Poveća prostorija, ali tiska se nas oko dve stotine. Go patos, a ko sa ćebetom, ko bez ćebeta. Nekih 4 – 5 dana nema doručka, za ručak 200 grama tvrde i buđave proje i tanjir neke bedne čorbice ili crvljive geršle. Nema ni večere. Jedino smo vaški imali na pretek.

– Tada je u Zabeli bilo oko 20 hiljada tzv. „žitara“ mahom Banaćana. Bio sam jedan od najmlađih zatvorenih „kulaka“ (29 g.) pa zapadnem za oko jednom robijašu, folksdojčeru, te me uze u stolarsku radionicu. Pravili smo dosta mrtvačkih sanduka jer bilo je među zatvorenicima i staraca preko 80 godina. Umirali su tu na robiji. Te zime se renovirao i zatvorski krug pa su nesrećni „kulaci“ po ceo dan sedeli na mokroj i hladnoj zemlji i, šibani vetrom, kišom i susnežicom, ručno tucali kamen. Oni „srećniji“, njih 30 su, upregnuti u dva konopca, vukli prednji deo nekog rashodovanog valjka i po vasceli dan valjali zatvorsko dvorište, kao robovi u starom veku.

– U martu 1950. uzmuvaše se zatvorske vlasti zbog neke međunarodne komisije. Dobijemo konačno čaršafe i zatvorska odela, a što je najvažnije popariše nas od vaški. Nešto kasnije, u jednoj odbačenoj molbi za pomilovanje, ugledam potpis sekretara Prezidijuma Narodne skupštine Srbije, Dr. Milorada Vlajkovića, rodom iz Bačevca. Znali smo se dobro.

– Prilikom posete kažem očuhu Milivoju te on ode kod Vlajkovića i lično u ruke mu preda moju molbu za pomilovanje. Hvala mu, skidoše mi 14 meseci i ja posle 300 dana robijanja, 7. avgusta 1950., dobih objavu za kući. Ostali, koji nisu išli preko

Dr. Vlajkovića, izdržali su celu osudu. (Pre toga očuh je išao i u Draževac kod Rankovićevog strica Milorada, ali ništa nije pomoglo, i ako su zajedno bili u zatvoru na Banjici).

Kada je Aca došao kući u Ravni Gaj, zatekao je svoje u najvećoj bedi. Živeli su u jednom niskom podrumu pod koševima, njih sedmoro: baba Nikolija, majka Perunika, očuh Milivoje, supruga Milica i njihova deca; 10-godišnji Života, 6-godišnji Radiša i trogodišnja Ljilja. Sa Acom ih je u tom ćumez-podrumu bilo osmoro, golih, bosih i gladnih. A kako je tekla konfiskacija priča Acina supruga Milica:

– Pre nego što je došao sudija da konfiskuje imovinu, ovi iz seljačke radne zadruge Barajevo su skoro sve pokupili – stvari i alat. Posle, kad je došao sudija pa kaže da to i to treba nama da ostane, predsednik Živojin Tašić samo pruža prst i kaže: „Ovo treba nama u zadruci!“ U rešenju piše da nam se konfiskuje samo kuća, a oni uzeše kuću, štalu, koš, magaz, ambar, kačaru... Babu Nikoliju su na silu izbacili, te u oduzetu kuću useliše upravu seljačke radne zadruge. Tada su nam uzeli konje, a ostavili kravu, ali malo posle vratili konje i oterali jedinu kravu.

– Dobro sam živa – nastavlja tužno Milica. – Troje male dece, stara baba a mi nigde ničega. Moj stari venčani kaput, od pre rata, sam poparala i onoj dvojičici – Životi i Radiši – napravila pantalonice da bi mogli da odu školi na pelcovanje. Sećam se kako mi je mali Radiša imao bolove u ustima od ošlje u ječmenom hlebu. Strašno, nas osmoro, bez kuće i stoke, sa hektar i po zemlje.

– Sva naša nadanja da će nam vratiti nešto od imovine raspršila su se – nastavlja Aca – onda kad su članovi seljačke radne zadruge, skoro sve moje komšije odavde iz Ravnog Gaja, skupili mobu i rasturili našu kuću. Ni to im nije bilo dosta, pa su doveli muziku i istakli parole i zastave. I dan-danas su moji prozori na kući jednog od Obradovića. A šta sam bio kome skrivio?!

– Jedno veče pođem iz Barajeva pa svratim u kafanicu da vidim ima li koga od naših da idemo zajedno kući. Kad tamo malo zagrejan, komšija Ljubivoje Tašić, aktivista. Ja mu velim: „Očeš kući? Ajmo skupa!“ a on će cinično: „Aco, zar s tobom da idem, zar ne vidiš kakav si, napolju mraz a ti u apostolkama! A sećaš li se, pre rata kad se u snegu vidi trag od cokula, ljudi su govorili: To mora da je prošao žandar ili Aca Stevanović.“

– Da bi se nekako prehranili i posle tri godine izašli iz onog podruma, morao sam ići da konjima vučem kamen po banatskim putevima. Ali „usrećitelji“ kad više nisu znali šta će, oni me 1951. mobilisu kao na vojnu vežbu, a oteraju tri meseca na rad u Lučane.

– Kad mi je stariji sin Života, negde 1955/56., završio osmoljetku, hteo je u vojnu školu. Prošao je kroz sve preglede, ali mu je nadležni oficir otvoreno rekao da više ništa slično ne pokušava jer ima loše karakteristike i da neće nikada uspeti da se upiše. Stalno nam „vuku rep“. Kad sam 1964. pokušao da rešim pitanje posebnog radnog staža, (da mi se prizna aktivno pomaganje NOP-a) predsednik te boračke komisije Narodnog odbora opštine Barajevo, Ljubisav Ivković, je potpisao rešenje u kome između ostalog piše: da mi se ne može priznati borački staž „jer imenovani nije ni mislio za NOB, a kamoli da ga je pomagao...“ A kad je u jesen 1944. godine došla Šesta lička, i mobilisala nás odavde 10-12 mladića, i povelala na oslobođenje Beograda, taj isti Ljubisav je još isto veče dezertirao iz Lipovačke šume. Ali šta ćeš, u koga je vlast, u njega je i motka! Ali neće ni to, valjda, moći do veka.

DOŠLO JE, KUME, MOJE VREME

Istražujući posleratne represije prema selu i seljacima dođosmo i u Veliki Borak, bogato selo na valovitim terenima između Barajeva i Lazarevca, na 40-ak kilometara od Beograda. U vreme planskog, odnosno, prinudnog otkupa poljoprivrednih proizvoda, Veliki Borak je bio krcat „kulacima“ i „aktivistima“. Posle 40 godina, ove 1990., svako će vam ovde reći da je najteže prošao navodni kulak Nenad Stoićević.

U jesen 1944. godine („Kad’ su došli partizani.“) bio je živ i Nenadov otac, deda Velimir Stoićević, predratni radikal a jedno vreme i predsednik seoske opštine. Najbogatija kuća u Velikom Borku, oko 50 hektara zemlje, puni obori stoke, dvorište puno zgrada, gde se posebno isticala dvospratna kuća građena 1938., i u njoj prvo i jedino kupatilo u selu. U kući ih je bilo osmoro: deda Velimir, baba Stanija, sin Nenad sa svojom suprugom Darinkom i troje dece, i još jedan Velimirov sin – Živorad, koji je bio neoženjen.

U deda Velimirovoj manjoj kući, za sve vreme okupacije radila je seoska osnovna škola puna đaka, jer je onu pravu zapalila nemačka kaznena ekspedicija još 1941., pošto su u njoj bili partizani. Čim se u jesen 1944. g. uspostavila „narodna vlast“, Stoićevićima su za narodno-oslobodilačku vojsku izvršili narez u žitu, brašnu, mesu, masti... Nije bilo problema jer, „imalo se a i trebalo je oslobodiocima“, kaže Nenad, koga svi u Borku zovu Neša:

– Otac Velimir se nije mnogo bunio što su partizani oterali fijaker i nove amove, ali mu nije bilo pravo kada je kasnije doznao da su „prisvojeni“ negde kod Uba od strane onih koji su već krenuli naplaćivati simpatizerstvo prema komunistima. Jer, kada su narezivali i uzimali, govorili su: „Ovo je za naše partizane, za albanske partizane“, te kasnije za neke grčke.

– U toku 1945. godine u Velikom Borku je, baš kao i drugim selima, bilo sve više članova partije, skojevaca i organizovane omladine. Trebala im je prostorija za „rad“ i okupljanje, pa mesne vlasti prebace školu u kuću Milivoja Nastasića a na našoj, gde je bila škola, nacrtale veliku petokraku i proglasiše je za „Omladinski dom“. Mi smo se bili navikli na dečju graju u našem dvorištu, ali novi korisnici nisu bili nimalo nežni. Gledali su nas popreko kao da smo se mi na silu uselili njima u kuću, a ne oni nama, u našu kuću i avliju. Za to vreme, od 1945. do 1948, koliko je u našoj kući bio seoski „Omladinski dom“, nagledali smo se i naslušali svašta: do neko doba noći zasedaju, konferišu, čitaju, recituju, pevaju, izbacuju parole, počesto ispaljuju i pucnje u vazduh. U toku noći, naročito kada imaju neke tajne sastanka, postavle 4 naoružana stražara na 4 ćoška. Tada su nas najčešće provocirali tako što bi nam u gluvo doba noći pucali pod prozorom i pred vratima.

– Strepeli smo i pravili se da ništa ne vidimo šta se radi, a radili su sto čuda. U toj prvoj godini, malo koju noć da ne doteraju nekog, često i vezanog, i nad njim se izivljavaju. Većinu od tih ljudi, koje su zlostavljali, nismo ni poznavali niti smo imali pojma šta se dalje desilo sa njima. Dok su ih maltretirali unutra, mogli smo čuti dreku, pretnje, psovke, kikotanje, ali i jauke. Međutim, događalo se da te „narodne neprijatelje“ izvedu u dvorište, previju preko dve stolice i batinaju. Tada obično grupno galame da se ne čuje kuknjava nesrećnika.

– Mi, veliko imanje, a ne smeš da koristiš tuđu radnu snagu, danju se polomismo radeći, a noću od njihovih čuda i provokacija ne možemo da imamo miran san.

– Ali dođoše i gori dani. Naredne 1946-te izvršiše agrarnu reformu i nama oduzeše šest hektara i dodeliše nekim siromasima, ali i neradnicima. (Možda je i bolje

tako, jer su je oni ubrzo jeftino prodali pa je zemlja opet došla u ruke pravih domaćina. I ja sam kupio hektar i 30 ari svoje zemlje.) Pošto je u domaćinstvu živeo i moj mlađi brat Živorad, to su nam obojici ostavili po 20 hektara. Dosta i previše, velim, neka ih nosi đavo. Ali kada 1947-me i 48-me udariše velike nareze žita i mesa, masti i pasulja, sena i slame, vidimo mi da nam se crno piše. Otac i majka stari, brat bolestan na plućima, moje troje dece male – od 8 do 12 godina, samo žena i ja sposobni za rad. A ne smeš da koristiš tuđu radnu snagu, vele, to je „eksploatacija radničke klase“. Sreća da nisu tada zabranjivali napolicu. Udariše kontrolore na vršalice, popišu svako kilo, pa posle mesni narodni odbor, u kome su bili sve njihovi ljudi – članovi partije, odrezuju koliko će ko da preda državi. Neću da kažem krivo, te 1947. godine ostajalo nam je žita bar za nas ako ne i za stoku, koje je takođe bivalo sve manje jer punom parom je radio i planski otkup mesa. Jedino smo tada imali veliki problem sa pasuljom. Omlatili smo jedva oko 50 kilograma, a narezali nam bili deset puta više – pet tovara. Išao sam čak u kačerski kraj – u Brajkovac, Kalanjevce i Šutce kod Belanovice, te od nekih Markovića i Jeftića kupovao i dogonio pasulj. A plaćao sam ga nekoliko puta više nego što je meni država plaćala po takozvanim „vezanim cenama“.

– Nema žita za seme pa iduće 1948-me imadosmo manje hektara pod pšenicom, a narezi još veći. Udariše i veliki porez – 120.000 dinara. Vidimo sprema se propast pa otac pozajmi od jednog prijatelja iz Ripnja, isplati porez i tako za neko vreme odloži nesreću, koju su nam spremali. Ali ne zadugo jer, kakvom dobru smo se mogli nadati, mi bogatiji seljaci, kad su tada udarili i na ostali privatni sektor: zanatlije, trgovce, pa bilo da su i mučenici koji rade za koru hleba.

– Ovde, u Velikom Borku, živeo je u to tužno vreme Dragoljub Krstić zvani „Prcu“. On i još dva brata imali su samo jedan hektar zemlje – siromasi kao sirće. Dragoljub je bio postariji čovek, ratnik sa Solunskog fronta, miran i kao hleb dobar. Da bi prehranio ženu i dete, uzeo je pod kiriju jedno malo odelenjce u tuđoj kući i posle oslobođenja tu se počeo baviti, kao bajagi, nekom trgovinom; nabavi malo eksera, neku štranku, malo farbe, imalin za obuću i sl. – muka živa i sirotinja. Eh, te 1947-me, ili 1948-me, naši ti skojevci, „svesna omladina“ i komunisti-aktivisti, proglašiš mučnog „Prcu“ za crnoberzijanca koji, kažu, svojom rabotom ugrožava socijalizam. Nije im bilo dosta što su mu pokupili svu onu muku i sirotinju, nego su ga vodili kroz Borak i Leskovac do Stepojevca i pokazivali kao čudo vičući: „Ovo je crnoberzijanac i narodni neprijatelj!“ A pravili su čudo od njega. Namažu mu lice i ruke imalinom, naprave pozadi rep, utrape mu u ruke neki pocepani kišobran i teraju kroz selo te plaše narod: – „Svi crnoberzijanci će proći ovako! Dole!“

– Zlostavljali su ga kao što neljudi zlostavljaju stoku. Vodili su ga kao bajagi na streljanje – vežu mu oči, pucaju preko njega, a onda se smeju. Vezanog su ga obarali na zemlju, tukli ga i pišali u usta. Dragoljuba „Prcu“ je najviše mučio Milan Cvetić – Era, koji je ovde, pre dolaska partizana, služio kod Bogdanovića. Taj Cvetić je ovde u Velikom Borku takva čuda pravio, da kasnije nikad nije smeo da dođe u selo; negde se odselio, možda u njegov erski kraj. Nisu bile mnogo bolje ni ostale „zdrave mlade snage“ iz Borka: Milosav Vladislavljević, Radiša Lukić, Živorad Marković, Živanka Plameniće, pa Dobrinka Živomirova, Gina Cucina...

– Ipak, glavni zulum na viđenije seljake u Velikom Borku nametali su „zreliji“ aktivisti: Milivoje Radojičić, (bio predsednik Mesnog narodnog odbora), Živomir Jovičić, (sekretar), pa onda Zlatomir Petrović („Zlatomireška“, kako kaže Nešina supruga Darinka), Živomir Marković-Buca (kasnije ga njegova supruga ubila sekirom), Budimir Bogdanović, Radisav Jelić. Taj Jelić je bio toliko osion, da je

odmah iza rata ubio čoveka iz pištolja samo zato što ga je ovaj opomenuo da skinе kapu kada pored njega prolazi seoska litija (krstonoše). Prošao je bez osude i robije.

– Još crnji dani domaćinima došli su kada su 1948. u selu osnovali seljačku radnu zadrugu. Na našu kuću su opet udarili svom snagom, što se kaže, iz bliza – prsa u prsa. „Omladinski dom“, koji je tri godine „radio“ u našoj kući i našoj avliji, prestao je sa radom da bi se tu uselila radna zadruga. Odmah su nam, bez ikakvog rešenja, uzeli još: ceo prizemni sprat velike kuće, veliku štalu, koš – dugačak 20 metara, presekli na dva dela i uzeli pola, celu magaznu, kačnjak, pivnicu. Naravno, i sve što se zateklo unutra u tim zgradama. Bilo je samo velikih kaca šest komada, bačve, i povrh svega kazan za pečenje rakije.

– U toj „pivnici“ smo držali piće – rakiju a burad su bila poređana, što se kaže, sve „jedno drugom do uveta“ – milina jedna. E, to su navalili da nam uzmu, hteli u prvi mah da prave od toga zadružni restoran. U bivšu kujnu naše velike nove kuće ubacili su, između ostalog, i jedan oduzeti krunjač za kukuruz, napravili lom i krš kao na otpadu. Osećali smo da je starom ocu Velimiru bilo najteže, gleda propast svojim očima, a ne sme da pisne, pati u sebi. Videli smo da neće moći dugo izdržati, počeo je da kopni iz dana u dan. Sećam se, seku zadrugari naše grmove u pašnjacima, čuje se ovde kući kad drvo padne, a veseli otac samo poskoči i kaže: „Nešo, eno ih opet!“ A kako je on to čuvao i negovao, to drveće! Kad je 1938. godine pravio kuću, on nije hteo svoje da seče, nego je kupovao građu. Tako je, kaže, radio ranije i njegov otac. (Ja sam kasnije prebrojao panjeve, i sve one na kasnije konfiskovanoj zemlji i pronašao da su nam odsekli ukupno 1.170 drveta od 30 do 130 santimetara preko panja.)

– Uđosmo u zimu 1949. godine osiromašeni u stoci i žitu. Naše „komšije“ (zadrugari) kupe naš kukuruz, uzimaju naše seno i slamu za svoju stoku, uzimaju i naša goveda i svinje, sve preko redovnog nareza. Ne smemo da se bunimo, a kamoli da se žalimo. A kako i da se žališ kad ne daju nikakvo rešenje. Ode sva stoka sem dva vola. Ostadosmo goli kao crkveni miševi. Najgore je bilo što smo, kao na dlanu, pod prismotrom zadrugara koji su tu u našem dvorištu, pa i kada se nekako snađemo te negde kupimo ili dobijemo neko kilo brašna, teško donesemo i pojedemo od njihovih zlih očiju.

– Razboli se otac i umre u maju te 1949-te. Niko od naših „komšija“ (zadrugara) da dođe da nam izjavi saučešće, bili su taj dan, dok je otac ležao na mrtvačkom odru, još bahatiji, prosto su se veselili kao da im je na onaj svet otišao najveći neprijatelj. Kako je to bilo vreme najbolje svedoči činjenica da većina ljudi iz sela nije smela da dođe našoj kući na ispraćaj oca Velimira, već su se kasnije usput pridruživali. Ali kada smo se sa pogrebnom povorkom približili centru sela, većina „kulaka“ je napuštala pratnju i zaobilazila okolnim putevima, da bi se kasnije opet priključili i došli do groblja da ocu upale sveću.

– Posle par dana pošto mi je umro otac Velimir, stiže nam „Obavest“ o novom narezu mesa. Pored ostalog, 1.000 kilograma čiste govedine. Šta ću, ja volove iz jarma pa na državnu vagu. Ostade prazna štala i suv jaram. Onda se samo svinjsko meso zaduživalo kao živa mera, od izmerenog govečeta su odbijali: noge, rep, glavu, utrobu – više od pola. Bilo je to vreme straha i gladi. Mi gladujemo, a oni, – članovi seljačke radne zadruge, odbornici mesnog narodnog odbora i aktivisti, hvataju ono još koje preostalo svinjče u voćnjaku i kolju. U našoj bivšoj kujni rede, peku i jedu čevapčiče i čvarke. Kad nestade naše stoke, dogone od drugih domaćina. To je bilo sve preko plana i rešenja, gde nađu tu i otmu. Njihovim ljudima nisu uzimali, pa su oni imali i da prodadu za skupe pare, često i nama „kulacima“, da izmirimo obavezu.

– Bilo je to vreme kada su se i kumovi zameravali jedan drugome – nastavlja dalje priču Neša Stoićević iz Velikog Borka. – Moj otac je venčao Milivoja Bogdanovića, pa pošto ga je otac jednom blago rezilio zato što je sekao naše kukuruze za svoju stoku, on se ispizmi na nas pa kada god dođe da se nešto preda preko reda i rešenja, a on se desi kao dežurni odbornik, eto ga pravo na našu kuću. Otac opet kumu blag rezil, a kum Milivoje ni pet-ni šest nego: „Nema, kume, više tvoje, sad je došlo moje vreme!“ Sve to i trista drugih čuda uticali su na oca i nije ni čudo što nije mogao da preživi „zlo proleće“ 1949. godine.

– Možda bi te jeseni nekako uspeo da dokupim i nabavim i tih 1.110 kilograma pšenice, koliko mi je još bilo zapelo za obavezu, ali se opečem i prevarim na njihovu propagandu: Došao u Borak poslanik Sveta Nešić, iz Sremčice, pa ovde u selu drži govor i kaže: „Ko je ovro manje žita nego što mu se traži da preda državi, a da je sve izdao do poslednjeg zrna, treba da napravi molbu Sreskom narodnom odboru, preko Mesnog narodnog odbora, i narez će mu biti smanjen za onoliko koliko mu fali!“ Prevarim se te napravim molbu. Ali pre nego što dobijem odgovor, dođe mi krišom jedan čovek odavde, bio je u njihovim redovima, i veli: „Nešo, sinoć je dolazio Sreski javni tužilac i ovde održao sastanak i dogovarano je o načinu kako da te oteraju na robiju i da vam konfiskuju svu imovinu!“

– I stvarno, drugo jutro Mesni narodni odbor mi utrapa akt i naredi da se hitno javim sreskoj udbi u Beogradu. Sa mnom je bio još Marinko Nikolić, star čovek odavde, nije mogao da ispuni obavezu. Njega saslušase i pustiše. Mene jedna ženska u udbi tereti za tih 1.110 kilograma nepredate pšenice i još puno mesa. Ja kažem da kod kuće posedujem sve potvrde o predaji mesa, sem tog žita koje nisam imao, pozovem se na govor poslanika Nešića, a ona pritisnu zvonce. Uđe milicionar, mene pod mišku pa pravo u podrum.

– Bilo je to 30. septembra 1949. godine. Ja prvi put u apsu. Ništa ne vidim u onom udbinom podrumu kad' me neko uhvati za ruku i kaže: „Nešo, odavno mi tebe ovde čekamo!“ Bio je to Momčilo Nešić iz Lisovića, zatvoren sa još puno „špekulanata“, „privrednih sabotera“ i „narodnih neprijatelja“. Među njima neki Trišić, ili Tašić, doktor iz Mladenovca, zatvoren zato što je prilikom neke ulične manifestacije, kad su manifestanti nosili zastave i platnene parole, rekao u šali: „Bolje od tog platna da su siromašnoj deci napravili gaće!“

– Kroz dve nedelje Sreski javni tužilac, Stavros Protić, je podneo optužnicu protiv mene i mog brata Živorada Stoićevića iz Velikog Borka, „zbog toga što su namernim neizvršenjem svojih privrednih obaveza prema državi ometali pravilan planski otkup poljoprivrednih proizvoda, na taj način što nisu zasejali površinu od 7 hektara i 60 ari pšenice...“ A čime da zasejem sedam i po hektara pšenice kad sam prethodne godine dao državi sve do zadnjeg zrna, još dokupljivao za predaju? Otkud mi za hranu i seme? Da je tada komunistima bilo, zaista, do planskog otkupa i što većeg roda, da se prehrani narod, oni ne bi ostavljali ljude bez semena. Nego, na protiv, bio im je cilj da ne možeš da zaseješ, kako bi te iduće godine načisto dotukli.

Na suđenju 25. oktobra 1949. godine stali su pred sudiju Vojislava Vulićevića i porotnike Božidara Marića i Živana Mihailovića (oboju iz Vranića) optuženi braća Stoićević – Nenad i Živorad. „U ime naroda...“ obojici po godinu dana lišenja slobode sa prinudnim radom i konfiskacijom celokupne imovine „a sve zbog svesnog ometanja... na štetu narodne privrede...“

Kasnije je Okružni sud preinačio presudu pa je Živoradu kaznu uslovio, jer gde bi na robiju mogao da ide tuberkulozan čovek. U pogledu konfiskacije osuđenim Stoićevićima je vraćen samo jedan „astal na rasklapanje i šest stolica“.

Koliko je, i kako, komisija za konfiskaciju procenjivala imovinu osuđene braće Stoićević, najbolje svedoče dva-tri upoređenja iz rešenja. Na primer, njiva „Vrbica“ od 34 ara procenjena je na 6.000 dinara koliko i jedna suprasna krmača. Ili; 80 ari šume zv. „Saranovac“ vredi 8.000 din. tačno koliko i dva vepra, njiva od 22 ara („Prekaja“) kao jedan vepar itd.

Sve je to bilo tako u formalnom smislu. U stvarnosti sve ono što, navodno, nije obuhvaćeno konfiskacijom, i što je trebalo da ostane porodici Stoićević, Mesni narodni odbor i seljačka radna zadruga iz Velikog Borka su pokupili i odneli već ranije, bez rešenja i zakona. Iz priče Nešine supruge Darinke može se zaključiti da je konfiskacija, ustvari, bila prava pljačka. O tome govori i ovaj detalj iz priče:

– Znao kako je tih godina teško bilo doći do soli. Imali smo u kući dve krupice, jedno desetak kila, od koje smo štedimice obijali manje nego što nam treba. Kad su došli u konfiskaciju i kad su nam počeli sve kupiti i nositi (poljoprivredni alat, raznu građu, nameštaj, posteljinu, šarenice, ponjave, štranke, posuđe) sve, sve (leba nije bilo), oteli su i so. Predsednik Mesnog narodnog odbora, Milivoje Radojičić, poneo ona dva grumena soli, a pokojna svekrva, Stanija, se, onako jedna i stara, uhvatila za ono grumenje, plače i moli da nam bar to ostane, vuku se po avliji. Ne pušta Milivoje i samo viče: „Ovo je za narod!“ Kao da mi nismo bili narod! I ote zlotvor obadve krupice soli. Možete zamisliti kakvi su bili neljudi kad su nam pohvatali i sve pitome zečeve. Moj mali sin Branko, deset mu bilo godina, plače i moli da bar jednog ostave, ali ne vredi oteše i zečeve. Od životinja ostavili su nam samo šest kokošaka, sve ostalo, što je pisalo da ostane, uzeli su već bili pre rešenja.

Ne zna se kome je te zime 1949/50-te bilo teže – Nenadu na robiji ili njegovim u Velikom Borku. U kući, ožalošćenoj za starim Velimirom, čeljad uglavnom nesposobna za rad: Baba Stanija, sin joj Živorad, plućni bolesnik, troje njene maloletne unučadi; Radoslava – 14, Ljubiša – 12 i Branko – 10 godina. Samo snaha Darinka sposobna da poturi leđa. Opustošena kuća, bez igde ičega; prazni torovi, staje i obori, jedino što je dvorište i dalje bilo puno „prijateljski“ nastrojenih zadrugara – članova SRZ, koji su se sada, kada je glava kuće otišla na robiju, još više osilili i Stoićeviće kinjili i maltretirali.

A kako je bilo Neši kada su ga sproveli u Zabelu? Priča:

– Prvu noć su nas nabili u jednu tesnu prostoriju, da nismo mogli ni da sednemo ni da dišemo; stojimo dupke i gušimo se od smrada, teskobe i vrućine. Sutradan ujutru pustiše nas odatle napolje, na mraz, ali jedan veoma star čovek iz Kožuara, kod Uba, ostade unutra mrtav. On se još u toku noći bio skljojao dole, niko nije ni mogao da se sagne, ni da primeti da li je on dole seo ili je crkao.

– Posle 15-ak dana nâs, jednu grupu osuđenika, potrpaše u voz u Požarevcu i, vele, idemo na gradilište Novi Beograd. Nama milo. Ali jes' vruga, prođe voz i Novi Beograd i Indiju i dalje, niko neće da nam kaže gde će nas. Gladne, mučne, vašljive i promrzle istovariše nas u Slavonskom Brodu, da gradimo autoput „Bratstvo i jedinstvo“. Poteraše nas u selo Sibir.

– Bilo je veče, decembar mesec, hladno. Barake u kojima smo trebali biti smešteni još nisu bile gotove, postavljene samo bile bočne drvene strane, bez poda, plafona i krova. Tu nas je preuzela neka druga milicija, ugoni nas unutra i psuje: „Jebem vam kruh srpski!“ Dole hladna i blatnjava zemlja, gore vedro zimsko nebo, a mi, kao stoka, u nekom nepokrivenom velikom sanduku. Sa sobom sam imao jedan ćilim pa pola prostrem na onu hladnu zemlju a sa drugom polovinom se pokrijem. Ujutru se probudim a na meni odozgo leži, zgrčio se, Bogoljub Brkić iz Ravnog Gaja kod Barajeva.

– Mogu reći da ceo januar i februar 1950. godine ništa nismo radili, sem što smo pokrivali i patosali one barake. Živeli smo na 200 grama proje na dan i malo čorbice, koju ni svinje ne bi jele. Bili smo kao aveti. Povrh svega „narodne životinje“ (vaške) bar po jedna u svakoj rupi od džempera. Kad imamo vremena, trebimo se i bacamo vaške u sneg i gledamo kako se kočice na mrazu.

Kad je Neši Stoićeviću u Slavenskom Brodu došla u posetu supruga Darinka i donela teglu meda, on to nije pojeo već dao kao poklon jednom doktoru osuđeniku iz Lepoglave. U martu je taj lekar izdejstvovao da Nešu kao „bolešljivog“, vrata u Požarevac i Zabelu.

Dana 26. aprila 1950. Prezidijum Narodne skupštine NR Srbije je bio „velikodušan“ – Nenadu Stoićeviću „kulaku“ iz Velikog Borka je „oprosteno dalje izdržavanje kazne“. Objavu za Veliki Bork dobio je 22. maja 1950. godine. Isti dan je stigao svojoj kući, posle osam meseci robijanja kao „privredni saboter“. Šta je zatekao kod kuće?

– Kad sam došao kući, ja „bogatiji“ nego ikad; moj voćnjak pun svinja, ali ne mojih nego zadružnih, moja štala puna njihovih goveda. Moji ukućani goli k'o miševi.

– Do propasti seljačkih radnih zadruga – 1953. godine nisam istina imao problema sa „planskim otkupom“ jer, šta uzeti od siromaha bez igde ičega. Sve skupa, seljačka radna zadruga nam je uzela 46 hektara zemlje, a nama, sve sa kućevnim placem i šumom, ostavili samo 4. Borio sam se, što se kaže, na „dva fronta“: da se prehrani sedmoro čeljadi i da nam mesni odbor i radna zadruga ne uzmu i gornji sprat kuće. Tu je sud stao na našu stranu, iako su ovi navodili da im je neophodna cela kuća sa kupatilom da u njoj otvore obdanište za decu članova SRZ. Od svih stvari, koje su nam uzeli preko rešenja o konfiskaciji, jedva smo uspeli da vratimo astal i šest stolica, jer ih je bio uzeo i odneo svojoj kući Miloš, otac aktiviste Zlatomira Petrovića.

– Eto takvi su bili. Oni bivši „aktivisti“, koji su još živi, uglavnom uživaju penzije, a mi, bivši „kulaci“, neopravdano i dalje nosimo teret na duši i gledamo kako naša oduzeta zemlja i zgrade propadaju, posne i prazne, u takozvanom društvenom sektoru.

DVA BEZ DUŠE TREĆI BEZ GLAVE

Novica Radivojčić rođen je 1909. godine. Kao pravnik, pre rata i prve dve godine okupacije, radio je kao državni službenik da bi se posle vratio na svoje uzorno imanje u selo Liplje kod Ljiga. Hapšen je od strane Gestapoa zbog sumnji da se u selo vratio zbog saradnje sa četnicima i komunistima. Izvukao se jer je, zaista, dokazano da je jedino bio naklonjen svojoj kući, zemlji i supruzi Jovanki, da ga politika nije interesovala. Mislio je Novica da će tako moći i posle rata kod komunista, ali se prevario. Novi organi vlasti vršili su pritisak na njega da se okane zemljoradnje te da pređe u njihove redove, a kada nije hteo, oni su napokon uradili sledeće:

„U IME NARODA

Sreski sud u Ljigu... u veću sastavljenom od sudija Save Jaćimovića, kao predsednika veća, i sudija porotnika Radivojevića Slaviše i Nedić Jele..... po optužnici javnog tužioca Sreza Ljiškog Prvoslava Simića od 13. oktobra 1949..... protiv Novice Radivojčića... zbog krivičnog dela privredne sabotaze.... doneo je... PRESUDU: Optuženi... brani se iz istražnog zatvora UBD-e u Ljigu, u kome se nalazi od 28. septembra 1949. KRIV JE: Što je u toku ovogodišnje sezone vršaja izbegavao da na vreme isti obavi, da mu je to bilo saopšteno na vreme i više puta zašta je imao mogućnosti dakle išao na svesno neizvršavanje obaveza predviđenih planom bez opravdanih razloga – čime je izvršio krivično delo čl. 5. tač. 8. Zak. o suzbijanju ned. trg. ned. špek. i privredne sabotaze.... OSUĐUJE na kaznu lišenja slobode sa popravnim radom u trajanju od godinu dana i na potpunu konfiskaciju celokupne imovine... OBRAZLOŽENJE; Ispitujući savesno i brižljivo dokaze... po svom slobodnom uverenju.... sud je se uverio iz njegovog delimičnog priznanja i iskaza svedoka.... Prilikom izbora vrste i odmeravanja kazne sud je imao u vidu... da optuženik do danas nije odgovarao niti je osuđivan... da je u potpunosti do danas izvršavao sve svoje obaveze prema državi. Da obradom svog imanja služi za primer ostalima... kao i da je veći deo tuženikovog imanja zakačio grad radi čega je išlo teže sa žetvom i pripremom za vršaj... Da je na svom imanju inokosan i da sem žene u kućanstvu nema nikog drugoga... da je tuženikova žena po izvršenom vršaju predala državi obavezan višak žitarica... Pored kazne lišavanja slobode izrečena je i potpuna konfiskacija imovine jer sud nalazi da u njegovoj radnji privredne sabotaze stoji teži slučaj... SRESKI SUD U LJIGU, dana 20. oktobra 1949 god."

A u šta „je se sud uverio“ doznaćemo prelistavajući požutele sudske spise K br. 381/49 kao i iz razgovora sa: Novicom, islednikom Udbe i jednim svedokom – posle 40 godina od suđenja. Novica je tada sudu predočio da vršaj žita nije namerno izbegavao jer određenog dana, – predveče, kada mu je Seljačka radna zadruga Liplje (vlasnik vršalice) predložila da ovrše gumno, još nije bio prevukao preostala dvojica kola snopova zobi udaljenih oko 4 kilometra od kuće. Da je u vreme saopštavanja bio već otišao po zob, da je njegova supruga Jovanka rekla predstavniku zadruge, Ivku Milojeviću, da će zob u toku noći biti prevučena i da može da se vrše sutradan ujutru, našta je Ivko rekao: „E, sad je dockan!“

Svedok Dušan Vukašinović: „Kad sam pitao Milomira Matijevića (predsednika SRZ), kako ide sa vršajem, da treba da vrše i optuženi ali da još nije stigao da spremi žito. Nije mi poznato da je neko specijalno upozoravao optuženog za vršaj. Naglašavam da optuženi nije bio spreman sa žitom pošto nije stigao da uradi, tukao je i grad, zakačio njivu optuženog, teže je žeti i sređivati... Ja sam referent otkupa u MNO Liplje...“ Svedok Milomir Matijević, predsednik SRZ Liplje, opovrgava navode optužbe da je direktno Novici govorio koji dan mora da vrše, niti da mu je poznato da

je optuženi nagovarao druge seljake da ne vršu žito. Iskaz svedoka Milorada Jeftića je istovetan sa prva dva.

Uprkos svemu sud u presudi naglašava i poziva se na svedoke šta su rekli na sudu i navodno „delimično priznanje“ optuženog, a ustvari presudio je prema zahtevu javnog tužioca koji u sročenoj optužnici kaže između ostalog: „... Da se pribavi za optuženog uverenje o vladanju.“ Dalje, kako je navodno Milomir Matijević saopštio na sedam dana ranije datum vršaja, da optuženi namerno nije požurivao sa žetvom i pripremom za vršaj a sve u cilju planskog ometanja narodne privrede i dodaje: „Koliko je on (Novica) društveno opasan, da je na svakom koraku tu vlast rovario, on kao diplomirani pravnik umesto da odmah priđe narodnoj vlasti i istu pomogne... on je otišao na selo i tamo radio posao koji bi mu po njegovom mišljenju donosio veću korist i kako bi zadržao zemlju za sebe.“

Kao dokaz da je Novica kriv što hoće da bude seljak a ne, recimo sudija, tužilac verovatno vidi u tome što je baš na tom pretresu predsednik sudskog veća bio Sava Jaćimović bivši seljak iz Dragolja, obrazovan sa četiri razreda osnovne škole. (?) Dvoje porotnika su bili: domaćica Jela Nedić i poljoprivrednik iz Slavkovic Slaviša Radivojević koji se i danas seća tog, kako kaže, „najmučnijeg“, suđenja u svom porotnikovanju: „Jela i ja smo videli sto posto da Novica nije kriv, da je to sve namešteno, ali ne vredi, Sava samo jedno te isto; Novica mora biti osuđen i kvit! Dobro, ako mora, predložimo Jela i ja, onda, reda radi, nek ide na popravni rad mesec – dva. Ne, veli Sava, on mora biti osuđen od godinu dana pa naviše, da bi mogla da mu se oduzme zemlja. Tako je tada bilo sudovanje, moralo je biti onako kako je Savi rečeno.“ Sad se otvara, normalno, pitanje; Otkud tužiocu elementi za optužnicu? Pa “normalno” dobio ih je od Udbe sreza ljiškog. Tamo su prethodno saslušani i svedoci i optuženi, i to je u vidu zapisnika dostavljeno sudu. Za razliku od svedočenja na sudu ona ista tri svedoka su dve–tri sedmice ranije u Udbi rekli, između ostalog, za Novicu sve crnje od goreg.

Na primer, Dušan Vukašinović pred islednikom Svetislavom Nikolićem kaže: „Pored toga što je Novica bio upoznat da treba da spremi žito za vršaj, on to nije učinio, niti je se postarao, već je propustio vršalicu da prođe njegovo gumno.“ Na pitanje islednika, „da li je Novica uticao još na neke seljake da ne vršu u prvom redu“, Dušan kaza i ovo: „Poznato mi je da je Mica, žena Tihomira Obradovića govorila; “nećemo ni mi da vršemo, ako neće Novica.” U stvari kad su videli da nije ovr'o Novica, nije ovro ni Tihomir a oni su u dobrim odnosima.”

Islednik: „Imaš li još nešto da kažeš u vezi sa prednjim?“ DUŠAN: Imam da kažem, da je Novica mogao da ovrše kad i svi ostali njegove komšije, da je hteo i da nije izvrđavao." Drugi svedok Milomir Matijević skoro u reč kaže u Udbi isto što i Dušan s tim što na pitanje islednika da li optuženi nedozvoljeno koristi tuđu radnu snagu reče; kako je izvesni Boža Simić iz Moravaca kao majstor „nešto“ radio na „nekoj“ Novicinoj kući, „a da za tako nešto Novica nikoga od vlasti nije pitao“. Na pitanje islednika, „šta još“, Milomir kaza: „Novica se ne odaziva narodnim vlastima, svađa se sa predsednikom mesnog odbora i sada se nalazi u krugu neprijateljski nastrojeni ljudi protiv narodne vlasti“. Treći svedok Milorad Jeftić ocrnjuje Novicu kao i prethodna dva svedoka skoro od reči do reči, s tim što na poslednje pitanje islednika Nikolića, „šta još“, reče: „Imam da kažem da Novica Radivojčić vodi razbijačku propagandu protiv seljačke radne zadruge u Liplju i da ometa omasovljenje iste. Nalazi se u krugu reakcionarno nastrojenih ljudi i sa istima se redovno sastaje i prenosi im razne vesti, imenovani sada raspolaže sa radio aparatom, oko kojeg okuplja ljude koji su sumnjivi i po raznim vestima daju svoje komentare“.

Danas, bivši islednik, Svetislav Nikolić kaže, „kako su svedoci govorili, tako tu i piše“, a bivši svedok Dušan Vukašinović (druga dvojica su umrli) ne može da objasni otkud njegov potpis na izjavi koju nije dao, („mogli su onda da pišu šta hoće“.)

Dušan posle 50 godina još dodaje: „Ja tada nisam bio ni u partiji, ni u seljačkoj radnoj zadruzi, ali znam da je tada partija donela odluku da Novici mora da se uzme zemlja, da mu se prethodno namesti krivica, radi osvete što neće sa njima a prvenstveno da njegovu zemlju dadnu zadruzi, u kojoj su sem dvojice, uglavnom, bili siromašni seljaci.“

U žalbi okružnom sudu Beogradske oblasti tada, i u razgovoru sada, Novica objašnjava: „Niko meni nije lično govorio, a kamoli naređivao kada će na moje gumno da stigne vršalica. Zna se, od kada je veka i sveta, da vršalica ide redom i da se domaćini sami dogovaraju kada će koji da vrše. Kada su jednog dana doznali da ću u toku sledeće noći završiti sa prevozom žita, oni su na brzinu prebacili vršalicu do gumna moje strine Perse, čije se žito nalazilo pored moje kuće. Da je sve bilo namešteno govori i to što je vršaj za to popodne bio dogovoren kod Petra Matijevića, koji je sazvaio radnike i spremio ručak. Ali oni su od Petra preskočili 15-ak gumna i došli uz moju kuću, da bi od strine ponovo otišli natrag 2 kilometra. Više ih nije vredelo zvati, nisu hteli dok ne ovršu celo selo i pola Kalanjevaca“.

Ali kakav bi u to vreme bio i okružni sud kad ne bi imao i svoj „biser“. Tako u obrazloženju odbijanja žalbe osuđenog Novice, navodi da su svedoci „na sudu“ potvrdili optužnicu, ali ne navodi ono što su rekli na suđenju nego ono rečeno u Udbi (!) I dalje okruž. sud kaže: „Ovakav oblik privredne sabotaze je došao otuda što je okrivljeni inteligentan, pa je smatrao da će na ovaj način izigrati odluke organa narodne vlasti u pogledu otkupa žitarica... Samim tim što je okrivljeni intelektualac koji se nije zaposlio u državnoj službi, mada su danas stručnjaci, odnosno ljudi sa kvalifikovanom spremom potrebni na svakom koraku – izabrao je ovaj način sabotaze i što je uticao i na svoju sredinu, kakav je slučaj sa Tihomirom Obradovićem.. Pred. veća sudija Vlad. Petrović“.

Posle devet meseci provedenih na prinudnom radu u Požarevcu i u Ostružnici Novica je dobio pomilovanje i došao konfiskovanoj kući. „Oduzeli su mi i ustupili seljačkoj radnoj zadruzi, 12 hektara i 89 ari zemlje, a meni i Jovanki ostavili 2 hektara i 80 ari. Od cigle, koju smo spremili za gradnju kuće, oterali su za izgradnju Komiteta u Ljigu 12.000 komada. Koliko su oni tada cenili tuđe imanje, vidi se i po tome što su recimo moj oduzeti voćnjak od pola hektara procenili da vredi koliko i sedam hiljada cigle.“

Novici ostaje uteha što se svi ljudi u Liplju i široj okolini slažu u jednom: Novica Radivojčić je bio i ostao jedan čestit čovek, primeran poljoprivrednik, koji nije hteo da priđe komunističkoj vlasti jer je uvideo da bi i on kao sudija morao da šalje druge seljake u zatvor na pravdi boga. Nesporno je da je Ljiška partija, koja je među prvim seljačkim radnim zadrugama, osnovala baš ovu u Liplju, htela od jednog metka – dva zeca: da uništi najuglednijeg među Lipljanima i da svom „čedu“ – radnoj zadruzi, ubrizga „injekciju“ jaku 13 hektara tuđe zemlje.

Sporno je i, na izgled nedokučivo, da li su svedoci Vukašinović, Matijević i Jeftić, zaista, onako mislili i govorili o Novici kako stoji da su rekli u Udbi? Da li su na to bili prisiljeni, da li im je to možda podmetnuto da potpišu? Možemo poverovati u bilo koju od ove tri verzije, i verujemo nećemo ogrešiti dušu, jer, kako je onda bilo vreme, sve je bilo moguće – da belo bude crno, a ređe obratno.

UKLETA CREPANA BABE LEPOSAVE

Leposava Mihailović, rođena u Šušecima kod Valjeva, udala se 1922. u Popadiće – Gornju Toplicu, gde živi i danas godine 1990. Baka Leposava je u svojih 89 godina veoma držeća, bistra, inteligentna, puno čita, pamti stare i prati nove događaje. Sa pokojnim mužem Acom Mihailovićem (umro 1953.) rodila je dva sina i tri kćeri. Petoro dece završilo pet fakulteta i to sve od 1946. do 1958., kada je Mihailovićima bilo najteže. Iz rata izašli popaljeni od Nemaca, posle rata konfiskovani i zatvarani od „partizana“, Aca bio dugo bolestan. Baka Leposava i sama ne veruje da je ona to sve izdržala. Priča:

– Evo i sad kažem: neka je svima onima koji su doprineli našoj mucu i nesreći, prosto i od Boga i od mene. Kada bi mi sada vratili tih 60-70 hektara zemlje ne bi uzela, rekla bi, džaba vam bilo ali nemojte više nikom i nikad. Nek se samo jednom ovaj narod umiri, okrene radu i ljubavi. Moj pokojni svekar, Svetolik Mihailović, bio je pre rata trgovac šljivama sve do 1934. kada je umro. Svekrva Pavlija je umrla ranije – 1926. godine. Ja sam za deset godina, od 1923. do 1933. rodila petoro dece: Momčila, Dušicu, Mihaila, Micu i Ružu. Bili smo bogata kuća, imali smo puno zemlje.

– Naša stradanja su počela u vreme okupacije. Jednog dana, u septembru 1941., opština Gornja Toplica rasporedi da kod nas prenoći 11-oro izbeglica iz Slovenije. Sutradan odu dole kod opštine na raspored i dalji put. Pošto su se malo duže zadržali, moj sin Momčilo pozove njih troje da se vrate kod nas na ručak i ponesu ostalima nešto za jelo. Ali neko nas je optužio kod Nemaca u Mionici da su to kod nas bili komunisti. Sutradan eto je kaznena ekspedicija, doveli i tumača. Mi kažemo ko je bio, oni preko tumača ne veruju, traže letke. Pođoše u pretres, ali srećom ne nađoše plakate, koje su pre nekoliko dana delili komunisti, ali nađoše pola šlema metkova.

– Nemački komandant kaže Aci: „Zaslužili ste smrtnu kaznu na licu mesta!“ Odmah ga povedoše da ga streljaju, tu više kuće. Deca udarila u vrisku, popadala Nemcima na noge, mole za milost, ja se krstim: „Bože gospode, pomози mi sad, spasi me bede koja me je snašla.“ Komandant stade i pita tumača šta je to „bede“, a ja jedna objašnjavaj da je metkove pronašao moj mlađi sin Mihailo kad je odstupala stara Jugoslovenska vojska. Uzelo dete i sakrilo da se igra. To nas je spasilo da Acu ne streljaju, ali nas poređaše da gledamo kako nam gori naša velika kuća od pet odeljenja i sve što je bilo u njoj, ostadoše samo goli zidovi. Acu su pustili iz zatvora u Mionici tek posle tri dana, kada je preko stotinu ljudi išlo tamo da potpišu i garantuju za njega. Ali od tada, pa sve do 1953., kada je umro, to više nije bio onaj Aca, dobio je šećernu bolest. Imanje se vodilo na njega, ali sam ja, uglavnom, sve poslove vodila.

Pričam to o zapaljenoj kući, jer nam je ona nadalje samo donosila nesreću. Tačnije od onih cigli i kamena što nisu mogli izgoreti napravimo crepanu i počnemo peći i prodavati sitni crep. Kasnije ćete čuti zašto su nam, ta crepana i taj crep, samo donosili nevolju. Sin Momčilo je gimnaziju završio 1942. Jedva se izvlačio da ga ne uzmu četnici u njihovu aktivnu službu, bio je samo dva puta oteran po 15 dana. U partizansku vojsku je mobilisan u jesen 1944-te, kada je u ovaj kraj došla nova vojska. Ali pored mobilizacije počеше i njemu da prave druge probleme.

– Bio sam u vojsci u Kraljevu 1945. – kazuje Momčilo – kad dobijem pismo od sestre Dušice. Piše mi, kako mi je Valjevska gimnazija poništila diplomu mature. Obrazloženje je bilo kako sam ja navodno bio aktivan član organizacije Draže Mihailovića, pa sam kao takav bio u mogućnosti da utičem na matursku komisiju. Da bi opravdali takvu glupost i nepravdu, napisali su kako sam, inače, bio loš đak, što nije bilo tačno jer sam stalno bio vrlo dobar. Čim sam demobilisan 1946-te, uputim

predstavku nadležnom Ministarstvu – odsek Srednje škole. Zadnji dan, pred početak nastave na fakultetu, dobijem rešenje, vrata mi poništenu diplomu, te stignem da upišem medicinu.

Šta je bilo sa tolikom zemljom Mihailovića priča dalje baka Leposava:

– Agrarna reforma 1946. nam oduze ovde 37 hektara, onda onih 40 u Grabu pod Suvoborom i šest hektara šume u Berkovcima. Kad je trebalo da se uzima zemlja, sazvan je zbor u Gornjoj Toplici, pozvali su Acu i mene. Vule Matijević iz Gunjice izvadio neke papire i kaže da se nama oduzima sva zemlja sem tri hektara jer, navodno, mi se ne bavimo poljoprivredom nego trgovinom, da ni za vreme okupacije, ni kasnije, nismo, mi, radili zemlju, nego isključivo davali u napolicu, na „treću vreću“ i slično. Nastade muk, dok ti se za reč ne javi Stanimir Mihailović: „Čekajte ljudi, ja koliko znam i poznajem zakon Aci ne treba da se uzme zemlja!“ Vule izvadi pištolj i podviknu: „Ima da govori samo onaj koga nešto ja pitam!“ Posle ustaje Ratko Radovanović iz Rakara, okrete se ljudima i veli: „Ajde drugovi, govorite ... govorite kako vam je Aca davao zemlju u napolicu, njegovu zemlju smo radili mi sirotinja... a ne on, ne žive oni od zemlje, oni trguju crepom!“ Moj Aca upade u reč: „A dobro, ko je onda sadio one voćnjake?“ A Ratko kao iz rukava: „Nisi ti, Aco, sadio, ti si samo formirao redove a ja i drugi kopali jamiće i sadili.“ Posle ustade Dragoslav Janković: „Govorite ljudi, zašto ćutite, uzimajte Acino imanje, nećete valjda moje.“

– Tako, bogami, počеше jedan po jedan da se javljaju za reč. Njih 5-6 koji su radili kod nas „na pola“, na „treću vreću“ neki čak i na peti deo. (A bilo je i toga, da ne kažem krivo; mi recimo uzoremo, zasejemo, obezbedimo seme, a on samo obere, pa normalno je što dobije samo peti deo.) Ništa nije vredelo što smo imali volove, poljoprivredne mašine, što svi znaju da nam je zemlja glavni izvor prihoda i života, da treba da nam ostave 20 hektara, koliko je onda bilo po zakonu. Imalo je, međutim, ljudi koji nisu bili lakomi na tuđe. Na primer Radovan Radovanović je najviše radio kod nas u napolicu a nije hteo ni stope naše zemlje da uzme.

– Oduzeše našu zemlju, voćnjake i šume te sve razdeliše. Uzeše oni siromašniji, neradnici i propalice: Ratko Radovanović, Živorad Stević, Petronije Mihailović, Mica Bošković, Bogoljub Pavlović, Radovin Petrović, Dragiša Srečković, Svetislav Obradović, Dragan Bošković, Živko Radojičić, Milan Rafailović, Mihailo Paunović, Miloško Mihailović, Acika Novaković, Miloš Ostojić, Damnjan, Dragiša i Mihailo Jovanović, Petko Ivanović, Rajko Ignjatović, Milovan Radovanović... Od svih njih jedino su trojica zadržali što su tada dobili, ostali su sve to kasnije isparcelisali i isprodavali kao placeve za vikendice, kojih ovde u banji Vrujcima ima kao čičaka. Evo, ovde preko puta, oko jedan i po hektar od naše zemlje uzeo je Bogoljub Pavlović. Posle par godina razdelio je to sinovima i sinovcu, koje su oni takođe rasprodali za vikendice. Samo na tom delu ima 14 ili 15 vikend-kuća. Što ovde, što tamo na rakarskoj strani, samo na našoj bivšoj zemlji ima oko 60 vikendica. A nama je ostalo samo tri hektara, i ja sam mogla da prodam svega šest placeva, kad sam decu školovala. I to sam dala jeftino, jer neće niko da plati pravu cenu kad ima ovih što prodaju tuđe, oni koliko god da uzmu dosta im je, nije njihovo ni bilo.

– Ako ćemo pravo, bilo je tu još poštenih ljudi. Na primer i Josip Čarapić iz Rakara, bio je veliki siromah, šestoro dece, ali je na ponudu naše zemlje rekao da će radije umreti nego uzeti tuđe. Drugi, su se opet, jagmili oko našeg imanja kao da je njihovo. Miloško Mijailović i Rajko Ignjatović su se čak posvađali i sudili oko međa primljene zemlje kao da je njihova dedovina. Što je najgore neke naše njive smo bili zasejali pšenicom, pa umesto da novi „vlasnici“ sačekaju da mi skinemo rod, ono uzeše oni. Jedna njiva nam tako bila u napolici kod Dragoslava Radivojevića iz Popadića, ali pripade novom gazdi – komšiji Bogoljubu. Dragoslav misli da treba žito

da deli sa nama, ali novi „vlasnik“ Bogoljub će njemu: „Ne dolazi u obzir, ima da deliš sa mnom, bolje Acina deca da crknu gladna, nego moja.“ A imao je svoje zemlje blizu deset hektara, ali je bio njihov čovek, zinula ala na bericet. Dogodilo se, recimo i to, da nam Milovan Radovanović dotera da proda puna kola bukovih drva nasečenih u našoj bivšoj šumi.

– Žalimo se mi na agrarnu reformu i pukne glas da mora da nam vrate zemlje do 20 hektara, naročito šume i voćnjake. Imali smo prvoklasan jabučar, šljivare i orahe... Onda se mesne vlasti organizuju pa nagovore nove vlasnike zvane „agrarni interesenti“ te ovi poseku i iskrče sve voće. To je bio greh i gledati a kamoli raditi. Isekli su i onih šest hektara šume u Berkovcima, sve do zadnjeg panja, napravili kao njive, samo da nas preduhitre. Mi smo u žalbi naveli da ne stoji da smo mi trgovačka kuća, jer se time ne bavimo od 1941, da smo kuća seljačka, da nam pripada 20 hektara. Ali Živorad Matović iz Rakara, bio onda glavna vlast ovde, dade izjavu na sudu da mi, ako nismo trgovačka kuća, imamo crepanu i da samo od nje živimo. I uvaži se njegova.

– Ali i to nije kraj, ta crepana nam je i dalje donosila bedu. Ali da završim priču o „agrarnim interesentima“. I ako su našu zemlju uzeli zabadava, bili su prema nama nemilosrdni. Ovde više kuće ja bila iskopala baru, trebala mi za vodu i blato kad se mesi crep. Taj deo zemljišta pripadne Draganu Boškoviću i on hoće da baru zatrpa i uzme. „Nemoj, Dragane, za ime Boga, nije ti valjda zapelo za jedan ar zemlje i ovo si dobio džabe...“ Nije hteo ni da čuje, terao me u materinu, uze i zemlju i baru. Ili drugi primer: došla jesen, mi od tolikih naših voćnjaka nemamo šljiva ni za pekmez. Nailazi pored kuće naš rođak Petronije Mihailović, koji je od našeg šljivara, tamo kod groblja, uzeo 40 ari, tera puna kola korpi sa šljivama. Izašla ja na put i zamolim ga da mi dâ 10-15 kilograma, deci da skuvam pekmeza, a on ti se boga mi, naljuti, uze celu jednu korpu, ali ne dade nego tu ispred mene izruči u kanal i još kaže: „Evo ti, alo, zaalise!“

Zašto je crepana ukleta, priča baba Lepasava:

– U to vreme, valjda 1948. godine cena crepa je bila tri dinara komad. Ali država maksimira na dinar i po. Od vlasti dolaze sa nalogom i moraš im dati po toj ceni, iako nemaš računa. A zna se ko dobija nalog – njihovi ljudi. Krišom sam ponešto prodavala onima koji nisu mogli dobiti nalog, plaćali su mi tri dinara. Sve su to bili naši stari prijatelji i mušterije, Jedne noći, po dogovoru, došli Uroševići iz Brežđa sa petorim kolima i volovima da odvuku tri hiljade crepova po tri dinara. Znala sam u koje će doba stići pa izađem malko pre, obiđem oko avlije. Primitim u mraku milicionera, čim me ugleda leže u kanal. Ja se napravim kao da ga nisam videla, odem iza kuće.

– Čim su rabadžije stigle blizu, ja izađem pred njih i kažem o čemu se radi. O vraćanju nije moglo biti ni govora jer bi nas taman uhvatili u „pokušaju šverca“. Šta ćemo, nego oni lepo ispregnu volove, polože seno, a oni poležu okolo. Odem i ja spavati, a onaj milicioner, neka ga neka vreba iz mokrog kanala. Ujutru, šta ćemo, ne smemo da tovarimo nov crep, a ne smem da ih vratim, nego skidaj sa naše štale i šupe, to niko nije mogao da mi zabrani. Posle tri dana smo morali sve pokrivati novim crepom, pa tako i vuci siti i ovce na broju.

– Znali smo da je pitanje samo dana kada će nas uhvatiti u „grešci“. I naiđe baksuz, neki Milovan Ninković, bio komunista. Pogodimo se po maksimiranoj ceni; ja njemu tri hiljade crepova a on meni tri stotine kilograma pšenice. Tada je i crepu i pšenici bila maksimalna cena od strane države. Ali u međuvremenu se ukine propis o maksimiranoj ceni pšenice, te joj cena skoči na duplo. Hoće sada Milovan da mu dam tri hiljade crepova, ali za 150 kila pšenice, a ja ne dam; hoću kako je rečeno. Dovede miliciju, optuži me da sam ga prevarila.

– Slaga čovek da sam mu tražila tri dinara po komadu. Znači, konačno nas upecaše. Sreski sud u Ljigu mi oduze 12.000 crepova. Iako se crepana vodila na mog muža, Acu, znali su da njega bolesnog ne mogu da oteraju u zatvor, pa za „šverc“ optuže i osude mene. Dobijem šest meseci prisilnog rada, sa napomenom da ne mogu platiti, niti da neko za mene prinudno radi.

– Bila je to vrsta robijanja o svom trošku. Nisu me oterali da noću ležim u zatvoru, nego da idem na prisilni rad u kameni majdan Kadina Luka a da noćivam i hranim se kod svoje kuće. Počela sam sutradan po Svetom Savi – 28. januara, mislim 1949. Zima, sneg, mećava, mraz, kiša, vetar, a ja, još nigde belog dana, po noći, od tri sata, peške preko tri sela; Gunjice, Veliševaca i Kadine Luke, sve dok ne stignem na majdan zvani „Čardak“. Svaku zoru tamo, uveče opet po mraku natrag kući u Popadić – Gornju Toplicu. Ne računajući ovde reku Toplicu i brdo „Čardak“, trebalo je svaki dan, tačnije svaku noć, preći šest potoka i šest brda.

– U majdanu se radilo od šest do šest – punih 12 sati. Još šest sati mi je trebalo za put u oba pravca. U kamenolomu težak rad, prenosimo kamenje i tovarimo kocku u vagončice. Bilo je još puno Vojvođana, osuđenih za nepredato žito. U kući nismo imali dovoljno hleba, ni sa hlebom, obuća i odeća nikakva, a ja svakodnevno po zlom vremenu pešačim po 20 kilometara i još ceo dan nosim kamen. Osećala sam se sve slabije, idem putem i plačem. Kad me neko nepoznat sretne i pita, ja lažem, kažem da mi je neko umro.

– U drugoj polovini marta padne sneg preko metar. Zateknem se na „Čardaku“. Da sam to veče pošla kući sigurno ne bi stigla, onako umornu, gladnu i izmučenu, zatrpao bi me sneg. Srećom neki tamo čovek, Milan Petrović iz Kadine Luke, kuća mu blizu majdana, sažali se i primi me među svoje ukućane, da ne propadnem u snegu. Nikad im to neću zaboraviti.

– Izdržim, Boga mi, nekako celu zimu na prisilnom radu na „Čardaku“, puna tri meseca. Ali ne može se više, osećam da ću da umrem negde na putu. Odem u Ljig u srez i kažem: „Eto mene, eto vas, radite šta hoćete, ali ja više na „Čardak“ ne mogu.“ Oni mi kažu da onda moram u zatvor, a je velim: „Ako, sve jedno je mreti, bolje u zatvoru nego negde, noću, u potoku da me pojedu svinje ili psi.“ Donesu odluku da onih preostalih tri meseca kazne radim u Veliševcima u „Ćućinu“. Tu je bio sreski voćni rasadnik i neke bašte na konfiskovanoj zemlji Matića. Prema „Čardaku“ je „Ćućin“ bio raj – duplo bliže kući, a i dan se beše odužio, nema snega i zime. Tu je na prinudnom radu bilo nekoliko starijih ljudi, solunaca, osuđenih najčešće zbog žita, nisu imali da predadu državi. Bila sam jedina osuđenica, radila među ciganima sa Milavca, koji su tu kopali za pare. Ja sam njihovim cigankama pre i za vreme rata, kada su išle u prošnju, davala hleba, sira, brašna a tada u „Ćućinu“ je bilo obrnuto, oni su mene hranili, jer od kuće nisam imala ništa poneti, morala su prvo deca jesti.

– Imali smo tu u „Ćućinu“ i dva stručnjaka – poslovođe: Dragovana Bogdanovića i nekog Momčila, ne znam mu prezime, samo znam da je negde od Rudnika. Dragovan je bio mnogo dobar čovek, kod njega si mogao i da se odmoriš, da čuješ lepu reč i savet. Kad god zavara kontrolu iz Udbe i komiteta, puštao bi me ranije kući. Znao je celu moju muku i nevolju i pomagao mi koliko je mogao. Hvala Dragovanu, ali neka je prosto i Momčilu iako je bio zakeralo, cepidlaka, terao nas kao Bog đavola. Što rekao narod, ne mož' mu prići „ni sa vilama“. Zamisli, kad nije hteo da pusti, da ode malko ranije sa posla, jednog osuđenika kome je taj dan sahranjivana žena.

– Odrobijam ja i „Čardak“ i „Ćućin“, malko se kovarnem. U Rakarima, u stvari u Gornjoj Toplici, beše osnovana seljačka radna zadruga. Ušlo malo njih milom, dvojica–trojica silom, jer nisu mogli da ispune obavezu. Mučimo se mi, ali vidimo

muče se i oni u zadruzi. Nered, nesloga, rasulo, niko neće da im se priključi a bilo ih je svega 15-16. Hoće većina da izađe iz zadruge, da se rasture, ali vlast iz sreza ne dozvoljava. Glavnog među njima, koji je za vreme rata čuvao i hranio komuniste, Čedu Gavrilovića proglašiše za neprijatelja i osudiše na tri godine robije, samo da ostale zaplaše i ostanu u SRZ. Ja se malo „osilila“ a i đavo mi ne da mira, pa dole u Toplici, na jednom zboru kažem: „Zašto ne napravite takav zakon po kome možete svima da oduzmete zemlju, pa tako sve “milom” oterate u seljačku radnu zadrugu!“ Posle me odmah zvali u miliciju da dâm izjavu zašto sam to rekla. Priznala sam iskreno: „To što sam rekla, na poričem, kazala sam iz čiste zlobe!“ Nisu me kaznili, ali su mi naredili: „Sad ti opraštamo, ali da ideš kroz selo i agituješ za zadrugu!“ Očigledno su terali sprdnju sa mnom, ali, izgleda, i sa samim sobom i sa zadrugom. Uvidela je, valjda, i milicija da sve što je rađeno – rađeno je naopako, glupo i nepravo.

– Sa crepanom sam i posle imala kubure preko glave. U Mionici je bio neki, i nečeg, načelnik, Milivoje Stevanović iz Vrtiglave. On meni pošalje nalog za 4.000 crepova, valjda za njega. Znala sam da njemu moram dati po maksimiranoj ceni, duplo nižoj od stvarne, ali, kao za inat, trenutno crepa nije bilo, još se nije bio ohladio u furunama. Odgovorim da crepa nema za neki dan. Ali gde smeš načelniku reći da nema. Optuži me on, i, boga mi, što kazne, što sudskih troškova, ode meni u ono vreme 17.000 dinara, što je bilo preko 10.000 crepova. Ode i te godine cela muka i zarada.

– Života Kovačević, bio je sekretar opštine, dobio nalog za tri hiljade crepova, takođe po maksimiranoj ceni. Došao lično i sve odvaja jednu po jednu crepljiku, bira samo one najcrvenije. Ja mu kažem da uzima redom, ko i sav svet što radi, a on me zafrkava i tera po svom. Nije doživeo da pokrije što je naumio, posle 5-6 dana pao sa kamiona i poginuo. Možda mu je bila sudbina da ga ubije moja muka, ko zna.

– Sa oduzećem zemlje se nikako nismo mirili, vodili smo spor i posle 10 godina, 1956. dođe da se ponovo ispita cela stvar. Imali smo advokata, prikupili razna uverenja; da smo živeli, uglavnom, od poljoprivrede, da nam je crepana privremeno i nužno zlo. O tome je bila i jedna velika peticija ljudi i seoske vlasti iz Popadića, priložena u dokumentaciji, Zakaže se javna rasprava u Gornjoj Toplici. Skoro ceo zbor je bio za to da nam se oduzeta zemlja vrati do zemljišnog maksimuma, (10 ha) sem onih ljudi koji su je uzeli. Sećam se ustade onaj što mi je oteo baru – Dragan Bošković, zaplaka se pred celim zborom kao neka strina i lupi bez veze: „Vi Mihailovićima vraćate zemlju, a šta ćete sa mnom, meni sin u vojsci.“ Predsedavajući pita ko će da se potpiše da se zemlja vrati, kad ono niko ne sme, a pre toga, koji minut, svi su digli ruke – za. Jedino beše hrabar i principijelan Miloš Uskoković, potpisa, iako je u to vreme bio sekretar opštine.

– Verovatno bi tada krenuli i drugi da potpisuju, ali se diže jedan drugi Uskoković – Sveta, koji je tada, bio, čini mi se, predsednik sreza u Ljigu i predloži da se to skine sa dnevnog reda, da ostane za drugi put, da sreski odbor to još jednom razmotri. Ali na sednici sreskog odbora nije bilo glavnog dokumenta – potvrde i peticije iz Popadića, kojom je konačno argumentovano dokazano da smo mi prvenstveno poljoprivredno domaćinstvo. Kasnije smo doznali da je taj isti Sveta uspeo kod odgovornog „druga“ da se taj dokument izvuče i skloni da ne dođe pred odbornike.

– Po pričanju Nikole Vićentijevića, odbornika iz Dučića, Sveta Uskoković je pred celim sreskim odborom potezao partijsku knjižicu, i pretio da će da je vrati, jer, kako je tada rekao: „Leposava Mihailović je jednom već raskulačena a i decu je

iškolovala, može kao udovica da ide sada kud hoće, ćef joj u banju, ćef joj na more.“
(?!) Ne znam zašto je imao takav pik na našu kuću, a bili smo komšije ovde u Toplici.

METROVKA NA TAMNAVSKI NAČIN

U tamnavskom selu Vrelo, kod Uba, ove 1990. godine i bivši „kulaci“, i nekadašnji „aktivisti“ se slažu u jednom: prinudni otkup je upropastio selo i zavadio ljude više nego u vreme rata.

Miloš Radovanović, zvani „Vlašac“, je bio „aktivista“ i rado daje svoje viđenje vremena otkupa. Član partije od 1945., on već u aprilu 1947. godine postaje sekretar partijske organizacije u Vrelu. Samo mesec dana kasnije stupa na dužnost sekretara Mesnog narodnog odbora. Istovremeno je bio i predsednik narodnog fronta i rukovodilac seoskog kulturno-umetničkog društva. Živeo je sa ocem na pet hektara zemlje. („Bili smo druga kategorija, koja je davala mizerne obaveze prema državi!“) Uz Dragomira Rajkovića, predsednika mesnog odbora, i Svetu Ivanovića – „Kalajdžiju“, bio je u vreme „planskog“ otkupa „Bog i batina“ u Vrelu. Kako su „otkupljivali“ priča sam Miloš:

– Prinudni otkup i uterivanje u seljačke radne zadruge je jedna tadašnja velika zabluda. Bili smo ubeđeni da treba svi da budemo ujednačeni. A pošto ovi „tanji“ nisu mogli da stignu ove bogatije, šta je ostalo drugo nego da se dobri domaćini skrešu. Kako je „odozgo“, sa vrha, vršen pritisak na ove iz sreza, ne znam, ali vrlo dobro znam kako je sreska vlast pritiskivala nas „dole u bazi“ – u selu. Pošto Vrelo ima crkvu, to je već samim tim smatrano kao reakcionarsko selo, pa je to već bio jedan „argument“ više da se na Vrelo pritisne svom snagom. A tih sreskih „pritiskivača“ iz Uba je bilo dosta: Boca Tanasijević, predsednik sreskog narodnog odbora, kasnije i Mile Mandić, onda Milan Marković, sekretar komiteta i neki Franja iz Udbe. Šta tek da kažem za Grozdana Radojičića i bračni par Čanić – Jovu i Micu. Bilo ko od pomenutih da ti dođe u selo, beri kožu na šiljak.

– Da bi lakše sprovodili politiku „potkresivanja“ boljestojećih seljaka, u Vrelu smo u Mesni narodni odbor, uglavnom ubacili naše ljude, ili bar da budu neki slabijeg imovnog stanja. U drugim selima gde su u vlasti bili zastupljeni i oni malo bogatiji, otkup je bio bezbolniji.

– Najteži vid otkupa je nastao kada i prva rezolucija Informbiroa – 1948. Državi se predavalo sve: pšenica, ječam, raž, zob, kukuruz, seno, krompir, pasulj, crni i beli luk, meso goveđe, svinjsko, ovčije, vuna, mast... Na mene, kao „aktivistu“, najmučniji utisak je ostavljao sreski referent za otkup, Grozdan Radojičić, rodom iz Banjana. On, recimo, bane uveče i tera nas da na brzinu zovemo sastanak seoskih aktivista. Sećam se, jednom dođe i kaže: „Daj pod hitno da se iz sela izabere 6-7 najboljih domaćina i da im se u toku noći odnesu pozivi da sutra tačno u sedam sati dođu u Mesni odbor!“ Predsednik Dragomir Rajković, ja i još neki, šta ćemo, odaberemo žrtve i skojevci odneše pozive.

– Ujutru ljudi čekaju, a mi uvodimo jednog po jednog u odbor. E, sad, Radojičić neće da se sam „aktivira“, nego sedi, čuti i gleda kako ćemo ja i Dragomir da vršimo pritisak, da li dovoljno čvrsto kako nam je on naredio. („Da moraju predati i ono što nemaju!“) Preda mnom stoji domaćin, moj komšija, bio bi mi otac, znam da nema u kući ni proje, a ja se izdirem na njega, pretim... Teško mi, crvenim, ne od besa nego od stida, a „pritiskam“ li „pritiskam“.

– Izdržim tako jedno dvojicu pa izletem napolje. Malo je falilo da me tada smene sa svih funkcija. A prethodno smo te ljude lažno zaduživali da predaju žita znatno više nego što su ovrli. Koristili smo sovjetski metod „metrovke“, pa uvek nalazili „viškove“ žitarica. A „metrovka“ ti je, ustvari, kvadratni metar od 4 letve i to staviš na nekoliko mesta u njivi i brojiš klasje, posle množiš i određuješ prinos. I sad, kad mi dobijemo iz sreza direktivu da treba gazde skresati skroz na skroz, mi one

letve stavljamo gde je najbolja i najbujnija pšenica, pa ispadne da će više da „rodi“ nego što će da se ovrše. Popisivač uz vršalicu nam služi samo zato da se ne desi da smo omanuli pa „metrovkom“ našli manji prinos. A grešili smo i zato što nismo uzimali u obzir broj članova domaćinstva, nego samo gledali veliki posed. Na primer, Đorđe i Aleksandar Kiselčić su bili najbogatiji sa zemljom, ali u kući 28-oro naroda. Nisu imali dosta za obavezu, pa je Leka išao na robiju. Mislim da je iz Vrela robijalo najmanje 15 ljudi potpuno nevinih. Ali, šta ćeš, kad ovi iz sreza sa Uba kažu: „Vi komunisti morate služiti za primer! Vi ste ti koji treba lično svojom rukom da gazdama počistite magaze!“

– Nije bilo milosti ni prema kome. Eto, na primer, mi smo Slobodanu Bukovčiću jedne godine narezali pola vagona pšenice, a znali smo da nije ovro više od tri hiljade kilograma. A, gde je ujam, šta će da jedu, pa seme za iduću setvu. A taj Slobodan je 1941. čak bio i u partizanima a rođeni mu brat, Mita, poginuo na Sremskom frontu. Znao je, istina, da ponekad opsuje vlast, pa ovi iz Udbe naredi da mu se „počisti“ magaza. Sveta Ivanović mu je pobrisao zadnja tri džaka brašna. Kao pride, Slobodan je kasnije oteran na Ub, osuđen i upućen na robiju kao „narodni neprijatelj“ i „privredni saboter“.

– A i ti, kolege „aktivisti“, nisu baš svi bili svesni i jedinstveni. Dešavalo se, kad su ti hitni i dopunski narezi i razrezi, da se mi u Mesnom narodnom odboru zatvorimo i po 48 sati, i režemo koliko ko da preda. Onda neki odbornici, kao umorni, izvuku se na spavanje, a, ustvari, jave svojim ljudima da se sprema akcija pa oni, ako imaju skriju neko kilo. Većina tih odbornika je kasnije gledala da sve te krivice i torture prebaci na druge, najčešće na mene, te me ljudi i dan danas gledaju popreko.

Nema sela u Srbiji, gde se povede razgovor o prinudnom otkupu, a da se ne pomene masovna „racija“ na svinje u leto 1948. godine. Bila je to „brižljivo“ pripremana akcija, bolje reći prepad, kada je za jedan dan „otkupljeno“ preko 120.000 svinja, težine iznad 25 kilograma. To je trebalo da bude „startni svinjski osnov“ za novoformirane seljačke radne zadruge. Ali bio je to još jedan promašaj vlasti. Međutim kad je u pitanju sama akcija, promašaja nije bilo – tajna operacija je uspela, počev od odluke vlade FNRJ, pa do kantardžija na otkupnim mestima. U „svinjskoj operaciji“ u selu Vrelo učestvovao je i Miloš „Vlašac“:

– Više od mesec dana, pre tog prepada na svinje, partija i SKOJ su dobili tajni zadatak: da se svim seljacima, koji su bili od četvrte kategorije pa naviše (iznad deset hektara), tajno evidentiraju svinje. O ovome nije smeo da zna ni mesni odbor, sem članova partije i SKOJ-a

– Napravili smo spisak domaćina i svako je dobio svoj reon. Gledali smo, na primer, da ti u reon uđe neki rođak ili komšija, da ne ispadne sumnjivo ako mu se preko dana promuvaš kroz voćnjak. Gde nije moglo tako, brojali smo noću i po nekoliko puta. Upisivano je sve, svaka svinja imala je svoj „karton“: da li je, vepar ili krmača, nerast ili nazimica, težina i starost (od oka), debelo ili mršavo, a posebno se tražilo da se precizno upiše boja dlake; crno, belo, žuto, sivo, šareno, prugasto... U toj akciji je učestvovala, vrlo aktivno, i Mica Čanić, supruga Jove iz Udbe. Terala nas je kao Bog đavola. Akcija „evidentiranja“ je završena za desetak dana u najvećoj tajnosti a brojno stanje, i ostalo, odneto u srez.

– Mi seoski aktivisti tada nismo imali pojma zašto se to radi, niti smo smeli da pitamo, jer je strogo naređeno da se o tome ćuti. I jedne noći, bilo je to u sred leta 1948., možda kraj jula ili početkom avgusta, u vreme najvećih vrućina i žega, narediše hitan sastanak članova partije i skoja. Doneli prazna rešenja i tu na licu mesta popunjavamo ime i prezime domaćina i broj svinja za predaju. Ko nije imao prasad

ispod 25 kilograma, teško da mu je tada i jedna veća svinja ostala u oboru. Radismo celu noć.

– Drugu noć smo poslali seosku miliciju sa pozivima da svi pozvani domaćini moraju doći pred mesni odbor u sedam sati. Niti je milicija, niti ljudi, znala o čemu se radi. Prozivamo na licu mesta i uručujemo rešenja, u kojima je još stajalo: „Otkupno mesto Banjani – rok isporuke: ODMAH!!!“ Po jedan milicionar i jedan odbornik, ili aktivista, na određen broj domaćina. Način saopštavanja, ozbiljnost i strogost, uz prisustvo udbaša sa pištoljima za pojasom, delovalo je na seljake tako da niko nije smeo ni da pisne. Ako se i desilo slučajno da je neko od tih seljaka pokušao da nas prevari, tako što bi od komšije uzeo manje svinjče da preda a ostavljao veće, nije uspevao, jer mi smo imali „ličnu kartu“ obora. Takve smo vraćali sa upozorenjem: „Evo boje dlake, trk kući doteraj takvo i takvo svinjčel!“

– Samo iz Vrela oterano je tog dana preko hiljadu komada svinja. U Banjane su dogonili iz tri sela, pa nije moglo da se postigne merenje na jednoj vagi, nego nađemo dve. To je bila glupost i propast jer tu su, na onoj vrućini svinje počele da se razboleavaju i crkavaju. Videlo se odmah da niko, ustvari, ne zna šta će sa tim svinjama, a hrane nije bilo obezbeđeno ni za peti deo, što treba. Očigledno, da tada ni seljačke radne zadruge nisu bile spremne da ih prihvate. Izgleda, kao da je cilj bio da se svinje uzmu od „kulaka“, a za dalje nema veza, nek pocrkaju. Tako je i bilo: nit je država iskoristila, a, izgleda, ni seljačke radne zadruge, a seljaci su ostali bez zapata za narednu godinu, koja je bila još gora po pitanju prinudnog otkupa poljoprivrednih proizvoda i stoke.

Nesporo je da su sreski vlastodršci vršili pritisak na seoske aktiviste kako bi ovi sproveli „raskulačivanje“ najradnijih i najuglednijih domaćina. Ali, ako su seoski moćnici bili toliko „svesni“ da shvataju da je to što se od njih traži da rade, nepravedno, nehumano i naopako, zašto se nisu pobunili, suprostavili naredbodavcima, jednostavno, odbili da izvršavaju takve naloge i naređenja?

– Lako je to sad reći! – kaže Miloš Radovanović. – Ali, ja sam tada bio član Komunističke partije Jugoslavije, imao sam funkcije u seoskoj vlasti i organima, bio sam i u sreskom odboru, porotnik u sudu, na čelu mnogih akcija... Da sam otkazao poslušnost i naloge od strane sreza, komiteta ili Udbe, mene bi iščlanili iz partije, smenili sa vlasti i položaja, degradirali do kraja... Ovako, ja sam u januaru 1950. godine na izborima dobio najviše glasova i izabran sam za predsednika Mesnog narodnog odbora u Vrelu, a Sveta Ivanović – „Kalajdžija“ za zamenika!

Tako završi svoju priču o „planskom“ otkupu Miloš Radovanović, zvani Vlačac, iz sela Vrelo kod Uba. Čovek ovde može da ostane bez reči i bez pitanja, ali većina meštana, koji pamte te „divne“ dane, kaže: „A zašto „Vlačac“ ne reče ko ga je to sve glasao, ili još bolje, ko mu je tada brojao glasove!“ To, zaista, nije pričao.

U Vrelu, bogatom selu kod Uba, komunisti nisu uspeli da osnuju seljačku radnu zadrugu. Zato su, valjda, „kulaci“ debelo platili ceh: svima imućnijima su za vreme „planskog“ otkupa, 1948 – 1951. „čistili“ koševе, magaze, ambare, štale i obore. Prodavali su ljudi tada i što nikada ne bi samo da bi dokupili žito ili stoku i ispunili obavezu prema državi. Tada je hektar zemlje pored Tamnave mogao da se kupi za manje od jedne tone žita. Ali komunisti su oborili cenu zemlje još 1946., kada su izvršili agrarnu reformu. Dvadesetorici seljaka u Vrelu je oduzeto sve preko 20 hektara i podeljeno tzv. „agrarnim interesentima“. Od njih 50-60, koji su tu zemlju primili kao poklon, retko koji da je i dalje poseduje, uglavnom, su je prodali prvom prilikom i to jeftino – baš kao tuđe.

– Slavko Jakovljević bio je u to vreme mlad, nije bio ni „aktivista“ niti pravi „kulački sin“, ali pamti to zlo vreme:

– Moj otac, Mihailo Jakovljević, je prošao bez robije. Možda mu je „pomogao“ jedan od tih „aktivista“, neki Sveta Ivanović-Kalajdžija. Ja se sećam kad je otac rekao: „Kupio sam Kalajdžiju za 100 kila brašna. Ustvari Sveta je dobio zaduženje da nam „počisti“ ambar i magaznu, ali on je bio „fer“, ostavio nam je 6-7 metara žita, odnosno, za toliko nas razdužio. Od toga je bilo i nama i njemu; otac mu je krišom oterao dva džaka brašna i, verovatno, ga zbog toga i dalje „držao u šaci.“

– A mora se priznati, istini za volju, da se tada nije bilo lako odupreti sreskim vlastima i njihovim naredbama. Ko je smeo da se suprostavi, recimo, Jovi Čaniću (iz Udbe na Ubu) kad on nije hteo da razume i spasi Radoja Jakovljevića od zuluma otkupa i tako vrati „zajam“ iz vremena četničke vladavine; kad je bio kompletan pretres tri sela, partizan Čanić je to sve bezbrižno gledao sa Radojevog tavana, jer u Radoja četnici nisu sumnjali, niti pretresali.

– Ljudi su se ovde u Vrelu mučili, trpeći teror otkupa, ali i tešili da ima i gore. Znam, tada se pričalo, da kad u susedno selo Ljubinić, koje je pripadalo Posavskom srezu, dođe Petar Munjas, sekretar Sreskog komiteta iz Obrenovca, da „ubeđuje“ seljake da se upišu u seljačku radnu zadrugu, svi domaćini prebegnu u Tamnavski srez, u naše selo Vrelo.

– Ja sam lično gledao kad su seljaci dogonili svinje u Banjane, u onoj čuvenoj letnjoj akciji oduzimanja svinja. Vručina, gori nebo i zemlja, a predsednik Sreskog odbora, Boca Tanasijević, šetka u zavrnutom mantilu da bi mu se video pištolj za pojasom. Koliko se saćam, tek šesti dan poterali su svinje u Lajkovac. Dvadesetak goniča gonilo je preko 5.000 svinja.

– Odmor su napravili u Vrelu, kod crkve. Polezale jadne svinje po kanalima, pozevale od žege. Posle 2-3 sata odmora kretose, puckaju onim bičevima, ostade po kanalima preko 20 crkljih životinja. Tada se pričalo da je, što u Banjanima što na putu i Lajkovcu, uginulo više od pola, od gladi su i jele jedna drugu.

Kidisale svinje na svinje, kidisali „aktivisti“ na „kulake“, i ostale koji nisu hteli sa njima. Jedan od tih, za koga se može reći da nikako nije mogao biti „kulak“, 76-godišnji Mijailo Lazić, priča:

– Otac Dragomir me odelio 1947. Dao mi 7 hektara zemlje, staru kuću „čatmaru“ od dva odelenja, magazicu, jednu kravicu „zekulju“, jednog vepra i tri kokoške. Od alata samo kopačica, bez kola, vola i jarma. Eto, to je bilo sve moje „kulačko“ bogatstvo.

– Ali, to im nije smetalo da 48. i 49. udare na mene veliki narez žita, mesa, sena i masti. Kupim nekako jednu ovcu, jagnje i vočića te izmirim 300 kila mesa bez kostiju. Kravu nisam smeo da dam, jer u onoj gladi da bar deca imaju mleka. A bilo ih je troje: Daca, 7 godina, Dušan 4, a Slavko se tek rodio. Žena Leposava mora oko male dece, a ja od domaćina do domaćina argatujem ceo dan za dva-tri kila brašna. Najgore što su i njima pobrisali magaze. Uveče ne večeravam, nego mi gazdarica spremi parče leba, a ja ono donesem deci. Išao sam čak u Bobovu, iza Valjeva, da tresem šljive kod Milana Simića. On, i Živko Sandić odavde iz Vrela, su mi sa svojim zapregama orali i pomagali. Sreća bio sam zdrav kao dren, mogao sam da legnem u ponoć, a nikad me zora nije zatekla u krevetu.

– U julu 1949. ovršem 29 metara, a narez 50. Pored krave od stoke još samo tuđa krmača – uzeo od Uroša Lazića da čuvam i delim prasad na pola.

– Nisu dolazili da pretresaju i traže žito jer su znali da nemam, ali poziva u mesni odbor i pretnji na pretek. A sve zato, što nisam hteo sa njima da zlostavljam

druge domaćine. Provučem se nekako do decembra, ali me pred Novu godinu kidnapovaše u sred Uba. Bio sam izargatovao dva kila masti i poneo na Ub da dam jednom čoveku, za sodu, trebalo žena da kuva sapun. Idem ja kroz Ub, nosim onaj lončić kad milicioner mene za ruku: „Druže, moraš sa mnom!“ Niti ja poznajem njega, niti milicionar poznaje mene, sigurno me neko pratio i samo pružio prst, kao na stranog špijuna.

– Uteraše me u jednu malu sobicu sreskog zatvora, u kojoj je bilo već dvadesetak ljudi sve zbog žita. Ima i starijih ljudi, čiče preko 80 godina. Go pod, u ćošku kofa gde, zaklonjeni šarenicom, obavljamo nuždu. Kofa se prazni jednom dnevno, pa se gušimo od smrada. Nema saslušavanja, već sutradan odmah pred „narodni“ sud, zbog „privredne sabotaze“ – neisporuka žita i mesa. Ja kažem: „Druže sudija, ja bi voleo da je rodilo kao grožđe “belovar” pa da dâm sve, meni samo da ostane jedan grozd, ali nije rodilo, nema, žena i deca ostala bez igde ičega, imaju samo vode u bunaru.“ Sudija: „Druže, nisi predao!“ Ja: „Nemam!“ Samo toliko. Presuda već napisana, pa ono: „ U ime naroda... 11 meseci prinudnog rada...“

– Držali su nas tu još desetak dana, u onom smradu i teskobi. tu smo proveli i Božić. Meni Lepasava pošalje po Vladislavu Laziću činiju kupusa i parče proje.

– Onda jedne noći, po mrazu, u pokvarenom kamionu bez cirade, oteraju nas u Zabrežje. Tamo smo kopali neke nasipe a sećam se da su nas noću terali da dižemo betonske ploče na nekim stambenim zgradama u Stublinama.

Tako su kidnapovali i osudili Mijaila Lazića i oterali na prisilni rad, pod stražom. U praznoj kući ostala supruga Lepasava, sa troje male dece (jedno u kolevcu). Lepasava priča mirno, ali sa tugom.

– Bili su pravi dušmani. Muža mi kidnapovali kao najvećeg razbojnika, a da me niko nije obavestio šta je s njim. Ja sam tu celu noć prekukala. Nije prošlo ni dva-tri dana, eto ti usred noći dolazi seoski kurir – pandur Mića Mladenović, sa pozivom da se odmah javim u mesni odbor. Kako ću kad je dete u kolevcu, te ne odem, nego ujutru poranim.

– Tamo taj Gvozden Radojičić istresa se na mene: „Do 10 sati da predaš 20 metara pšenice, ili ćeš biti isterana iz kuće i hodaćeš od tuđe kuće do kuće kao pseto!“ U meni neka snaga i mir, pa kažem: „Ako, svak će me primiti!“ On opet viku na mene, preti, govori svašta, a ovi naši, Dragomir, „Vlašac“ i „Kalajdzija“ ćute. Okrenem se i odem.

– Zvali su me, na isti način, još 5-6 puta, sve usred noći, ali ja više nisam htela ići, pa šta bude, dete mi bilo malo u kolevcu.

– Bilo je teško i za hleb i sa hlebom. Donosili su nam ljudi krišom. Moj otac Milosav Jovanović iz Drena nam doneo nešto brašna, a znam da i sam nije imao dovoljno. Posle su i njega oterali na robiju zbog neisporuke obaveza.

Zlopatila se Lepasava kod kuće u Vrelu, zlopatio se Mijailo na prinudnom radu u Zabrežju i Stublinama celu zimu 1950. godine. U proleće, pred Uskrs, dobio je „pomilovanje“ i došao u praznu kuću. Narez žita iz 1949., zbog kojeg je robijao, nije mu oprošten, vodili su mu i dalje kao dug, i u narednoj godini. Tada je Mijailo uradio nešto što nikada ranije kao dobar radnik i zaljubljenik u zemlju ni u snu ne bi uradio:

– Stegnem srce i prodam njivu pored Tamnave, zvanu „Rankovača“. Nekom Jovanu Ciganinu, dam pola hektara za 500 kilograma žita, a drugih 50 ari dam Branku Jeftiću za dva mala junčića, da bi naredne godine i ja imao nešto da hvatam u jaram. Ponovo sam radio sa svojih deset prstiju, dan i noć. Opet sreća, posluži me zdravlje. Popusti malko i taj teror oko otkupa, te se izvukosmo, a bilo je došlo do grla.

– Hvala Bogu, malo po malo, stekosmo sve ovo: nova kuća, nova štala, pomoćne zgrade, rasne krave. Rad sve pobeđuje, samo seljaka ne treba dirati, neka

radi, pa će biti i za njega i za državu. Ja sam na kraju krajeva ipak zadovoljan, tu su deca i unučad. Jedino je, ipak, ostala neka tuga u srcu kad se prisetim šta su nam sve radili ovi neljudi. A, da su bar to bili ne znam odakle, nego naši, odavde iz Vrela.

GRESI POBOŽNOG DRAGIVOJA

U vreme prisilnog otkupa i uterivanja u seljačke radne zadruge tj. „raskulačivanja“, u posavskom selu Dren, nedaleko od Obrenovca je 15-ak „kulaka“ oterano na robiju zbog neizmirenih obaveza u žitu i mesu, a nekima je i imovina konfiskovana. „Seljak zna biti tvrdoglav, ali ipak ne toliko da bi išao u zatvor a da je imao kod kuće još nešto za predaju!“ – kaže jedan meštаниn. Među „robijašima-kulacima“ bio je i Veroljub Živanović, kome je tada – 1949. bilo 26 godina. Seća se „dobro“ i kaže:

– Bili smo bogata kuća, blizu 40 hektara zemlje, pune staje stoke. Uzimali su rekviziciju i Nemci, ali ne toliko da ti isprazne koševе, ambare i štale, ili, još gore, da ti ne ostave seme za setvu i stoku za dalji priplod.

– Ali kad u jesen 1944. dođoše partizani, vidim ja da niko ne može da te upropasti gore od svog. Uzeše nam tada partizani dve krave i zaklaše za svoju vojsku. Kasnije, malo po malo, uspostavi se i „narodna“ vlast: mesni narodni odbor, partija, pa SKOJ. Glavni su bili: Ivan Kojić, Borisav Mladenović, Nikola zv. Vićarin, Milinko Jovanović, Stanimir Simić i Milan Kojić.

– Agrarnom reformom 1946. uze nam država 18 hektara zemlje i pokloni siromašnijim seljacima, ali i neradnicima, koji su je, čim su se stekli zakonski uslovi, isprodavali. U leto 1948., na prepad, pokupiše gro svinja kod imućnijih domaćina. Meni takođe skoro sve.

– Početkom 1949. vode mi dug 20 metara žita, a bio sam ranije već sve predao. Nije ostalo bilo ni kilo, a u štali, posle prethodne predaje, ostala samo jedna krava. U kući nas je bilo četvoro: stara majka Darinka, sestre Desanka i Dragica, i ja. Moralo se nešto i jesti.

U junu 1949. organi Udbe su uhapsili Veroljuba. Držali su ga u Obrenovcu više od tri meseca, pa ga osude na dve godine robije zbog „privredne sabotaže“. Odmah su ih sproveli u Zabelu da rade u „Preporodu“, kako kaže, „za 200 grama proje!“ Dok je Veroljub robijao, seoske vlasti su mu u jesen zapečatile čardak tek obranog kukuruza. Kasnije su doveli Cigane i nekoliko mobilisanih seoskih kola i sve oterali u novoformiranu seljačku radnu zadrugu u Drenu. Govorili su im: „Šta će vama kukuruz kad nemate stoke!“

– Onda je Nikola „Vićarin“ lično došao i odveo jedinu kravu iz štale. Sestra Desanka je plakala i govorila: „Zar jedinu kravu?“ a Nikola će: „Ako vam je teško, evo vam štranke pa se povešajte!“ – priča Veroljub.

– Dok sam ja bio zatvoren u Obrenovcu, Mesni narodni odbor je od moje majke tražio tri hektara zemlje od kućevnog placa za potrebe zadružne ekonomije. Ustvari, sve se svodilo na to da i nas bogatije nateraju u radnu zadrugu, a ako nećemo, onda da nas pošalju na robiju a imanje da konfiskuju.

– Vršen je i strahoviti pritisak od sreskih vlasti iz Obrenovca. Najgori je bio Petar Munjas, sekretar Sreskog komiteta. Kad čujemo da on dolazi u selo, mi bežimo kao miševi od lasice. Znao je da se dere kao konj i da na ljude potrže pištolj...

U junu 1950., posle godinu dana robijanja, Veroljub Živanović je „pomilovan“. Došao je u Dren i pronašao praznu kuću, opustošene štale i obore. U toj mucu i jadu nije ni sanjao da im to sve nije bilo dovoljno, pa da ga i dalje prate i prave zamku. O tome kaže:

– Onda nisam imao radio aparat pa sam vesti slušao na onaj „detektor“, ono sa slušalicama na ušima. Probude me u sred noći i oteraju u Milosavljevu kovačnicu, koju su naši seoski komunisti bili pretvorili u zatvor. Saslušavali su me trojica iz Obrenovačke Udbe: neki Borisav, pa onda Filipović i Žika, zvani Burgija. Čiče na

mene: „Ti si reakcionarna banda, neprijatelj naroda, čekaš kralja! Šta si čuo na vestima, kad će kralj u Beograd!?“ Poče prvo šamaranje pa onda šutiranje nogama. Psuju mi majku banditsku, a moja jedna stara majka je tada obletala oko kovačnice i na sav glas kukala. Kad me „pošteno“ izgrdiše, ispljuvaše i izudaraše, prebaciše me u drugu prostoriju, gde je već pre mene isto tako prošao Mija Spasić, ali zbog žita.

– Sutradan ujutru izvedu me pred „moj“ Mesni odbor koji mi utrapa akt da se hitno javim kod javnog tužioca u Obrenovac. Pročita tužilac ono „pismo“, klima glavom i kaže: „Vidim, mlad si, do juče si bio na robiji, a Stanimir (Simić) rešio da te ponovo otera. Nego poslušaj ti mene, prodaj 2-3 hektara zemlje i kupi ovih 2.000 kilograma mesa i 17 metara zobi, što te duže, pa se za ovaj put spasi!“

– Tek tu, pred tužiocem, doznao sam da „dugujem“ još mesa i žitarica. Zatvorili me i tukli zbog „detektora“, a sad traže meso i zob.

– Stignem kući kasno uveče i odmah, zajedno sa majkom, krenem u „pazar“ – da prodamo „Jelačića njivu“ od dva hektara. Mladenu Petroviću smo prodali hektar i 30 ari a onih 70 uze Steva Marić. Za taj novac smo taman imali da kupimo tri junca, dve krave i 17 metara zobi. Predadoh sve i spasih se ponovne robije.

Veroljubu Živanoviću je mesni odbor i seljačka radna zadruga u Drenu, bez ikakvog rešenja „konfiskovala“, oterala i prodala štalu u Kupinovo, a presečenu polovinu čardaka u Ušće. Razvalili su i oterali i kačaru, sa ukupno dva vagona raznih buradi. Na kućnom placu Živanovića ostale su ruševine.

I taman kad je prestao „planski“ otkup, i Veroljub mislio da malko živne, dođe 1953. godine Zakon o zemljišnom maksimumu. Komisija deli i bira: Najboljih 10 hektara ustupi seljačkoj radnoj zadruzi „Dren“, a onih lošijih 10 ostavi Veroljubu. Konačno su uspeli da ostvare cilj: uzeli su mu onih celih 4 hektara i 14 ari kućevnog placa za zadružnu ekonomiju.

Jedan od „raskulačenih“ seljaka iz Drena, Dragivoje Vićentić nije živ, ali „šta su im radili“ pamti njegov sin Vojislav i snaha Radmila. U kući ih je tada bilo osmoro. Sve se, uglavnom, događalo od 1948. – 1950. godine kada je, on Vojislav, bio u vojsci. Priča Vojislav lagano i staloženo, ali tužno:

– Otac Dragivoje bio je vrlo pobožan čovek i za to vreme veoma načitan. Imao je puno knjiga, naročito verskih. Iako je, „kad su došli partizani“, bio prvi u selu po sakupljanju dobrovoljnih priloga za front, agitovao je čak i u crkvi, njegova pobožnost je kasnije seoskim „novokomunistima“ smetala. Kao i drugima, i ocu su 1948. oterali svinje iz voćnjaka. Na prepad oteli 60, ostavili samo petoro, čija je težina bila ispod 25 kilograma. U 1949-oj moji su navrli 90 metara pšenice, a otkupom je predviđeno da predam 120. Elem, zbog tog „viška“ oca Dragivoja su ovi iz Mesnog odbora zatvarali u seoski „zatvor“ to jest podrum Čede Jovičića. Onda su u našu kuću došli ovi iz sela i udbaši iz Obrenovca, pokupili sve knjige, verske i ostale, i zapalili.

Na sudu u Obrenovcu „kulak“ Dragivoje Vićentić osuđen je kao „narodni neprijatelj“ i „privredni saboter“ na pet godina robije. (Jedan dan robije za kilogram i 800 grama žita.) Konfiskacija je sprovedena odmah. Uzeli su i ustupili seljačkoj radnoj zadruzi sedam hektara najbolje zemlje, a Vićentićima ostavili samo tri i po, najgore i razbacane u devet parcelica. Oduzeli su još dve kobile i ždrebe, kola, čeze, plug, drljaču i sav poljoprivredni alat. Ostale su tada bile dve krave, „Mrguda“ i „Zekulja“. Ali ne zadugo, pamti Vojislavljeva supruga Radmila:

– Poranila ja ujutru, muzem baš „Mrgudu“, bila je bolja i mlečnija od „Zekulje“, kad, eto ti na vrata štale Stanimira Simića. Meni se ruke oduzeše, jer znam kad on i njegovi dođu, ne piše ti se dobro. Ni pomoz’ Bog, ni dobro jutro, nego strogo: „Ajde, ustaj ispod te krave, vodim je u radnu zadrugu!“ Zaplačem se ja, ne

znam šta ću, pa molim da sačeka da završim da ne ostane krava nedomužena. Ali ne vredi, ne dade baksuz! Odreši i odvede „Mrgudu“, a ja ostadoh da kukam i plačem; svekar na robiji, svekrva stara, zaova nesposobna u nogu, deveri na školama, dete mi u kolevcu od šest meseci, muž u vojsci; teško da teže ne može biti.

Onda su seoski „aktivisti“ i članovi seljačke zadruga došli u dvorište Vićentića na „radnu akciju“ – da razvaljuju i teraju pomoćne zgrade. Kad je Vojislav došao na odsustvo, baš su razvaljivali štalu.

– U vojsci su me držali više od godinu dana pod prismotrom, jer su mi ovi iz Drena poslali loše karakteristike. Tek kasnije, kad su starešine uvidele da je sve to napakovano, počeli su se prema meni normalnije ponašati. Dolazim na odsustvo. Otac na robiji, sve prazno, u ruševinama, počeli da ruše i štalu. Sve to rade naši ljudi iz sela i moja vrsta – omladina. Namerno pevaju, izbacuju parole i kikoću se. Stežem srce i ćutim, šta mogu sem da zaradim vojni sud. Svašta su nam radili. Sete se, na primer, pa nam u noći uoči Prvog maja nabiju trnje na kapiju.

– Išli smo ocu u posetu u Zabelu kod Požarevca. Razgovaramo preko dva reda žice, između nas stražar, ne smeš ništa da pričaš, samo se gušimo od plača.

– Oca nisu mogli da slomiju ni u zatvoru. On se za našu slavu – Svetog Nikolu i u zatvoru molio Bogu. Iako je bio star i nežnog zdravlja, oterali su ga iz Zabele da radi u rudniku Kostolac. Tek kad je tamo oslepeo na jedno oko i počeo i na drugo, posle dve godine tamnovanja, pustili su ga kući, gde je ubrzo potpuno izgubio vid.

Ustvari, već pomenuti „novokomunisti“ Drena su ispunili obećanje: Jer, kad je jednom, u jeku „čišćenja“ ambara i koševa, staja i obora, Dragivoje pred crkvom rekao „pa, ljudi, go se ne skida“, aktivisti su mu poručili: „Mi ćemo tebi i kožu skinuti!“

GLAD I SUZE U DEČJIM OČIMA

U Beljenu, selu bivšeg posavsko-tamnavskog sreza, u vreme prinudnog otkupa, svakako je najgore prošla kuća braće Tošić – Živka i Tihomira... Iz rata su izašli kao velika porodična zadruga – dvadesetoro čeljadi u kući. I sa zemljom su bili najjači – blizu 130 hektara. Odmah posle rata, prvom agrarnom reformom, skresani su za polovinu, tako da su u „sukob“ sa državom oko „planskog“ otkupa ušli sa šezdeset hektara i poprilično stoke. Živko nije imao dece, ali je brat Tihomir imao 11-oro. U vreme robijanja i konfiskacije dvojica Tihomirovih sinova su imali osmoro maloletne dece.

Dok su Živko i Tihomir robijali, ovamo u kući najviše su „ceh“ platili Tihomirov sin Pila i snaha Radmila, koja je jedina živa i pamti sve muke:

– Kad sam se ja, odmah iza rata, udala za mog Pilu Tošića, kuća je bila puna kao oko. Puno konja, volova, krava, junadi... oko 80-oro. Pun voćnjak svinja, pašnjak ovaca, avlija zgrada; dva čardaka po 12 metara, magaza (osam sa deset metara), kazan, žetelica... Imali smo i četiri ciglane sa sto hiljada cigle. Sve je to zbrisala naša država i ovi naši iz Beljina: Radomir Adamović, Momčilo Tošić, Dragoljub Topalović, Vojislav Milovanović... Bilo ih je još ali, ovi su bili najgori. Ko bi se sad setio koliko su puta bili zatvarani i mučeni, svekar Tihomir i čiča Živko. I mog veselog Pilu su zatvarali i tukli sve u stomak, ovde u Mesnom odboru, ovi naši, i udbaši iz Vladimircima. Svekar i čiča su ukupno proveli više od po dve godine na robiji.

– Kad su njih dva bili po zatvorima, 1950. i 1951., nas su ovde ostavili bez igde ičega: bez sve stoke, bez svih zgrada sem kuće, bez svog alata i pokućstva kao i bez zemlje. Od 60 i nešto hektara ostavili su, na nas dvadesetoro, po 40 ari na svakog.

– Ovo, što stoji u nekim sačuvanim papirima, je „cveće“ prema onome šta su nam sve radili, bez ikakvih ’artija. Kad je Vojislav Milovanović poterao naše dve zadnje krave, mi ga molimo da nam ostavi jednu onolikoj deci za mleko, a on kaže: „Evo vam ga, na!“ i pokazuje lakat. Isto tako Miško Adamović i Žoja Milovanović ne htedoše da nam ostave bar jednu ovcu.

Pokušaćemo da od nekoliko sačuvanih „artija“ dobijemo sliku propasti Tošića doma u vreme kada se imovina, sticana decenijama, gubila preko noći. Pođimo od presude Sreskog narodnog suda u Vladimircima, koju je 21. marta 1946. godine doneo sudija Dragoslav A. Čokanović.

„OKRIVLJENI Tošić Živko zem. iz Beljina, star 65 godina, Srbin, vere pravoslavne, nepismen, vojsku služio, ranije osuđivan zbog privredne sabotaže, dobrog imovnog stanja... KRIV JE: što nije izvezo u otkupni magacin višak pšenice od 20 metara... čime je počinio krivično delo nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže, pa ga sud proglašava krivim i kažnjava novčanom kaznom od 15.000 dinara u korist ishrane siromašnog stanovništva federalne republike Srbije. U slučaju nenaplativosti ista mu se ima pretvoriti u kaznu prinudnog rada, računajući za svaki 50 dinara jedan dan rada.“ Pri kraju obrazloženja presude, sud naglašava: „...s obzirom na godine starosti nije ga kaznio prinudnim radom.“

Iste jeseni, na osnovu Zakona o pomilovanju, isti sud oslobađa Živka kazne, ali kasno jer je on već platio. („Pojeo vuk magarca.“) Kako smo videli na početku priče, Tošićima su posle uzimali sve što stignu uglavnom, bez papira, pa tako i nisu mogli da se žale.

Tako to traje oko godinu dana da bi, citiramo: „Ministarstvo unutrašnjih poslova FNRJ Opunomoćstvo uprave državne bezbednosti za srez posavotamnavski... 9.VIII 1947. Vladimirci, na osnovu materijala kojim raspolaže... a u vezi antinarodne

delatnosti Tošić Živka... donesu REŠENJE da se imenovani stavi u pritvor... SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU“ (Potpis) (Da napomenemo da su rešenja sreske udbe izvlačena na geštetneru, a imena upisivana rukom, što svedoči da su „neprijatelji“ hapšeni masovno.)

I taman da čovek pomisli da je Živko možda nešto buškao protiv naroda i države, kad ono već posle četiri dana – 13. avgusta, sudija D. Čokanović donosi presudu kojom se Živko osuđuje na tri godine lišenja slobode i novčano 20.000 dinara, što je od 4.800 kilograma narezane pšenice izvezero samo 476 kilograma i što nije zasejao 20 hektara pšenice već samo 10, pa mu je samim tim ostalo i seme. (Sudiji Čokanoviću sada nije smetalo da Živka kazni robijom, iako pre godinu dana to nije učinio zbog Živkove starosti).

Iz pritvora Živko se žali Okružnom sudu u Šapcu i između ostalog piše: „Ja sam starešina zadruga od 21 člana porodice. Bilo je pod pšenicom 10 hektara, pod kukuruzom 15, pod suncokretom 2, pod šećernom repom 2, pod baštovanicom 3, voćnjak 10, livada 11, pašnjak, dvorište...“ (Navodi i sabiranje se slažu u ar). „Uredba o otkupu žitarica je skorog datuma, pa ja nisam mogao da se u potpunosti preorijentišem na pšenicu... Ja nisam kriv što ove godine na mom imanju nije dobro rodila pšenica, te nemam dovoljno ni za državu ni za sebe. Moja kuća je zadužena i kukuruzom oko 320 metara i mi zaista zebemo od sutrašnjice, jer nije čovečno da članovi moje zadruge koji su preko cele godine neumorno radili, da preko zime ostanu bez hleba...“

Već 1. septembra Okružni sud u Šapcu „U IME NARODA“ odbija žalbu i u obrazloženju kaže: „Žalba je neosnovna, jer optuženi je očigledno imao nameru da istu pšenicu prikrije i docnije proda po crnoberzijskim cenama... Neosnovani su i navodi žalbe da optuženi nije ove godine ovro količinu koja mu je određena da preda kao obavezan višak, jer MNO u smislu Uredbe o otkupu žitarica naložio optuženom da preda višak prema veličini poseda, a što optuženi nije posejao više pšenice ne izvinjava ga i ne oslobađa predaje obaveznog viška...“

Živko je upućen u Kazнено-popravni dom u Niš, a vlasti su kao nosioca domaćinstva, i svih jada i muka koje uz to sleduju, odredile Tihomira. Radmila se seća da su tada prodavali šta su stigli te nekako dokupili narezanu pšenicu, zbog koje je dever Živko otišao na robiju. Već posle mesec i po dana, 15. oktobra 1947. godine, Živka su pustili sa robije. Naravno, zato što je bio bolestan i star i nesposoban za rad.

U kakvom imovnom stanju su bili Tošići iduće, 1948. godine, govori i jedna Tihomirova žalba „SRESKOM NARODNOM ODBORU preko Uprave za otkup mesa, VLADIMIRCI... Ja u svojoj zadruzi (kući) imam nas 20 članova i to: ja, moj brat Živko, moja četiri sina a od kojih su dva punoletna i imaju svojih osmoro male dece nesposobne za rad i privređivanje uopšte. Od stoke imam svega dva vola i dve krave muzare od kojih nam mleko služi za ishranu male dece i nas svih.

Zatim u žalbi navodi da mu je za 1948. narezano da preda 3.261 kilogram mesa, a da on kad bi sve predao – goveda, svinje i ovce, ne bi imao ni polovinu, jer mu je Mesni odbor ranije već sve oterao i pokupio.

Sreski odbor odbija žalbu.

Da je Tihomir odmah zatvoren u vladimiračku Udbu svedoči i sledeći dokument: „PUNOMOĆSTVO; Kako se nalazim u zatvoru i lišen sam slobode a da bi moj brat Živko mogao od mog dela prodati 4 hektara zemlje radi nabavke kukuruza i mesa i predaje u državni magacin, to ovim ovlašćujem moga brata Živka Tošića iz Beljina da može punovažno otuđiti 4 hektara zemlje gde on nađe za shodno i kupca može osigurati.“

Sada je Tihomir u zatvoru, a brat Živko prodaje zemlju i izmiruje obaveze. Puna kuća naroda, a prazna svega drugog. Sreski i mesni narodni odbor, rešeni da Tošiće dokrajče, 6. marta 1949. izdaju rešenje: „Na osnovu člana 9 Uredbe o obaveznom tovu svinja kod ekonomski jačih domaćinstava... dužan je prema gore pomenutim Uredbama prodati po državnim (vezanim) cenama sledeće: goveda 6 težine 2.600 kilograma, ovce 8 – 500 kg. mršave svinje 6 – 400 debele svinje 6 – 828 kilograma.“ Sve pod pretnjom krivičnog postupka. A znali su u mesnom i sreskom odboru da Tošići nemaju više ovaca, ni svinja, a od goveda samo dve zadnje krave.

I sad je došlo ono sa početka ove priče. Na robiju je oteran i Živko, konfiskovana je imovina, oterane dve zadnje krave, razvaljene sve zgrade, sem kuće, i oterane po raznim seljačkim radnim zadrugama. Avlija ostala u ruševinama.

– Zamislite nas u kući osamnaestoro, a ništa nemamo od stoke, u kući ni kašike masti, ni kutlače brašna – kaže Radmila. Ja i Pila smo išli u Provo, radili kod nekih ljudi za parče leba i neko kilo brašna da donesemo deci, kojih je bio ceo čopor.

Tošićima nikada nije ništa od oduzetog vraćeno: ni zemlja, ni stoka, ni pokućstvo, ni zgrade. To se kod njih i dan danas vidi i oseća. Polazeći iz bivše najbogatije kuće u Beljini – braće Tošića, slušamo Radmilu kako govori kroz plač:

– Toliko su nas upropastili i ponizili da je jedna svekrva – baba Persa, pod svoje stare dane morala da ide u prošnju po posavskim selima. Krišom su nas pomagali i ovdašnji Cigani od onog što i sami isprose po seljačkim kućama. Svako zrno kukuruza je bilo vredno kao zrno zlata, pa mi nije padalo na pamet da meljemo u vodenici i dajemo ujam nego sam ja sve to tucala na stupi. Sedim na sred kuće, tučem ono zrnelje, a gomila male dece okolo, iz očiju im glad i suze.

Kad utučem šaku-dve, odmah kvasim i, kobajagi, pravim kačamak, ali bez masti i mleka. Deca jurišaju, hoće ručice da opeku, ne mogu od gladi da čekaju. Onako upola spremljeno i posno izručim na pod, (odneli su nam bili i sve posuđe), a deca se otimaju i halapljivo jedu. Ja plačem, i ako ima još koja šaka kukuruza, ja tučem ponovo, a ako nema ja bežim napolje, krijem se od dece. Čekam da se svekrva vrati iz prošnje, da nam Cigani doture štogod ili moj Pila donese iz nadnice. Tako je bilo, ne povratilo se nikom.

KULAČE, OPRASI SE!

U Mišaru, istorijskom selu pored Šapca, sreli smo Živorada Tanasića, koji povodom iznošenja istine o vremenu otkupa kaže: „Za našu kuću rat nije završen 1944. nego 1953., kada su načisto prestale obaveze.“

U vreme okupacije u kući Živoradovog oca Milovana i strica Momčila bilo je 12-oro čeljadi. Nemačka ekspedicija je 1943. godine ušla u Tanasića dvorište i napravila pustoš: zapalili su veliku štalu, (20 puta 6 metara), sve stvari iz kuće, čardak, gumno sena, oterali svu stoku, čak su, kažu, i guskama pootkidali glave i njih, onako bezglave, odneli. Tanasići su tada spasili glave bežeći kod prijatelja u Kujavicu i Jalovik.

Kad su 1944. godine došli partizani, u borbu, na Sremski front su otišla obadva brata – Milovan i Momčilo. Tako se može reći da su u prvim danima posle rata Tanasići počeli, takoreći, od nule. To ništa nije smetalo novim vlastima da glavu kuće – Milovana, oteraju da 1946. godine šest meseci radi u Borskom rudniku.

Priča Živorad:

– Bili smo goli, bos i siromašni kao sirće, iako smo imali oko 20 hektara zemlje. Tada su na „dobrovoljni“ rad, na primer u Borski rudnik, terani, uglavnom, seljaci i to oni bogatiji. Kad dođe 1948. godine, svrstaše nas u osmu kategoriju, što je značilo u najteže „kulake“, koje treba oderati. S jedne strane veliki narezi žita i mesa, a sa druge veliki pritisak da se uđe u seljačku radnu zadrugu.

– Došao našoj kući Živan Petrović, mislim da je tada bio sekretar Mesnog narodnog odbora, i kaže ocu: „Ako nećeš u zadrugu, ima da ideš u zatvor i na robiju a zemlju će da ti konfiskujemo, pa biraj šta ti je bolje!“ Otac nije hteo ni da čuje, govorio je da ne želi da mu komanduju gori od njega i slično. E, onda oni kretose sa užasnim narezima. Odrede da predamo 75 metara kukuruza u zrnju, a mi te godine ubrali svega četrdesetak u klipju. Ovršemo 36 metara pšenice, oni traže samo za njih 50. Narežu da nosimo 36 kilograma vune, a znaju da nemamo nijedne ovce. Imali smo jednu kravu sa teletom i dva vataća vola, a narez mesa nam je te godine iznosio 1750 kilograma. U oboru samo krmača i jedna nazimica, a traže da predamo 800 kila svinjskog mesa. Povrh svega hoće 50 kilograma masti, a mi u kući ni kašike za zapršku lonca. Čak su nam tražili nekoliko kilograma perja od gusaka, a mi tada guske nismo ni gajili.

– Nije imalo ni pojma da se ispuni obaveza, niti neka šansa da se snađeš. Nismo dugo čekali, dođe iz sreza Radenko Polić. Pozovu oca u Mesni odbor. Odmah, još s vrata, pita mog' oca: „Zašto se ti, Tanasiću Milovane, ne upišeš u radnu zadrugu?!“ Kad je otac zaustio da mu kaže kako ne može da sluša gore od sebe, Polić skoči pa mu nabije u usta pištolj do drške. Odmah je pozvao i miliciju, vezali su ga i oterali u Šabac, u Udbu. Koliko se sećam, otac je bio prvi koga su zatvorili zbog obaveza i seljačkih radnih zadruga. Tamo, u zatvoru, su ga kinjili, besomučno saslušavali, tukli i izivljavali se na razne načine. U „pauzi“, dok se odmaraju od batinanja, imali su običaj da „kulake“ čvrsto vežu za stolicu, a onda o mošnice obese ciglu.

– Kad i tako nisu uspeli da ga slomiju, dadu ga na sud i pod hitno osude na godinu i po dana robije. Sve je izdržao u Zabeli i tamo negde u Sandžaku.

– Čim je otac oteran, stiže iz Šapca kamion „Čepel“, pun zatvorenika, sa milicijom, i poče pljačka naše kuće, bez ikakvog rešenja ili spiska. Majka Obrenija kuka po dvorištu i moli da ne teraju sve, da ostane nešto, bar deci, a onaj što ih predvodi, kaže: „Ne treba toj deci ništa, to su deca buntovnička!“

– Oterali su nam tada sve što smo imali: jedinu kravu i tele, obadva vola, (svinja nije ni bilo), pohvatali su i kokoške, kola, plugove, kazan-lampe, sve posude, ostadoše samo prazni zidovi. A bilo je u kući četvero dece ispod 12 godina.

– Stric Momčilo obeća da će da uđe u zadrugu, pa nas vlasti podeliše. Nama konfiskovaše 9,5 hektara, ostaviše samo tri sve sa dvorištem. Bili smo toliki bednici i siromasi, da mi ni na pamet nije padalo da se ženim, a i koja bi luda pošla za mene, da, valjda, gladujemo skupa.

– Kasnije, 1964. godine, odem na rad u Švajcarsku, muzao sam krave kod nekog Jozefa, posle sam bio i trgovac. Posle tri godine zaradim malo para pa od Kombinata Šabac otkupim dva i po hektara naše bivše zemlje i još drugih četiri i po. Sad živim sam sa majkom i razmišljam kako su mi upropastili najbolje godine života.

– Neka se zapiše i ovo: Iz Mišara je kroz zatvore, a zbog otkupa, prošlo oko 30 domaćina. Takvu i tu državnu politiku su tada ovde striktno provodili ovi iz sreza; Radenko Polić, Bata Cvetković i neki Didan. Odavde iz Mišara najgori su bili; Stanimir Lukić, Živan Petrović, Mija Kačarević, Slobodan Mišković, Zagorka Mišković, onda Stošići, Rale, Milutin i Momčilo.

Tako je prošla kuća Milovana Tanasića koja nije htela u seljačku radnu zadrugu. Slušajući priču Dragana Bugarčića, takođe iz Mišara, dolazimo do zaključka da ništa bolje nisu prošli ni oni koji su upisom u zadrugu mislili da se spasu. Dragan je sin Živorada, a unuk Živojina Bugarčića.

– Još pre osnivanja seljačkih radnih zadruga, dedi Živojinu su oduzeli 70 ari hrastove šume u „Liparu“. Kad je deda otišao tamo i video kako su šumu izgalatili, one panjeve, vratio se kući i odmah legao u krevet. Više se nije dizao, ubrzo je umro od tuge. Taj slučaj sa šumom i još jedan pre toga, kada su mu zbog neizmirenih 13 kilograma govedeg mesa iskoškali vola iz jarma u pola brazde, u njivi „Kovačica“, i oterali na klanicu, nije mogao da prenese. (A izdržao je nemačku kaznenu ekspediciju kada je sve ostavljao i bežao glavom bez obzira.)

– Posle smrti deda Živojina stigoše još veći narezi i pritisci da se uđe u radnu zadrugu. Otac Živorad je morao da se upiše jer je doznao da je sekretar komiteta iz Šapca, Polić, ovim njegovim aktivistima u Mišaru dao nalog: „Stisnite Živorada Bugarčića, Živorada Kneževića, Živojina Živanovića i Milovana Tanasića, pa će posle svi ostali ući u zadrugu bez problema. A šta tek čeka čoveka kad mora lično kod Polića u kancelariju! Odmah vadi pištolj, stavlja na astal i kaže: “Ovo je jevanđelje!”

– Ljudi su se plašili i da prolaze pored Mesnog odbora, jer predsednik Miladin Novaković-Gedža je imao običaj da stoji na terasi i lovi „mušterije“. Tako naiđe moj otac, a Miladin sa terase: „Živorade, šta bi sa onim svinjskim mesom, more, a?“ Otac, da dobije u vremenu, obećava: „Sačekaj Miladine dva-tri dana, da odem u Koceljevu na pijac, da kupim, predaću odmah.“ Ali Gedža se nije dao lako umilostiviti: „Ne, ne dolazi u obzir, ne zanima me nikakav pijac, nikakva Koceljeva! Hoću da se noćas oprasiš, da podgajiš prasiće, da ih ugojiš i sutra u osam sati da si mi lično doneo potvrdu da si ih predao na otkupno mesto! Ako se noćas ne oprasiš, spremaj belu torbu pa za Požarevac!“ Eto, takvi su bili, pa ti sad nemoj ući u zadrugu.

– A u seljačkoj zadruzi je bilo kao kad sipaš vodu u prazno bure, vodu ladi, vodu vari. Jedni samo komanduju, drugima se ne radi.

– Sećam se, 1949., meni je bilo 15 godina, pa me u radnoj zadruzi postavili za štalara, kobajagi ja i meni slični da gajimo i muzemo krave. U početku dok su bile neke mrcine, beše tako i tako, ali kad doteraše odjednom oko stotinu krava, šarenih, sve bolja od bolje, oduzetih tamo negde iz Majura, Odžinog sela i Vranjske, nastade haos. Ne možemo da stignemo da na vreme sve pomuzemo, pa onako mladi i neozbiljni malo muzemo, malo se pljuskamo i prskamo mlekom, posle smrdi cela

štala. Niko se od starijih ne interesuje da nas poduči i kaže da mlekulje mora da se dobro i do kraja izmuzu, nego se grešne krave porazbolevale od upale vimena i mnoge su tada zbog toga propale.

– Negde pred kraj i propast seljačkih radnih zadruga nismo imali naše paše, pa su zadružna goveda terana preko Save u Obrežje, na pašnjake. Tamo je, jednostavno, nestalo 11 volova a da nikada nisu ni traženi ni pronađeni, pa samim tim se i ne zna koji ih je rukovodilac skembao. Osetili su da je raspad na vidiku, pa su grabili svak za sebe. Zato su obični zadrugari, naprimer, kao mi i slični, iz zadruge izašli goli kao „crkveni miši“.

Da je narod u Mišaru bio i go i gladan kaže i Miša Bugarčić: – Mog oca Vukašina su zbog obaveza zatvarali, tamo u Šapcu, nekoliko puta. Pričao je da su iz Mačve u šabačku Udbu zatvarane i žene, zbog nepredaje žita i stoke.

– Ja se sećam, kad je otac bio na prinudnom radu, majka Vukosava umesi proju, ali je namerno ne ispeče dobro kako bi je manje pojeli. Tako je majčina proja bila kao neka šarena laža.

IMOVINU UZIMAJU, DUŠU ČUPAJU

Pokojni Nikola Nenadović iz posavskog sela Krnule, nedaleko od Vladimirača, za vreme okupacije bio je u zarobljeništvu. Njegova supruga Mirosava je ilegalno pomagala partizanski pokret i malo je falilo da joj zbog toga „odleti glava“

Njihov sin, 68-godišnji Dobrosav – „Beli“ živi danas sam i seća se kako je bilo posle rata oko otkupa:

– Imali smo 1949. godine nešto preko 20 hektara zemlje i vršalicu. Sa naše zemlje ovrli smo 6.000 kilograma žita, a odbornici Mesnog odbora traže da predamo u državni magacin 7.000, jer toliko su oni pronašli da treba da rodi, sa onom njihovom „metrokom“ od letvi. Pošto nismo mogli da se snađemo i dokupimo, to šef Udbe iz Vladimirača, Rade Marić, uhapsi oca Nikolu. Odmah mu je rekao: „Bićeš osuđen tri godine i konfiskovaćemo ti celokupnu imovinu!“ Tu Marićevu pretnju je sutradan i formalno potvrdio Sreski sud i sudija Milutin Grujić.

– Bio sam ubeđen da će nam, pored svih zgrada, oduzeti, razvaliti i oterati veliku kuću a nama ostaviti onu malu, pa se rešim na jedan veliki rizik. U toku noći, pre nego što su došli u popis i pljačku, pozovem svoja dva dobra i poverljiva prijatelja, pa uz pomoć mašinskog vinta (dizalica od vršalice) srušimo onu malu kuću. Inače sve su nam konfiskovali: zemlje 20 hektara, vršalicu, sav poljoprivredni alat, sve zgrade, sem velike kuće. Kasnije smo od seljačke radne zadruge otkupili našu štalu i pušnicu. Meni je bilo najžalije tri hektara voća: šljive, jabuke i kajsije. Da ne zaboravim reći, 1952., pred raspad zadruga, taj su voćnjak iskrčili.

– Nama su ostavili samo dva hektara – na nas tri brata. Da bi zlo bilo veće, oba moja brata – Dragoslava i Borisava, otpuste sa posla kao nepodobne sinove kulaka i privrednog sabotera. Ja sam uspeo da se zaposlim tek 1961. godine.

– Kako smo proživeli tih desetak i kusur godina samo mi znamo. Uzmemo zemlju u napolicu, a Mesni odbor nas zaduži da predamo 231 kilogram kukuruza sa obrazloženjem: „Pošto su bili u mogućnosti da obrade više nego što imaju obradive zemlje!“ Znači, nije im bio samo cilj da uzmu žito i imovinu, nego i dušu da ti čupaju.

– Otac Nikola je od tri godine robije izdržao trećinu, uglavnom u Kučaju, sekući drva. Kad se vratio, nadničili smo kod drugih svi skupa, samo da se preživi, a gledali kako se seljačka radna zadruga baškari na našoj imovini, tu uz kuću. Zaboravio sam da kažem da su nam prilikom konfiskacije ostavili jednog vola i jednu kravu, naravno, onu najgoru. Vola smo 1951. prodali te kupili malo žita da se prehranimo, a kravu nam, na kraju, oduzeše sa obrazloženjem: „... nije rasna, pa je kao takvu treba izbaciti iz priploda.“

– Dokle su išli neka posluži i ovaj primer: Mojoj tadašnjoj devojci je Gojko iz vladimiračke Udbe poslao pismo, podvučeno crvenom olovkom: „Zašto se nalaziš u društvu neprijatelja naše zemlje!“

Dobrosav Nenadović sakuplja po okolnim selima vladimiračke opštine podatke o bivšim „kulacima“.

– Do sada sam u ovih nekoliko sela zapisao da je u to vreme konfiskovano preko 60 domaćina, oduzeto blizu hiljadu hektara zemlje, tri vršalice, jedan mlin, 14 kuća, 30 magaza, 15 čardaka, 13 štala, 33 vola, 27 konja... Samo ovo, što sam do sada pronašao i zapisao, govori da je u to šašavo vreme oko 300 duša ostavljeno bez osnovnih sredstava za život. Koliko je tu kolevki ostalo bez dece?!

Milivoje Rutonjić iz Krnula je 1949. godine navršio 20 godina i pozvan je u vojsku 24. oktobra. Otac Tihomir ga je ispratio na stanicu u Šapcu i požurio natrag kući u Krnule. Pored supruge Miljane i ćerke Olge, u dvorištu ga je sačekala trojka

milicionara, svezala ga i odmah oterala u Udbu. Tek kada je posle godinu dana došao na odsustvo, Milivoje je saznao šta se zbilo sa ocem i celom kućom. O tome danas priča:

– Ja sam još bio kod kuće kad je otac išao po valjevskim selima, kupovao žito, mast i vunu, radi predaje državi. Znam da smo ostali „dužni“ 20 metara žita i zbog toga su oca oterali i već posle tri dana, 27. oktobra 1949., osudili na tri i po godine lišenja slobode sa prinudnim radom, kao i potpunom konfiskacijom imovine. Na nas četvoro iz kuće ostavili su samo hektar i 60 ari. Od zgrada nama samo mala, stara kuća, od stoke samo konj i krava. Uzeli su nam novu kuću, na koju smo bili tek stavili stolariju. Rade Marić iz Udbe, Radivoje Lazić, predsednik Mesnog odbora, i Isailo Lekić, predsednik seljačke radne zadruge, su doneli odluku da se naša nova kuća poruši i materijal otera.

– Mobilisali su bili celo selo. Bilo je, kažu, više od stotinu zaprega i kola. Ali niko nije hteo prvi da se popne na krov i počne razvaljivanje. Najposle pronađu Milosava-Mišu Petrovića, brigadira u zadruzi, te se on popne i skine prvi crep. Od materijala naše kuće napravili su jednu malu stambenu zgradu u Vladimircima, koja je danas u bednom stanju, oronula, stanuju u njoj socijalni slučajevi. Mislim da Milosava i dan danas zbog toga grize savest.

Kad sam 1964. vadio kamen iz temelja rušene kuće, on prolazi putem i kaže: „Mogu li šta ja da pomognem, da zalečim rane na srcu, ja sam krivac!“ Ja kažem da ne treba, neka mu „rane“ leči onaj ko ga „razboleo“. Iako nije smeo da dođe, ipak je, kad sam dizao sleme, poslao po čoveku 20 litara rakije.

Pregledajući pohabana i požutela rešenja o konfiskaciji Rutonjića, dolazi se do neverovatnih podataka i upoređenja u proceni oduzete imovine. Na primer: nova kuća je procenjena na samo 50.000 dinara, isto koliko i dve drvene kace od po deset kazana. Toliko je procenjena vrednost petoro nazimadi „bele dlake“. Po proceni komisije tih petoro nazimadi („bele dlake“) vredeli su koliko i par volova. (Volovi 50.000 a jedno nazime 10.000). Jedan konfiskovani konj je procenjen na 25.000 dinara, koliko i dve i po nazimice (!!??).

Šta o svemu ovome danas misli čovek Milosav Petrović, koji je prvi skinuo crep sa kuće Tihomira Rutonjića:

– Eto, vidiš, znao sam ja da će kad-tad doći vreme da se polažu računi i izađe delo na videlo. Ako, ne branim, treba tako, kad se čovek ispriča i ispovedi, i duši je lakše. Ne branim se, mislim da snosim veliku krivicu za ondašnje nepravde i gluposti. Ja sam bio ilegalac od 1942. godine, a zvanično član partije od 1944. što sam i dan danas. Odmah iza rata bio sam odbornik za mobilizaciju, za unutrašnje poslove i otkup, posle aktivista, za seljačke radne zadruge.

– Tačno je da sam ja skinuo prvi crep sa Tihomirove kuće, jer niko nije hteo, ili smeo, da to učini pre mene. Za svaki slučaj, Sreski komitet iz Vladimira, Udbe, i njen šef Marić, su za tu priliku poslali i miliciju kao obezbeđenje dok sam to radio. Treba reći i to da je između Tihomirove osude i raskućavanja bilo četiri dana i mogao je, da je hteo, da se spasi i robije i svega. Mi smo mu slali Cveju Rutonjića, komunistu, da ga ubedi da uđe u seljačku radnu zadrugu, pa da se izbavi robije i konfiskacije. Tri puta je Cveja išao i tri puta je Tihomir odbijao da se pokori. Ja, čak, mislim da bi on i ušao u zadrugu, ali je slušao tasta Gaju Topalovića i nekog Slavoljuba Novakovića koji su mu govorili da to ne čini, jer će, govorili su, „uskoro komunisti biti svi pobijeni“. Tihomir, zaista, nije ništa bio kriv, da je prihvatio naš predlog, kazna bi mu bila oproštena. To, valjda, nešto govori kako je onda suđeno, ko je, ustvari, sudio, opraštao itd.

– Mislite da je meni bilo lako i prijatno da se penjem na Rutonjića kuću, a dole u dvorištu Miljana Tihomirova, skrстила ruke i kune: „Dabogda ti se u kući gavranovi legli!“ Znao sam da to radim iz obaveze prema partiji, pa odozgo sa krova odgovaram na kletvu: „Dabogda se u tvojoj kući legli komunisti!“ Što su za mene gavranovi, to su za nju komunisti.

– Tad je u Jugoslaviji bila još Staljinova politika; ili da izvršiš zadatak, ili da izgubiš glavu. Ko god tada nije hteo sa nama, i dalje smatrali smo ga kao neprijatelja. Eto, na primer, slučaj Mirosave Nenadović. Ona je trebalo da dobije odlikovanje koliko je za vreme rata ishranila partizana. Ali umesto ordena, mi smo joj muža oterali na robiju a imovinu uzeli. Bilo je tu i ostalih mizerluka. Recimo, slučaj sa soluncem Lacanom Uroševićem. Lacan je živeo sam sa ženom, siromah ubogi, na svega 62 ara zemlje. Zaglavio je u zatvor i ovi naši su mu počistili poslednju kašiku brašna iz sanduka, samo zato što je jednom negde rekao za odbornike i seoske komuniste: „Ala čiste i kupe, alal im vera!“ Na Lacana se onda bio nešto posebno ispizmio Radivoje Lazić. I on je bio siromašan, ali uticajan na vlasti pa da bi se dokazao, pružio prst na jadnog Lacana.

– Napiši slobodno sve što ti kažem: nepravdi je bilo i slepo smo izvršavali svako naređenje, koje je dolazilo odozgo, pa nek je i naopako. Ne smeš u srezu, komitetu i udbi da kažeš da nešto ne može i da nešto nema, ako oni kažu da mora, može i ima. Direktiva je bila: udri na kulake bez milosti. Da sam, recimo, odbio da se popnem i skinem crep sa Rutonjića kuće, ko zna da li ne bi zaglavio na Golom otoku. Nema veze da li si za Ruse, ili nisi.

– Da ti pošteno kažem: čijoj god sam nesreći doprineo voleo bih, ako mogu, da tom čoveku sada nešto pomognem, da koliko, toliko vratim dug. Uvek mi u pameti, i sećanju, da sam mnogo toga radio protiv svoje savesti. Ali ne smeš udbašu Mariću reći da nešto ne može ako su to on i njegovi, slični njemu, ispekli u svojim glavama.

– I na kraju, da ti kažem pošteno. Taj Rade Marić ne sme da se pojavi ovde, u okolini Vladimiraca. Ako bi se pojavio, ljudi bi ga ubili. Ja, kao što vidiš, živim dobro; osam hektara zemlje sa šumom, priznali mi borački staž od 1943., pa sve skupa sa radom u seljačkoj radnoj zadruzi, dogurah do pet i po milijardi penzije mesečno.

– Samo to, što smo nekad radili, ne silazi mi sa pameti, nije trebalo tako, trebali smo biti ljudi.

ZLO RAĐENJE, GOTOVO SUĐENJE

Iz sela Vukošić kod Vladimira kroz zatvore je, zbog otkupa, prošlo blizu 50 domaćina, a četvorica su potpuno konfiskovani. Među njima je i Jovan Kuzmanović, čiji sin Živojin danas priča:

– U našem selu je bilo dosta takozvanih aktivista koji su sprovodili politiku otkupa i „dobrovoljnog“ upisivanja u seljačku radnu zadrugu: Živojin Ranisavljević, Milorad Jugović, Nikola Matić, Petar Obradović, Svetislav Stojić, onda neki Milosav, došao bio negde iz Jadra. Ipak, najgori je bio predsednik Mesnog odbora Ciganin Živojin Lazić, zvani Kubura.

– Kad je bilo ono vreme, pred najgore, ili u zadrugu ili na robiju, Kubura i Jugović su ceo mesec, iz noći u noć pozivali četvoricu „kulaka“ da „prespavaju“ u jednom sopčetu pored odbora. Bio je to nekakav seoski zatvor, na koji su izgleda ovi imali pravo. Ta četiri su bili: Jovan i Milivoje Kosanić, naš stric Mihailo i otac Jovan – Kuzmanović. Drže ih tako po celu noć, kao lopove, pa ih ujutru puste. Navodno, sve zato što nisu izmirili nareze u žitu i mesu. A kako da izmire kad nisu imali više ni kila, kupovali su sebi za ishranu. Ustvari, sve se svodilo da ih slomiju, da se „dobrovoljno“ upišu u seljačku radnu zadrugu, pa da se onda seoski „aktivisti“ duvaju u srezu kako su uspeali da privole i dobre domaćine u kolektiv.

– Za oca Jovana su i ovi iz sreza imali poseban metod, koji su primenjivali ravno tri godine. Znalo se: svake godine na 27. oktobar, na našu krsnu slavu – „Petkovicu“, dolazio bi milicionar baš pred ručak i oca odvodio na dva-tri dana u Udbu, u zatvor. Tako i treće godine, 1949. Dođe milicionar, Draga Pavličević iz Skupljena, i kaže ocu: „Jovo, izvini ali moraš sa mnom, naredili opet kao i lane!“ Bio je dobar čovek, sačekao je da ručaju gosti i da otac spremi hleba za uobičajena dva-tri dana. Ali ovog puta prođe tri dana, nema oca. Odemo ja i brat Miroslav da vidimo šta je s njim, kad tamo nam kažu da je zakazano suđenje zbog „špekulacije i privredne sabotaze“.

– Na suđenju „sudija“, neki Radivoje Lekić iz Krnula, seljak sa osnovnom školom i javni tužilac, ništa bolji, Velisav Kovačević iz Mišara. Suđenje je trajalo kratko, verovatno je već ranije bilo napisano – tri godine robije. Izdržao je dve u Požarevcu, i Novom Beogradu, gde je radio na drobilici za mlevenje kamena.

– Kao sporednu kaznu, sud nas kazni konfiskacijom sve imovine. Nije prošlo ni dva-tri dana eto ti Ciganina Kubure sa sreskim službenicima i milicijom u popis i otimanje svega i svačega. Uzeše vršalicu „Hofer“, kazan, kola, plug, volove, 15 muznih krava. Nama su ostavili samo jednu kravu i jednu ćoravu kobilu, a bilo nas je šestoro u kući. Slaba vajda nam je bila i od one jadne kravice kad su nam oduzeli svu zob, seno, šašu, slamu, pa pored toga što mi nemamo šta jesti, nema ni stoka.

– Ništa bolje nisu prošli ni ostala trojica „kulaka“. Jovanu Kosančiću su razvalili veliku kuću i nekud oterali materijal, dali nekoj radnoj zadruzi. Nama su uzeli i 18 hektara zemlje, od čega je dosta bilo zasejano pšenicom. Iduće godine oni žanju našu pšenicu, a mi trpimo gladni.

– Ništa nam nije vraćeno od oduzete zemlje, pa smo kasnije, malo po malo, ja i brat kupovali, najčešće od bivših „agrarnih interesenata“, koji su jedva dočekali da je prodadu. Iako su nas bili ostavili sa dva hektara, sada ja imam šest a brat Miroslav 12 hektara.

– A taj „Kubura“ je kasnije prodao tuđu zemlju, pa mu ni to nije bilo dosta pa pokrao prozore sa zadružnog doma, zaglavio u zatvor – dodaje mlađi brat Kuzmanović – Miroslav. – Onda je prodao i svoju kuću pa kad ništa više nije imao, došao kod našeg oca Jovana i kaže: „Jovo, brate, nedelju dana mi deca nemaju hleba!“

Otac, kao da ništa ranije nije bilo, dao mu je tada 20 kilograma brašna. „Kubura“ se kasnije odselio u Srem i doznali smo da je umro na nekom pašnjaku, čuvajući tuđe ovce.

Jovan Despotović iz Pocerskog Pričinovića je 1949. godine imao 12 godina, ali, kaže, da pamti sve „kao da je juče bilo“, u vezi otkupa i očevog robijanja.

– Znam kako je otac Ljubinko išao po selima i donosio po malo žita i brašna kako bi bilo za nas i državu. Govorio je da je sve teže naći, ljudi nemaju, da se nema više ni para, da više ne zna šta će ni kako će da se izbori, da ne pocrkamo gladni. Godina 1948. beše nerodna za pšenicu, ovrli smo svega 12 metara. A samo narez za državu je bio 25 metara. Samo sam strepeo kad će da izbije incident između oca i seoske vlasti. I dođe taj dan.

– Sećam se dobro, u leto 1949. godine, požutela pšenica, a mi, iako još nije dobro zrela, rešili da je pokosimo, nismo smeli da čekamo, može grad da ubije pa kud ćemo posle. Otac Ljubinko kosi, a mi skupljamo u snopove, jedva smo čekali da dođe do ruke da ovršemo, da malko prosušimo i umesimo pogaču, koja je tada bila slađa od meda. Tek smo počeli kad eto ih, iz Mesnog odbora, njih trojica koji su našu kuću i ranije upropašćavali sa narezima: Tihomir Ž. Ivanović, Dragić Glišić i Cila Bošković. Ništa ocu ne govore, podižu po neki snop i mere na kantar. Pita ih otac šta to rade, a oni vele, da tako određuju prinos, da bi nam ustanovili „višak“ za državu. Poleti otac na njih sa onom kosom, a oni pobegoše. Ali posle sat–dva eto ti iz Šapca Radenka Polića sa milicijom. Vezaše oca i oteraše u zatvor.

– Osuđen je na šest godina robije za „razbojništvo“ i pride konfiskaciju sedam hektara zemlje, navodno zbog „privredne sabotaze“, odnosno, zbog neisporuke žita državi. Nama su ostavili samo tri hektara. Otac je robijao u Zabeli, Kučevu, Kostolcu i Novom Beogradu. U kući nas je bilo osmoro, od toga troje male dece. Išli smo u argaštinu i nadnicu dok je otac Ljubinko bio na robiji, posle i on sa nama.

– Što je najgore mi stalno „vučemo rep“ kao „narodni neprijatelji“, oni koji su nas, i ovo selo, upropastili danas, uglavnom, uživaju dobre penzije po osnovu „boračkog“ staža i onog u seljačkim radnim zadrugama, a zna se kako su nas te zadruge „usrećile“.

Kako je bilo za vreme otkupa i seljačkih radnih zadruga u selu Kujavica blizu Vladimiraca i Šapca priča 68-godišnji Radovan Radukić.

– Bio sam na Sremskom frontu i ranjavan sam dva puta. I sad imam geler ispod desne plečke. To ništa nije smetalo nekima, koji su rat proveli u toplim sobama, da nas „kulake“ zlostavljaju. Mi smo, naše selo Kujavica, pripadali Mesnom narodnom odboru Ridane, pa su nas tamo i zatvarali. Za naš Mesni odbor su bile zadužene dve ženske – Danica i Olga i neki Slobodan Antić, iz Skupljena. Celu noć nas ubeđuju i maltretiraju da predamo žito, koje nemamo, ili da se upišemo u seljačku radnu zadrugu.

– Jedno jutro, kad nas pustiše, meni Antić dade „uput“ da se javim Udbi u Vladimirce kod šefa Radeta Marića. „Što si došao“, pita me Marić, a ja kažem da me poslao Antić, Danica i Olga, a on će: „Oho, tako znači! Nisi izmirio obavezu, a nećeš u zadrugu! Idi lepo sad kući, pa se snalazi, dokupluj, inače zna se šta te čeka!“ Tada nekako prođe bez ništa.

– Kad stiže vršaj, ja spremio vršalicu da krenem od gumna do gumna, a oni mene tri meseca na vojnu vežbu u Valjevo. Kad sam se vratio u oktobru, samo sam jednu noć noćio kod kuće, dođe milicionar Dojčilo Grujić i kaže: „Ponesi ćebe i 'ajde sa mnom!“ Prenoćim u Udbi i sutradan pred zemljaka, sudiju Milutina Grujića. Kaže

Milutin: „Rajo, imaš dva puta: u seljačku radnu zadrugu ili u konfiskaciju sa dve godine robije!“ Usudim se pa kažem: „Druže sudija, prvo neka uđe čika Milan Grujić, vaš otac, neka bude predsednik zadruge, a ja ću, sa onima koji nemaju ništa, da budem običan zadrugar, odmah unosim svu imovinu.“ (A imao je taj njegov otac 13-14 hektara zemlje dobrog kvaliteta, ali se izvlačio zahvaljujući sinu). Smeška se Milutin pa veli: „Rajo, nemoj da gledaš na mog Milana, on je star čovek, izlapeo, nego da ti budeš taj koji će povesti druge u zadrugu!“ Rešim ja da idem do kraja pa kažem: „E, kad neće vaš otac u zadrugu, neću ni ja!“

– Više nije bilo diskusije, već po kratkom postupku dobijem dve godine lišenja slobode sa prinudnim radom. Pošto je uz robiju išla i potpuna konfiskacija, to mi od 40 hektara ostave samo dva i po. Oduzeli su mi tada i dva konja, volove, kola, vršalicu, parnjaču, sejalicu sa 13 lula („Mađaricu“) i šest zgrada. Nisu nam bili ostavili ni ar šume, pa sam po dolasku sa robije išao da molim sudiju Grujića da nam vrate bar malo šume, a on će ledeno: „Da vidiš, Rajo, kako je biti siromah!“

Na kraju je Radovan Radukić želeo da se zna i ovo:

– Zlo rađenje, gotovo suđenje, kaže naš narod. Eto, na primer, jedan od tih iz Mesnog odbora – Milorad Novaković se kasnije kao svinjar, obesio u Sremu. Slobodan Antić je prebegao u Bugarsku, gde i danas živi, a sudija Milutin Grujić je posle par godina, od svoje vladavine i sudanije, napravio neke malverzacije, pa bio osuđen da na putu tuca kamen.

IMA LI SRBIJA DUŠU

(Drugi deo priče: „POJELI PA ZABORAVILI“)

Poštovani čitaoci, umesto pogovora za ovo drugo izdanje, pred vama je nastavak priče o nepravdi prema seljacima stradanim u vreme prinudnog otkupa i prisilne kolektivizacije.

Posle donošenja Zakona o vraćanju zemlje (1991), oduzete 1953. godine, po osnovu zemljišnog maksimuma od 10 hektara, kao i one nešto ranije konfiskovane zbog neizmirenih obaveza predaje državi „viškova“ poljoprivrednih proizvoda, opštinske komisije su često tumačile propis tako što su na ove druge i dalje gledale kao na „sabotere“ i „špekulante“ i tako „opravdavale“ stav da se Zakon na njih ne odnosi.

Dosta preživelih „kulaka“, ili njihovih potomaka diglo je ruke od spora. Neki su potražili pravdu na višim instancama, a retki, uporniji, delimično su i uspeli. Na žalost, veliki broj opljačkanih nije, ni posle pola veka, od svoje države dobio izvinjenje, u vidu rehabilitacije, a kamoli otetu imovinu.

Jedna takva nepravda i dalje traje prema potomcima Čedomira Gavrilovića iz Rakara. Prvi deo Čedine drame opisan je u ovoj knjizi („Pojeli pa zaboravili“), kao lična ispovest data autoru ovih redaka pre 13 godina. Čeda nije dočekaio pravdu – umro je 1996. godine. Među živima nisu ni supruga Rosa, kao ni ćerka Gordana. Sedam godina od očeve smrti, Čedomirov sin Dragomir priča o daljoj uzaludnoj potrazi za pravdom:

– Moj otac i ja smo 1992. napisali predstavku Skupštini Srbije, gde smo sve lepo obrazložili, tačnije tražili da se oteto vrati. Nismo uspeli. Dve godine kasnije, u jesen 1994, podneli smo Javnom tužilaštvu Republike Srbije zahtev da se obnovi krivični postupak. Odbijeni smo. Napisaše da to po važećim zakonima nije moguće! Ja nisam pravnik, ali o celom slučaju sam razgovarao sa dosta advokata, sudija, pravnika i svi su mi rekli da je „po važećim zakonima“ obnova postupka moguća, pogotovo što se iz sudskih spisa, koje smo priložili, vidi da je presuda o robiji i konfiskaciji doneta suprotno krivičnom zakonu i Zakonu o krivičnom postupku. Mi mislili da je to samo tada, 1951, bilo moguće iz političkih i ideoloških razloga, ali ne i kasnije. Pokazalo se da smo bili naivni – neka vrsta komunizma je i dalje trajala, samo u drugom obliku.

– Ostala nam je nada u pravdu, ako kad-tad tadašnji režim padne i na vlast dođe opozicija koja je, pored raznih obećanja, dala čvrstu reč da će baš ove i ovakve nepravde odmah ispravljati, što je i normalno: najpre onima koji su najviše stradali i štetovali.

Dočekali su Čedini potomci oktobar 2000. godine i početak sledeće godine, kada je praktično sve bilo u rukama nove vlasti. Sinovi Čede Gavrilovića – Dragomir i Ratomir – strpljivo su čekali dve godine, računajući da novoj vlasti treba vremena da se snađe – stane na noge. Pošto od očekivanog zakona nije bilo ništa ni u naznakama, braća su, juna 2003. godine, „presavila tabak“ te novom javnom tužiocu Republike Srbije uputila novi zahtev za obnovu postupka, pravno sročeni, sa jasnim opisom grubih nezakonitih radnji Sreskog suda u Ljigu i Okružnog suda u Valjevu, koje su počinili kako u pogledu Čedine robije tako i u pogledu konfiskacije. Na primer: da je Čeda osuđen na tri godine strogog zatvora po Zakonu koji se isključivo odnosi na članove ZEMLjORADNIČKIH ZADRUGA „koje podrivaju rad, red i organizaciju iste“, a dotični Čedomir je bio u SELjAČKOJ RADNOJ ZADRUZI koja je u odnosu

na zemlji radničku kao i nebo i zemlja. (Pozajmili ljudi zakon.) Drugo: Presudilo se po „dokazima“ trojice svedoka (ranije zavađenih sa optuženim) koji su tvrdili da je Čedomir neku drugu petnaesticu navodno nagovarao da se ispišu iz Seljačke radne zadruge, pošto nisu uspešne. Predlog odbrane da se na sud pozovu i tih petnaestorica nije prihvaćen. Na sledećem pretresu Čedu ponovo iz Udbinog podruma dovode pred sud. Ovog puta advokat odbrane predaje sudu overene izjave onih petnaestorice gde oni izričito tvrde da ih niko, pa čak ni Čeda, nikada nije nagovarao da se ispišu iz radne zadruge niti da su oni to negde slučajno pričali.

Po kazivanju Rose, pokojne Čedine supruge, koja je tada prisustvovala suđenju, sudija nije imao kud, bio je spreman da uvaži nepobitne činjenice, ali se u trenu predomislio kada je sa stolice, sav besan, skočio islednik Udbe Stanko Nikić i strogo „predložio“ da sud treba da uzme u obzir samo izjave ove trojice, koje su, kako je tada rekao, „jedino istinite“. I tako tada Čedi Sreski sud u Ljigu zapečati sudbinu. Kasnije to osnaži i Okružni u Valjevu. To što je Brozov režim nepunu godinu kasnije priznao da seljačke radne zadruge ne rade dobro, da ih treba rasformirati, nije pomoglo Čedi da ga puste sa robije i vrate konfiskovanu zemlju. (U lonac ide onaj petao koji prvi kukurikne!)

– Javnom tužiocu Srbije smo, pored svih ovih činjenica, predočili i to kako su nam „pravedno“ izvršili oduzimanje imovine – nastavlja dalje priču Dragomir. – Oteli su više od 11 hektara najbolje zemlje uz kuću, skoro do praga, a nama ostavili, kao minimum, dva hektara i 16 ari, udaljenih od kuće 13 kilometara. Naš biološki opstanak došao je u pitanje. Majka Rosa, sama sa troje maloletne dece: ja, najstariji – 15 godina, sestra Gordana – 12, Ratomir – 9.

– Sve smo to, lane u junu, napisali Javnom tužilaštvu Srbije, koje je kasnije tražilo, i od Opštinskog suda u Ljigu dobilo, svu dokumentaciju iz koje se do tančina vide sve nameštaljke, laži i nezakonitosti. Očekivali smo, nadali se sa razlogom, da se naloži obnova postupka gde bi se nedvosmisleno dokazalo da otac Čeda nije bio ni saboter, ni narodni neprijatelj i da mu je nevinom dosuđena surova robija, oteta imovina, da smo i mi, njegovi potomci, bili bezdušno obeskućeni, naterani u život pun poniženja i strepnje...

– I jesenas, osmog septembra 2003. godine, stiže odgovor od Republičkog javnog tužilaštva zaveden kao KTZ broj 473/03: „U vezi vaše inicijative za ponavljanje krivičnog postupka u predmetu Opštinskog suda u Ljigu K broj 382/51 obaveštavamo vas da po sada važećim propisima još uvek nije moguće izvršiti ponavljanje postupka“.

– Eto, ceo dug država prema nama Gavrilovićima svodi na jedno sudsko obrazloženje.

Ostajemo zapitani: - Ima li država Srbija dušu?

(10. april 2004)